

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/346953925>

Development of modern systems for biomedical data analysis

Chapter · November 2020

CITATIONS

0

READS

35

6 authors, including:

[Vasyl Gorbachuk](#)

National Academy of Sciences of Ukraine

56 PUBLICATIONS 16 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

[Vadim Yurievich Skobtsov](#)

National Academy of Sciences of Ukraine

10 PUBLICATIONS 16 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

[Volodymyr Kyrylyuk](#)

National Academy of Sciences of Ukraine

1 PUBLICATION 0 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Joint Project between National Academy of Sciences of Ukraine and International Institute for Applied Systems Analysis [View project](#)

The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

ECONOMIC AND SOCIAL-FOCUSED ISSUES OF MODERN WORLD

Conference Proceedings of the 3rd International Scientific Conference

November 17 – 18, 2020

Bratislava 2020

The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
(Slovak Republic)

Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine)

Donbas State Pedagogical University (Ukraine)

The Institute for the Study of Spatial Development (Ukraine)

Kharkiv National Medical University (Ukraine)

Kharkiv National University of Radioelectronics (Ukraine)

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute" (Ukraine)

National University of Civil Defence of Ukraine (Ukraine)

Odesa National Polytechnic University (Ukraine)

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine)

SI "V. T. Zaycev Institute of General and Emergency Surgery
of NAMS of Ukraine" (Ukraine)

Katowice School of Technology (Poland)

ECONOMIC AND SOCIAL-FOCUSED ISSUES OF MODERN WORLD

*Conference Proceedings of the 3rd International Scientific Conference
November 17 – 18, 2020*

Bratislava 2020

Conference Proceedings of the 3rd International Scientific Conference *Economic and Social-Focused Issues of Modern World* (November 17 – 18, 2020, Bratislava, Slovak Republic). The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2020; pp. 393, illus., tabs., bibls.

Reviewers:

doc. Ing. Erika Neubauerová, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, Slovak Republic

prof. WST doc. Ing. Tetyana Nestorenko, PhD., Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

prof. WST prof. BSPU dr Aleksander Ostenda, Katowice School of Technology, Poland

Editorial Office:

Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

851 04 Bratislava 5, Furdekova 16

tel. +421 905 864 457

E-mail: sekretariat@vsemvs.sk

Publishing House:

© Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

851 04 Bratislava 5, Furdekova 16

tel. +421 905 864 457

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978-80-89654-74-1

EAN 9788089654741

© Authors, 2020

© Publishing House VŠEMvs, 2020

SCIENTIFIC AND PROGRAM COMMITTEE

Dr. h. c. prof. Ing. Viera Cibáková, CSc., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

prof. Volodymyr Andronov, Dr.Sc., National University of Civil Defense of Ukraine

prof. Ihor Bohdanov, Dr.Sc., Berdyansk State Pedagogical University

prof. Valeriy Boyko, Dr.Sc., SI “V. T. Zaycev Institute of General and Emergency Surgery of NAMS of Ukraine“

Ing. Michal Fabuš, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

prof. Svitlana Filippova, Dr.Sc., Odesa National Polytechnic University

prof. PhDr. Ivica Gulášová, PhD., MHA., Trnava University

prof. Valeriy Kapustnyk, Dr.Sc., Kharkiv National Medical University

prof. Tamara Klebanova, Dr.Sc., Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

prof. Viktoriia Klymenko, Dr.Sc., Kharkiv National Medical University

prof. Ing. Vojtech Kollár, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

prof. Yuriy Kostin, Dr.Sc., Kharkiv National University of Radioelectronics

doc. Oleksandr Nestorenko, PhD., the Institute for Study of Spatial Development

prof. Mykhailo Oklander, Dr.Sc., Odesa National Polytechnic University

prof. Svitlana Omelchenko, Dr.Sc., Donbas State Pedagogical University

prof. WST prof. BSPU dr Aleksander Ostenda, the University of Technology, Katowice

doc. Yurii Otrosh, Dr.Sc., National University of Civil Defence of Ukraine

prof. Olena Vysotska, Dr.Sc., National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

ORGANIZING COMMITTEE

doc. Ruslan Chemchkalenko, PhD., Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

doc. Olena Chukurna, PhD., Odesa National Polytechnic University

doc. Nadiya Dubrovina, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

doc. Ing. Stanislav Filip, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

prof. Lidiya Guryanova, Dr.Sc., Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Ing. Marián Kováč, PhD., School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava

doc. Iryna Kolupaieva, PhD., Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

doc. Tamara Makarenko, PhD., Berdyansk State Pedagogical University

prof. WST doc. Ing. Tetyana Nestorenko, PhD., Berdyansk State Pedagogical University

doc. Iryna Ostopolets, PhD., Donbas State Pedagogical University

doc. Dmytro Proniaiev, PhD., Bukovian State Medical University

prof. Olena Rayevnyeva, Dr.Sc., Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Senior Researcher Evgeniy Rybka, Dr.Sc., National University of Civil Defence of Ukraine

Anzhela Stashchak, PhD., Kharkiv National Medical University

doc. Yurii Tovkach, PhD., Bukovian State Medical University

prof. Oksana Tulai, Dr.Sc., West Ukrainian National University

prof. Petro Zamiatin, Dr.Sc., SI “V. T. Zaycev Institute of General and Emergency Surgery of NAMS of Ukraine”

Vira Dubrovina, Senior Lecturer, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

mgr Tamara Krutko, the Institute for Study of Spatial Development

mgr Paweł Mikos, Katowice School of Technology

CONTENTS

SECTION 1

MODERN ISSUES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF COUNTRY, REGION, CITY, ENTERPRISE

<i>Abdulla Alrashdi</i> . Factors of development of the modern regulatory system of the islamic economy of the UAE.....	11
<i>Natalia Birchenko, Natalia Ryzhikova</i> . Accounting and analytical support of risk management of companies.....	16
<i>Jaroslav Čársky</i> . Marketing in european politics in the context of the Slovak Republic.....	21
<i>Olga Gaponiuk</i> . Recreational tourism in Ukraine: peculiarities of development.....	33
<i>Veronika Khalina, Vyacheslav Butskiy, Anastasiya Ustilovska</i> . Peculiarity of public eco-procurement in construction.....	37
<i>Anna Rosokhata, Nataliia Letunovska, Adam Jasniewski</i> . Current issues of a healthy economy in the region: marketing aspects.....	41
<i>Oksana Tulai, Viktor Tsokalo</i> . State financial potential and sustainable development: theoretical and methodological fundamentals of relationship research.....	44
<i>Boris Zheliba</i> . Political and economic factors of the crisis in Belarus 2020	49
<i>Лариса Богуш</i> . Купівельна спроможність заробітної плати: соціально-економічні оцінки та наслідки.....	60

<i>Лідія Гур'янова, Ірина Литовченко, Світлана Прокопович, Юлія Лола, Олена Болотова. Оцінка впливу діджиталізації на рівень соціально-економічного розвитку макрорегіону.....</i>	74
<i>Микола Дурман, Олена Дурман. Співвідношення методів державного регулювання та інструментів державної регуляторної політики.....</i>	79
<i>Юлія Загородня. Сучасні проблеми розвитку морських портів України.....</i>	84
<i>Ангеліна Спіцина. Економічна культура розвитку персоналу в контексті євроінтеграційних процесів.....</i>	89
<i>Сергій Степаненко, Дар'я Литвінова. Моделі та механізми підтримки рішень при формуванні міжбюджетних трансфертів на рівні ОТГ в Україні.....</i>	95
<i>Сергій Степаненко, Ганна Петрикiна. Фінансова стійкість банків: теоретико-методологічні підходи та аналіз.....</i>	105
<i>Олег Супрун, Олена Лобань. Засади формування механізму діагностики економічної безпеки бізнес-структури.....</i>	112
<i>Наталія Трушкіна, Юлія Шкригун. Актуальні питання розвитку транспортної логістики: досвід Словаччини.....</i>	119
<i>Руслан Чемчикаленко, Олексій Коваленко. Концепція фінансової стійкості державних банків в умовах нестабільного економічного розвитку.....</i>	125

SECTION 2

REGIONAL AND LOCAL PROBLEMS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

- Дмитро Антонюк.* Дотримання умов соціального розвитку суспільства як важлива складова легітимації влади в Україні в умовах пандемії COVID-19..... 132
- Катерина Матвєєва, Лариса Порцева.* Хореографія, фізична культура і аромотерапія як природній спосіб відновлення здоров'я і гармонізація сучасного суспільства..... 142
- Вадим Тютюник, Ольга Тютюник.* Регіональні проблеми соціального розвитку суспільства в умовах прояву небезпек та шляхи підвищення ефективності функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах невизначеності вхідної інформації..... 150

SECTION 3

HUMANITARIAN ISSUES OF DEVELOPMENT IN MODERN WORLD

- Nataliia Bakhmat, Olha Chaikowska.* Humanitarian challenges: the case of foreign language learning in agricultural university..... 160
- Ludmyla Bazyl', Valerij Orlov.* Formácia pohľadov uchádzačov o odborné vzdelávanie o úspechu kariéry a podnikateľskej činnosti 163
- Vitalii Boichenko, Alina Sbruieva.* Teaching STEM in Ukrainian schools: priorities and challenges..... 172
- Alina Borysova, Alina Kolesnyk.* Listening and speaking as factors for the formation of foreign language speech competences..... 176
- Alina Borysova, Larysa Sapozhnikova.* Reflection of the Ukrainian ethnocultural specifics in a circle concept..... 180

<i>Iryna Didenko, Svitlana Shybirina. Challenges of university education in the XXI century.....</i>	184
<i>Nataliia Kokhanova. Distance english teaching in primary school: advantages and disadvantages.....</i>	187
<i>Natalia Salnikova. Informatization of modern society as a new stage of the educational process.....</i>	192
<i>Наталія Векуа. Адаптування іншомовних відіменникових прикметників в українській мові.....</i>	196
<i>Ольга Гребенюк, Руслана Білоус. Теоретичні основи дослідження емоційного вигорання у волонтерів.....</i>	202
<i>Григорій Григоренко, Альона Борщевська. Організація фізкультурно-оздоровчої роботи у загальноосвітньому закладі в позаурочний час...</i>	206
<i>Григорій Григоренко, Юрій Посоха. Формування рухових здібностей учнів загальноосвітнього закладу.....</i>	213
<i>Марина Клименко. Інноваційний контекст розвитку кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків у технічних університетах.....</i>	220
<i>Дмитро Корзун. Творча спадщина І. Є. Овсінського через призму сучасних проблем розвитку України.....</i>	232
<i>Михайло Красиков. Меморизація міста: сучасні виклики і проблеми (на прикладі м. Харкова).....</i>	236
<i>Олена Куц. Лінгвометодологічні аспекти при формуванні спеціальнопрофесійних і соціально-особистісних компетентностей у курсі «Комунікативний синтаксис».....</i>	246
<i>Оксана Лапа. Перспективи використання досвіду діяльності ЮНІСЕФ практичними психологами і соціальними педагогами закладів професійної (професійно-технічної) освіти України.....</i>	251

<i>Олександр Лефтеров, Ірина Поліщук, Олександр Федосєєв.</i> Особливості позашкільної освіти наукового спрямування на поточному етапі розвитку суспільства.....	258
<i>Наталя Москвіна, Валерія Сечко.</i> Ставлення підлітків до ЛГБТ-спільноти.....	265
<i>Петро Рибалко, Тетяна Лоза.</i> Вивчення інтересів молодших школярів до рухової активності в процесі фізичного виховання.....	273
<i>Анастасія Сизенко, Яна Дьячкова.</i> Професійно спрямована англомовна компетентність як передумова професійного розвитку публічного управлінця.....	282
<i>Наталя Шайда, Вікторія Мухіна.</i> Діагностика агресивності підлітків в контексті вивчення булінгу в шкільному середовищі.....	289

SECTION 4

HEALTH, HEALTHCARE AND PHARMACY: NEW TRENDS AND CHALLENGES

<i>Ivica Gulášová, Jozef Babečka, Nadiya Dubrovina.</i> Starostlivost' o pacienta s cievnou mozgovou príhodou.....	295
<i>Ivica Gulášová, Jozef Babečka, Nadiya Dubrovina, Jana Martinková.</i> Formy a zameranie komunitnej ošetrovateľskej starostlivosti.....	300
<i>Тамара Бардадим, Василь Горбачук, Сергій Осипенко,</i> <i>Наталя Новоселова, Вадим Скобцов.</i> Розробка сучасних систем аналізу біомедичних даних.....	308
<i>Валерій Бойко, Петро Замятін, Юрій Бунін, Сергій Береснєв,</i> <i>Валерій Літвішко, Денис Замятін, Людмила Провар, Василь Крицак.</i> Діагностичні можливості спіральної комп'ютерної томографії у поранених із комбінованими вогнепальними ушкодженнями грудної клітки.....	315

<i>Олена Бойко, Юлія Волкова, Петро Замятін, Олексій Ткачук, Валерій Літвішко, Денис Замятін. Використання біохімічних маркерів у діагностиці порушень післятравматичного періоду при поєднаній торакальній травмі (огляд літератури).....</i>	320
<i>Катерина Вербицька, Наталя Москвіна. Вплив життєстійкості на поведінку людини.....</i>	328
<i>Євгеній Денисенко. Ритмічна гімнастика як засіб вдосконалення фізичного розвитку підлітків.....</i>	340
<i>Надія Дубровіна, Івіца Гуляшова, Вікторія Клименко, Тетяна Бугаєнко. Основи спілкування з педіатричним пацієнтом.....</i>	345
<i>Юлія Єрмоленко. Розвиток фізичних якостей молодших школярів спортивно-ігровими засобами.....</i>	355
<i>Нікіта Ірза. Підвищення рівня рухової активності у старшокласників.....</i>	360
<i>Олександр Кривенко, Анжела Стацак, Володимир Капустник. Пандемія COVID-19: юридичне обґрунтування відсутності на роботі через самоізоляцію.....</i>	364
<i>Людмила Наливайко, Оксана Івлева, Катерина Родіонова. До проблеми метапневмовірусної інфекції птахів в Україні.....</i>	370
<i>Олексій Стасенко, Ірина Сундукова, Олена Радіонова. Оздоровчі види гімнастики як засіб фізичного виховання учнівської молоді.....</i>	374
<i>Валерія Шах. Роль і значення оздоровчої аеробіки в системі підготовки майбутніх вчителів у вишах України.....</i>	379
<i>Олексій Шевченко. Аналіз ставлення старшокласників до рухової активності і занять фізичною культурою.....</i>	384
<i>Ольга Шевченко, Анастасія Мельнік. Теоретичні основи впровадження ігрової діяльності в інклюзивній освіті молодших школярів.....</i>	388

SECTION 1

MODERN ISSUES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF COUNTRY, REGION, CITY, ENTERPRISE

FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN REGULATORY SYSTEM OF THE ISLAMIC ECONOMY OF THE UAE

Abdulla Alrashdi

*Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

Abstract. The article examines the factors of development of the modern system of regulation of the UAE economy in the context of attracting foreign investment for doing business in the UAE. The tax and fiscal policy, the role and place of free economic zones in stimulating investment activity are analyzed. The author describes the system of state regulation of the agricultural sector of the UAE economy in terms of benefits and subsidies of a special state programme with involvement of private investors. The features of the economic "reaction" of the UAE state regulation system to the spread of the coronavirus COVID-19 are considered.

Key words: tax and fiscal policy, free economic zone, financial services, bank loans, special government programs.

The modern financial policy of the UAE, as a part of the economic regulation system, synthesizes the best conditions for attracting both private investors and global corporations to the territory of emirates for doing business. The world class business field located on the territory of 7 emirates, which are free economic zones, contributes to the fact that every year thousands of corporations and private investors register their branches or subsidiaries in the UAE.

The fiscal policy of the state does not depend on direct taxation of residents. Taxes on personal income are not levied in any of the emirates, there is also no capital gains tax and corporate tax, except for the firms and organizations that receive income from tourism, the oil and gas sector and banking. However, it is not necessary to transfer the entire business to the territory of the UAE, it is enough just to coordinate activities from Dubai and choose the latter as the main business headquarters of the corporation management in order to get tax benefits.

Since the UAE does not tax the profits earned by entrepreneurs, there is no such thing as VAT and there is no need to pay the state tax on wages. And yet it cannot be argued that government departments do not know such a thing as taxes at all – a business is obliged to pay a certain amount to the state treasury, making transactions with real estate, and a minimum percentage of the cost of food and alcohol in restaurants is also deducted. As for the energy sector (oil and gas industry) and banking, they are subject to the rule of paying fairly high taxes.

An important factor determining the nature of the financial atmosphere in the UAE is the profit repatriation rule – the mandatory return of the company's capital to its homeland; and this requirement applies to all organizations located in free economic zones (FEZ). In addition, there are no restrictions on the transfer of profits to or from the emirates, as well as on royalties. The number of zones that are economically free for trade is more than 40, and their formation and registration is the prerogative of the UAE Government. These include such well-known ones as *Dubai Creative Cluster* (with *Internet City* and *Media City*), *Dubai International Financial Center*; *Dubai Multi Commodities Center* (with 8 thousand companies, mainly trading in precious stones, metals and tea), *Dubai Industrial Zone*, *Jebel Ali Free Zone* (with 6 thousand companies from 80 countries including those included in the *Fortune Global 500* rating), *Khalifa Industrial Zone* in Abu Dhabi, which, according to the authorities, by 2025 will be the largest industrial zone in the world. Today, more than 2/3 of oil and gas and service sector goods in the UAE and about 80% of non-oil and gas exports are produced in the FEZ [1].

The main purpose of creating a FEZ is to attract investors of various levels. For each emirate in the UAE, it is common to have special tax zones with preferential tax treatment (usually there are tax holidays for both companies and their employees for up to 50 years). According to the law, 51% of companies are owned by local citizens and at least 25% of employees must be local, and land and real estate belong only to

UAE citizens in the UAE. Whereas in FEZs (and only in them), 100% foreign ownership of companies is allowed. Zone residents do not pay any customs duties, currency transactions are not limited for them; licensing, local legislation and other regional regulations are significantly simplified or cancelled. Resident companies can only operate within the zone or outside the UAE. However, business can be conducted and sold through regular local companies in the rest of the UAE; purchases of goods and services are allowed throughout the UAE directly. It is also important that the government provides the companies and enterprises-residents of the FEZ with guarantees of invariability of benefits for 50 years in advance. The FEZs do not censor the Internet, unlike the rest of the UAE.

The existing law on 100% foreign ownership and the relevant legislative and regulatory frameworks of the UAE FEZ is specifically designed to attract domestic investment (for example, currently, 33% of Dubai's non-oil foreign trade is located in the FEZ). The new Foreign Direct Investment Law, which has been under development since 2019, aims to attract additional foreign investment to the country. Liberalization will affect, first of all, the existing restrictions on internal overland property (outside the free zones) in the UAE. Dubai's status as a global financial center means it plays a central role in the domestic Islamic financial services sector. Largely thanks to the government's ambitious strategy, the Sharia-compliant financial industry has become a globally significant player. The total assets of the global Islamic finance market have exceeded \$2 trillion, of which about \$222 billion are in the UAE, making the country the fourth largest Islamic finance arena in the world after Iran, Saudi Arabia and Malaysia. In recent years, the government has increased the efforts to develop this segment, aiming to make Dubai the epicenter of the Islamic economy [2].

In addition, certain industries have significant benefits and are subsidized by special government programmes involving private investors. The UAE's agricultural sector is an excellent example. Firstly, land for agricultural business is allocated to any UAE citizen free of charge and without restrictions. Secondly, preparation of land (levelling and fertilizing the soil, drilling and building wells) is carried out at the expense of the state budget. Third, a subsidy is paid in the amount of 50% of the cost for supplies (seeds, fertilizers, pesticides, etc.). At the same time, a large volume of technical services (for example, installation of reclamation facilities) is also carried out free of charge. Fourth, for almost all types of costs, you can get an interest-free

bank loan, and the state guarantees the purchase of 100% of the final product from farmers at a bargain price, regardless of the situation in world prices. investors. The UAE's agricultural sector is an excellent example. Firstly, land for agricultural business is allocated to any UAE citizen free of charge and without restrictions; secondly, the preparation of land (leveling and fertilizing the soil, drilling wells, building wells) is carried out at the expense of the state budget. Third, for raw materials (seeds, fertilizers, pesticides, etc.), a subsidy is paid in the amount of 50% of the cost. At the same time, a large volume of technical services, for example, the installation of reclamation facilities, is also carried out free of charge. Fourth, an interest-free bank loan can be given for almost all types of costs, and the state guarantees redemption of 100% of the final product from farmers at a bargain price, regardless of world prices [3].

In response to the global pandemic associated with the spread of the coronavirus COVID-19 the UAE government developed of a programme of "financial stabilization". For example, the United Arab Emirates Banking Group (*Emirates NBD Group*) has already used \$12 billion allocated by the UAE Central Bank to grant deferral of loans to private entrepreneurs and small and medium-sized enterprises affected by the consequences of the COVID-19 coronavirus outbreak. More than 140 thousand entrepreneurs working in the country have already used the Targeted Economic Support Scheme (TESS) proposed by the Central Bank of the UAE. The TESS scheme was announced in March 2020 and provided for allocation of 50 billion dirhams (or 13.6 billion US dollars) to support local private businesses affected by the economic crisis amid the outbreak of the coronavirus [4]. Currently, 26 banks have used the liquidity support scheme at 88%, 17 banks – at 100%. As part of the implementation of the bank liquidity support scheme, more than 140 thousand bank customers received loan deferrals until December 31, 2020. Outside of the scheme, another 180 thousand bank customers have received support of deferred loans in the amount of AED 8 billion (\$2.2 billion). It is worth noting that the aggregate volume of all capital allocated by the UAE Central Bank since March 14, 2020, aimed at maintaining liquidity of banks, has reached 256 billion dirhams (70 billion US dollars). In particular, the allocated funds from the Central Bank of the UAE go to support the banking system, help with loans and support stock exchange securities; the Central Bank has also reduced the requirements for banks in terms of providing financial reserves, as well as the level of liquidity to free up funds

for lending. Moreover, UAE citizens earning less than AED 15,000 per month (approximately \$4087) are exempt from paying mortgage loans. [5].

References

1. Islamic Finance Market 2019 Industry Status and Global Outlook to 2025. [Electronic resource] – Available at: <https://www.globalethicalbanking.com/islamic-finance-market-2019-industry-status-global-outlook-2025/>.
2. Features of the Islamic financial System and its Place in the UAE [in Russian]. [Electronic resource] – Available at: https://studbooks.net/1872799/ekonomika/osobennosti_ekonomiki.
3. Zhavoronkov V. A. (2018) Financial Policy of the UAE / Problems of Economics and Legal Practice, № 3, c. 205-206 [in Russian]. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovaya-politika-oea>.
4. SME Financing the United Arab Emirates. [Electronic resource] – Available at: https://www.khalifafund.ae/SiteAssets/KF/Documents/SME_Financing.pdf.
5. In the UAE Banks have Provided Credit Holidays for Entrepreneurs. [in Russian]. [Electronic resource] – Available at: <https://polpred.com/news/?cnt=180§or=11>.

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF RISK MANAGEMENT OF COMPANIES

Natalia Birchenko, Natalia Ryzhikova

Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

Kharkiv, Ukraine

Abstract. The article substantiates a necessity to form the accounting and analytical support in the accounting system for risk management of the companies. The risk control criteria are determined in order to prevent a crisis in the company. The algorithm for identifying and assessing the risks based on the financial accounting data is suggested.

Key words: risks, risk management, accounting and analytical support.

Activity of the companies in the context of globalization, strong competition and limited resources is exposed to various types of risks. Alongside, consequences of the impact of risks on the property, financial condition and financial performance of the companies can be quite significant. It necessitates a prompt identification and assessment of risks, making arrangements to reduce their possible adverse effects, as well as identification and use of possible positive effects. Therefore, in order to ensure efficiency of their activities, the companies must create a management system that would allow for a high quality risk management.

The papers of many scientists, including: V. V. Vitlinsky, H. I. Velykoivanenko [1], I. A. Gerasymovych [2], V. M. Granaturov [3], T. O. Tarasov [4] and a number of others, deal with the theoretical and practical foundations of the risk research and accounting and analytical support thereof.

Paying tribute to the scientific and practical significance of the papers by the above-mentioned scientists, it should be noted that some important aspects of the accounting and analytical support of risk management of the company have not been relevantly reflected in the domestic and foreign literature yet.

Risk management should be carried out systematically and it shall include identification, description, measurement of the risk, determination of its acceptable level, analysis of consequences of the impact of risks. The risk management process

shall be related to the strategy and objectives of the company's development, with possibilities and necessity to ensure economic security of the business. All the above necessitates assessment of the impact of risks and disclosure of information about the risks in the reporting.

The risk management's tasks provide that accounting, as an information system of the management process, cannot be limited solely to informing the concerned users about the risks that are associated with the companies' activities. It should also measure their possible impact on the company's property and financial condition and financial performance.

The vital target of the company's executives is to be able to foresee and to prevent the problems, i.e. to manage the risks. The term "to manage the risks" means to be able to anticipate weaknesses in the company's activity, to measure the potential losses and to suggest the specific ways for prevention or minimization thereof.

The appropriate level of accounting and analytical support promotes decision-making as to protect the companies under various economic conditions. The term "accounting and analytical support of risk control" means the accounting and analytical support procedures, which include various types of accounting, and methods of economic analysis, based on formation of a balanced system of indicators, which procedures will be disclosed in the financial reports. The aforesaid procedures in aggregate, once they have been applied, enable to promptly identify weaknesses in the company's financial policy, to control its potential risks, to make economic decisions of the tactical and strategic nature in respect of assets management and assets financing resources [5].

In order to identify the risks in a timely fashion, and if any of them is identified: to prevent development of a crisis in the company, it is expedient to control the risks on the basis of:

- reliable information in the accounting reports;
- methods of analysis of the company's potential, which involves identification of inefficient assets and unrealistic revenues, as well as whether the risks are present or not;
- indicators of the "net assets" and "net assets quality level" in order to determine the risk area;

- methods of analysis (system of balanced indicators) to identify inefficient assets and liabilities with the aim to search for and justify the reserves for resumption or removal thereof;

- selection of the options for risk management (transfer, refusal, etc.).

The issues of identification, classification and assessment of economic risks, methods to manage them fall within competence of the management accounting and risk management. The risk management information support should be created in the financial accounting system. A set of procedures for collecting, registering, transmitting, storing, processing of and providing users with information in respect of the actual condition and changes in the property status of the business entity, its production, business and financial activities, as well as the achieved financial performance and dynamics thereof under the conditions of uncertainty and risk, forms the information process of economic analysis of economic risks. The financial and management reporting as focused on risk assessment shall include disclosure of information about uncertainties and business risks. In this regard, it is necessary to consistently follow the procedures for identification and assessing the risks in financial accounting.

The aforesaid algorithm involves the following procedures:

- identification of the factors and circumstances influencing formation of economic risks;

- analysis of the factors and circumstances of economic risks;

- formation, on the basis of turnover balance sheet and within the internal financial reporting, of the statement on changes in the book-keeping accounts as exposed to economic risks;

- development, within the internal financial reporting, of information on changes in the balance sheet items and supplements to the balance sheet as exposed to economic risks;

- calculation of the analytical indicators, within the internal financial reporting, according to the balance sheet and formation of the statement on dynamics of analytical indicators;

- formation, on the basis of the specified accounting statements, of the initial data to solve the problem of assessment of economic risks and influence thereof on the accounting reporting by means of automation;

- calculation, by means of automation, of the indicators of economic risks and influence thereof on financial reporting and analysis thereof;
- formation of the internal management reporting, including the economic risk measurement;
- management decision-making subject to risk assessment.

Thus, the company's management system, where the risk management is an integral part, determines a relevance of development of the analytical functions of accounting that ensure substantiation of economic decisions under the conditions of uncertainty inherent to business. Interests of users of the accounting (financial) reporting require disclosure of information concerning the risks inherent to the activities of the company, influence thereof on the property, financial condition, performance of the company and efficiency of management thereof.

Whereas the risks cannot be objects of the accounting system, they are examined in the risk management system. This problem can be solved on the basis of interaction and exchange of information between the above systems. The tools inherent to accounting allow us to assess consequences of the risks' impact. Information about the identified risks and their possible impact on the company's activities shall be used in the accounting system upon selection of accounting policies as for the methods of valuation, formation of reserves, justification of additional costs to compensate or to prevent the adverse effects of risks and shall be disclosed in the financial statements.

References

1. V. V. Vitlinsky. Study of Risks in Economics and Enterprising: Monograph / V. V. Vitlinsky, H. I. Velykoivanenko. – Kyiv: KNEU, 2004. – 480 pp.
2. I. A. Herasymovych. Accounting and Analytical Support of Management of Risks and Reserves in the Company, Mechanisms and Tools of Accounting and Financial Engineering / I. A. Herasymovych // [E-resource]. – Access mode: <http://eztuir.ztu.edu.ua/handle/123456789/7065>.
3. V. M. Granaturov. Risks of Enterprising: Problems of Analysis / V. M. Granaturov, O. B. Shevchuk. – Kyiv: State Publishing and Information Agency "Zvyazok", 2000. – 150 pp.
4. T. O. Tarasova. Fundamental Provisions of Accounting and Analytical Support of Risk Management under the Conditions of On-Going Activity / T. O. Tarasova //

Herald of KhNAU named after V. V. Dokuchaev. No. 5. Series "Economic Sciences". [E-resource]. – Access mode: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe.

5. S. G. Cheglakova. Accounting and Analytical Support of Evaluation of Efficient Development of Agricultural Production / S. G. Cheglakova // Accounting in Agriculture. – 2010. – № 2. – Pp. 42-45.

MARKETING IN EUROPEAN POLITICS IN THE CONTEXT OF THE SLOVAK REPUBLIC

Jaroslav Čársky

University of Alexander Dubček

Trenčín, Slovakia

Abstract. The aim of this contribution is to outline the factors affecting the electoral campaign in Slovakia. There will be defined words as election campaign, political marketing, political communication, and populism. The partial aim is to prove that credibility or non credibility can be included in the agenda of political marketing tools in Slovakia. The content of this contribution is the analysis of selected policymakers in terms of negative outcomes, which are then compared to the results of the Focus survey. In the contribution were used methods of description of terms, method of analysis and comparison. The main conclusion of this contribution is that, despite the negative attitudes of selected policymakers, support for adherence is stable. Based on the facts obtained from the submitted contribution, it can be assumed that the consequences non credibility in politics will have a negative impact on political culture.

Key words: campaign, political marketing, populism, political communication, politics.

Introduction. Political marketing plays a major role in political voters. The political parts, or the political representative, must be not only a good political program and a vision, but also good political marketing. In order for marketing to be addressed, various marketing tools, such as Facebook, various advertisements, and so on, will help. The aim of this article is to find out if the political credibility of politics is diminishing even despite the negative manifestation. The partial aim of this contribution is to describe credibility or lack of credibility towards political leaders as a tool of political marketing. We assume in the article that, despite negative reactions from selected politicians, their political credibility is not significantly diminished. Two political representatives were selected for the analysis, and for the plurality and

objectivity of the contribution, one representative of the government and the other of the opposition. The first is the chairman of the movement of Ordinary people and independent people, as well as opposition representative Igor Matovič, and the other is the chairman of the Smer-SD party and the coalition representative Robert Fico. The contribution was used to describe concepts such as political marketing, election campaign, political communication, and populism. Subsequently, the method of analysis was used to analyze negative speeches by selected policy makers, which were subsequently compared with the results of the survey conducted by Focus.

The aim of this article is to find out if political credibility is diminishing by politicians even despite negative manifestations. We assume in the article that, despite the negative attitudes of selected politicians, their political credibility is not significantly diminished. In order to confirm our hypothesis, analytical and comparative methods will help us. We will analyze negative speeches by selected politicians and focus on their main negative manifestations. Following the comparison methods, we compare Focus's negative results with the findings and find out whether or not they affect their political credibility. The research strategy consisted of three stages. The first was the preparatory stage, where we were acquainted and specified with research issues. Based on this, we have set the goal of research. We chose a research group consisting of two politicians. One representative of the government coalition Robert Fico and the other Igor Matovič opposition representative. The reason we chose the two chosen political representatives is that both are typical and characteristic of their position in politics. Robert Fico was a multiple Prime Minister and currently serves as a member of the National Council of the Slovak Republic. Robert Fico, despite many circumstances, is the leader of the ruling coalition. The second chosen politician is Igor Matovič, who represents the opposition. The current opposition is a long-standing problem that basically does not have a leader. The most powerful opposition party is Freedom and Solidarity, but its chairman has long been working in the European Parliament. In this article we will discuss political representatives active in domestic politics in Slovakia. That is why we chose the second most powerful opposition party or movement the Ordinary people and independent people, whose chairman is Igor Matovič. Igor Matovič is a well-chosen politician, as he points to the negative conduct of the Slovak government and belongs among the most prominent opposition politicians.

The second stage was the implementation phase. We have obtained data from the Focus research agency, which is dedicated to researching the credibility of individual politicians. We have identified the main negative speeches by selected politicians and analyzed them. In this section, we will analyze the negative expressions of selected politicians. We understand these negative expressions as part of political marketing. Negative expressions are a specific tool for increasing popularity. We compare these negative manifestations with the comparison method with Focus results. We will do so to find out if negative statements affect the decline in political credibility. If it proves that negative statements have no impact on political credibility, respectively, they have a positive impact, then this policy action can be described as a tool for maintaining or enhancing political credibility that is crucial to maintaining power.

The final stage of the research is the evaluation phase, where we analyzed the evaluate findings and came to the conclusion of the research.

Theoretical background. Campaign refers to the organized and planned efforts of various actors to achieve predetermined values (primarily to influence the decision-making process of potential voters to the benefit of the political parts). (Kubáček, 2012) The election campaign in Slovakia specially regulates the Act 181/2014 Z.z. on the election campaign and on the amendment and amendment of Act no. 85/2005 Z.z. on political parties and political movements, as amended. This law characterizes an election campaign as any activity of a political party, a political movement, a political coalition of political parties and political movements, candidates and third parties under Section 8, usually paid for promoting their activity, goals and program in order to obtain the elected according to a special regulation. (Noveaspi, 2018) The election campaign has certain rules or criteria that are legally enforceable for the duration of the campaign itself. The electoral campaign starts on the day of the publication of the decision on the election of the Slovak Republic (hereinafter referred to as the "election statement") and ends 48 hours before the election day. (Noveaspi, 2018)

The electoral campaign has limitations not only in terms of its duration but also in terms of funding. This restriction is also based on law 181/2014 Z.z. in particular § 3. The political party and the political movement (hereinafter referred to as the "political party") may spend up to EUR 3,000,000 including value added tax on their election campaign in the National Council of the Slovak Republic and in the European Parliament elections. The cost limit of the political parts under the first sentence also

includes the difference between the price of the gift or other free-of-charge performance specified in the contract and the usual cost and the cost of political parts promotion that the political parts incurred during the 180 days prior to the election day. (Noveaspi, 2018) In particular, this Act regulates the conditions for the election of the President of the Slovak Republic, the elections of the VUC or the election of mayors and mayors or deputies of the municipal council. The law determines the duration of an election campaign, which is an important factor in marketing.

Marketing itself is all around us, this term is so-placing on the market. This means that if we have a product or idea that we want to place on a given market, we do marketing. Political marketing involves applying and implementing a tactically thought-out electoral campaign by candidates or other political subjects, and then finding ways to gain confidence in the political views that have already been presented in the election campaign. In Slovakia, marketing in politics is applied after 1989. (Lincényi, 2011)

On our political scene, this is a fairly new aspect of the policy towards Western countries. Marketing and politics have common elements, even in their basic substance, and achieve something or a goal. In politics, the goal is to gain power and profit profits in marketing. Political marketing can be divided into two categories, respectively functions, both external and internal. "The internal function examines how political marketing influences the functioning of political parties and the external one focuses on election issues and campaigns." (Matušková, 2012) According to Bačuvčík and Harantová, political marketing offers two products at the same time. One is the ideological system, the ideology from which the relevant political parts or movement is based. The other "product" is the politicians themselves, their abilities, experience, charisma and personal "hunger for power". (Bačuvčík, Harantová, 2016) The new trend that is being used in politics is online marketing. Online marketing is used by various actors, and last but not least, we can include political subjects or different public policy components in the last few years that engage in the ways of using online marketing. (Rendková, 2018) The effectiveness of online political marketing can be tracked through various social networks such as Facebook or Instagram. Politicians are getting closer to citizens on a daily basis, because if politicians publish anything on the internet, some attitude or idea, they automatically allow citizens to respond. Politicians thus get feedback from citizens, which is

important to them even when creating politics. Communication between politicians and the public is important for the good functioning of society.

Communication is knowing or not understanding the interpretation of information between actors. In a political environment, communication is the basic process of informing or influencing citizens on the part of politicians or different political institutions. For political communication, we consider such communication to be the exchange of messages between political actors. (Lincényi, 2013) Political communication is an inherent part of politics. Political actors through communication can interpret their attitudes or opinions. On the other hand, political communication does not necessarily mean communication between politicians. political communication doc. Lincényi: The main actors of political communication are government institutions (state administration, local government), political actors (political subjects, politicians), authorities (political scientists, academics, representatives of the third sector, accredited personalities, etc.) and the citizens themselves. (Lincényi, 2013) This means that not only politicians but also government institutions, experts and citizens can be parties to political communication. Experts, in particular, economists or political scientists often express themselves and thus communicate their views on issues related to the direction of the country or the current issues. Citizens can communicate their opinions and attitudes through various tools, whether they are various petitions or protest actions where they express their consent or disagree with certain issues. Political communication and its main actors would be clearly included in the media at the present time. Media should be an instrument of political participation by the public, professionals and politicians in political communication. (Chlebcová Hečková, 2015) However, it should not be forgotten that the media should be an instrument not an actor. The media should be independent, free, and objectively, not to create politics and to make their own frequent populist communication even though there are some tendencies here. Populism is often associated with political toppings in the country, but manipulation of citizens is also done with media participation.

The term populism is derived from the word *populus* and consists of two key actors, namely the people and the elite. An important part of populism is also the leader of the game. Even though the actors of the people and the elite are considered to be key in terms of populism, based on the experience of recent years, we may soon be seen as a key actor of populist leadership. The leader has a difficult position

because he should be unique and charismatic, but he should also be perceived as an ordinary person. The leader is unpolitical in the sense that he is opposed to spoiled political elites, hence he moves in the world of morality, but at the same time he has to enter politics to protect the interests of the people. (Kubát, 2016) Populism can be perceived primarily as a political style, or a political strategy or method of political communication. Populists pay particular attention to national issues and point to the importance of the very interest of their own country, for example within the European Union. (Kubát, 2016) Populists will select themes that reflect on the current happenings in the country. They also present themselves as people who are "unmoved" by the causes and the political past. They try to act as new people who are not part of a corrupt establishment. (Učen, 2004)

Populists are trying to engage the largest spectrum of voters, with their target group already set up for whom they will make political promises and a subsequent program. The primary and legitimate goal of each populist is to gain power, at any cost. Therefore, the promises that politics promised in a political campaign in the framework of the implementation of the mandate are not realized, as populism was only a means of gaining power. Consequently, if a politician gets the power, he is willing to do everything and promise to keep it. (Abrahám, 2012)

Research results and findings. Igor Matovič is the chairman of the movement of Ordinary people and independent people. From the very beginning, the marketing of Igor Matovič was built to point to the sides of the Smer-SD party or government representatives. However, the way Igor Matovič points out the translations is often beyond the bounds of political ethics. Nevertheless, its credibility has a steadily rising character. In 2011, 3% of people trusted Igor Matovič. A year later, confidence rose to 9%, this year held parliamentary elections in which Igor Matovič could make himself visible, and so the wider public could have known his visions, plans for good functioning of the country. In 2013, his credibility dropped to 7%, the year dropped by another one percent. In 2015, Matovič began to point out various scandals of the then government, and began to wear a T-shirt titled "Fico protects thieves." In that year, his credibility increased to 8%. In 2016 elections were held in the NR SR, the election strategy of Igor Matovič was to defeat Fico and get rid of the oligarchy, at that time he trusted him 13%. In 2017 he also trusted him 13%, and in January 2018 he was confident 10.1% of the respondents. From these data it can be concluded that

the trust towards Igor Matovič had an increasing character until it finally stalled around 10%. (Focus, 2018)

Ignorance by Igor Matovič can include populism. There are many types of populism, one of them is also the raising of fear and negative emotions in the public. The political strategy of Igor Matovič is pointing to unfair practices that are shaken by Slovakia. Igor Matovič deals with the emotions of the public and organizes and supports various protests. Whether it was protests in front of Bonaparte's apartment complex where Robert Fico is living, or protests after the murder of investigative journalist Ján Kuciak and his fiancée. All these protests have been massively supported by the public, which has also been reflected in high levels of citizens' participation in the protests. Population can also be marked his departure from the NR SR in 2017. According to Igor Matovič, an unknown man should be threatened. An unknown man hounded a dog, and in his words he told him a Monday term and you would get out of there because we found you a train. We will not kick out you. (SITA, 2017) At that time, Igor Matovič complained that the Rules of Procedure did not allow him to interpret the political agenda of OĽaNO. Half a year later, he finally returned to the plenum of the National Council of the Slovak Republic and began actively speaking in the debate. We can call this action as populist, because he did not comment on the matter, and many experts have described his move as abuse of Franz Gaulieder's subsequent death. This expedition died after a train trip

The last mentioned negative expression of Igor Matovič is his statement. He considers himself to be a decent person who does not sin. He once offered a great financial reward to the one who convinced him of using vulgarism. In 2016, Andrej Danko, as chairman of the National Council of the Slovak Republic, proposed a change of the Rules of Procedure. Matovič offended him during his absence in the plenum of the Slovak National Council. Danko seems like a skunk that comes, smells and tears. (Hospodárske noviny, 2016) Matovič disagreed with the amendment of the Rules of Procedure and pointed out that he would not respect any changes in the Rules of Procedure. Another word attack was addressed to MEP Monika Beňová.

I do not like such fuchsles that show off foreign money and make a laugh. Any fair-minded woman who lives from her earned money is for me a thousand times more human than such a foul thief of plasticity. She described him as a "revenge-prone poor man". A large number of people have condemned such behavior by Igor Matovič to women. Offending women and naming them "fuchsles" or plastic scraps

is not in place. Especially when it comes to a politically active person that proclaims decency.

As we have analyzed the opposition representative for the plurality and the objectivity of the contribution, the analysis of a representative from the government coalition follows. Robert Fico is the chairman of the Smer-SD party, and has also been the president of the Slovak Republic several times in the past. We will help with the development of political credibility with the results of Focus's research, which has been devoted to the policy credibility survey since 1993. Since 2000, Robert Fico has been on the brink of credibility with almost minor breaks. In 2002, he was in second place in 2016, then in 2017 he was in first place with the President of the Slovak Republic. At the end of January 2018, Robert Fico was on the second line of credibility, presided over by SR President Andrej Kiska. After the murder of an investigative journalist, Robert Fico resigned after a while. Currently, he acts as a member of the National Council of the SR, and confidence has fallen slightly, yet he is still among the 10 most trusted politicians. This phenomenon can also be explained by the fact that it is not a citizen's eyes every day. On the basis of the data collected, it can be said that negative statements in the form of statements or policies do not fundamentally affect their credibility. (Focus, 2018)

Robert Fico implemented a policy that was often commented and referred to by populists as experts and political opponents. Robert Fico can be described as a social package. In the second half of the second Fico government election era, the ideas of social packages began to be transformed into real contours. It resonated in particular on the theme of free train for students and retirees. A significant part of the public, as well as experts, considered this step to be non-systemic. The then deputy of the National Council of the Slovak Republic, Jozef Mihál, also commented on the social packages. Everyone has found a target group. It's unsystematic, it's a ragbag made in the last minute. (SITA, 2017) Opposition members called on former Prime Minister Robert Fico to use the money used for social packages to reduce the debt. Despite criticism, Robert Fico continued to fulfill and create additional social packages. This step can be described as populist, because populism is not necessarily just a failure to fulfill promises. It can also be about abusing power to expand its voter base and increase popularity. If this style is implemented in politics, a polemic about the state of political culture may arise. Another negative expression on the part of Robert Fico is his polarizing statements. In his statements, Robert Fico often polarizes society.

For example, in 2013, he expressed a rather dramatic impact on unemployment in Slovakia. We are incredibly distorting the number of unemployed by the huge number of Roma in Slovakia. We know well that people are hardly looking for jobs that are hard to retrain, where work habits and work discipline are very difficult. If we did not have this problem, our unemployment is at the level of 8 or 9 percent. (SITA, 2013) The public reacted positively to this statement and agreed with the then Prime Minister of the Slovak Republic. Experts have warned of a possible increase in extremism, due to Robert Fico's statements. In response, the Roma are demanding that they stop sticking to the company. Because not all of the Roma minority in Slovakia are working.

However, the polarization of society does not only concern Roma issues. Robert Fico also points to some parts of Slovakia. After the county elections in 2013, he expressed his disappointment with the failure of the Smer-SD party in Bratislava to say that "Bratislava is not Slovakia." That year, he again addressed them. I had to leave Bratislava because I had to go to normal people. Robert Fico also addressed the address of eastern Slovakia this year. After the assassination of journalist Ján Kuciak and his fiancée Martina Kušnírová, the Italian Mafia was active in Eastern Slovakia. What Robert Fico said was that the very idea that the Mafia might be interested in eastern Slovakia is absurd, because nothing is there. (Hospodárske noviny, 2018) Robert Fico was at that time the Prime Minister of the Slovak Republic, and as such he represents Slovakia as a whole. Therefore, the company should not divide but join.

Based on the lessons learned on the main negative outcomes of selected political representative and the findings of Focus research, it is possible to go to the findings. From Focus we found that Robert Fico was almost always in the first place in this type of research, despite his negative statements or populism. It may be inferred from this finding that his conduct had no effect on his political credibility. The public who was willing to cast his vote in the election did not adversely affect his behavior. With Igor Matovič, we can see that despite constantly breaking the rules and introducing it, he has a stable credibility. Negative statements or behavior, therefore, have no influence on political credibility with selected political representatives. The public even seeks and deals with this behavior with politicians. In other words, there is a presumption that these expressions increase the popularity of politicians in the public. People generally like shocking information and shocking news, otherwise it is not even in politics. In politics, something like coincidence does not exist and everything

is well thought out. Politicians need to engage the public not to forget about it in any way. In order not to forget the public, it serves a political marketing that is present not only in the election campaign but throughout the active period of politics. Political marketing tools are different from posters to social networks, and are designed to gain more popularity. Negative expressions in this regard can be included in political marketing tools as they play a role in gaining popularity among the public.

Conclusions. In the present paper, we have approached concepts related to the field of political marketing. We have defined concepts such as election campaign, political marketing, political communication, and populism. These terms have been included among the factors influencing the election campaign. We have also analyzed negative speeches by selected political figures. For the plurality and objectivity of the contribution, there is one representative of the ruling coalition and the other opposition. The first is the chairman of the movement of Ordinary people and independent people, as well as opposition representative Igor Matovič, and the other is the chairman of the Smer-SD party and the coalition representative Robert Fico. We have analyzed the development of political credibility, populism and statements of selected political figures. Against this background, it may be argued that (non) credibility as a tool of political marketing for an electoral campaign can play a larger role in the future than it has hitherto. As discussed at the outset, the role of political marketing is to ensure popularity and trust. The aim of this article was to find out if political credibility is diminishing by politicians in spite of negative manifestations. We assume in the article that, despite the negative attitudes of selected politicians, their political credibility is not significantly diminished. Based on the findings in the article, it may be concluded that negative expressions by selected politicians do not affect their political credibility or impair their political credibility. (Not) credibility as a tool of political marketing has the task of shocking and subsequently gaining popularity with the public. This tool is used by many politicians, but in this paper we discussed about Robert Fico and Igor Matovič as representatives of the government and the opposition. This tool of political marketing should only be taken as part of a large-scale policy marketing toolkit. It can't be used constantly because the public can be disgusted for a while. Politicians should be aware that the use of negative expressions should have a limit. This may lead to an increase in extremist moods in society, which may result in a higher percentage of extremist preferences. Political expressions can also affect the level of political culture. If there are often negative

expressions in politics, this may have a negative impact on the political culture in the country. Negative expressions, questions of trust in political marketing are possible issues for further research and exploration because it is clear that voter thinking is constantly evolving. Also, political marketing tools are evolving and emerging. In the field of political marketing, tools for the potential voters' profits are constantly being developed. It is important to analyze these tools in the future and to determine the effectiveness of the tools. It would also be possible to research in the future on other representatives of the Slovak political scene and to find out whether or not the same findings can be applied to other politicians. In a next study, we can see a comparison of the other European Union countries in order to find out whether it is characteristic of the Slovak Republic or other EU member states.

References

Books and articles:

1. Abrahám, S. (2012), *Resetované Slovensko: Čistá teória vs. Politická prax*. Bratislava: Kalligram.
2. Bačuvčík, R., Harantová, L. (2016). *Sociální marketing*. Zlín: VeRBuM.
3. Bočáková, O., Lincényi, M. (2013). *Úvod do sociálnej a politickej komunikácie*. Trenčín: Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne.
4. Gyárfášová, O. a kol. (2004). *Vláda strán na Slovensku : Skúsenosti a perspektívy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
5. Chlebcová Hečková, A. (2015). *RESpublika, politická komunikácia v mediálnej spoločnosti*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
6. Chytilík, R., Eibl, O., Matušková, A. a kol. (2012). *Teorie a metody politického marketingu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
7. Kubáček, J. (2012). *Slovník politického managementu a volebního marketingu*. Praha: Grada.
8. Kubát, M. a kol. (2016). *Populismus v časech krize*. Praha: Karolinum.
9. Lincényi, M., Fabuš, M., Otrubčák, P. (2011). *Marketing (Vybrané kapitoly)*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne.
10. Rendková, P. (2018). *Online marketingová komunikácia so zameraním na vyššie územné celky*. In: *Political science forum*, 2018. Vol.7, No 1. s. 155-164.

Internet Sources:

1. AKTUALITY. (2013). Prezidenta chcú obžalovať, akoby bol vrah či zlodej, tvrdí Fico. In: Aktuality. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://www.aktuality.sk/clanok/221122/prezidenta-chcu-obzalovat-akoby-bol-vrah-ci-zlodej-tvrdi-fico/>>.
2. FOCUS. (2017). Focus. In: Focus [online]. 2017, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <http://focus-research.sk>.
3. HOSPODÁRSKE NOVINY. (2018). Mafia na východnom Slovensku? Ved' tam nič nie je, povedal Fico europoslancom. In: Hnonline . [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://slovensko.hnonline.sk/1710782-mafia-na-vychodnom-slovensku-ved-tam-nic-nie-je-povedal-fico-europoslancom>>.
4. HOSPODÁRSKE NOVINY. (2016). Matovič v parlamente provokoval a urážal: Je to skunk, ktorý príde zasmradí a zdrhne. In: Hnonline. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://tv.hnonline.sk/politika/823458-matovic-v-parlamente-provokoval-a-urazal-danka-je-to-skunk-ktory-pride-zasmradi-zdrhne>>.
5. Matovič, I. (2017). In: Facebook . [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10210949456504866>>.
6. NOVEASPI. (2018). In: Noveaspi. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/82252/1/2>>.
7. SITA. (2017). Matovič ohlásil odchod z parlamentu. In: Etrend. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://www.etrend.sk/ekonomika/matovic-ohlasil-odchod-z-parlamentu.html>>.
8. SITA. (2017). Sociálny balíček je podľa Mihála politický marketing, podľa Richtera je naň správny čas. In: Pravda. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/443410-socialny-balicek-je-podla-mihala-politicky-marketing-podla-richtera-je-nan-spravny-cas/>>.
9. SITA. (2013). Štatistiky nezamestnanosti nám skresľujú Rómovia, tvrdí Fico. In: Pravda. [online]. 2018, [accessed 26. 10. 2018]. Available from Internet: <<https://profesia.pravda.sk/zamestnanie/clanok/282964-statistiky-nezamestnanosti-nam-skresluju-romoviatvrdi-fico/>>.

RECREATIONAL TOURISM IN UKRAINE: PECULIARITIES OF DEVELOPMENT

Olga Gaponiuk
Mariupol State University
Mariupol, Ukraine

Abstract. The article analyzes the development of tourism and recreation industry in Ukraine, determined the main trends and prospects, provide recommendations for further the dynamic development of this industry.

Key words: economic activity, tourism, recreational tourism, the potential market conjuncture, recreational resources, material and technical base.

At the beginning of the XXI century, a new approach to the understanding of tourism was formed: many people started to consider it not a luxury any more but a natural necessity. In some European countries, such a concept as "the tourism right" has even been formed, which is reflected in the Global Code of Ethics for Tourism adopted by the World Tourism Organization. From year to year, Ukrainian tourism is becoming more profitable and developing dynamically, the production of touristic goods and services is increasing and the quality and culture of service of this sphere are improving. The development of this industry contributes to an increase in the state of the economy, provides new jobs, and meets the needs of vacationers.

The development of recreation and tourism is known to be one of the priorities of the socio-economic growth of the state, a significant factor in the stabilization and restructuring of the national economy.

Tourism is one of the most profitable types of business in the world, recently it has become more and more important in the structure of national economies. Tourism is developing at a very fast pace: in the countries that provide the development of recreation and tourism as a priority of the national economies, this service sector is growing much faster, becoming not only a significant part of national economies but also the most important part of the state treasury [3].

Tourism resources, which are the main purpose of travel, are important for the development of both international and domestic tourism. In these circumstances, they determine the most important economic indicators of tourism, such as the number of tourists, prices for services, the geography of travel, their seasonal distribution or length of stay.

According to this tourist and recreational sphere in Ukraine has the potential to become a world-class tourist power. Expansion of international links opens up new ways for promoting the national tourism product in the world market, attracting to the global information space and best practices in organizing tourism activities [1].

Ukraine has rich natural-climatic, cultural-historical and national-ethnographic resources, which create preconditions for the development of many types of tourism. Most regions of Ukraine have tourist resources that belong to all three groups, have the opportunity to come to the tourist market with attractive tourist offers.

In Ukraine, a significant part of the natural potential is recreational landscapes (forest, seaside, mountain), recreational resources (mineral waters and curative mud), nature reserves (national natural and regional landscape parks, biosphere reserves, parks, monuments of gardening art etc.), territories of historical and cultural purposes (monuments of architecture and urban planning, historical and architectural reserves, etc.) [2].

The most important thing in the efficient use of recreational resources is the availability of tourist infrastructure. These are hotels, motels, rest houses, boarding houses, sanatoriums, catering, vehicles, entertainment establishments and attractions.

Natural recreational resources – natural and natural-technical geosystems, bodies, natural phenomena that have comfortable properties for recreational activities and can be used for its organization for a certain time. The direction of recreational activities is determined by the recreational and social needs of society, the general culture of the population. It is associated with the volume and nature of free time segments and requires special properties of space to realize. Recreational activities are an integral part of the modern lifestyle. By attracting natural objects, cultural complexes, technical systems and other components of the recreational potential into the sphere of this activity, special territorial recreational systems can be found or developed by individuals and organizations.

But it is not enough to guarantee the availability of infrastructure intended for tourism. The infrastructure must be considered in a broad sense, the main elements of

which should not only perform an exclusively recreational function but also serve as a leading factor in the rise of the entire socio-economic life of the country.

In the recreational infrastructure, one of the key places belongs to the transport system. The issue covers the problem of transit traffic, the organization of railway communication, the development of highways, air, sea as well as river transport. Ukraine has to develop a network of roads and railways, airports, sea and river ports. In parallel with these processes, it is necessary to implement many scientifically organized means to ensure ecologically acceptable scales, rates and territorial proposals for the development of the recreational complex.

To make a conclusion it is necessary to highlight the following statements. Ukraine has all the prerequisites for becoming one of the leading recreational and tourist countries in the world, however, an analysis of the current state of functioning of the domestic recreational sphere shows that the effectiveness of its activities is constrained due to the unsolved problems. First of all, these are the problems of regulatory and legal support for the functioning of the industry. To solve this matter it is necessary to make contributions; approval of national standards for all types of recreational and tourist services.

The main directions of the formation of an effective mechanism for the implementation of strategic tasks for the further development of the recreational and tourism sector should be balanced state and regional regulation of social and economic relations in the field of organization and development of recreation and tourism; ensuring the availability of sanatorium-health-improving and recreational-tourist services for all segments of the population; effective investment policy.

Solving the existing problems named in the paper and taking into account the existing prospects for the development of the recreational and tourist sphere of Ukraine will become the key to modernizing the existing recreational and tourist potential of the state, the dynamic development of the recreational and tourist sphere, ensuring its sustainable competitiveness among the strategic sectors of the national economy.

References

1. Orlov O. (2008). The importance of the resort and recreational complex is growing. *Economist*. P. 74.

2. Stechenko, D. (2010). Scientific aspects of economic diagnostics of natural and recreational potential of the region. *Formyvanua rinkovix vidnosin v Ukraini*. Vol. 1. P. 136-139.
3. Tsohla, S. (2008). Activation and development of investment activity in the field of resort and recreational economy. *Investments: practice and experience*. Vol. 22. P. 6-10.

PECULIARITY OF PUBLIC ECO-PROCUREMENT IN CONSTRUCTION

*Veronika Khalina, Vyacheslav Butskiy, Anastasiya Ustilovska
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
Kharkiv, Ukraine*

Abstract. The current period of public procurement development in Ukraine (late 2019 – early 2020) is characterized by the second revolution in this area, when the reforming of relations between the state and business in the sphere of providing everything necessary at the most favorable price. With the adoption and entry into force of the new law [1], a new era of public procurement began in Ukraine. All this has changed the paradigm of public procurement as a whole. Harmonization of legislation and regulations with European standards requires the generation of new approaches and forms of interaction between government customers and business as a participant in the procurement process. Reforming the public procurement system has given impetus to a revision of the concept of doing business, on the one hand, and, on the other, to changing the attitude of public procurers to the procurement process as a whole and recognizing the need for budget savings and tendering in particular.

Key words: public procurement, eco–procurement, sustainable development, environmental conditions.

In addition, the introduction of the concept of sustainable development into the main normative documents, which form the further course of Ukraine for changes, gives grounds to consolidate these principles in the procurement activities of government customers.

Eco-purchases are intended to make consumption more environmentally friendly and, consequently, better, and to encourage businesses to produce products that meet these criteria. Thus, there is a need to develop an eco-procurement implementation mechanism that is adaptable and understandable to all participants in the procurement process.

To date, construction has been recognized as a priority area for the implementation of public eco-procurement. This is because construction has a

number of harmful effects on the environment, namely: high energy and water consumption, materials used, construction waste, air quality, noise and traffic. All these exogenous factors are offset by public eco-procurement. It is especially important to consider the full life cycle of a product or service. In the case of goods, the manufacturing process, as well as the shelf life and the possibility of disposal after the expiry date are usually taken into account.

The concept of public eco-procurement («green» public procurement, sustainable public procurement) is defined in the Communication of the European Commission (COM (2008) 400) as «public procurement to improve the environment» and «the process by which budget managers seek to purchase goods, products and services with better environmental performance throughout their life cycle compared to products of similar functional purpose» [2].

Public eco-procurement (PEP) is a voluntary mechanism, so public authorities can determine the extent to which it is used to integrate environmental policy and improve the integrated environmental management system. PEP also have a significant impact on the development and implementation of energy efficient and cleaner production technologies, improving the environmental performance of products throughout the life cycle.

The government's initiative to encourage PEP is the basis for extending these commitments to local governments and the private sector, which in turn will help change the structure of demand in the country as a whole.

In order for demand to shift in favor of goods and services with improved environmental performance, it is important not only to promote energy-efficient and environmentally friendly innovations, cleaner production technologies, but also to define clear requirements, rules and procedures for the implementation of SEZ. Giving preference to the purchase of goods and services with improved environmental performance will form a market for «green» products, systematically increase its market share, which, in turn, will promote the development of environmental technologies, innovation and investment.

In some European countries, such as Denmark and Sweden, the annual level of «green» procurement is about 40% of total budget expenditures, in Japan it reaches 90% [3].

In each EU country determine: what goods, works and services can be purchased using the principles of «green» procurement; which stages of the life cycle of goods,

works and services have the greatest impact on the environment and what are the opportunities to reduce their impact. These requirements are reflected in the local legislation of each EU member state.

Therefore, according to Article 152 of the EU-Ukraine Association Agreement, by 2019 Ukraine is obliged to introduce into the procurement system at the legislative level requirements that will ensure greater integration of environmental and social criteria based on relevant standards to contractors or to public procurement. goods, services or works, including the articles of Directive 2014/24/EU.

The study conducted by the authors [4, 5] allowed to form an organizational and economic mechanism for the implementation of PEP. The result of the implementation of such a mechanism is a triad of effects (impacts): social (consumer safety, observance of citizens' rights to consume environmental products, improvement of working conditions); environmental (saving energy and resources, reducing environmental pollution, preventing climate change); environmental (increased investment, fair competition, economic growth).

PEP and the principles on which they are carried out should cover all stages of the product life cycle (extraction of resources, own production, transportation and logistics, product use, disposal or processing). If these conditions are met, the main goal will be achieved – development and operation on the principles of sustainability.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro publichni zakupivli» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia publichnykh zakupivel» vid 19 veresnia 2019 roku № 114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20>.
2. Lipanova O. A. (2014) Formuvannia natsionalnoi spozhyvchoi polityky na zasadakh «zelenoi» ekonomiky (na prykladi rynku prodovolchykh tovariv) [Formation of the national consumer policy on the basis of the «green» economy (on the example of the food market)]. *Ekonomichni innovatsii*, No 58.
3. Berzina S. V. «Zeleni» derzhavni zakupivli [Green procurement] – URL: <http://www.zhiva-planeta.org.ua/upload/zgz-berzina.pdf>.
4. Khalina V, Butskiy V., Krytska K. (2020). Publichni ekozakupivli: orhanizatsiino–ekonomichni zasady vprovadzhennia ta zdiisnennia [Public eco-procurement:

organizational and economic fundamentals of implementation and execution].
Ekonomichnyi prostir, No 154, Pp. 56-60.

6. Khalina V., Butskiy V., Ustilovska A. (2020). Ecoprocurement in road construction as a tool for sustainable development. Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi. Bolhariia, C. 82-89.

CURRENT ISSUES OF A HEALTHY ECONOMY IN THE REGION: MARKETING ASPECTS

Anna Rosokhata¹, Nataliia Letunovska², Adam Jasnikowski³

^{1,2}Sumy State University

Sumy, Ukraine

³EUROWEEK Foundation

Bystrzyca Klodzka, Poland

Abstract. The urgency to study the current marketing aspects and issues of a healthy economy in the region is caused primarily by the ever-changing volatile economic situation in 2020. There is a need to build highly efficient economic activities that will form a healthy economy in the region from marketing areas. Thus, these abstract justifies the relevance of identifying the most critical factors influencing a healthy economy in the region. The study of current issues shows the necessity to reduce disparities between regions for building healthy economies of countries. Strategic planning of territorial development should consider these issues and the use of modern marketing concepts.

Key words: health economy, economy of a region, territories marketing, marketing of a region, health economy issues, marketing aspects.

Globalization and active development of international relations in the countries' economies, their regions, and territories necessitate the need to compete for investment and innovation development, for access to new markets, new consumers. In general, territories should implement a full range of marketing to promote them and introduce the significant economic activity.

Simultaneously, conducting economic activity in a particular region is a complex, multifaceted process, formed under the influence of significant factors. These factors include not only socio-economic indicators but also natural resources, demographic, scientific and technical, historical-geographical, administrative, and governance. Effectiveness synergetic management of the application of each factor's advantages and the leveling of the shortcomings, respectively, forms the healthy economy

concept. A healthy economy is a particular type of economic activity that involves profit maximization, appropriate, environmentally friendly, harmless, and most efficient use of all resources, materials, production processes, and finished products; it is the most effective governments and intergovernmental communications; rational energy transactions and some other aspects (Melnyk, L., 2018).

A healthy economy of regions, in turn, is a specific type of it, which is implemented in a specific area and often with a set period.

Territorial marketing, as part of a healthy economy complex, has become increasingly popular in recent years and is already a relevant part of the government and non-government at the regional level. Territorial marketing not only expands the tools of public administration but also changes the approaches, setting strategic goals, because the basic principle should be to consumer requests satisfaction. In territorial marketing, it focuses on residents, investors, visitors, and other economic entities that operate or may operate in this area.

Non-governmental services and organizations implement territories marketing too. Many private enterprises operating in each territory are also entities that form a healthy economy in the region. Their actions on the market form introduction of a synergistic relationship system of all counterparties in a particular area. Thus, the reasons for activating the organization of a healthy economy in the region from the standpoint of marketing may be: change in philosophy, principles, goals of territorial development, identification of the population as a real participant in the planning system, as well as changing the nature of territorial authorities. The development of the territory includes its improvement, security, and social protection of the population. These factors lead to dynamic changes in the territories' strategies, but in the same case, cause the need to solve many problems (Nagornyi Ye. I. et al., 2017).

The problems of healthy economy building in the region from the standpoint of marketing today are incredibly relevant. When the world is confronting the disease caused by COVID-19, almost all countries and their regions have suffered this process's consequences. The issue of maintaining the position of profitability of individual regions is becoming increasingly important. At the same time, the construction of a healthy economy in the region is an urgent issue. From the point of view of marketing, it is possible to detail such specific issues as local government, investment attractiveness, European integration, competitiveness, and strategic development of the regions. It is strategically vital for European countries to

implement a healthy regional policy aimed at eliminating disparities between regions and ensuring their integrated development. The development of a region one understands as a progressive change in the socio-economic structure ensures the economic use of its resources and maximum satisfaction of its production needs (Bondarenko, V., Shershun, K., 2012).

In modern conditions, it is necessary to use methods focused on the region's development based on its resources, expanding the powers of regions in socio-economic policy through decentralization of state executive power and management and delegation of management functions to the regions. In such economical relations transformation, it is crucial to use the marketing concept of regional strategic planning, as one of the conditions for the formation of unique competitive advantages of the territory, the possibility of active regions self-sufficiency, through deepening those functions of the territory for which there are the most favorable conditions.

References

1. Nagornyi Ye. I., Saher L. Yu., Syhyda L. O. (2017). Comparative analysis of innovation performance in Ukraine and other countries of the world. *International Humanitarian University Herald. Economics and Management*, 27 (2), 23-27.
2. Melnyk, L., Sineviciene, L., Lyulyov, O., Pimonenko, T., & Dehtyarova, I. (2018). Fiscal decentralization and macroeconomic stability: the experience of Ukraine's economy. *Problems and Perspectives in Management*, 16 (1), 105-114.
3. Bondarenko, V., Shershun, K. (2012). The concept and tools of territorial marketing in the context of strategic development of regions. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University: Series: Economics*. Uzhhorod: Uzhhorod National University Publishing House "Hoverla", 2 (36), 66-73.

STATE FINANCIAL POTENTIAL AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RELATIONSHIP RESEARCH

Oksana Tulai¹, Viktor Tsokalo²

*¹West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine*

*²Vienna University of Economics and Business
Vienna, Austria*

Abstract. Theoretical and methodological bases of research of interrelation of financial potential of the state and sustainable development are opened. In this context, the social role is shown and the components of the financial potential of the state are characterized. It is substantiated that the financial potential can be considered in two areas: economic (as an economic category) and social (as a social category).

Key words: financial potential; financial relations; financial resources; sustainable development; human potential.

In the context of society's focus on the sustainable development of life and health, education is of particular importance. Increased attention to man is a modern global trend. At the same time, the priority of each person is their own well-being. This can be explained in terms of humanistic psychology, in particular through the hierarchy of human needs A. Maslow. As you know, the basis of the pyramid are the urgent needs of physical survival, and the top is formed by the needs of self-actualization, which are manifested after meeting the needs of the lower levels of the hierarchy [1]. That is why the formation of new social guidelines by the business entity increases the motivation to work effectively. Accordingly, the financial potential is the basis for the development of the social sphere of the entity. In view of the above, it should be recognized that overcoming the crisis in the Ukrainian economy is possible only through the introduction of active social policy at the level of the business entity and at the level of regions and the state as a whole.

The above gives grounds to consider the financial potential in two areas: economic (as an economic category) and social (as a social category). In the first case, financial potential depends on the availability and potential of financial resources, and as a social category – on human potential – a resource that contains such important components for humanity as health, skills and ability to absorb and create new knowledge and technologies, freedom economic choice, which under certain possibilities and circumstances can turn into creative work aimed at the development of society and obtaining a useful socio-economic result [2, p. 59]. This approach follows from the essence of the category "finance". If finance is a subject-subject relationship, then the understanding of the organization of financial potential should be associated with the professional abilities of financial managers and financial analysts, as well as with their socio-psychological qualities, including the ability to make risky decisions. The guarantee of the appropriate level of financial potential is the use of additional resources – sustainable, built on partnerships with all actors in the economic space [3, p. 88].

Today, the question of the role of each territory in the financial space of the state is extremely important for Ukraine, because the palette of economic development of Ukraine is uneven. The growth of differentiation of the efficiency of regions and the reform of inter-budgetary relations in the state necessitated a change in approaches to financial support of socio-economic development of regions on the basis of stability and security [4, p. 126]. In view of this, the issue of financial convergence from the standpoint of sustainable development of regions becomes relevant, which should be understood as a regulatory and stimulating process of convergence of financial support for their social, economic and environmental development, which will guarantee the integrity of the state and equal financial living conditions in all territories. Accordingly, the goal of financial convergence of sustainable development of regions is to provide them with equal financial opportunities and guarantee the population of the country the same level of access to public services. Among the tasks solved by financial convergence, an important place is occupied by financial incentives for sustainable development of the country's regions [5, p. 66-67].

Thus, stimulating the development of regions in order to meet the social, economic and environmental interests of residents is one of the priorities of the state. The conditions and factors of formation of financial potential of the region are

important at the same time. The financial potential of the region performs certain functions, the main of which are the following:

- providing, because due to the financial potential of the region ensures its sustainable development and the needs of the population, as well as increases the capitalization of the territory and strengthens its resource base;

- redistributive, which reflects the process of interregional and intraregional redistribution of the resource base in order to form a set of actual and hidden potential resources;

- incentives, which consists in the ability of regional financial potential due to an effective system of resource mobilization to "attract" additional free investment resources for regional development;

- control, which indicates the level of accumulation of financial potential and financial result of economic activity of the region and is the basis for inter-territorial comparison and formation of the rating of economic development [6, p. 168].

Thus, financial potential is the main component of the potential of the population, businesses and regions. The main emphasis in the context of our study is on the study of the financial potential of the state – one of the basic characteristics of the economy. The directions and effectiveness of the national financial strategy depend on its volume and efficiency – an important tool for realizing the long-term national interests of the country, guaranteeing its independence and security [7].

In order to adequately conceptualize the essence of the financial potential of the state, it should be noted that the complexity of this definition is due to the inability to consider the country as a territory, and the financial potential of its economy – as the arithmetic sum of financial potentials. The peculiarity is that, on the one hand, the financial potential is a source of ensuring the proper functioning of the state and its socio-economic development, and on the other – the result of previous financial activities. In this context, there is a relationship between financial resources and financial potential, in which the former are a component of potential and in fact the basis of its formation [8, p. 16-17].

At the same time, the financial potential stimulates the development of infrastructure in the areas of health care, education, social protection, environmental protection, etc. In our opinion, the financial potential of the state is a set of available and potential financial resources of public authorities and local governments, economic entities of all forms of ownership and households, formed, distributed and

used with human potential, in the social sphere, economy, security environment to ensure sustainable development (Fig. 1).

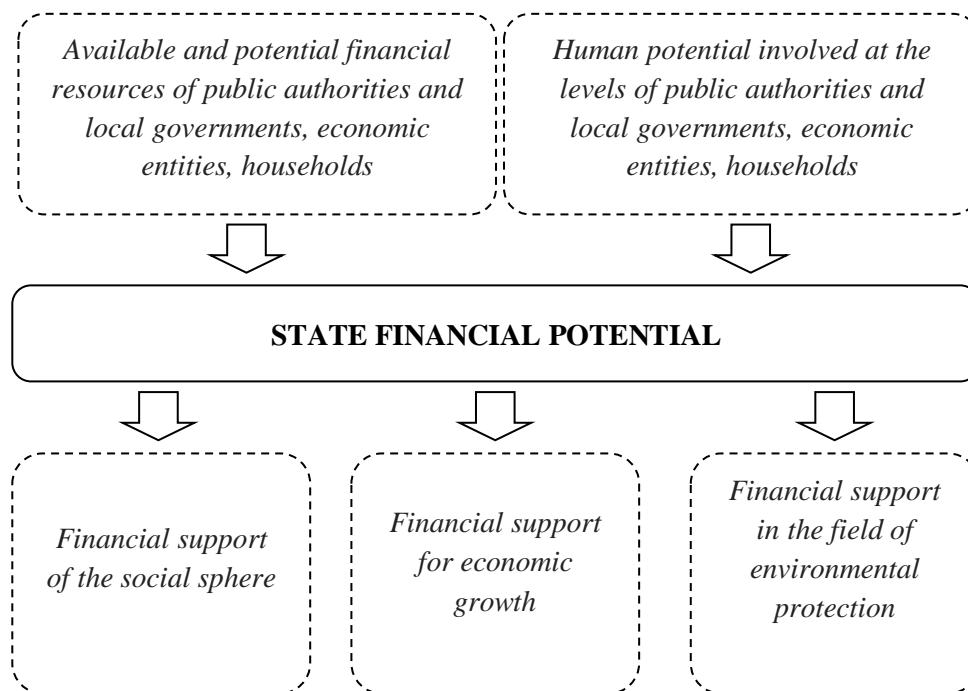

Fig. 1. Social role and components of the financial potential of the state

Source: developed by the authors.

Thus, in terms of the priority of the tasks facing the state today in various areas, the financial potential can be divided into two types: 1) designed to solve current problems; 2) aimed at sustainable development. In the current conditions of political, economic and social instability, when it is necessary to find effective ways out of crisis situations, the problem of financial potential of sustainable development comes to the fore.

References

1. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухинана. СПб: Питер, 2003. 351 с.
2. Козарезенко Л. В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення. *Економіка розвитку*. 2014. № 1. С. 55-63.
3. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету: моногр. / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородева, І. І. Алексеєнко [та ін.]. Х.: Вид. ХНЕУ, 2011. 289 с.

4. Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання: моногр. / за наук. ред. М. А. Козоріз. Львів, 2012. 307 с.
5. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання: моногр. / за наук. ред. І. М. Вахович. Луцьк: Волиньполіграф, 2014. 331 с.
6. Гончаренко М. В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. С. 163-171.
7. Школьник І. О., Дехтяр Н. А., Крайніков І. М. Розвиток фінансової політики України та напрямки підвищення її ефективності. Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів», 2010. URL:
<http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7247/1/The%20development%20of%20financial%20policies.pdf>.
8. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України: моногр. / М. І. Крупка, Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 404 с.

POLITICAL AND ECONOMIC FACTORS OF THE CRISIS IN BELARUS 2020

Boris Zheliba

Belarusian State Economic University

Minsk, Belarus

Abstract. The events in the economy of Belarus that took place after the presidential elections in August 2020 are reflected. The state of the Belarusian economy has always been unstable. The declared socio-economic goals for the current five-year plan are clearly not attainable. Since the beginning of 2020, the Belarusian economy has been influenced by the global “coronavirus crisis”, which was superimposed by an internal political crisis. It is proved that without the resolution of the political crisis, the country's economy will not get out of stagnation and recession.

Key words: labor productivity, average wages, investments, government debt, exchange rate, budget, enterprises.

After the presidential elections in Belarus on August 9, 2020, the country plunged into a deep political and economic crisis. Although the plans for the socio-economic development of Belarus for 2016-2020 were, as always, rosy [1]. For example, it is planned to increase GDP, labor productivity and investment by 12-15%, exports – by 21-25%, real money incomes of citizens – by 9.5-11.6%. It was planned that by 2020 agriculture should become a highly efficient industry with a profitability of at least 10% and export earnings of \$ 7.5 billion. The task was to ensure the level of pensions at 40% of wages; to reduce the cost per square meter of housing to the level of the average monthly wage in the country. All this is from the main indicators of the Program of Social and Economic Development of the Republic of Belarus for 2016-2020. Which of them will be fulfilled at the end of the current five-year plan? Since it is already clear that the results of the Belarusian economy in 2020 will be worse than in 2019, we can confidently state that none. The only exception is the

level of inflation, which has been reduced to a historical minimum by the efforts of the National Bank. But the question is, will he hold out in 2020?

Belarus' GDP reached an all-time high in 2014 at \$ 76 billion. In 2019, it amounted to \$ 61.5 billion, how much it will lose this year, economists are guessing. The average salary also reached a historic low in the summer of 2014 – about \$ 625. For May 2020, it was 1228 rubles, or 510-512 dollars. Given that in Lithuania, in terms of our money, the average salary for the 1st quarter was 3697 rubles, in Latvia – 2944, in Poland – 3075 rubles [2]. Agriculture has not become a highly efficient industry, 60% of agricultural enterprises without state support would remain unprofitable. Pensions did not rise above 36-37% of the average salary. There is practically no place to buy housing for less than \$ 1,000 per square meter.

The modernization announced in the Program remains costly and unprofitable. This is, first of all, the modernization of woodworking, pulp and paper production and agriculture, credit debts of which are repaid from the budget. There is a certain liberalization of the movement of capital, for which the National Bank is also responsible, but it is still far from a full-fledged financial market in the country. There is no evidence of proper support for small and medium-sized businesses, but such support is constantly provided at the expense of the budget to lying state-owned enterprises. The so-called directed lending, which was supposed to dry up in 2020, is already planned in higher volumes than in 2019. How widespread electronic means are in the field of education, everyone saw in connection with the coronavirus crisis and the need to switch to distance learning.

Three strategic goals were declared in the Program – employment, export, investment. According to official statistics, employment in Belarus is good – 0.5%. Due to the fact that the majority of the unemployed do not apply to employment services, due to the fact that state-owned enterprises maintain an excess labor force, therefore, the salary is earnings for all sisters, and, as a result, the institution of employment is replaced by the institution of social assistance. If we talk about exports, there was a period of its growth, but the growth of imports overlapped it and the foreign trade balance worsened. There is nothing to brag about with investments either. Basically, this is Russian capital, world leading companies do not go to Belarus. But in addition, in the political and economic sphere over the past two years, there has been a destabilization of relations with Russia, which are in permanent confrontation. Russia refused in 2019 any financial support to Belarus and, in order to

refinance three quarters of the state debt, the Ministry of Finance of the Republic of Belarus borrows wherever possible, regardless of the high cost of these loans.

The question constantly arises: why adopt five-year programs with deliberately impracticable indicators such as GDP – \$ 100 billion? It may not be necessary to accept them at all, and the government simply tackles priority tasks in order to bring the economy out of stagnation. Why give him complete *carte blanche*. Actually, these tasks have long been on the surface. What to do with unprofitable industries and state-owned enterprises? As Western experts tell us, about a third should be closed as unviable, a third should be made healthier, and the last third should not interfere with work. However, what to do with the workers of the first third of enterprises? Small and medium-sized businesses will not absorb them, they are in a "coronacrisis" today, they are on their own. If the enterprises serving life are to be modernized, then at what cost? It is impossible to kill such our flagships as MAZ (Minsk Automobile Plant), MTZ (Minsk Tractor Plant), Gomselmash (Gomel Agricultural Machine Building Plant), Belshina (Belarusian tire). But it is also impossible to feed them endlessly at the expense of taxpayers. Enterprises do not have their own circulating assets, warehouses are overwhelmed with unsold products. But endlessly refinancing enterprises is also not the case.

What to do with our agriculture? Figuratively speaking, it is not it that feeds the population, but the whole country annually allocates billions of dollars of support to the industry. Introduce ownership of land? After all, there are ordinary Belarusians with an ineradicable peasant vein who would risk going into farming. Ownership of land is also an opportunity for an investor to buy it for a plant, for another household object. And how to protect property rights, give a guarantee on it? How to make courts fair and independent?

What about the Russian market? Russia will continue to close itself off from Belarusian goods and develop its own similar industries. Nothing happens with export diversification. Our goods could make their way to Russia, because for the time being the Russians were satisfied with the formula: acceptable quality / low prices. This does not go to the markets of the EU and even the countries of the "long arc". We need more modern products made using modern technology. Investments are needed again, preferably Western ones. What can be done to make them come to the Belarusian economy?

Finally, what model of economic development will we focus on? The successful development of the Polish economy is close at hand. Under the other is the unsuccessful economy of Russia. Thousands of questions, and among them – the main one: what power will give answers to them?

Naturally, the events after the presidential elections in Belarus in August 2020 did not improve the state of the economy, which has long been working in a downward direction. As analysts point out, GDP growth for the expiring five-year period will not reach 107%, while the target is 112.1-115%. The average annual growth in labor productivity has decreased from 5.82% in 2006-2009 to 1.09% in the outgoing five-year period. According to official statistics, GDP for the first half of the year decreased by 1.7%. At the same time, there is an accelerated growth of losses of unprofitable enterprises. As of 07/01/2020, they amounted to 5523.8 million rubles. Some enterprises spend up to 60% or more of their proceeds on loan repayment.

In 2020, the government promised to refuse to issue so-called non-market (directed) loans to state-owned enterprises at reduced rates. However, already in 2019, the limit approved for them was increased from 800 to 984 million rubles, for the current year it was approved in the amount of 740 million rubles, and then revised to 1,260 million. Most likely, this limit will be exceeded. Its reset has been postponed to 2021. It should be borne in mind that reduced credit rates are compensated to banks from the budget. Probably, with the help of such a large-scale budgetary support for state-owned enterprises, the authorities are trying to keep the volume of GDP at least at the level of 2019.

The budget itself is experiencing constant tensions, which were associated with pre-election expenses and the growing debt burden for servicing state loans. According to the law on the republican budget for 2020, its maximum deficit should be 995.1 million rubles. But by the end of the first half of the year, it grew to 2.153 billion rubles. According to the Ministry of Finance, the deficit may grow to 5 billion rubles or more, that is, five times more than according to the initial forecast. As can be seen from the data in Table 1, in January-June, the country moved from the surplus budgets of 2017-2019 to the deficit budget of the general government (the republican budget and the budget of the social protection fund). The growth rates of budget expenditures significantly outstrip the growth rates of revenues. In half a year, the general government's budget deficit reached 2.1% of

GDP. The country's GDP decreased compared to 2019 in both ruble (-1.7%) and dollar terms.

Table 1. Budgetary indicators of the Republic of Belarus

Indicator	January – June			
	2017	2018	2019	2020
General government budget revenues, RUB billion	20,4	24,8	26,4	26,3
General government budget revenues,% of GDP	43,2	44,4	43,7	39,7
General government budget expenditures, RUB billion	19,3	21,4	23,9	28,5
General government budget expenditures,% of GDP	40,9	38,4	39,6	42,9
Budget surplus (+) / deficit (-), billion rubles	+1,1	+3,4	+2,5	-2,1
Budget surplus (+) / deficit,% of GDP	+2,3	+6,1	+4,1	-3,2
General government budget revenues, USD million	10,77	12,46	12,48	11,18
Expanded government budget expenditures, million US dollars	10,19	10,76	11,29	12,10
GDP in January – June, in billion dollars	24,92	28,07	28,55	28,20

To finance the growing deficit, the authorities want to spend the budget surpluses of previous years, and, therefore, leave the economy without any financial cushion for 2021. The ministry has no choice but to intensify its activity on the placement of its foreign currency bonds on the domestic market. Since January, it has placed monthly issues worth 3-4 tens of millions of dollars. In July, the Treasury Department did not place anything. As well as in July, the National Bank was unable to replenish the country's gold and foreign exchange reserves due to the increased demand for foreign currency. On August 3, the Ministry of Finance managed to place bonds for \$ 75 million at 2.25% per annum and announced their issue for another \$ 50 million at 4.5% with a maturity of 7.5 years. Even before the "coronacrisis", the Ministry of Finance planned to take \$ 600 million from the domestic market, but since the beginning of the year, the Ministry has collected only 210 million.

It should be recalled that the program of economic development for the next five-year period decided to show a separate concern of the authorities about loyal state employees. It is planned to increase the average salary of teaching staff up to 100% against the national average, teaching staff and certain categories of health workers – up to 150%. It may also be recalled that promises of this kind have been made by the government several times before. As you know, they have been waiting for the promised three years. The Belarusians have been waiting for a five hundred dollar salary for 10 years.

Meanwhile, not only the Ministry of Finance and the National Bank, but also the population and enterprises have difficulties in acquiring foreign currency on the domestic market. There was even panic in the market, connected, on the one hand, with a drop in export earnings, and on the other, with the pumping up of salaries before the elections. Banks began to lose deposits, both in foreign currency and in rubles. The purchase of foreign currency by the population on a net basis (less sales) amounted to \$ 215.6 million in July. For 59 months, Belarusians bought more currency on a net basis only in March, when there was a peak of the ruble devaluation. The net purchase of foreign exchange by enterprises and households together amounted to \$ 162.1 million. A year earlier there was a net sale of \$ 353.2 million.

The political crisis that arose after the elections gave rise to the risk of imposing sanctions by the West and a shortage of sources of financing for Belarus's external debts. As of July 1, the total volume of the country's external debt amounted to a record amount during the existence of sovereign Belarus – \$ 41.12 billion. These are debts of the government sector, the banking system and the real sector of the economy.

If the debts of enterprises, as a rule, are of a current, commercial nature, then the debt of the Ministry of Finance is budgetary, mainly long-term and applies to all legal entities and individuals. After the Ministry of Finance placed two issues of Eurobonds in June for \$ 1.25 billion, the external debt reached \$ 18.05 billion. The real sector accounts for \$ 14.8 billion of total external debt, banks and other financial institutions owe \$ 5.13 billion. In addition to the fact that the state is the main debtor, it, in the person of the budget, acts as a guarantor of the return of important foreign loans of national importance. For example, Chinese. And he successfully pays credit debts from the republican budget to the Chinese for the cement plants, pulp and paper

and other enterprises that they have modernized, which are not yet in a position to repay loans. External public debt with government guarantees has already reached \$ 26.6 billion. All external debts on a Belarusian reached \$ 4375 by the middle of the year, while in 2010 they were \$ 2322 per person, and in 2006 – 8 times lower (\$ 526). 4.9 billion rubles will be allocated to pay off the state debt in 2021. The country has been thrown to the bottom in terms of credit and financial risks. The industry is suffocating in debt, defaults and stocks. As of September 1, 2020, the national debt increased to 7.8 billion rubles, having added 29.1% or 13.0 billion rubles. The economy "sank" by 1.3% of GDP, and the national debt grew by more than 29%. Note that the domestic public debt from the beginning of 2020. grew by 20.6%, by BYN 1.8 billion. If the political crisis is not resolved, then at the end of this year and by 100% at the beginning of 2021, the Belarusian government will have only bad options for action: activation of the money printing press, salaries and benefits, higher taxes and fines, as well as higher prices for housing and communal services, transport and other services.

For all external debts, the country pays about \$ 6 billion per year, and this 2020 will be no exception. From 2005 to 2020, the size of external debt with government guarantees exceeded 50% of the country's GDP, that is, crossed the “red line” established for developing countries. For a decade and a half, the Belarusian economy grew almost 4 times slower than the increase in external debts. This is what is called – to live without means, at the expense of constant monetary replenishment from outside.

The gold and foreign exchange reserves of Belarus after the National Bank spent \$ 1 billion in foreign exchange interventions on the currency exchange in August to slow down the exchange rate fall of the Belarusian ruble, and the Ministry of Finance paid off current debts, shrank from \$ 8.8 to 7.4 billion. After the flight of depositors from the banking system in the aftermath of the electoral period, which is still ongoing, the total volume of ruble deposits of individuals as of September 1 amounted to 4,653 million rubles and fell by 270.8 million rubles in August. It is no better with foreign currency deposits. Their volume in banks is \$ 5147 million and they decreased over the previous month by \$ 416 million. The withdrawal of time deposits from revocable accounts in August is also a record in the entire history of sovereign Belarus.

Naturally, the population and enterprises began to show an increased demand for currency and it can be stated that the psychological factor of the events of August-September 2020 played an important role in the intensive devaluation of the ruble. The withdrawal of foreign deposits made banks puzzled by the intensified search and purchase of foreign currency. Foreign currency is needed to issue foreign currency loans to enterprises, and foreign currency loans occupy about half of the banking system's loan portfolio. 1-2 billion – relatively small amounts of dollars – are in banks for the prompt fulfillment of current obligations in foreign currency. As of September 1, these most liquid assets in the banking system amounted to less than \$ 1.4 billion. Including: foreign currency – by 602 million dollars, deposits abroad – by 728 million, non-resident securities (except for shares) – by 52 million dollars.

Is it a lot or a little? Banks' liabilities in foreign currency, and these are mainly deposits and payments on securities issued by them, amount to almost 12 billion dollars, that is, many times more. But there are also external obligations. In principle, such a ratio of liquid assets and liabilities in foreign currency is quite normal for banks. After all, the bulk of foreign currency deposits is in work in loans issued. Thus, the volume of foreign currency debt to the banking system amounted to \$ 10.9 billion. But loans are returned gradually, according to the schedules, and the raids of foreign currency depositors on banks began suddenly and immediately. Therefore, it is no coincidence that banks stopped issuing loans to the population, although they are only in rubles. Firstly, there is also a problem with rubles, the National Bank has clamped down on ruble liquidity, distributes it only at credit auctions and is three times expensive, and secondly, rubles are needed to buy the same currency.

Therefore, borrowing foreign currency from abroad is the most important task for Belarusian banks today. The Western financial market is now closed for Belarus for well-known reasons related to the dubious presidential elections. The markets of Russia and China remain. But China gives loans only with its own goods. According to the results of negotiations in Sochi, the Russian government allocated to Belarus 1.5 billion dollars to refinance the debts of the same Russia. The only thing that the Russian government asked the management of Sberbank, VTB and VEB to provide enhanced credit support in foreign currency to their Belarusian subsidiaries – BPS-Sberbank, VTB Belarus and BelVEB. Only the Russian Gazprombank does not

want to deal with Belgazprombank, where the Belarusian authorities have changed the leadership in a raider way. Probably, this assistance can in some way stabilize the Belarusian currency market and the exchange rate of the ruble. But not all Belarusian banks are someone's daughters. They may have serious currency problems. They already start in the form of a lack of cash in exchange offices of some less fortunate credit institutions. After all, banks buy dollar and euro banknotes for the corresponding non-cash currency equivalent. And foreign exchange non-cash is earned by Belarusian exporting enterprises, selling part of it on the stock exchange, including to banks.

Thus, August of the leap year 2020 brought the monetary and financial system of Belarus to the brink of a deep fall. The reputational losses of the state from the Belarusian internal political crisis are enormous, and the economic damage from the continuing strikes will be calculated later. In August, the dollar rate increased against the Belarusian ruble by 9.2%, the euro rate – by 10.5%. Taking into account the paid state debts, the gold and foreign exchange reserves lost \$ 1.4 billion. This is a record amount of monthly losses. Of the 7.5 billion dollars of remaining reserves, 3.1 billion is gold, which is not selling quickly, as Venezuela is doing now. And only about 3.2 billion dollars falls on free real currency.

The Belarusians have lost faith in state institutions, including their own ruble. Individuals on a net basis bought \$ 299 million in August, residents withdrew \$ 226.2 million from all types of foreign currency deposits. In the non-cash segment, Belarusians bought 324 million greenbacks. Enterprises did not lag behind them, having bought 652 million dollars from banks in August. An acute shortage of foreign exchange is the growing migraine of the Belarusian economy.

To purchase foreign currency, enterprises and the population used ruble deposits. In August, a billion rubles disappeared from enterprises' deposits. Term deposits of the population in foreign currency and rubles decreased by more than half a billion dollars in equivalent. The banking system is now being saved by the 5 billion rubles that the population brought to irrevocable deposits, having believed (once again!) in the stability of the Belarusian ruble. Left without full-fledged resources, banks practically stopped lending to the population. In order to return depositors, they doubled, up to 22% per annum, raised rates on ruble deposits.

Fearing a surge in inflation, the National Bank is pursuing a tight-fisted policy in supporting banks' liquidity with loans. Credit rates in the interbank market jumped

to 25-27% per annum, that is, more than 2 times. Therefore, credit malnutrition threatens the real sector of the economy. Many state-owned enterprises already have a huge debt load, they need to refinance, the same huge capital is frozen in stocks of finished products, which were driven without sale in the midst of the "coronocrisis". Analysts state that half of the Belarusian banks are experiencing problems with liquidity, that is, with a lack of funds for lending to the economy. This creates the preconditions for the monetary authorities to reheat the "printing press".

The main regulator, apparently, hopes that the large-scale demand for the currency will gradually dry up. In any case, in the first ten days of September, the ruble began to win back the lost exchange rate positions slightly. The main root of the problems, of course, is not the activities of the National Bank. There is a crisis of confidence, provoked by the political events of August-September. After the elections, people lose the desire to support the banking system with their free money, to support the state apparatus with their taxes, which by force suppresses all economic and political freedoms.

The political crisis sent the Belarusian economy into a heavy knockdown. Will the government lift her from her knees? More than doubtful. About a quarter of all Belarusian enterprises remain unprofitable. Labor productivity decreased by 1.6%, while the planned growth by 1.7%. The ratio of labor productivity and wages indices was 0.91. With the forecast of a rise in prices of 3.3%, they increased by 3.4%. The government has already estimated losses from strikes at half a billion dollars. The truly leap year 2020 turns black for Belarus.

The downtime of large enterprises or their work is not in full force – a source of additional difficulties for the Belarusian budget. The Ministry of Finance reported that for 7 months of 2020, the republican budget deficit has already amounted to 1.4 billion rubles. Compared to last year, the budget has not collected 4.4 billion rubles. The shortfall in taxes in its revenue side, naturally, will create problems with the payment of wages to state employees, and a reduction in contributions to the Social Protection Fund, which is also supported by subsidies from the republican budget, threatens with delays in the payment of pensions. And another big question is who obedient state employees and loyal pensioners will blame for their troubles, the state or the population protesting after the elections.

Since a significant part of the Belarusian state debt is being refinanced, it will be problematic for the Ministry of Finance to borrow money abroad, on the same

European market. Previous issues of the ministry's Eurobonds fell below par in the secondary market. The reason for the fall in the quotations of Belarusian bonds was the statements of certain EU countries about the possible imposition of sanctions against Belarus in connection with the falsification of the presidential elections. Western creditors represented by the IMF, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development announced the curtailment of credit support to Belarus. The country has no financial cushion.

The development of the economy decisively depends on the trust of its subjects – enterprises and people working for them – in the state. Stability in the foreign exchange and financial markets of the country depends on this. When people trust the authorities, they know that they can always achieve truth and justice, then they trust banks, national currency, the entire financial system of the country. Now the overwhelming majority of Belarusians do not have confidence in state institutions. The new political situation, degradation of the economy will negatively affect the investment activity of domestic business, not to mention the attraction of foreign investment. Therefore, it is not difficult to foresee that the situation in the economy will worsen without the resolution of the political crisis.

References

1. The program of social and economic development of the Republic of Belarus for 2016-2020. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://minsk.gov.by/ru/freepage/other/5-vsebeloruskae-narodnoesobranie/progrmma.shtml> –Date of access: 08/20/2020.
2. Zheliba, B. N. / B. N. Zheliba // Belarus among the countries of Eastern Europe and the CIS (Commonwealth of Independent States). Modern Technologies in Economy. Collective Scientific Monograf: Opole. The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. Publishing House WSZiA, 2019, pp. 207-222.

КУПІВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОЦІНКИ ТА НАСЛІДКИ

Лариса Богуш

*Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
Київ, Україна*

Abstract. The principles of ensuring the purchasing power of wages, its role in stabilizing and creating incentives for socio-economic development in a competitive globalized world are studied. Approaches to assessing the purchasing power of wages in the context of the level and quality of human capital reproduction are generalized. Problems and priorities of the system state policy on increasing the purchasing power of wages in Ukraine are outlined.

Key words: wages, population purchasing power, social standards and guarantees, factors of socio-economic development.

До початку ХХІ ст. у світі набули поширення два основні найбільш узагальнені підходи до розбудови системи соціальних стандартів і гарантій, однією із базових категорій якої зазвичай є купівельна спроможність заробітної плати. У першому випадку мінімальна заробітна плата визначається з урахуванням прожиткового мінімуму – вартісного відображення т. зв. споживчого кошика товарів і послуг, важливих для збереження життя та підтримання мінімально прийнятної якості життєдіяльності (при цьому в ідеалі – мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму). Інший підхід охоплює різноманітні методики визначення мінімальної заробітної плати, а також базових соціальних виплат малозабезпеченим, безробітним, іншим вразливим категоріям з урахуванням не лише фізіологічних, але й соціальних у широкому розумінні потреб людини (інтелектуальних, культурно-освітніх та культурно-дозвіллевих, рекреаційних тощо).

Отже, купівельна спроможність заробітної плати ґрунтується на прийнятому в державі (тобто втіленому в нормативно-правовій базі) трактуванні фізіологічного і соціального прожиткового мінімумів, зміст яких у

свою чергу визначається, зважаючи на еволюцію поглядів певного соціуму щодо базових (життєвих), суспільно необхідних та приватних потреб, а також відповідних товарів і послуг.

До переліку показників, вагомих для оцінки рівня та динаміки купівельної спроможності заробітної плати та доходів населення, нині прийнято включати не лише витрати на продукти харчування, т. зв. обов'язкові витрати (на послуги житлово-комунальні й громадського транспорту), непродовольчі товари першої необхідності, базові товари тривалого використання (насамперед, побутову, комп'ютерну техніку, засоби зв'язку індивідуального користування), базові культурно-освітні, медичні, рекреаційні послуги, але й виплати по кредитах і позиках, а також витрати на пальне для приватного автотранспорту.

Розглядаючи чинний прожитковий мінімум як індикатор рівня економічного розвитку та вимірник рівня і якості життя населення тих країн, де це поняття застосовується в системі соціального забезпечення і захисту населення, вартісну величину та змістове наповнення відповідного показника в Україні, згідно з вітчизняним законодавством, слід пов'язувати з державними соціальними стандартами, базовим щодо унормування засад формування і реалізації яких є Закон України від 5. 10. 2000 р. № 2017-III «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [1].

Дослідження взаємозв'язків основних понять, задіяних у цьому Законі, дозволяє зробити висновок, що державні соціальні стандарти є встановленими законами та іншими нормативно-правовими актами окремими соціальними нормами і нормативами або їх комплексом – тобто, іншими словами, законодавчо затвердженим рівнем матеріальних і нематеріальних благ (товарів, послуг), якими суспільство і держава в конкретно-історичних умовах (за певного рівня розвитку економіки, продуктивних сил, соціальних відносин) у випадку норм об'єктивно повинні, а у випадку нормативів можуть і виявляють волю забезпечити кожного жителя країни з метою задоволення його суспільно необхідних матеріально-побутових і соціально-культурних потреб. У свою чергу ці соціальні стандарти (як поєднання певних соціальних норм і нормативів) слугують основою для визначення державних соціальних гарантій, або всього спектру законодавчо затверджених вартісних показників мінімальних розмірів оплати праці, доходів, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, а також розмірів інших видів соціальних виплат, які в

сукупності власне і повинні забезпечувати пересічному жителю країни рівень життя, не нижчий від встановленого з їх урахуванням прожиткового мінімуму. З іншого боку, державні соціальні стандарти безпосередньо визначають розміри нормативів витрат (або фінансування) як показників поточних і капітальних видатків з бюджетів усіх рівнів, що мають спрямовуватись на забезпечення процесу задоволення суспільно необхідних потреб населення на рівні, не нижчому від згаданих соціальних стандартів.

Отже, поряд із обсягами, територіальною доступністю, структурою та якістю безоплатного обслуговування населення в державному і комунальному секторах сфер охорони і відтворення здоров'я, освіти, культури, витрати на забезпечення яких мають закладатися у відповідних видатках бюджетів різних рівнів, унормуванню та відображенню в методиках обчислення мінімальної заробітної плати підлягають фінансові витрати на відшкодування для особи вартості мінімально необхідного доступу до: платних діагностичних, лікувальних і профілактичних процедур у закладах охорони здоров'я; лікарських засобів та інших виробів медичного призначення; платних послуг санаторно-курортних, фізкультури і спорту, дошкільної, професійно-технічної і вищої освіти (ця потреба щодо перелічених ланок освіти визначається зокрема недостатньою розгалуженістю їх державної та комунальної інфраструктури, а також об'єктивною обмеженістю державного замовлення на професійну підготовку кадрів у післясередніх навчальних закладах); платних товарів і послуг, включених до складу матеріального забезпечення (в тому числі на засадах соціального захисту) вихованців, учнів, студентів закладів освіти; платних послуг культури і мистецтв.

Реалізуючи законодавчі засади задоволення потреб населення в житлі й комунальних послугах, прожитковий мінімум повинен компенсувати граничні норми оплати послуг найму та оренди державного і комунального житла, а також утримання житлового фонду і прибудинкових територій усіх форм власності (за винятком пільг і субсидій щодо користування ними малозабезпечених), що водночас передбачає державні видатки на створення фонду соціального житла в поєднанні з фінансуванням інших механізмів реалізації права зазначеної майнової категорії і всього населення на соціальну норму житла.

Обчислюючи прожитковий мінімум для спектру соціально вразливих категорій населення, в ньому слід передбачити можливість оптимальних для кожної окремої категорії витрат на продовольчі й непродовольчі товари, соціально-культурні й матеріально-побутові послуги, певний раціональний (щодо харчування) або мінімально необхідний (щодо інших видів товарів і послуг) обсяг яких має, згідно з галузевими нормами і нормативами соціального забезпечення, надаватися закладами соціального обслуговування за кошти державного і місцевих бюджетів, соціальних фондів.

Характеризуючи зміст і зв'язок категорій державних соціальних стандартів та прожиткового мінімуму, слід зауважити і на відмінностях у трактовці їх взаємозалежності в базових нормативно-правових актах [1; 2]. Якщо в Законі «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (ст. 1) прожитковий мінімум апріорі має враховувати певні затверджені соціальні норми, раціональні та мінімальні нормативи споживання, то згідно із Законом від 15. 07. 1999 р. № 966-XIV «Про прожитковий мінімум» (ст. 2) саме ця вартісна величина є основою державних соціальних стандартів обслуговування та забезпечення, оскільки повинна застосовуватись для їх визначення.

Іншим аспектом (поряд з необхідністю подальшого вдосконалення, узгодження та повноцінного врахування чинної нормативно-правової бази) недостатньо ефективної діяльності органів влади з опрацювання методики обчислення прожиткового мінімуму, заснованої на реалізації державних соціальних стандартів, упродовж всього періоду функціонування цих категорій соціального забезпечення населення України є проблема формування та належного впровадження Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів, розробка якого була започаткована на виконання ст. 27 Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії».

Вказаний Державний класифікатор, з розробок міністерств і відомств зведений на базі Міністерства соціальної політики України та затверджений його наказом від 17. 06. 2002 р. № 293 [3], досі не набув статусу ДСТУ (Державних стандартів України) та продовжує періодично доопрацьовуватись, як наслідок не маючи обов'язкового для виконання характеру та фактично залишаючись складовою частиною державної системи класифікації і кодування соціально-економічної інформації, що суперечить меті його створення, пов'язаній із забезпеченням гарантованих Конституцією України прав і

життєвого рівня громадян на засадах обґрунтування переліку та кількісно-якісних характеристик найважливіших законодавчо встановлених державних соціальних стандартів і нормативів, які підлягають диференціації за соціально-демографічними ознаками.

Підсумовуючи вищесказане, слід зробити висновок, що висвітлена багатогранність державних соціальних стандартів, яку згідно законодавства необхідно відобразити в методиках визначення прожиткового мінімуму та інших фінансових гарантій соціального забезпечення, так і не була належним чином врахована впродовж усього періоду унормування цієї категорії в незалежній Україні. Зрозумілою також є складність запровадження і реалізації подібних методик (а отже, трансформації засад політики оплати праці, соціального забезпечення й захисту) і в подальшому, зважаючи на фінансово-економічний стан нашої держави, обмежену та переважну ресурсно-сировинну пропозицію національних експортерів на зовнішніх ринках.

З іншого боку, прийнята в Україні методика розрахунку прожиткового мінімуму, розроблена згідно із законодавчо затвердженими принципами його формування [2], доволі слабо враховує зміст власне соціального компоненту цього поняття (як вартісного відображення кола потреб у культурно-освітніх, медичних, рекреаційних та інших товарах і послугах, споживання яких забезпечує належну – таку, що відповідає Конституції й решті нормативно-правових актів – якість соціального відтворення індивідів та соціальних груп, суспільства в цілому), оскільки, зважаючи на обсяг формально доступних ресурсів, концентрується передусім на відшкодуванні мінімальної вартості товарів і послуг, необхідних для фізичного виживання людини. Відтак рівень бідності, що визначається подібним прожитковим мінімумом відповідає і надалі відповідатиме лише рівню фізичного виживання (тобто абсолютної бідності), змушуючи орієнтиром вітчизняної соціальної політики (зокрема, щодо підвищення прожиткового мінімуму, збалансування його з мінімальними розмірами оплати праці та пенсій, інших видів соціальних виплат) вважати не стільки забезпечення гідних умов життєдіяльності та якості життя населення, скільки досягнення рівня соціальної (або відносної) бідності. Доцільно нагадати, що саме межі останньої співпадають з межею соціальної безпеки процесу збідніння, коли ще реальна ефективна підтримка відповідних верств.

Для оцінки обсягу прийнятних нині витрат населення пересічної країни з індустріальною і неіндустріальною економікою на життєво й суспільно необхідні товари і послуги доцільно згадати, що ще в 2009 р. середня заробітна плата в світі сягала 1480 дол. США на місяць за паритетом купівельної спроможності, або дещо менше 18000 дол. США на рік. Це менше половини середньої зарплати в США і Великобританії, де середньомісячні заробітки трохи вищі за 3000 дол. США, або 37000 дол. на рік, але вдвічі більше за середню заробітну плату в Болгарії і дорівнює середньомісячній зарплаті в Польщі [4].

Якщо у США, наприклад, основою визначення розміру мінімальної заробітної плати є дані офіційної статистики щодо вартості життя сім'ї з 4 осіб (2 дорослих і 2 дітей) [5, с. 34], то в Україні – прожитковий мінімум на одну працездатну особу, призначений для простого відтворення робочої сили пересічного індивіда.

В свою чергу, відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має перевищувати 2,5 розміри прожиткового рівня [5, с. 32].

Мінімальна заробітна плата в Україні тривалий час була нижча за прожитковий мінімум і лише в 2009 р. зрівнялась з ним, у 2017 р. – його перевищила, а згідно із законодавчими ініціативами 2019 р. прожитковий мінімум перестав бути базою формування мінімальної зарплати та низки соціальних виплат, що негативно вплинуло на оцінку реальних масштабів та перспектив подолання бідності.

Інституціоналізацію політики низького рівня мінімальної заробітної плати, усунення її зв'язку з купівельними потребами спектру соціальних груп широке коло вітчизняних науковців вважає потужним чинником зростання несправедливої нерівності у добробуті населення, а відтак – гальмування ефективного відтворення людського капіталу й гальмування людського розвитку загалом.

Поряд з цим важливим показником в оцінці тенденцій та пріоритетів підвищення купівельної спроможності заробітної плати є рівень і динаміка співвідношення її мінімальної та середньомісячної величин (індекс Кейтца). Вважається що, чим більший цей індекс, тим потужнішим є вплив мінімальної заробітної плати на розподіл доходів, забезпечення соціальної солідарності й

справедливості в країні. В країнах Західної Європи індекс Кейтца використовують як один з індикаторів ефективності заходів у рамках боротьби з бідністю, їх оцінки, обґрунтування та коригування. МОП рекомендує підтримувати цей індекс на рівні, не нижче 50%, урядові структури Євросоюзу – не нижче 60%. Для порівняння, в Україні в останні 2 десятиріччя індекс Кейтца коливався здебільшого в межах 35-40%, помітніше знижуючись у найбільш кризові 2008 р. – до майже 33% та 2015-2016 рр. – приблизно до 31%; лише кардинальне підвищення в 2017 р. розміру мінімальної зарплати сприяло його зростанню до 47% [5, с. 33].

Водночас цей показник має неоднозначну трактовку, адже поліпшення його спостерігається також у періоди не стільки підвищення та забезпечення гідного рівня мінімальної зарплати, скільки зниження темпів приросту середньої зарплати [5, с. 33], як власне і відбувалося в Україні в 2010 р. та в останні кілька років після кардинального підвищення рівня мінімальної зарплати (як дії, стимульованої передусім інфляцією, звуженням частини традиційних ринків збуту підприємств – експортерів, стрибками валютних курсів, а відтак загостренням потреби наповнення в цих умовах Пенсійного фонду та фондів обов'язкового соціального страхування).

Купівельну спроможність номінальної заробітної плати під впливом змін у споживчих цінах на товари та послуги (тобто інфляційної індексації споживчих цін), рівні податків та обов'язкових платежів характеризує реальна заробітна плата.

За новітній період розвитку незалежної України відбулися суттєві зміни в мінімальних гарантіях держави з оплати праці. Водночас темпи зростання номінальної заробітної плати в Україні повсякчас перевищують темпи зростання реальної заробітної плати, а в кризові періоди спостерігалися суттєві розриви між номінальною та реальною заробітними платами, внаслідок чого, попри кількісне зростання оплати праці, спостерігається усталене системне незадоволення потреб принаймні простого відтворення людського потенціалу, незважаючи вже на необхідність підвищення якості його відтворення. Ключову роль у формуванні зазначеної негативної тенденції відіграють:

- негативна динаміка індексу споживчих цін (характеризує зміни загального рівня цін на товари і послуги, призначені для невиробничого споживання населення, зокрема, обсяги і структуру т. зв. обов'язкових

платежів, а саме витрат на послуги житлово-комунального господарства й громадського транспорту) на тлі стагнації або подальшого погіршення економічної ситуації;

- висока вартість кредитів для населення (підвищення та доволі стрімкі коливання облікової ставки Національного банку, інших державних і комерційних фінансових установ, відповідні тенденції в динаміці валютних курсів, реалізація низки заходів щодо обмеження доступності валюти для населення і підприємств тощо).

За підрахунками, пікового значення індекс інфляції в Україні набув у 2015 р. (143,3%), що дозволяє оцінити купівельну спроможність населення у зазначеному році як найнижчу за останні 2 десятиріччя [5, с. 34]. Надалі (у період з березня 2017 р. по березень 2018 р.) купівельна спроможність населення зменшилась на 30%, тоді як середня заробітна плата зросла на 24% [6].

Водночас, згідно із результатами вибіркового обстеження Держстату, у 2015-2016 рр. понад половина домогосподарств – респондентів (приблизно 52%) оцінювала рівень своїх доходів як достатній, тоді як частка тих, що повідомили про неспроможність забезпечити навіть достатнє харчування, склала 4-5%, а серед багатодітних домогосподарств – 7-6% [7, с. 1]. У 2019 р. частка населення із середньодушовими доходами нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму в середньому за місяць (1902,08 грн. На 1 особу, або на 9% більше порівняно з 2018 р.) склала 1,1%, фактичного прожиткового мінімуму (за розрахунками Мінсоцполітики – 3660,94 грн. на 1 особу) – 23,1%, середнього рівня загальних доходів – 60,7% [8, с. 1].

Побічно купівельна спроможність населення, що є низькою або тяжіє до погіршення (як, зокрема, у 2014-2018 рр.) внаслідок помітного перевищення темпів зростання індексу інфляції над темпами зростання заробітної плати, стимулює поширення зловживань у соціально-трудовах відносинах з метою пом'якшення податкового тягаря завдяки заниженню та приховуванню реальних доходів працюючого населення.

Експертна оцінка рівня відповідності купівельної спроможності населення отримуваній заробітній платі на основі його витрат на дизельне паливо засвідчила низький рівень купівельної спроможності українців та їх реальних доходів, високий рівень інфляції, безробіття та, зокрема, неспроможність

широких верств населення України на легальних засадах повноцінно задовольнити потреби у пересуванні на власному транспортному засобі, адже загальні місячні витрати на паливо складають більше половини отриманого доходу, тоді як у пересічній країні Європи – не більше 10% [6].

Найнижча частка витрат на паливо щодо мінімальної заробітної плати спостерігається в Люксембурзі (4,19%), США (5,23%), Ірландії (6,25%) та Німеччині (6,27%), а найвища – в Україні (55,2%), Казахстані (48,18%), Білорусі (34,72%), Болгарії (32,59%) та Румунії (22,54%) [6]. Відтак, українці витрачають більше половини коштів лише на паливо, а додавання до цієї частини ще й витрат на житлово-комунальні послуги (навіть без урахування витрат на харчування та одяг) цілком обґрунтовує значну частку тіньової економіки в Україні, множинні негаразди з транспортним сполученням і дорожньою мережею, а також послідовне розширення масштабів та прискорення темпів транскордонної трудової міграції працездатного населення.

Водночас, на тлі необхідності кардинального підвищення рівня мінімальної зарплати як ключового чинника поліпшення купівельної спроможності населення, нещодавній досвід України засвідчив, що необґрунтовано різке підвищення зазначеного показника без видимих ознак принаймні стабілізації економічної ситуації призводить до тінізації соціально-трудових відносин, збільшення безробіття, зростання споживчих цін, зовнішнього та внутрішнього боргу, а відтак – до зниження купівельної спроможності співгромадян.

Так, згідно із висновками фахівців Національного бюро економічних досліджень США, зробленими на вивченні досвіду 14 країн, підвищення мінімальної зарплати лише на 4-5 дол. США призводить до скорочення робочих місць на підприємстві на 2% [6; 9, с. 8].

Методика дослідження реальної купівельної спроможності заробітної плати та доходів населення загалом має враховувати поняття купівельних потреб населення, агрегованих за віковими категоріями та диверсифікованих у розрізі життєво й суспільно необхідних товарів і послуг.

Загалом, висуваючи пропозиції щодо збалансування державних соціальних стандартів та базової державної соціальної гарантії, представлені прожитковим мінімумом, слід розпочати з необхідності відходу від магістрального негласного принципу вітчизняної соціальної політики, що передбачає створення ілюзії та підтримання подоби соціальної стабільності

через обмеження достовірної інформації щодо реальних масштабів і динаміки майнового розшарування суспільства (в тому числі частки бідних верств, проблем формування досі незначного прошарку середньодоходного населення) завдяки застосуванню методик дослідження соціальної стратифікації, побудованих на неадекватних стосовно соціальних стандартів прожитковому мінімумі та категорії «межа бідності».

Відстеженню процесів реалізації формально чинної, але фінансово незабезпеченої системи обґрунтованих державних соціальних стандартів і гарантій сприятиме розподіл її на фактичний і перспективний рівні, що визначатимуться в державній соціальній політиці та практиці бюджетного процесу за допомогою таких категорій, як соціальні орієнтири та соціальні індикатори.

Зважаючи на тривалість періоду, якого зазвичай потребують перехідні економіки і суспільства для досягнення соціальних нормативів раціонального споживання, за мінімальні та оптимальні їх величини на певних етапах можуть прийматися кращі характеристики окремих напрямів соціального розвитку регіонів, населених пунктів, підприємств – т. зв. соціальні орієнтири, кориговані граничними характеристиками соціального розвитку за цільовими зонами використання – соціальними індикаторами. Оскільки падіння величин цих індикаторів нижче їх встановлених граничних рівнів неминує створює більш-менш суттєві загрози безпеці країни та призводить до дестабілізації життєдіяльності (включно до критичного загострення соціальної напруги), їм прийнято відводити роль критеріїв та обмежувачів, що застосовуються для визначення темпів, послідовності та спрямованості дій з підвищення ефективності функціонування економіки, реформування засад господарювання, розробки та реалізації загальнонаціональних і регіональних комплексних та галузевих програм. Приведення та утримання соціальних індикаторів у межах їх гранично допустимих величин вже тривалий час (з 60-х рр. ХХ ст.) входить до завдань політики державного регулювання провідних країн світу.

Водночас з оптимізацією процесів інвестування (зокрема, територіальних і галузевих інвестиційних потоків) та диверсифікації національної економіки, удосконаленням державних механізмів лобіювання на зовнішніх ринках інтересів національного виробника, вагомими факторами кардинального поліпшення національної політики України в сфері оплати праці є:

- оптимізація базових чинників соціальної і територіальної мобільності (ґрунтується на суспільно достатньому рівні доходів громадян, реалізації заходів державної політики із саморегулювання регіональних диспропорцій за рахунок розвитку територій з особливими режимами господарювання та інноваційної інфраструктури, цільового створення нових робочих місць, сприяння місцевим програмам залучення й побутового облаштування необхідної робочої сили);

- «активізація» населення (засобами стимулювання підприємництва, самозайнятості та інноваційної активності суб'єктів господарювання, легалізації транскордонних та міжрегіональних трудових міграцій, удосконалення професійно-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів у відповідності з потребами впровадження модерного технологічного укладу економіки);

- підвищення рівня конкурентності вітчизняної соціально-економічної політики збереження та продуктивного використання національного трудового потенціалу у порівнянні з політикою країн, що приймають українських трудових мігрантів.

Отже, серед актуальних пріоритетів регулювання купівельної спроможності заробітної плати як однієї з основ економічного і людського розвитку в Україні слід відмітити:

- подальше підвищення рівня мінімальної заробітної плати, дотримання прийнятних нормативів оплати праці у відповідних нетарифних системах;

- оновлення змістового наповнення прожиткового мінімуму з виділенням його фізіологічного та соціального компонентів;

- регулярний перегляд відповідних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, що складають прожитковий мінімум, а також стандартів їх споживання;

- обґрунтування пропозицій щодо оптимізації соціального діалогу та колективно-договірного регулювання трудових відносин;

- посилення механізмів захисту прав зайнятих на гідні умови, режим та оплату праці у разі фактичного вступу в трудові відносини, оформлені строковим трудовим договором або цивільно-правовим комерційним договором;

- контроль у сфері обмеження можливостей ухиляння роботодавців (як вітчизняних, так і зарубіжних компаній) від надання працівникам соціально-трудова гарантій, у т. ч. на підприємствах, що змінюють форму власності, власника, організаційні підходи до ведення основних та допоміжних видів господарювання;

- обґрунтування пропозицій щодо вирівнювання правового становища працівників – громадян України (у тому числі тих, хто вступає у трудові відносини із суб'єктами господарювання інших держав) та іноземців, що вступають у трудові відносини на території України;

- посилення контролю за діяльністю із заборони «зарплати в конвертах», впровадження ефективних адміністративних механізмів подолання практики внесення до трудових договорів і строкових контрактів вимоги щодо нерозголошення розміру оплати праці;

- підвищення статусу, забезпечення об'єктивного наповнення повноважень державних інспекторів праці (в тому числі розширення їх штатів та оптимізацію трудового навантаження);

- запровадження методик відстеження практики формального зниження рівня оподаткування суб'єктів господарювання внаслідок виведення частини працівників за штат (у тому числі за спрощеними схемами малого бізнесу), моніторинг і профілактику такої незаконної діяльності;

- реалізацію Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів у нормативно-правовому і ресурсному (фінансовому, матеріально-технічному, кадровому) забезпеченні процесів надання територіальній громаді суспільно необхідних послуг загальної і професійної освіти, профорієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації в мережі державних і недержавних інституцій освіти та забезпечення зайнятості;

- розробку та виконання змістових і часових індикаторів та орієнтирів реалізації зазначених соціальних стандартів (показників рівня і якості життя, територіальних і міжрегіональних відмінностей, раннього попередження несприятливих соціально-економічних тенденцій), обґрунтованих з огляду на можливість їх фінансування бюджетними, суспільними солідарними і приватними ресурсами;

- удосконалення процедури формування регіонального сегменту замовлення на підготовку кадрів з урахуванням результатів прогнозування й

індикативного планування потреби за пріоритетами підвищення конкурентоспроможності господарського комплексу (в т. ч. у процесі розширення присутності місцевих суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках товарів і послуг); оптимізацію механізмів підвищення доступності безоплатних і платних освітніх послуг для соціально вразливих категорій населення;

- посилення інноваційної активності системи освіти, підвищення її ролі в розв'язанні територіальних проблем (насамперед на засадах: формування технопарків загальнодержавного і регіонального значення на базі провідних ВНЗ; розвитку освітньо-науково-виробничих кластерів за пріоритетними ланками господарської спеціалізації регіонів; заохочення недержавних фондів з підтримки стартапів);

- стимулювання регіональних підсистем загальної середньої, професійної і вищої освіти до реалізації програм дуальної освіти у співпраці з представницькими організаціями роботодавців та місцевими суб'єктами господарювання;

- сприяння поширенню програм формальної і неформальної освіти на виробництві, а також становленню систем і критеріїв її сертифікації, узгоджених з представниками роботодавців.

References

1. Закон України від 5. 10. 2000 № 2017-III «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14> (дата звернення 5. 11. 2020).
2. Закон України від 15. 07. 1999 № 966-XIV «Про прожитковий мінімум». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14> (дата звернення 5. 11. 2020).
3. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.3305.0> (дата звернення 5. 11. 2020).
4. Александер Р. (2012). Яке місце вашої зарплати серед світових показників? *BBC News*. URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/business/2012/04/120330_wage_calculator_it (дата звернення 5. 11. 2020).

5. Кравчук А. О. (2017). Купівельна спроможність заробітної плати як основа фінансової стабільності держави. *Фінансові дослідження*. № 1 (2). С. 29-37.

6. Мельник О. І., Болахівський О. Д., Лаврук І. Г. (2019). Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення. *Ефективна економіка*. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6827>.

7. Осипова І. І. (відп.) (2017). *Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2016 році*. Київ: Державна служба статистики України. 12 с.

8. Осипова І. І. (відп.) (2020). *Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)*. Київ: Державна служба статистики України. 38 с.

9. Чирва Р. (2018). Від зарплати до зарплати. *Профспілкові вісті*. № 3. С. 8-9.

ОЦІНКА ВПЛИВУ ДІДЖІТАЛІЗАЦІЇ НА РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАКРОРЕГІОНУ

*Лідія Гур'янова, Ірина Литовченко, Світлана Прокопович,
Юлія Лола, Олена Болотова*

*Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
Харків, Україна*

Abstract. A methodical approach to building a set of models for assessing the impact of digitalization on the level of socio-economic development of macro-regions is proposed. Methods of multivariate analysis and econometric modeling are used to build a set of models. The proposed approach is tested on the data of EGDI (E-Government Development Index), DB (Doing Business), GCI (Global Competitiveness Index), SPI (Social Progress Index), DI (Democracy Index) for 114 countries. The variables are the data for the period from 2008 until 2018. The obtained results can be used in evaluating the effectiveness of the digital development strategy.

Key words: digitalization, socio-economic development, model, data mining methods.

В сучасних умовах діджиталізація економіки, освіти, охорони здоров'я, громадського управління тощо є однією з базових компонент стратегії соціально-економічного розвитку європейських країн і країн ОЕСР. Україна не є винятком. Розвиток концепції електронного уряду і перехід до електронного управління виділені в якості базових пріоритетів стратегії розвитку і в Україні. У зв'язку з цим цікавим науково-дослідницьким завданням є аналіз впливу рівня діджиталізації на рівень соціально-економічного і політичного розвитку країни, що дозволяє оцінити економічну і соціальну ефективність стратегій діджиталізації.

Слід зазначити, що питання оцінювання наслідків посилення діджиталізації бізнесу, освіти і т.д. розглядаються в багатьох економічних виданнях [1-2]. Так, досить велика увага приділена географічній зміні продуктивності виробничо-

економічних систем і впливу рівня діджиталізації на зайнятість і ринки праці. Однак такі аспекти проблеми оцінювання впливу цифрового розвитку, як аналіз ефективності стратегій діджиталізації для економік з різними режимами функціонування, не знайшли належного відображення в сучасних джерелах.

Метою дослідження є розробка моделей оцінювання впливу рівня діджиталізації на рівень соціально-економічного і політичного розвитку макрорегіонів, який на основі методів багатовимірного і економетричного аналізу, дозволяє оцінити ефективність стратегій діджиталізації. Реалізація даної мети передбачає вирішення таких завдань:

- оцінювання впливу рівня діджиталізації на рівень соціально-економічного і політичного розвитку країн з різним режимом функціонування економіки і рівнем конкурентоспроможності;

- оцінювання часового лага у впливі інвестицій у цифровий розвиток на розвиток різних соціально-економічних підсистем.

У відповідності з виділеними метою і завданнями дослідження проводилося за такими основними етапами:

- групування країн за рівнем діджиталізації, соціально-економічним та політичним розвитком за допомогою методів кластерного аналізу, оцінювання характеристик кластерів;

- аналіз наявності структурних зрушень у даних індексу діджиталізації та індексів соціально-економічного розвитку країн (макрорегіонів), якості політичних інститутів на основі *dummu*-змінних.

- оцінювання величини лага у впливі індексу діджиталізації на рівень соціально-економічного і політичного розвитку за допомогою економетричних моделей з урахуванням лагових змінних.

Для реалізації першого етапу застосовувалися ієрархічні агломеративні та ітеративні методи кластерного аналізу. Ієрархічні агломеративні методи дають лише умовно-оптимальне рішення в деякій підмножині локальних розбиттів (кластерів). Однак перевагою цих методів є простота обчислень та інтерпретації отриманих результатів. Сутність ієрархічних агломеративних методів полягає в тому, що на першому етапі кожен об'єкт вибірки розглядається як окремий кластер. Процес об'єднання кластерів відбувається послідовно: на підставі матриці відстаней або матриці подібності об'єднуються найближчі об'єкти. Результати кластеризації, представлені у вигляді дендрограми, дозволяють

обрати число кластерів, за якого сумарна міжгрупова дисперсія буде приймати максимальне значення. Це число кластерів використовується для підбору початкових умов ітераційного алгоритму методу «k-середніх».

Після завершення процедур класифікації необхідно оцінити отримані результати. Для цієї мети використовується деяка міра якості класифікації, так званий функціонал якості. Найкращим за обраним функціоналом слід вважати таке розбиття, за якого досягається екстремальне значення цільової функції – функціоналу якості [3].

В якості вихідних даних для групування використовувалися дані індексів EGDI (E-Government Development Index, індекс розвитку електронного уряду), DB (Doing Business, індекс легкості ведення бізнесу), GCI (Global Competitiveness Index, індекс глобальної конкурентоспроможності), SPI (Social Progress Index, індекс соціального прогресу), DI (Democracy Index, індекс демократії) за 2014-2018 рр. для 114 країн. Вибір періоду та об'єктів для аналізу обумовлений інформаційною забезпеченістю наведених індексів у відкритих базах даних. Дендрограма класифікації, отримана за допомогою одного з ієрархічних агломеративних методів кластерного аналізу – методу Уорда – за даними 2014 р. приведена на Рис. 1.

Аналіз даних, наведених на Рис. 1, дозволяє зробити висновок, що вихідну сукупність країн слід розбити на два або три кластери. Дана кількість кластерів розглядалась як екзогенний параметр під час класифікації країн за допомогою одного з ітеративних методів кластерного аналізу – методу «k-середніх».

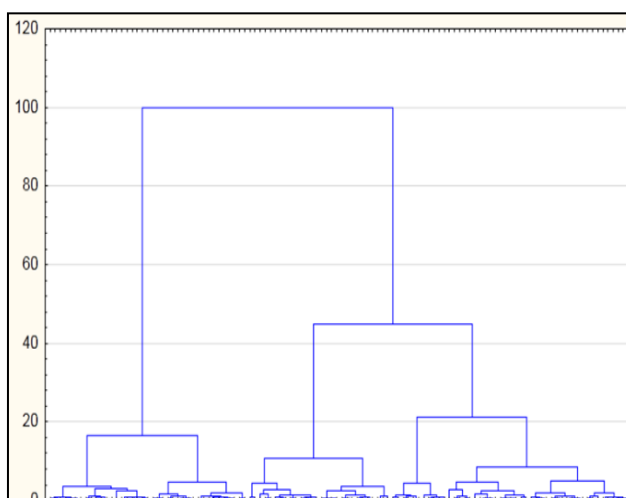

Рис. 1. Дендрограма класифікації методом Уорда на основі Евклідової відстані

Значення функціоналу якості класифікації – сумарної внутрішньокласової дисперсії – становить для 2-х кластерного розбиття 11,13936, а для 3-х кластерного – 10,6412, що дозволило зробити вибір на користь 3-х кластерного розбиття. Аналогічні результати отримані для 2018 року. Для оцінювання стійкості характеристик кластерів і складу кластерних утворень проводилося зіставлення результатів просторового кластерного аналізу в динаміці.

Динамічний аналіз груп дозволив зробити висновок, що характеристики кластерів є стійкими. Розрив у рівнях показників GCI, DB, SP, DI по кластерам з високим, середнім і низьким рівнем розвитку за результатами групування 2018 р. у порівнянні з результатами групування 2014 р. не змінюється. Однак слід зазначити, що з плином часу спостерігається дивергенція країн з високим і середнім рівнем розвитку за індексом EGDI.

На другому етапі дослідження перевірялася наявність структурних зрушень в даних індексу діджіталізації та індексів соціально-економічного розвитку країн (макрорегіонів), якості політичних інститутів на основі dummy-змінних.

Реалізація тесту на наявність структурних зрушень в даних передбачає:

- оцінювання моделей з фіктивними змінними зсуву і нахилу;
- оцінювання статистичної значущості параметрів моделі;
- визначення класу структурних змін.

Для дослідження структурних змін в моделі були введені три фіктивні змінні, що відображають приналежність макрорегіону до групи макрорегіонів з рівнем доходу нижче середнього, вище середнього, з високим рівнем доходу. В якості базової була обрана група регіонів з низьким рівнем доходу. Слід зазначити, що використовуване групування збігається з результатами наведеного вище кластерного аналізу.

Отримані результати дозволили зробити висновок, що структурне зрушення в даних відсутнє, тобто гіпотеза про те, що для груп країн з високим рівнем розвитку вплив рівня діджіталізації є більш сильним в порівнянні з країнами із середнім і низьким рівнем розвитку, відкидається, вибірка є однорідною.

Змістом третього етапу дослідження є визначення величини лага у впливі зростання рівня діджіталізації на рівень соціально-економічного і політичного розвитку.

Порівняння критеріїв якості економетричних моделей залежності індексів GCI і SP від індексу EGDI показує, що найбільш сильний ефект спостерігається в короткостроковій перспективі, тобто ці чинники є синхронно діючими.

Величина лага, що дорівнює одному року, характерна для впливу індексу EGDI на індекс легкості ведення бізнесу (DB). Найбільш значуща величина лага, що дорівнює п'яти рокам, спостерігається у впливі індексу EGDI на якість політичних інститутів (DI). Проте, позитивний вплив індексу діджіталізації на якість політичних інститутів з плином часу посилюється.

Таким чином, наведені вище висновки дозволяють зробити загальний висновок про позитивний вплив діджіталізації на рівень соціально-економічного та політичного розвитку країн і узгоджується з виділеними урядом України пріоритетами реалізації стратегії діджіталізації.

Література

1. Digitization for economic growth and job creation. Regional and industry perspectives. Available: <https://www.strategyand.pwc.com/m1/en/reports/digitization-for-economic-growth-and-job-creation.pdf>. Accessed on: March 01, 2020.
2. L. Guryanova, T. Klebanova, S. Milevskiy, A. Zaharova, “Models of the digital economy development level analysis”, International Scientific Conference Economic and Social Focused Issues of Modern World, Bratislava, 2018, p. 424.
3. L. Guryanova, S. Milevskiy, L. Bogachkova, I. Lytovchenko, V. Polyanskiy, “Models of assessment and analysis in security management systems”, The 5th International Scientific-Practical Conference PIC S&T: IEEE, Kharkiv, 2018, p. 202-209.

СПІВВІДНОШЕННЯ МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ

Микола Дурман, Олена Дурман

Херсонської національний технічний університет

Херсон, Україна

Abstract. The article considers the relationship between market and state methods of regulation. It is pointed out that both market regulation and state regulation have their drawbacks and advantages. Possible tools for the formation and implementation of state regulatory policy in terms of state regulation are also considered. Based on the known classifications, the authors propose a generalized scheme of the ratio of methods of state regulation and instruments of state regulatory policy.

Key words: public administration, market and state regulation, methods of state regulation, state regulatory policy, instruments mechanisms of state regulatory policy.

Сучасному перехідному суспільству властиві об'єктивні економічні інтереси, використання яких має велике значення для прискорення інтенсифікації економіки країни. Вони широко використовуються в процесі управління виробничими процесами, розподілі суспільного продукту і національного доходу на основі державних цільових комплексних програм соціально-економічного розвитку та економічних стимулів.

Ринкове регулювання впливає на стан будь-якої сфери управління (виробництва, туризму, сфери послуг тощо) за допомогою об'єктивних ринкових законів та закономірностей, таких як конкуренція, закони попиту й пропозиції, динаміка ринкових цін, закон вартості тощо. Цей вплив відбувається в умовах інституційних меж і концепцій, характерних для ринкових відносин: приватної власності, свободи підприємництва і вибору, конкуренції і особистої зацікавленості.

Регулювання виробництва лише ринковими методами, які націлені на отримання якомога більших прибутків, зумовлює порушення рівноваги в

соціальної, економічної та екологічної системах та призводить до небажаних змін усередині економічної системи, що не відповідає принципам сталості. У зв'язку з цим особливої ваги набуває друга система регулювання – державна, що в умовах ринку здійснює коригувальний вплив на розвиток відносин «влада – бізнес», уключаючи їх екологічну й соціальну складові [1].

Власне, ринкове регулювання не може вирішити дуже багато проблем державного управління, хоча для певних з них, наприклад, щодо забруднення довкілля, є певні позитивні приклади. При цьому держава все рівно певними інструментами (більше схожими на соціально-психологічні методи управління) проводить регулювання тієї чи іншої сфери. Так, наприклад, у світі зростає попит на «зелені» інвестиції у виробництво чи в розвиток територій, коли гроші інвесторів приходять туди, де виробник або місцева влада доводять, що вони піклуються про довкілля [2].

Проте, не можна сказати і так, що державне регулювання набагато краще, ніж регулювання вільного ринку чи саморегулювання. Воно теж має певні вади. Можна виокремити такі з них [3]:

- обмеженість інформації (деякі органи, як і інші суб'єкти ринку, не володіють абсолютно повною та об'єктивною інформацією про стан економіки);

- нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії (не тільки втручання держави в економіку, але й реалізація, на перший погляд, обґрунтованих державних рішень можуть спричинити негативні побічні наслідки (екстерналії);

- недосконалість політичного процесу (під впливом виборців, груп спеціальних інтересів (лобі), політичних маніпуляцій тощо державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику);

- обмеженість контролю над державним апаратом (особливості становища і поведінки бюрократії здатні посилювати неефективність функціонування економіки, зокрема призводити до надмірного зростання управлінського апарату та невиправданого збільшення бюджетних витрат).

Отже, для реальної економіки характерні ситуації, коли одночасно мають місце й вади вільного ринку, й вади державного втручання. При цьому послабити вплив одних вад найчастіше можна лише посиленням впливу інших.

Так, ті ж самі неспроможності ринку щодо забезпечення високого рівня екології можна вирішити двома методами державного регулювання – донорським (економічним) і адміністративним. У першому випадку можна стимулювати заміну обладнання на більш екологічне через надання пільг на придбання такого обладнання, в іншому – запровадити дієві методи контролю за викидами виробництв і, у разі їх невідповідності екологічним нормам, забороняти роботу підприємств із застарілим (тим, що не відповідає нормативам) обладнанням.

Далі розглянемо класифікацію інструментів та методів державної регуляторної політики, що використовуються або можуть бути використані для її формування, здійснення та моніторингу.

У науковій літературі зустрічається класифікація інструментів державного регулювання на чотири групи (за методами впливу на господарську систему): економічні (фінансово-економічні, соціально-економічні), організаційно-розпорядчі (адміністративні), соціально-психологічні, інституційно-правові [4]. Існує й інша класифікація цих інструментів, що поділяються на адміністративні (прямі) та економічні (непрямі), на донорські і протекціоністські [5].

Нами пропонується скомбінувати ці класифікації та сформувані узагальнену схему класифікації методів державного регулювання (інструментів державної регуляторної політики), яка інтегрує всі запропоновані підходи до класифікації методів та інструментів формування регуляторної політики (Рис. 1).

За цією класифікацією ми відносимо до інституційно-правових інструментів регулювання, крім адміністративних, ще й розроблення та запровадження норм, нормативів та стандартів, оскільки, у більшості випадків, вони обов'язкові до виконання і мають нормативно-правовий характер. До соціально-психологічних додаємо розвиток економічних об'єднань (наприклад, кооперативів чи об'єднань співвласників багатоквартирних будинків), які за усталеною класифікацією належать до непрямих, сприяння розвитку національної науки, техніки та технологій (протекціоністські) та формування системи ціннісних орієнтирів через громадську активність (наприклад, стимулювання розвитку «зелених» виробництв або випуск «зелених» цінних паперів [6]).

Як і будь-яка класифікація, запропонований підхід не може бути ні повним, ні виключним, оскільки при розробці класифікацій слід враховувати ту мету,

задля якої ставиться те чи інше завдання. Тобто, залежно від того чи іншого завдання, можна запропонувати іншу систему класифікації методів державного управління та інструментів формування та реалізації державної регуляторної політики.

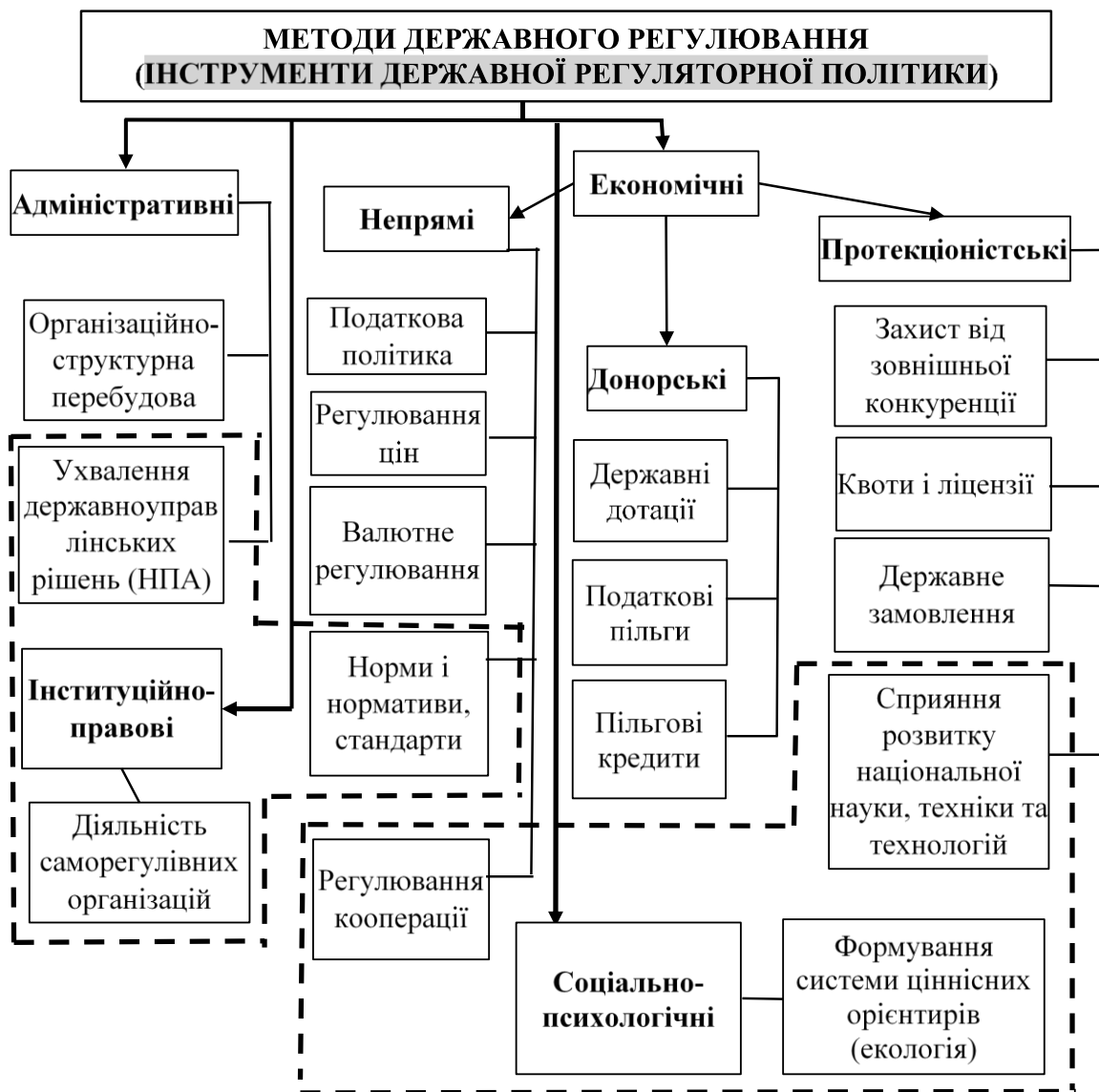

Рис. 1. Узагальнена схема класифікації методів державного регулювання (інструментів державної регуляторної політики) [власна розробка авторів].

Запропонована нами класифікація дає змогу співвідносити методи державного регулювання та відповідні їм інструменти формування та реалізації державної регуляторної політики. В своїх роботах ми також звертали увагу на ще один цікавий момент [7], а саме проведення аналізу можливих регуляторних

інструментів, що можуть використовуватися при реалізації тієї чи іншої економічної системи як підґрунтя побудови економіки держави.

Подальші розвідки хочемо спрямувати на вивчення регуляторних дій держави при формуванні політик розвитку різних галузей економіки України.

Література

1. Ходаківська О. В. Теорія регулювання аграрної сфери: методи, форми, принципи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Випуск 9. Частина 3. Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 47-51.
2. Маркевич К. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Аналітична записка Центру досліджень Разумкова. Видавництво «Заповіт». 2019. С. 316.
3. Гончарова Н. Г. Світовий досвід регулювання державного сектору економіки та можливості його використання у вітчизняній практиці. Економіка. Фінанси. Право. 2004. № 5. С. 7-8.
4. Мочерний С. В. Основи економічних знань. К. Видавничий центр «Академія», 2004. 856 с.
5. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород. ІВА, 2005. 400 с.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: законопроект від 17. 10. 2019 № 2284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67117.
7. Дурман М., Дурман О. Економічні теорії та державна регуляторна політика: механізми та інструменти реалізації. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, VIII (37), I. 223, 2020 Feb. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_viii_223_37.pdf. DOI <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-223VIII37-11>.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Юлія Загородня

Азовський морський інститут Національного університету

«Одеська морська академія»

Маріуполь. Україна

Abstract. Shipping plays a key role in international trade. They account for the bulk of cargo transported by participants in foreign economic activity. In the implementation of international freight transport, one of the determining factors is the level of development of transport and logical infrastructure and major infrastructure facilities, and the seaports themselves. Port activity is a strategic aspect of economic development of the regions and one of the key links in the functioning of the country's transport system. Ports play a significant role in the disease of transport independence, defense and the use of Ukraine's transit potential.

Key words: seaport, dry port, transport.

Міжнародна торгівля, концентруючись навколо морських портів, обумовлює економічне зростання регіонів їх розміщення. Зі збільшенням обсягів торгівлі морські порти стають пунктами концентрації як виробництва, так і супутніх послуг, обсягів вантажних перевезень, що, в свою чергу, підвищує інвестиційну привабливість регіонів.

Україна розташована на перетині міжнародних транспортних коридорів і має потужний портовий потенціал серед усіх країн басейну Чорного та Азовського морів. Але наразі портові потужності України використовуються лише частково. Переорієнтація вантажних потоків, скорочення обсягів транзиту, приєднання України до Транс'європейської транспортної мережі зумовили необхідність перегляду транспортної стратегії розвитку українських морських портів. Для досягнення поставлених цілей ДП «АМПУ» за підтримки Світового банку та Міністерства інфраструктури України розробили оновлений документ – Стратегія розвитку морських портів України до 2038 року. Метою стратегії є збалансування розвитку портової галузі спрямованої на задоволення

потреб зовнішньої торгівлі країни у високоякісних морських перевезеннях, поліпшення портових послуг та забезпечення оптимальної та раціональної логістики вантажів. Відповідно до поставлених завдань планується залучення приватних інвестицій на реконструкцію існуючих та будівництво нових причалів, модернізацію автодоріг, будівництво нової залізничної інфраструктури та оновлення спеціалізованого флоту. Це повинно створити більш ніж 4000 додаткових робочих місць, а найважливіше, що до 2038 року Україна матиме можливість вдвічі збільшити вантажообіг в морських портах. В 2017 році вантажообіг складав 135 млн. т, в 2019 – 160 млн.т. Відповідно до стратегії розвитку морської портів в 2023 планується збільшити вантажообіг до 165 млн.т., в 2028 – 209 млн.т. а в 2038 – 265 млн.т. [1] Стратегія є не тільки величезним кроком на шляху розвитку української портової галузі, але й забезпечить економічне зростання України та підвищить її конкурентоспроможність в світовому масштабі.

Аналіз показників розвитку транспортної інфраструктури України дозволяє зробити висновок, що одним з найбільш істотних факторів, що негативно впливає на ефективність зовнішньоторговельних перевезень, на погляд авторів, є нерівномірний розвиток транспортної інфраструктури в регіонах країни [2].

Другим найважливішим чинником недостатньої ефективності зовнішньоторговельних перевезень є значне зниження якості (своєчасності) вантажних залізничних перевезень, що відбулося внаслідок появи на ринку безлічі власників вагонів і розрізненості їх дій по управлінню вагонопотоками. В результаті збільшення нерівномірності зовнішніх вагонопотоків морських портів спостерігаються скупчення вагонів на припортових станціях, виникнення наднормативних запасів вантажів в портах (середній час простою контейнерів в морських портах України становить 5-7 днів), простої судів в очікуванні накопичення суднової партії, нераціональне використання перевантажувальних потужностей морських портів [3].

Незважаючи на щорічний приріст вантажообігу найбільших морських портів України, їх можливості щодо подальшого нарощування обсягів перевезень в умовах високої нерівномірності зовнішніх вантажо- і вагонопотоків виявляються практично вичерпаними. Основним обмеженням збільшення місткості морських портів є їх розташування в межах населених

пунктів і, як наслідок, відсутність реальних перспектив розширення території портів.

На думку авторів, сучасним способом збільшення пропускної та переробної спроможності морських портів в умовах територіальних обмежень, а також ефективним інструментом зниження нерівномірності внутрішніх вантажопотоків порту є створення тилового вантажного терміналу – «сухого порту». «Сухий порт» (англ. Dry port) – це сукупність складів тимчасового зберігання, допоміжних будівель, споруд, автомобільних і залізничних шляхів, майданчиків, розташованих за межами території морського порту, пов'язаних між собою і з портом єдиним технологічним процесом і інформаційною системою для здійснення вантажних операцій з товарами і їх тимчасового зберігання під митним контролем. Крім перевалки вантажів «сухий порт» також може виконувати функції зберігання, консолідації та комплектації вантажів, їх митне оформлення, технічне обслуговування автомобільних і залізничних транспортних засобів. Створення «Сухих портів» вирішує проблему розвитку транспортних потоків в припортових містах за допомогою будівництва об'їзних доріг і естакад, не пов'язаних з транспортною інфраструктурою міст-портів.

Сучасний досвід будівництва «сухих портів» показує можливість збільшення переробної спроможності морських портів з мінімальними витратами на реконструкцію. На даний момент в Європі діє близько 250 «сухих портів», в США налічується близько 370 великих внутрішніх контейнерних терміналів. Для країн Євросоюзу, таких як Бельгія, Словенія, Швейцарія, а також для Сполучених Штатів Америки характерно використання «сухих портів» не в якості тилових терміналів морського порту, а як терміналів, орієнтованих на обслуговування внутрішніх районів країни, тому розташовуються вони, як правило, далеко від берегової лінії. У країнах Азії «сухі порти» використовуються, в основному, для збільшення переробної спроможності морських портів, а не для розвитку внутрішніх регіонів.

При вирішенні завдання вибору раціонального місця розміщення «сухого порту» і його параметрів, автори пропонують в якості критеріїв використовувати інвестиційні витрати на спорудження «сухого порту». Ряд європейських досліджень показали важливість врахування екологічного фактору. Зниження екологічного навантаження на регіон розміщення морського

порту пов'язано з перенесенням робіт з перевалки вантажів в віддалений від житлових зон «сухий порт», а також зі зниженням вихлопів автотранспорту в результаті забезпечення більш рівномірного обслуговування автомобілів, зменшення заторів на підходах до морського порту і скорочення часу їх простою в очікуванні вантажних операцій в порту. В Україні на даний час система «сухих портів» знаходяться на стадії розвитку.

Таким чином, автори вважають, що створення і експлуатації «сухих портів», є потенційно ефективним вирішенням завдання збільшення вантажообігу морських портів, що призведе до підвищення своєчасності вантажних перевезень, а також подолання екологічних проблем регіону розміщення портів. Однак недостатній розвиток науково-методичної бази системного обґрунтування необхідність створення «сухого порту» в регіоні, вибору і розрахунку основних параметрів такого тилового терміналу на етапі його стратегічного планування може привести до виникнення зайвих капітальних і експлуатаційних витрат і, як наслідок, до збільшення собівартості вантажопереробки в системі «морський порт – "сухий порт"» [4].

Таким чином, автори виділили основні переваги «сухих портів»: можливість підвищення якості (своєчасності) вантажних перевезень в результаті введення «сухого порту» в ланцюжок поставок як елементу, що володіє додатковою місткістю і переробної здатністю і, як наслідок, розширення можливостей по регулюванню вантажопотоків, а також реалізації мультимодальних рішень, збільшення пропускної спроможності морських портів і під'їзних шляхів в результаті прискорення обробки вантажів в морському порту, зниження сумарних транспортно-складських витрат і собівартості вантажопереробки в морському терміналі, вирішення екологічних і соціальних проблем регіону розміщення морського порту в результаті часткового перенесення вантажно-розвантажувальних робіт в віддалені від житлових зон райони і створення додаткових робочих місць в регіоні.

Реалізація перерахованих переваг досягається, якщо момент введення в експлуатацію «сухого порту» збігається з моментом, коли пропускна здатність морського порту не дозволяє забезпечити пропуск без затримок транспортних і вантажних потоків збільшеної інтенсивності, а також за умови вибору раціонального місця розміщення «сухого порту» оптимальної місткості та технічної оснащеності.

Література

1. Центр транспортних стратегій [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cfts.org.ua/news/2019/08/20/miu_peredalo_v_kmu_proekt_obnovlennoy_strategii_razvitiya_morskikh_portov_do_2038_goda_54829.
2. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uspa.gov.ua/ru/investoram/perspektivnyj-plan-razvitiya-otrasli-do-2038-goda>.
3. Польские порты в 2019 году обновили рекорд перевалки [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cfts.org.ua/news/2020/01/21/polskie_porty_v_2019_godu_obnovili_rekord_revalki_56966.
4. Адміністрація одеського морського порту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.port.odessa.ua/ru/partnery/sukhoj-port>.

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ангеліна Спіцина

Національний транспортний університет

Київ, Україна

Abstract. The authors analyze the economic culture concepts, principles, functions, criteria and factors and discusses the ways of development of students' economic culture. Economic culture is considered as a characteristic of economic relations and a regulator of economic behavior. Entrepreneurship and market-based labor motivation promote economic culture, which contributes to the development of the Ukrainian economy as a socially oriented economy. Theoretical and methodological aspects of personnel development, the need of personnel development for each enterprise, the essence of the system of personnel development, its main components and positive traits in the organization are provided in the article.

Key words: economic culture, economic culture principles, personnel, personnel development, management of personnel development, economic education, economic activity.

Поглиблення євроінтеграційних процесів у поєднанні з відкритим характером економіки України супроводжується загостренням конкуренції підприємств на внутрішньому й зовнішньому ринках. У цих умовах найбільш важливим і одночасно вразливим елементом підприємства є його персонал. Одним зі способів адаптації персоналу до високодинамічних непрогнозованих змін зовнішнього середовища підприємства в контексті євроінтеграційних процесів слід вважати розвиток персоналу, який реалізується через вдосконалення його структури та підвищення рівня економічної культури. Таке вдосконалення може відбуватися шляхом управління мобільністю персоналу та формування принципово більш високого освітнього рівня. Враховуючи особливості зовнішнього середовища підприємства, розвиток персоналу має розглядатись насамперед як процес цілеспрямованого вдосконалення структури

персоналу з метою забезпечення ефективності діяльності підприємств з урахуванням впливу євроінтеграції [2].

Еволюційні трансформації сучасної економічної культури є реакцією на світоглядні виклики глобалізації та постіндустріалізації, а їх специфіка та діалектична природа розкрита в контекстуальному зв'язку з соціально-економічними процесами, що відбуваються в світі взагалі, в Україні – зокрема.

Економічна культура відображає суттєві особливості і характеристики економічного життя, стійкі форми економічної свідомості, що зумовлюють характер і спрямованість економічних процесів. Економічна культура корелюється з пануючими в суспільстві цінностями, культурно-історичним типом їх сприйняття і являє собою систему смислів, символів, знань, почуттів, уявлень, традицій, що забезпечують мотивацію і регуляцію економічної діяльності персоналу в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних і духовних благ.

Економічна культура – це структурна якість особистості, що розвивається в процесі навчання та виховання і синтезує в собі знання основ функціонування економіки та вміння індивіда використовувати ці знання в процесі життєдіяльності [1].

Економічна культура виступає регулятором економічної поведінки персоналу. Будь-яка поведінка, будь-який вчинок завжди мають певні причини, сукупність яких і складає мотивацію поведінки працівника. Знання, а також духовні та соціальні цінності, які є елементами культури, також входять до механізму мотивації економічної поведінки, впливають на вибір способів економічної поведінки персоналу.

Безперечної важливості набуває розвиток персоналу підприємств в умовах поглиблення європейської інтеграції України, оскільки наявні підходи до розвитку персоналу недостатньо враховують вплив євроінтеграційних процесів на діяльність підприємств [5].

Ефективне функціонування підприємства визначається ступенем розвитку персоналу. В сучасних умовах, коли відбувається швидке старіння теоретичних знань, умінь та практичних навичок працівників, спроможність адміністрації постійно сприяти розвиткові кадрів є одним з важливих факторів забезпечення результативності їх діяльності, підвищення якості надання послуг населенню.

Існує кілька факторів, які визначають посилення ролі розвитку персоналу для забезпечення результативності діяльності підприємства:

- розвиток персоналу є базовим засобом досягнення стратегічних цілей підприємства;
- розвиток є найважливішим засобом підвищення цінності людських ресурсів підприємства та забезпечення зростання його інтелектуальної вартості;
- без розвитку персоналу проведення організаційних змін стає практично неможливим або може мати негативний ефект.

Аналізуючи різні тлумачення щодо поняття «розвиток персоналу», можна зробити такі висновки:

1. Розвиток персоналу розглядається як сукупність заходів у сфері навчання, підвищення кваліфікації, та як процес надбання необхідних навичок, навчання, розкриття потенціалу працівників. Безперечно, обидва підходи мають право на існування, однак, розвиток персоналу має розглядатися як процес, безперервність якого забезпечується послідовною реалізацією запланованих заходів у даній сфері.

Особливості процесів навчання та розвитку наведені в Таблиці 1.

2. У більшості визначень термін «розвиток персоналу» обмежують професійним розвитком. Однак, не можна відокремлювати професійний і навіть організаційний розвиток працівника від його розвитку як особистості. Тільки у випадку гармонійного розвитку всіх (особистісних, професійних, соціальних й ін.) характеристик людини можна говорити й про розвиток працівника взагалі.

3. Розвиток часто ототожнюють із надбанням додаткових навичок, знань, умінь, компетенцій тощо. Щодо персоналу, на наш погляд, розвиток варто розглядати не як збільшення числа якісних характеристик (екстенсивний процес) працівника, а як процес їхнього вдосконалення й виведення на якісно новий рівень (інтенсивний процес).

4. Крім того, необхідно розглядати розвиток персоналу не як формальний, одноразовий захід по відношенню до співробітників, а як динамічний і чітко спланований процес, що носить стратегічний і перманентний характер.

Отже, «розвиток персоналу» – це безперервний процес удосконалення якісних характеристик персоналу з метою забезпечення гармонійного розвитку працівників і підвищення ефективності діяльності підприємства, в цілому в коротко- та довгостроковій перспективі. В ідеалі, розвиток персоналу повинен

не тільки давати працівникам нові знання, уміння, навички, компетенції для більш ефективного виконання поставлених завдань, але й підвищувати їхню трудову мотивацію щодо власної ідентифікації як безпосередньо з органом влади, так і з результатами його діяльності.

Таблиця 1

Характеристики	Навчання	Розвиток
Сутність	процес «просування» людини від одного пункту до іншого	процес внутрішньої трансформації, перетворення певних особистісних характеристик. Види розвитку персоналу: інтелектуальний розвиток <ul style="list-style-type: none"> • емоційний розвиток • поведінковий розвиток
Об'єкт впливу	навички та знання, необхідні для виконання функціональних обов'язків співробітника	поведінкові якості та здібності, необхідні для вирішення службових завдань
Способи впливу на учасників	під час навчальних заходів найчастіше використовуються стандартні методи навчання у вигляді лекції, інформування і т. інш., рідше – коучинг	застосування нестандартних технологій – майстер-класи, навчання дією, коучингу, наставництво
Ролі тренера	рольова модель нерідко зводиться до функції передачі знань та відпрацювання навичок	більш широка рольова модель, обумовлена різноманіттям завдань розвиваючого заходу
Учасники заходів	всі співробітники	топ-менеджери; лінійні керівники в ситуації, коли організація вбачає необхідність їх інтенсивного росту; ключові фахівці, що мають стратегічне значення
Цілі	передача певних знань і навичок	- персональний розвиток співробітників, пов'язаний з інтересами організації, у вигляді, наприклад, розвитку світогляду або здатності більш гнучко реагувати на існуючі труднощі; - «психологічне» розширення можливостей співробітника; - мотивація (спосіб підкреслити високий статус співробітників)

У такому тлумаченні розвиток персоналу дозволяє одночасно вирішувати завдання в інтересах як підприємства (що відображається в підвищенні ефективності праці та якості послуг, що надаються), так і її співробітників – збільшення можливостей для реалізації індивідуальних здібностей та власного потенціалу, можливості кар'єрного зростання.

Мета розвитку персоналу – забезпечення підприємства фахівцями, які володіють тими якісними характеристиками, що відповідають цілям, завданням та стратегії подальшого розвитку підприємства [5].

Задачі розвитку персоналу, вирішення яких дозволяє підприємству забезпечити ефективне досягнення стратегічних цілей, полягають у такому:

- виявлення і підтримка здатних до навчання працівників;
- поширення знань і передового досвіду як системи безперервного навчання персоналу;
- активізація потенційних можливостей співробітників;
- зміцнення духу творчості та змагання;
- робота зі створення резерву керівників;
- створення системи службово-кваліфікаційного розвитку і планування трудової кар'єри.

До таких завдань в сучасних умовах слід віднести і зменшення спротиву персоналу щодо нововведень, і формування економічної культури, і вивчення передових методів розвитку персоналу, а також аналіз можливостей їх застосування на конкретному підприємстві.

Якщо коротко резюмувати, то основне завдання розвитку персоналу полягає у збільшенні «віддачі» кожного фахівця, структурного підрозділу та підприємства в цілому.

Реалізація цих завдань потребує наявності у персоналу високого рівня економічної культури, певної сукупності управлінських умінь, що забезпечують виконання дій з аналізу виробничої ситуації, формулювання цілей і альтернативних способів їх досягнення; вибору оптимального рішення; організації роботи колективу виконавців реалізації прийнятого рішення; контролю та корекції вирішення прийнятих рішень; інформаційного забезпечення виробничої діяльності; економічної культури, а також самоорганізації та самоуправління [4].

В умовах євроінтеграційних процесів важливо спрямувати увагу науковців на проблему з'ясування тенденцій професійного розвитку особистості і, зокрема, на поглиблення і розширення поняття «інтелектуальний капітал» як сукупність формалізованих та неформалізованих знань, які втілені в інтелекті персоналу, технологіях, бізнес-процесах, взаємовідносинах з клієнтами та самим персоналом і можуть приносити підприємству економічну вигоду та конкурентні переваги.

Література

1. Коваленко О. В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ / О. В. Коваленко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – 2011. – № 13, ч. 1. – С. 86-91.
2. Сірий Є. В. Культура підприємництва в контексті його соціальної ролі. Український соціум. Соціологія. Економіка. 2005. № 2-3. С. 100-108.
3. Система розвитку персонала. Словарь терминов [Электронный ресурс]. – Реж. дост:
https://www.consultant.ru/law/ref/ju_dict/word/sistema_razvitiya_personala/ – Назва з екрану.
4. Спіцина А. Є., Тарануха О. Роль економічної культури у професійній самореалізації сучасного фахівця // формування професійної компетентності сучасного фахівця в умовах євроінтеграції: зб. наук. пр./ за заг. ред. С. П. Архіпової. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2018. С. 289-304.
5. Татаревська М. С. Управління розвитком персоналу: Навчальний посібник / Т. П. Збрицька, Г. О. Савченко, М. С. Татаревська. – Одеса: Атлант, 2013. – 427 с.

МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ РІШЕНЬ ПРИ ФОРМУВАННІ МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ НА РІВНІ ОТГ В УКРАЇНІ

Сергій Степаненко, Дар'я Літвінова

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Харків, Україна

Abstract. This article examines the reform of local self-government in Ukraine, the formation of local budgets and the definition of intergovernmental transfers. The authors constructed regression models of the indicator of the education subvention and the health care subvention for the integrated territorial communities of Kharkiv region. These models can be used for the results of analysis and forecasting to develop a decision support system for the formation of intergovernmental transfers at the level of integrated territorial communities in Ukraine.

Key words: intergovernmental transfers, local budgets, regression model.

Головна мета реформування місцевого самоврядування полягає у створенні механізмів, які би підтримували демократію та розширення повноважень територіальних громад на місцях, створювали би умови для покращення якості життя у містах та селах, надавали можливість до якісного та рівного доступу до послуг освіти, охорони здоров'я, публічних послуг та інше. Для здійснення цих реформ потрібно створення відповідної територіальної організації влади, зміцнення інститутів прямого народовладдя, та узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Основою розбудови механізмів демократії та децентралізації є положення Європейської хартії місцевого самоврядування. Завдяки цьому базовому документу обґрунтовується необхідність створення інституту місцевого самоврядування на основі об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Як відомо, процес децентралізації в Україні було розпочато 2014 року. Основою послужили такі законодавчі інструменти, як: Концепція реформи

місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01. 04. 2014, закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17. 06. 2014 та закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05. 02. 2015, внесення відповідних змін до Бюджетного і Податкового кодексів, які стосувалися фінансової децентралізації [3].

Також був прийнятий План заходів щодо реалізації реформ розбудови місцевого самоврядування, який передбачував етапи начала та подальшого проведення реформ. Перший етап децентралізації охопив період з 2014 р. по 2019 рр.

Другий етап децентралізації передбачає 2020-2021 рр. Уряд затвердив перспективні плани формування територій громад 24 областей, за період 2014-2020 рр. було утворено 1070 ОТГ, площа утворених ОТГ становить майже 47% від загальної площі України, в ОТГ та містах обласного значення проживає понад 70% населення України [3].

Слід зазначити, що 16. 04. 2020 було прийнято Закон України від № 562-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад», згідно з яким Кабінетом Міністрів України визначено адміністративні центри та затверджено території 1470 спроможних територіальних громад. Тобто, з колишніх 11250 територіальних громад було створено 1470 нових територіальних громад, завдяки запровадженню механізму міжмуніципального співробітництва громади отримали можливість консолідувати зусилля та реалізовувати спільні проекти.

А 17 липня 2020 року була прийнята Постанова № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів», де Верховною Радою ухвалено 136 районів замість 490 районів.

Нова система районування території України відповідає європейським стандартам NUTS 3 [3].

Згідно нового етапу розвитку децентралізації були прийняті наступні завдання:

1. Затвердження нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів.

2. Передача (децентралізація) повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежуванням між рівнями і органами за принципом субсидіарності.

3. Створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень місцевого самоврядування.

4. Формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування.

5. Упорядкування системи державного контролю та нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування.

6. Розвиток форм прямого народовладдя засобами виборів та референдумів.

7. Удосконалення механізму координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Забезпечення цих важливих завдань можливе лише при ефективному механізмі створення й розподілу фінансових коштів на центральному й місцевому рівнях, запровадження дієвих механізмів підтримки прийняття рішень й створення відповідного аналітичного апарату з досвідчених й компетентних фахівців з питань публічних та місцевих фінансів, економіко-математичних методів, статистики та інформаційних технологій, які би були здатні розробляти комплекси економіко-математичних моделей для планування, аналізу й прогнозування показників місцевих бюджетів, рішення завдань територіального вирівнювання та зменшення диспропорцій, надання аналітичних звітів на місцях, тощо.

Одним з важливих питань формування місцевих бюджетів є завдання обґрунтування та визначення міжбюджетних трансфертів. Міжбюджетні відносини є важливою складовою бюджетного процесу. Завдяки цьому інструменту здійснюються фінансові відносини між центральними та місцевими органами управління. Міжбюджетні відносини також вирішують завдання соціально-економічного розвитку усіх адміністративно-територіальних одиниць, вирівнюють диспропорції, сприяють забезпеченню рівних умов доступу громадян до публічних послуг, освіти, охорони здоров'я [6].

Питанням аналізу міжбюджетних відносин присвятили свої праці багато вітчизняних й зарубіжних вчених, зокрема: В. Базилевич, О. Василик, І. Волохова, М. Кульчицький, І. Луніна, В. Федосов, В. Швець та ін. [1, 2, 4, 5].

Проте окремі теоретичні й практичні завдання, особливо які стосуються розробки механізму прийнятті рішень та удосконалення модельної бази, є не до кінця вирішеними й потребують подальших опрацювань та досліджень [6].

Метою даної роботи є: аналіз міжбюджетних трансфертів на освіту та охорону здоров'я на прикладі окремих сільських ОТГ Харківської області та визначення факторів, що мають вплив на ці показники на підставі використання регресійних моделей.

Експертами з фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International) були визначені показники, які мають прямі міжбюджетні відносини з державних бюджетом [3]. Слід зазначити, що експертами кожного року корегувався набір показників, що не дає повноцінної можливості проведення аналізу тих чи інших показників у динаміці. Крім того, кількість ОТГ змінювалася за три останніх рока.

У 2020 р. експертами було обрано 7 показників виконання місцевих бюджетів та визначено 5 груп.

У Таблиці 1 приведені значення цих показників для 18 ОТГ Харківської області.

Проведемо дослідження впливу окремих цих показників на показники формування міжбюджетних трансфертів на освіту та охорону здоров'я.

У якості факторних ознак будемо використовувати такі показники, як:

z_1 – Доходи загального фонду на 1-го мешканця (без трансфертів), грн;

z_2 – Видатки загального фонду на 1-го мешканця, грн;

z_3 – Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації у доходах), %;

z_4 – Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду, %;

z_5 – Питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (загальний та спеціальний фонди), %.

Залежними ознаками у моделі виступали такі показники:

y_1 – показник субвенцій на освіту на 1 мешканця, грн.;

y_2 – показник субвенцій на охорону здоров'я на 1 мешканця, грн.

Таблиця 1. Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ Харківської області за 1 півріччя 2020 року

№ п/п	Назва ОТГ	Загальна характеристика	Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Показник 5		Показник 6		Показник 7		Загальний рейтинг
		Чисельність населення на 01.01.2020 (тис. ос.)	Доходи заг-го фонду 1-го мешканця (без трансфертів) (грн)	Рейтинг	Видатки заг-го фонду на 1-го мешканця (грн)	Рейтинг	Видатки на утримання апарату управління на 1-го мешканця (грн)	Рейтинг	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах) (%)	Рейтинг	Співвідношення видатків на утримання апарату управління із сумою доходів заг-го фонду (без трансфертів) (%)	Рейтинг	Питома вага заробітної плати у видатках заг-го фонду (%)	Рейтинг	Питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків (заг-ий та спеціальний фонди), (%)	Рейтинг	
Група 1																	
1	Пісочинська	33,6	2412,8	24	2682,2	100	261,5	11	16,6%	73	10,8%	5	65,0%	8	19,0%	6	16
2	Нововодолазька	16,6	2467,5	22	3296,5	54	424,6	74	0,0%	19	17,2%	32	76,2%	26	11,7%	17	20
3	Золочівська	24,9	1825,7	51	3165,0	66	400,9	64	5,5%	34	22,0%	55	82,6%	64	2,8%	72	55
4	Мерф'янська	25,7	1622,1	68	3058,2	74	430,6	75	15,1%	65	26,5%	86	77,7%	35	5,5%	45	71
Група 2																	
5	Роганська	14,0	2921,2	21	3266,5	55	660,2	114	-6,2%	13	22,6%	50	72,4%	22	16,9%	15	19
6	Малоданилівська	13,8	2318,6	33	2795,2	106	435,8	76	12,0%	64	18,8%	21	58,5%	7	9,8%	35	33

7	Чкаловська	12,4	1661,1	74	2953,3	99	398,3	62	14,0%	68	24,0%	61	77,8%	37	20,3%	12	51
8	Зачепилівська	11,0	1542,2	84	2902,6	102	359,6	42	5,4%	42	23,3%	56	85,4%	93	5,8%	61	70
Група 3																	
9	Наталинська	6,3	8262,3	5	5307,0	11	823,3	248	-23,5%	8	10,0%	5	51,5%	8	32,8%	4	2
10	Старовірівська	5,8	4238,1	19	4497,8	24	842,8	253	6,0%	71	19,9%	42	64,4%	18	19,8%	27	21
11	Коломацька	6,8	2694,7	49	4274,4	33	931,5	266	-0,1%	40	34,6%	160	75,1%	52	10,4%	76	59
12	Малинівська	8,9	2651,4	51	2975,2	177	709,9	226	-3,3%	31	26,8%	87	69,9%	29	9,3%	85	62
13	Старосалтівська	7,9	2026,3	93	3615,8	66	715,6	228	10,4%	94	35,3%	172	75,8%	56	8,1%	96	90
14	Великобурлуцька	7,1	2467,9	59	3924,1	48	860,0	256	0,0%	41	34,8%	165	77,1%	64	1,4%	226	110
15	Оскільська	9,9	1067,2	218	2087,5	265	415,7	90	34,3%	196	39,0%	198	82,0%	125	6,1%	123	212
16	Циркунівська	9,1	1542,9	143	2381,8	259	818,3	246	21,5%	148	53,0%	255	81,0%	114	9,6%	84	219
Група 5																	
17	Лозівська	80,8	2087,7	30	2920,7	30	392,5	19	0,3%	17	18,8%	26	68,9%	23	5,8%	31	28
18	Ізюмська	56,2	1381,7	43	2656,0	36	343,0	13	23,4%	35	24,8%	35	70,5%	29	14,0%	9	36

Джерело: побудовано авторами

У Таблиці 2 приведені результати розрахунків для показника y_1 .

Таблиця 2. Характеристики регресійної моделі для показника субвенції на освіту (y_1) для ОТГ Харківської області

Умовні позначення	Оцінка параметру стандартизованої моделі	Середнє квадрат. відхилення оцінки параметру станд. моделі	Оцінка параметру моделі регресії	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру регресії	Значення критерія Стьюдента	Рівень стат. значимості
	b*	Std.Err.	b	Std.Err.	t(332)	p-value
Константа (вплив інших факторів)	-	-	-3365,58	661,5475	-5,08744	0,000267
z1	0,101381	0,315499	0,03	0,0841	0,32134	0,753484
z2	0,804144	0,199954	0,43	0,1073	4,02164	0,001694
z3	-0,096698	0,168369	-3,19	5,5478	-0,57432	0,576357
z4	1,011710	0,157685	49,23	7,6734	6,41602	0,000033
z5	0,288095	0,167706	15,91	9,2634	1,71786	0,111493

Джерело: побудовано авторами у пакеті Statistica

З приведеної таблиці видно, що оцінки параметрів статистично значимі на рівні $p < 0,01$ для константи та таких факторів, як: z_2 та z_4 , та на рівні $p < 0,01$ для фактору z_5 .

У Таблиці 3 приведені показники адекватності цієї моделі.

Таблиця 3. Показники адекватності регресійної моделі $y_1 = f(z_1, z_2, z_3, z_4, z_5)$

Показник	Умовне позначення	Значення
Коефіцієнт множинної кореляції	Multiple R	0,9433036
Коефіцієнт детермінації	Multiple R-squared (R^2)	0,8898216
Значення за критерієм Фішера	F(4,332)	0,8439139
Рівень статистичної значимості	p	19,382853
Стандартна помилка прогнозу за моделлю	Std.Err. of Estimate	2,261E-05
Значення за критерієм Дарбіна-Уотсона	DW (Durbin-Watson)	1,587708
Значення показника серійної автокореляції	Serial Autocorrelation	0,040821

Джерело: складено авторами на підставі розрахунків у пакеті Statistica

Як видно, в цілому ця модель є адекватною та може бути використана для прогнозу й аналізу.

У Таблиці 4 приведені результати розрахунків для показника y_2 .

Таблиця 4. Характеристики регресійної моделі для показника субвенції на охорону здоров'я (y_2) для ОТГ Харківської області

Умовні позначення	Оцінка параметру стандартизованої моделі	Середнє квадрат. відхилення оцінки параметру станд. моделі	Оцінка параметру моделі регресії	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру регресії	Значення критерія Стьюдента	Рівень стат. значимості
	b*	Std.Err.	b	Std.Err.	t(332)	p-value
Константа (вплив інших факторів)	-	-	245,4858	55,10551	4,45483	0,000786
z1	-1,67374	0,620389	-0,0189	0,00700	-2,69789	0,019385
z2	0,64766	0,393184	0,0147	0,00894	1,64721	0,125432
z3	-0,96395	0,331075	-1,3455	0,46212	-2,91157	0,013043
z4	-0,46737	0,310067	-0,9634	0,63918	-1,50732	0,157596
z5	0,38693	0,329773	0,9054	0,77162	1,17333	0,263427

Джерело: побудовано авторами у пакеті Statistica

З приведеної таблиці видно, що оцінки параметрів статистично значимі на рівні $p < 0,05$ для константи та фактору z_3 . Для факторів z_2 та z_4 оцінки параметрів є статистично значимими лише на рівні $p < 0,16$ (16% статистичної помилки). Для фактору z_5 оцінка параметра не є значимою навіть й на такому рівні.

У Таблиці 5 приведені показники адекватності цієї моделі.

В цілому ця модель також є адекватною та може бути використана для прогнозу й аналізу. Як видно, з результатів представлених у Таблиці 2, на показник формування субвенцій на освіту мав значний вплив показник видатки загального фонду на 1-го мешканця, тобто ті громади, які мали більш можливостей до різних проектів та планували більші витрати, одержували й більші субвенції на середню освіту.

Таблиця 5. Показники адекватності регресійної моделі $y_2=f(z_1, z_2, z_3, z_4, z_5)$

Показник	Умовне позначення	Значення
Коефіцієнт множинної кореляції	Multiple R	0,757616126
Коефіцієнт детермінації	Multiple R-squared (R ²)	0,573982194
Значення за критерієм Фішера	F(4,332)	0,396474775
Рівень статистичної значимості	p	3,233567346
Стандартна помилка прогнозу за моделлю	Std.Err. of Estimate	0,044452224
Значення за критерієм Дарбіна-Уотсона	DW (Durbin-Watson)	2,253953
Значення показника серійної автокореляції	Serial Autocorrelation	-0,136678

Джерело: складено авторами на підставі розрахунків у пакети Statistica

Показник питомої ваги заробітної плати у видатках загального фонду теж мав суттєвий вплив на показник формування субвенцій на освіту. Чим вище була питома вага заробітної плати у видатках загального фонду, тим більше був показник формування субвенцій на освіту. Показник питомої ваги капітальних видатків у загальній сумі видатків також визначав значення субвенцій на освіту, проте його вплив був менший в порівнянні з показником питомої ваги заробітної плати у видатках загального фонду.

Що стосується показника формування субвенцій на охорону здоров'я та його залежності від окремих приведених показників (Табл. 4), видно, що в відповідній регресійній моделі коефіцієнт кореляції менший (Табл. 5), ніж у випадку регресійної моделі для показника формування субвенції на освіту (Табл. 3). Тобто, при визначенні показника формування субвенцій на охорону здоров'я більший вплив мають й випадкові фактори. Також на цей показник суттєво впливали лише такі фактори, як доходи загального фонду на 1-го мешканця та рівень дотаційності бюджетів. Проте, такі фактори, як питома вага заробітної плати у видатках загального фонду та питома вага капітальних видатків у загальній сумі видатків не мали статистично значимий вплив на показник формування субвенцій на охорону здоров'я.

Таким чином, ці досить дискусійні висновки свідчать про необхідність удосконалення системи підтримки прийняття рішень щодо формування субвенцій на освіту та охорону здоров'я у територіальних громадах. Тому що не зважаючи на високі продекларовані цілі фінансової децентралізації та розвитку громад, приведені показники формування субвенцій на такі важливі публічні послуги, як освіта та охорона здоров'я не відображують принципів

рівності та однакової якості цих послуг, а свідчать й про тенденції подальшого розширення рівня життя населення у цих громадах.

Література

1. Бюджетний менеджмент: підручник / за заг. ред. В. М. Федосова. – Київ: КНЕУ, 2014. – 864 с.
2. Волохова І. С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації / І. С. Волохова. – Одеса: Одеський національний університет, 2015. – 370 с.
3. Децентралізація має можливості [Електронний ресурс] / Державні сайти України. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>. – Станом на 22. 11. 2020. – Назва з екрана.
4. Кульчицький М. І. Фінансове територіальне вирівнювання в системі міжбюджетних відносин: монографія / М. І. Кульчицький, О. В. Заброцька. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – 336 с.
5. Швець В. Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин / В. Я. Швець // Фінанси України. – 2015. – № 3. – С. 23-31.
6. Ясиневич С. Л. Федералізація і децентралізація: міфи та реальність [Електронний ресурс] / С. Л. Ясиневич // Міжнародна наукова інтернет-конференція «Соціум. Наука. Культура». – Режим доступу: <http://intkonf.org/yasinevich-cl-federalizatsiya-i-detsentralizatsiya-mifi-ta-realnist/>. – Станом на 22. 10.2020. – Назва з екрана.

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ БАНКІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА АНАЛІЗ

Сергій Степаненко, Ганна Петрикiна
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Харків, Україна

Abstract. This article examines the theoretical and methodological approaches to the analysis and assessment of the financial stability of the bank. Emphasis is placed on the need to analyze both internal and external factors to build a mechanism for managing the financial stability of the bank in modern conditions. The authors constructed a regression model that determines the dependence of financial stability of Ukrainian banks depending on such factors as: stress resistance, investor loyalty, analysts' assessment and a place in the NBU ranking. This model can be used for the results of analysis and forecasting in the development of decision support systems for managing the financial stability of Ukrainian banks in conditions of risk and uncertainty.

Key words: financial stability, regression model, risk.

Важливість забезпечення фінансової стійкості банків обумовлена не тільки їх суттєвою роллю у фінансовій системі країни, але й значним безпосереднім впливом банків на функціонування інших економічних суб'єктів. Насамперед, функціонування банківських установ впливає на стійкість розвитку економіки в цілому. Проте, зниження стійкості банків, посилення конкурентної боротьби та виникнення кризових явищ у банківській сфері призводять до негативних явищ. Так, постійна зміна зовнішніх умов, в яких здійснюють діяльність банки, вимагає відповідної їхньої реакції та впровадження заходів підвищення резервів фінансової стійкості в умовах турбулентного економічного та політичного середовища. Це призводить до необхідності удосконалення методології та підходів до оцінки фінансової стійкості банків.

На підставі аналізу літературних джерел можна визначити наступні підходи до розуміння поняття «фінансова стійкість банку». Перший підхід визначає фінансову стійкість з точки зору позитивних фінансових результатів діяльності економічного суб'єкту (наприклад, зростання прибутку і капіталу банку), що в результаті дозволяє йому забезпечувати свої зобов'язання за рахунок власних джерел [1, 3].

Згідно другого підходу фінансову стійкість розуміють як володіння економічним суб'єктом достатнім обсягом фінансових ресурсів для ведення нормальної фінансово-господарської діяльності в можливих несприятливих умовах чи подіях [2, 4].

У третьому підході фінансова стійкість розглядається як здатність організації протистояти негативним факторам внутрішнього і зовнішнього середовища, володіючи переважно власними засобами [4, 5].

Таким чином, перший підхід включає результативну складову фінансової стійкості банку, другий підхід аналізує ресурсну спроможність банку стабільно функціонувати в можливих негативних умовах, а третій підхід формує стратегію захисту банку в умовах турбулентного середовища [1, 3, 5].

Фінансова стійкість банку – є його здатність швидко відновлювати свою основну функцію (трансформації заощаджень в кредити) після впливу негативного шоку [4].

Фінансова стійкість банку – це стійкість його фінансового становища в довгостроковій перспективі. Вона відображає такий стан фінансових ресурсів, при якому банк, вільно маневруючи грошовими коштами, здатний шляхом їх ефективного використання забезпечити безперебійний процес здійснення своєї фінансової та економічної діяльності [1, 3, 5].

Фінансову стійкість банку можна визначити, як з позицій вимог щодо ліквідності та платоспроможності банку, так і з позицій системного підходу, як відновлення свого стану після впливу різних дестабілізуючих факторів. У цьому розумінні під відновленням стану розуміється здатність банку повернутися в колишнє положення та продовжувати виконання своїх функцій, досягнення поставлених цілей та завдань. Проте поняття ліквідності, кредитоспроможності та платоспроможності не є одними й тими ж дефініціями фінансової стійкості банку, але взаємопов'язані й доповнюють одне інше.

При вивченні проблеми фінансової стійкості важливим є визначення спектру факторів, що можуть негативно впливати на фінансову стійкість банку й призводити до кризового стану, або навіть до банкрутства [4,5].

При проведенні оцінки фінансової стійкості банку використовують різні методики. Досить часто використовується підхід, в якому проводиться аналіз одного або сукупності фінансових коефіцієнтів. Так, до показників фінансової стійкості, які оцінюють капітал, активи і зобов'язання, відносяться показники достатності капіталу, стійкого фінансування, ліквідності та інші. До іншої групи включені показники, що оцінюють доходи, витрати і прибуток банку, а також відносні показники прибутковості (ROA, ROE), відношення прибутку до доходів та інші. Варто зазначити, що показники фінансової стійкості з цих груп корелюють, мають один на одного вплив, що приводить до зміни їх величин. Ці особливості слід враховувати при проведенні комплексної оцінки фінансової стійкості банку.

Досить важливим етапом дослідження фінансової стійкості банку є оцінка його фінансового стану та аналіз впливу внутрішніх факторів, в тому числі тих, що визначають якість управління [3].

До зовнішніх факторів слід віднести: стан глобальної економіки; економічний розвиток країни, в якій функціонує банк; політичні ризики; стан законодавчої бази; характер грошово-кредитної політики, проведеної Центробанком; інші чинники, які діють ззовні по відношенню до банківського сектору. До внутрішніх факторів належать: рівень достатності капіталу; стратегія банку щодо прийнятих ризиків (кредитного, процентного, ризику втрати ліквідності та ін.); структура активів і пасивів; якість персоналу; організація ризик-менеджменту.

Втім повний аналіз впливу зовнішніх та внутрішніх факторів часто є нереальним на практиці, тому що вимагає повної інформації, відбір, групування та статистичне опрацювання різних показників за тривалий часовий період, використання експертних оцінок для якісних факторів, тощо. Тому використовують спрощені підходи. Наприклад, при застосуванні одного з можливих підходів до аналізу впливу факторів, як правило, досліджуються такі показники, як: достатність капіталу, якість активів, стан ліквідності, рівень прибутковості, повнота і якість здійснення управлінських функцій [2].

Крім того, слід проводити й аналіз зовнішніх факторів, які відображають стан соціально-економічного, політичного та правового середовища, в якому функціонують банки. В рамках такого підходу висновок про фінансову стійкість банків робиться на підставі відповідності досягнутих значень фінансових показників вимогам до якості банківської діяльності та якості управління цією діяльністю. Наприклад, у якості таких вимог можуть використовуватися: 1) критерії, розроблені міжнародними фінансовими організаціями, а також центральними банками; 2) критерії, розроблені рейтинговими агентствами, аудиторськими компаніями, аналітичними центрами та незалежними експертами [1, 3].

Набуває своєї актуальності й інший підхід оцінки фінансової стійкості на основі ризиків, приведений у роботах вітчизняних та іноземних вчених. Так у працях ряду авторів приведена оцінка фінансової стабільності за допомогою показника, який визначається як різниця між більш безпечним і більш ризикованим портфелем активів в розрахунку на одиницю позикових коштів. Тобто зміна структури активів у бік позицій з більш високим коефіцієнтом ризику при одночасному збільшенні запозичень дозволить відстежити тенденцію зниження фінансової стабільності банку.

На думку інших авторів при визначенні фінансової стійкості банку слід враховувати ризики ймовірності дефолту та різкі зміни тенденцій у прибутковості. При цьому мова йде саме про поєднання, оскільки зростання ймовірності дефолту само по собі може означати надмірне прийняття ризику, не обов'язково викликаючи при цьому зростання напруги у фінансовому секторі. Проте зниження прибутковості банківського сектора само по собі може означати початок рецесії в реальній економіці, а не зростання фінансової вразливості. Тобто, наявність фінансової нестабільності буде характеризуватися одночасно високою ймовірністю дефолту і низькою прибутковістю.

Узагальнюючи існуючі теоретико-методологічні підходи до оцінки фінансової стійкості банків, слід зробити висновок про суттєве їх різноманіття, як у концептуальному сенсі, так й за відбором показників й методами обробки інформації, від простих розрахунків коефіцієнтів до складних економіко-математичних та статистичних методів. Але у багатьох випадках вибір методології оцінки фінансової стійкості банків залежить від поставленої мети та наявності необхідної інформації, популярності тих чи інших підходів,

національної регуляторної бази та нормативів для банківської системи, авторитетності та ролі рейтингових агентств, цільової аудиторії користувачів дослідження, тощо.

Проведемо аналіз статистичної залежності показника фінансової стійкості (y) від часткових показників або факторів, таких як: стресостійкість (x_1), лояльність (x_2), оцінка аналітиків (x_3) та місце в ренкінгу НБУ (x_4).

У зв'язку з тим, що експерти розраховували показник фінансової стійкості в залежності від значень факторних ознак з урахуванням їхньої важливості, для отримання моделі залежності y від x_1 , x_2 , x_3 та x_4 , будемо використовувати регресійну модель та метод найменших квадратів. У цій моделі константа приймає значення 0, тому що припускається що y є зваженим середнім від x_1 , x_2 , x_3 та x_4 .

Для розрахунків невідомих коефіцієнтів (ваг) була використана вибірка для банків України за період з 1 кварталу 2018 р. [6] до 3 кварталу 2020 р. [6], яка містить 336 спостереження. Розрахунки параметрів регресійної моделі та її характеристик проводилися у пакеті Statistica.

Модель лінійної регресії має вигляд:

$$y = b_1 * x_1 + b_2 * x_2 + b_3 * x_3 + b_4 * x_4 + \varepsilon, \quad (1)$$

де y – показник фінансової стійкості,

b_1, b_2, b_3, b_4 – параметри моделі (вагові коефіцієнти) при факторних ознаках,

x_1 – показник стресостійкості,

x_2 – показник лояльності,

x_3 – показник оцінки аналітиків,

x_4 – показник місця в ренкінгу НБУ,

ε – випадкова похибка в моделі.

У Таблиці 1 приведені розрахунки параметрів регресійної моделі та її характеристик.

Як видно з приведених у Табл. 1 розрахунків, оцінки параметрів для факторних ознак x_1 , x_2 , x_3 є статистично значимими при рівні $\alpha < 0,01$. Тобто такі фактори, як: x_1 – показник стресостійкості, x_2 – показник лояльності та

x_3 – показник оцінки аналітиків мають суттєвий вплив на формування показника y – фінансової стійкості банку.

Слід також зазначити, що оцінка при показнику x_4 , який визначає місце у ренкінгу НБУ є від'ємною, тобто зі зростанням позиції у ренкінгу НБУ показник фінансової стійкості зменшується. Тобто банки, що стоять на ближчих позиціях ренкінгу НБУ до початку мають більш високі значення фінансової стійкості, проте банки, що стоять у кінці ренкінгу НБУ мають нижчі значення фінансової стійкості.

Таблиця 1. Характеристики регресійної моделі для показника фінансової стійкості

Умовні позначення	Оцінка параметру стандартизованої моделі	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру станд. моделі	Оцінка параметру моделі регресії	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру регресії	Значення критерія Стьюдента	Рівень стат. значимості
	b^*	Std.Err.	b	Std.Err.	$t(332)$	p -value
x_1	0,407688	0,001132	0,451139	0,001253	360,1084	0,000000
x_2	0,395770	0,001119	0,351820	0,000995	353,7476	0,000000
x_3	0,205442	0,001270	0,197754	0,001222	161,8248	0,000000
x_4	-0,000316	0,000389	-0,000059	0,000073	-0,8109	0,418009

Джерело: побудовано автором у пакеті Statistica

Як видно з розрахунків у Табл. 1, оцінка параметру для показнику x_4 , який визначає місце у ренкінгу НБУ, близька до 0 і не є статистично значимою навіть при рівні $\alpha < 0,1$. Тобто зазначений фактор не суттєво впливає на показник фінансової стійкості.

Слід також зазначити, що сума оцінок параметрів моделі практично дорівнює 1, тобто це підтверджує нашу гіпотезу про використання формули зваженої середньої. Представлена модель є адекватною, про що свідчать високі значення коефіцієнтів множинної кореляції та детермінації, статистична значущість за критерієм Фішера, відсутність автокореляції похибок та їх нормальний розподіл.

Таким чином, приведена модель може застосовуватися для результатів аналізу й прогнозу при розробці системи підтримки прийняття рішень щодо

управління фінансовою стійкістю банків України в умовах ризику та невизначеності.

Література

1. Аналіз банківської діяльності: підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко, А. М. Арістова, В. С. Білошапка та ін.; за ред. А. М. Герасимовича. – Київ: КНЕУ, 2003. – 599 с.
2. Довгаль Ю. С. Сутність фінансової стійкості комерційного банку та ефективні шляхи її забезпечення [Електронний ресурс] / Ю. С. Довгаль, Р. О. Чамара // Фінансовий простір. – 2015. – № 1. – С. 130-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fin_pr_2015_1_18.pdf.
3. Коваленко В. В. Забезпечення фінансової стійкості банків: теоретичні та практичні аспекти : монографія / В. В. Коваленко, Ю. А. Гаркуша. – Німеччина: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. – 113 с.
4. Хуторна М. Е. Теоретико-методологічні підходи до тлумачення фінансової стабільності макро- та мікрорівневих економічних систем / М. Е. Хуторна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2017 – Вип. 1 (49). Т. 1. – С. 295-303.
5. Шелудько Н. До визначення фінансової стійкості комерційного банку / Н. Шелудько // Вісник НБУ. – 2000. – № 3. – С. 40-43.
6. Рейтинг фінансової стійкості банків [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating/> – Станом на 15. 11. 2020. – Назва з екрану.

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДІАГНОСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-СТРУКТУРИ

Олег Супрун, Олена Лобань

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Харків, Україна

Abstract. This article considers the modern principles of forming the mechanism of business structure's economic security and the impact of the level of economic security on the enterprise's potential. In the current conditions of European integration transformations and the impact of globalization factors on the Ukrainian economy as a whole, there is an urgent need for timely adaptation of enterprises' stability, development of individual industries and regions of the state. The level of security at all levels of management is inextricably linked to the multifaceted and multifunctional concept of security. The article analyzes the main indicators of financial condition assessment on the example of LLC "TD" Hladomir "and proposes the use of an integrated indicator to diagnose the level of economic security of the business structure.

Key words: words: economic security, diagnostics, business structure, safety indicators.

Одною з важливих проблем сьогодення для більшості бізнес-структур є запобігання негативному впливу кризових явищ, формування механізму діагностики рівня економічної безпеки та розробка заходів щодо її забезпечення з урахуванням стратегії розвитку та оперативного менеджменту [1].

Економічна безпека організації – це захищеність її діяльності від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність швидко запобігати різним загрозам або пристосовуватися до тих чи інших умов [4, 5].

Ряд вчених визначають економічну безпеку підприємства як стан, що забезпечує найбільш ефективне використання ресурсів підприємства для

забезпечення стабільного функціонування і розвитку, при якому воно здатне до максимізації своєї вартості при прийнятному рівні ризику. Цільовою установкою системи економічної безпеки організації є досягнення ефективного функціонування організації за допомогою раціонального використання її ресурсного потенціалу в сьогоденні і майбутньому [3, 4].

Основними завданнями системи забезпечення економічної безпеки є: моніторинг і прогнозування загроз економічній безпеці підприємства; оцінка ризиків і загроз за допомогою кількісних та якісних методів; розробка інструментів і механізму нівелювання загроз і підтримки стійкого розвитку підприємства; постійне вдосконалення механізму забезпечення економічної безпеки [3, 4, 6, 7].

Однією з важливих підсистем формування економічної безпеки підприємства є механізм діагностики. Аналіз літературних джерел дозволяє виділити наступні методи діагностики економічної безпеки підприємства чи організації, які мають найбільшу відповідність цілям оцінки економічної безпеки: методи побудови інтегральних показників і бальних оцінок; методи порівняння; економіко-математичні методи; експертні оцінки тощо [1, 2, 3, 5].

Слід зазначити, що найбільш розповсюдженим підходом до оцінки економічної безпеки підприємства чи організації є індикативний метод. Індикатори розглядаються як порогові значення показників, які характеризують діяльність підприємств в різних функціональних областях. Оцінка економічної безпеки встановлюється за результатами порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами [1, 5].

Всі показники (індикатори) економічної безпеки підприємства розділені на три групи: виробничі, фінансово-економічні та соціальні. В залежності від досягнутих значень визначають рівень економічної безпеки, який характеризують як: стабільний, передкризовий, кризовий та критичний. Втім, потрібно звернути на деякі недоліки даного підходу, а саме, переважний розгляд параметрів внутрішнього середовища організації, на використання шкали вірогідності банкрутства й врахування лише фінансових показників [2].

В інших підходах більш комплексно розглядається проблема діагностики рівня економічної безпеки підприємства і використовують різні групи показників, такі як: 1) показники, що відображають стан зовнішнього середовища; 2) показники, що відображають місце компанії на конкурентному

ринку і впливають на нього; 3) фінансові показники; 4) показники, що відображають внутрішні процеси в компанії; 5) показники, що відображають динаміку розвитку компанії.

Для складових, тобто локальних факторів чи індикаторів з кожної групи показників визначаються відповідні вагові коефіцієнти та для кожної функціональної складової розраховують зведені значення, й сукупний показник економічної безпеки. Тобто, рівень економічної безпеки оцінюється за фактичним значенням зведеного показника на основі шкали діапазонів економічної безпеки від високого рівня до економічно небезпечного, кризисного або навіть катастрофічного [1, 3, 4, 6].

Важливим поняттям є стратегічна економічна безпека підприємства, яка залежить від трьох ключових детермінантів: персонал, фінанси і контрагенти. На кожен з цих детермінантів можуть впливати характерні загрози й ризики. Загальні висновки про рівень стратегічної економічної безпеки визначається за результатами оцінки управлінської, фінансової та зовнішньої складової. При цьому використовується шкала з рівнями від високого рівня (1) до низького рівня (0), яку експерти використовують для оцінки за всіма трьома складовими. Наприклад, якщо підприємство за всіма складовими набрало три бали, то робиться висновок, що рівень економічної безпеки високий, якщо два бали, то середній, якщо один або нуль балів, то низький [6].

Розглянемо більш детально систему загроз економічній безпеці підприємства. Систему загроз економічній безпеці підприємства можна класифікувати різними способами. Найбільш значущими в системі загроз є ті, які дають можливість зменшити або звести до мінімуму ризикованість діяльності, привести у відповідність внутрішній потенціал підприємства згідно умов зовнішнього середовища, а також забезпечити процес його сталого розвитку в довгостроковій перспективі [3].

Можна виділити два види загроз, які пов'язані: з поточним менеджментом в процесі виробництва і з реалізацією стратегій розвитку підприємства. Відповідно, для управління підприємством в цих умовах необхідно знати, звідки виходять ці загрози, і які наслідки очікуються. Контроль за процесами може бути забезпечений за допомогою інструментів діагностики. Діагностика розглядається як інструментарій отримання достовірної інформації про реальні можливості й стан економічного суб'єкта на будь-якому етапі його розвитку.

Вона служить для визначення причин зміни стану підприємства на основі проведених досліджень. Ефективна діагностика загроз є передумовою забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства [2].

Формування ефективної системи діагностики економічної безпеки підприємства вимагає вирішення наступних завдань: подолати інформаційну невизначеність оцінки загроз, викликаних нелінійним та бурхливим розвитком внутрішнього і зовнішнього середовища; вибрати методологічні підходи, які найбільш ефективні в прогнозуванні загроз; створити ефективний апарат діагностики для оцінки ситуацій перехідного стану підприємства чи бізнес-структури, їхніх окремих підрозділів; налагодити облік впливу факторів розвитку, етапу життєвого циклу розвитку підприємства чи бізнес-структури; підібрати формалізовані моделі, які дозволяють прогнозувати стан системи та можливі переходи з одного стану до іншого.

При визначенні рівня економічної безпеки підприємства використовують наступний механізм діагностики й аналізу, який складається з 10 етапів:

1. Виявлення проблем функціонування підприємства та ідентифікація бажаного (прогнозного) стану.
2. Визначення мети оцінки економічної безпеки підприємства.
3. Виділення зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки підприємства.
4. Оцінка сили зовнішніх і внутрішніх загроз та ризиків економічної безпеки підприємства.
5. Визначення критеріїв і показників економічної безпеки підприємства.
6. Вибір методів та інструментів оцінки показників економічної безпеки підприємства.
7. Збір, обробка інформації для розрахунку показників економічної безпеки підприємства, розрахунок фактичних одиничних, комплексних, зведених, інтегрованих показників економічної безпеки підприємства.
8. Порівняння фактичних показників рівня економічної безпеки з пороговими значеннями.
9. Формулювання висновків про фактичні показники рівня економічної безпеки підприємства.
10. Розробка механізмів захисту економічної безпеки підприємства.

Розглянемо елементи діагностики фінансового стану бізнес-структури на прикладі ТОВ «ТД «Хладомир», яке здійснює оптову торгівлю цукром, шоколадом і кондитерськими виробами. Для аналізу було обрано показники ділової активності, ліквідності та фінансової стійкості.

Аналіз розрахунків основних індикаторів ділової активності підприємства представлені у Таблиці 1.

Таблиця 1. Аналіз показників ділової активності ТОВ «ТД «Хладомир»

№	Показники	Роки			Відхилення	
		2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018
1	Оборотність дебіторської заборгованості	6,232	7,120	5,849	0,888	-1,271
2	Оборотність кредиторської заборгованості	1,71	1,730	1,676	0,02	-0,054
3	Оборотність постійних активів	4,988	5,909	4,720	0,921	-1,189
4	Оборотність активів	1,399	1,404	1,371	0,005	-0,033
5	Оборотність чистих активів	2,607	2,704	2,960	0,097	0,256
6	Оборотність товарно-мат. запасів	2,123	2,375	2,505	0,252	0,13
7	Тривалість операційного циклу, днів	206,654	204,920	208,090	-1,734	3,17
8	Тривалість фінансового циклу, днів	-7,235	-6,013	-9,658	1,222	-3,645

Дані Таблиці 1 показують, що такі показники, як оборотність дебіторської та кредиторської заборгованості, оборотність постійних активів та активів зростали у період з 2017 р. до 2018 р., але у 2019 р. їх значення зменшились, що вплинуло на зниження рівня ділової активності. Також на 2019 рік бачимо найнижчий рівень оборотності чистих активів та оборотності товарно-матеріальних запасів. Від'ємне значення тривалості фінансового циклу свідченням того, що підприємство в середньому отримує від клієнтів гроші раніше, ніж здійснює платежі своїм кредиторам.

Слід зазначити, що підприємство має значення абсолютної ліквідності нижче за нормативи (Таблиця 2). Однак, в цілому забезпечує задовільний стан

ліквідності, використовуючи процедуру підготовки бюджету і прогнозування руху грошових коштів, що забезпечує наявність у підприємства необхідних коштів для виконання своїх платіжних зобов'язань.

Таблиця 2. Аналіз показників ліквідності ТОВ «ТД «Хладомир»

№	Показники	Роки			Відхилення	
		2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018
1	Коефіцієнт абсол. ліквідності	0,017	0,006	0,002	-0,011	-0,004
2	Коефіцієнт проміжної ліквідності	0,499	0,640	0,593	0,141	-0,047
3	Коефіцієнт загальної ліквідності	1,258	1,257	1,210	-0,001	-0,047

ТОВ «ТД «Хладомир» здійснює контроль ліквідності шляхом планування поточної ліквідності, аналізує терміни платежів, які пов'язані з дебіторською заборгованістю та іншими фінансовими активами, зобов'язаннями, а також прогнозні потоки грошових коштів від операційної діяльності. Коефіцієнти абсолютної, проміжної та загальної ліквідності несуттєво зменшилися у 2019 р., що свідчить про потребу проведення комплексу заходів з укріплення цих показників ліквідності.

Аналіз фінансової стійкості проведемо за розрахунками основних показників, представлених у Таблиці 3.

Таблиця 3. Аналіз показників фінансової стійкості ТОВ «ТД «Хладомир»

№	Показники	Роки			Відхилення	
		2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018
1	Коефіцієнт автономії	0,221	0,189	0,168	-0,032	-0,021
2	Коефіцієнт фінансової залежності	4,531	5,281	5,941	0,75	0,66
3	Коефіцієнт заборгованості	0,779	0,811	0,832	0,032	0,021
4	Відношення довг. кредитів до капіталізації	0,463	0,504	0,631	0,041	0,127
5	Відношення довг. кредитів до власного капіталу	0,863	1,015	1,713	0,152	0,698
6	Відношення заборгованості до власного капіталу	3,531	4,281	4,941	0,75	0,66

Бачимо зростання коефіцієнтів фінансової автономності, залежності та заборгованості, що свідчить про неоптимальну структуру формування капіталу. Одночасне зниження коефіцієнту автономії зі значення до 0,168 у 2019 р. свідчить про зростання залежності підприємства від залучених коштів, отже, необхідно впроваджувати заходи щодо оптимізації структури фінансування за рахунок більш зваженої фінансової політики. Проведена експрес-діагностика фінансово-економічного стану підприємства свідчить про необхідність впровадження системи заходів щодо підвищення рівня економічної безпеки та зміцнення фінансово-економічного потенціалу бізнес-структури.

Література

1. Кавун С. В. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідації інформації: навчальний посібник / С. В. Кавун, А. А. Пилипенко, Д. О. Репко. – Харків: видавництво ХНЕУ, 2013. – 264 с.
2. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства / В. В. Лук'янова. – Хмельницький: ПП Ковальський В. В. – 2007. – 312 с.
3. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Харків: Видавничий дом «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
4. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 241 с.
5. Омельчук С. С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових / С. С. Омелянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. Т. 1. – С. 206-210.
6. Прохорова В. В. Управління економічною безпекою підприємств: монографія / В. В. Прохорова, Ю. В. Прохорова, О. О. Кучеренко. – Харків: УкрДАЗТ, 2010. – 282 с.
7. Сумець О. М. Стратегії сучасного підприємства та його економічна безпека: навчальний посібник / О. М. Сумець, Б. М. Тумар. – Київ: Хай-Тек Прес, 2008. – 400 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ: ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ

Наталія Трушкіна, Юлія Шкригун
Інститут економіки промисловості НАН України
Київ, Україна

Abstract. Changes in the logistics efficiency index in Slovakia, which were observed in the period 2012-2018, were revealed. The analysis of dynamics of volumes of transportation of cargoes and cargo turnover by types of transport for 2000-2018 is executed. Strategic directions of development of transport system of Slovakia till 2030 are considered. The key priorities of cooperation between Ukraine and Slovakia in the direction of intensifying the development of multimodal transportation are analyzed.

Key words: transport and logistics system, transport logistics, integrated approach, multimodal transportation, priorities, efficiency.

Пріоритетним напрямом національної економіки Словаччини є транспортна логістика, яка відіграє важливу роль у стратегії сталого розвитку країни. Для цього є об'єктивні передумови. Словаччина має вигідне географічне й логістичне положення, розвинуту мережу транспортної інфраструктури (залізнична; мережа автомагістралей; три порти для обслуговування вантажних суден: Братислава, Комарно, Штурово; 6 міжнародних аеропортів: аеропорт імені М. Р. Штефаника у місті Братислава, Кошице, Попрад-Татри, Сліач, П'єштани та Жиліна). Все це дозволяє забезпечити оптимізацію руху транспортних потоків, раціональну організацію процесів логістичної діяльності [1-4], а також посилити конкурентні позиції на європейському ринку транспортно-логістичних послуг.

Разом з тим слід зазначити, що відповідно до досліджень Світового банку [5], за 2012-2018 рр. індекс ефективності логістики у Словаччині погіршився. Так, у світовому рейтингу Словаччина посіла в 2018 р. 53-є місце серед 160 країн світу. Хоча у 2012 р. країна була на 47-му місці серед 167 країн

світу. При цьому за період 2012-2018 рр. спостерігається тенденція погіршення позицій Словаччини у рейтингу за основними індикаторами, а саме: ранг індикатора «Своєчасність постачань» знизився на 32 пункти; «Простота організації міжнародних вантажоперевезень» – на 10; «Відстеження постачань» – на 7; «Якість інфраструктури» та «Ефективність роботи митниці» – на 4 пункти. Лише ранг індикатора «Якість логістики та компетентність» піднявся за цей період на 2 позиції (Табл. 1).

Таблиця 1. Оцінка Словаччини в рейтингу ефективності логістики за 2012-2018 рр.

Індикатори	Роки			
	2012		2018	
	<i>Ранг</i>	<i>Бали</i>	<i>Ранг</i>	<i>Бали</i>
Якість інфраструктури	44	3,09	48	3,0
Простота організації міжнародних вантажоперевезень	42	3,19	52	3,10
Ефективність роботи митниці	46	2,94	50	2,79
Якість логістики та компетентність	43	3,13	41	3,14
Відстежування постачань	57	3,02	64	2,99
Своєчасність постачань	54	3,45	86	3,14
Індекс ефективності логістики	47	3,14	53	3,03

Складено за даними: [5].

Як показує статистичний аналіз, обсяги вантажоперевезень автомобільним транспортом скоротилися за 2000-2018 рр. на 6,2%, залізничним – на 6%. Обсяги перевезення вантажів річковим транспортом, навпаки, збільшилися в 3,5 рази. Однак вантажообіг автомобільного транспорту виріс у 2,5 рази. Вантажообіг річкового транспорту знизився на 43,7%, а залізничного – на 22,6% (Табл. 2).

Таким чином, ситуація в країні з точки зору ефективності транспортної логістики та ланцюгів постачань вимагає фундаментальних змін. У зв'язку з цим у Словаччині розроблено Стратегічний план розвитку транспорту до 2030 року. Цей документ визначає на національному рівні бачення, яке зосереджується на: 1) якісній, доступній та інтегрованій транспортній інфраструктурі, яка сприяє соціальній інтеграції, поєднуючи менш розвинені регіони з чудовою інфраструктурою, та забезпечує міжнародну конкурентоспроможність Словацької Республіки, використовуючи її

географічний потенціал як транзитної країни; 2) конкурентоспроможні транспортні послуги, що сприяють економічному зростанню, оптимальному використанню транспортних мереж, збалансованому розвитку різних транспортних послуг з використанням логістичного підходу та прискоренню інтеграції різних видів транспорту на національному та європейському рівнях.

Таблиця 2. Динаміка обсягів перевезень вантажів і вантажообіг за видами транспорту

Роки	Вантажоперевезення, тис. т			Вантажообіг, млн ткм		
	залізничний	автомобільний	річковий	залізничний	автомобільний	річковий
2000	54177	188901	1607	11234	14340	1383
2005	49310	195405	2350	9463	22550	88
2010	44327	143244	10103	8105	27575	1189
2013	48401	129032	8107	8494	30147	1006
2014	50997	142608	7010	8829	31358	905
2015	47358	147225	5721	8439	33525	741
2016	50727	156279	6758	9111	36106	903
2017	47760	176790	6896	8486	35362	933
2018	50931	177222	5567	8691	35590	778

Представлена наявна інформація із статистичної бази даних Європейської економічної комісії ООН.

Складено за даними: [6, с. 144-145, 147-149; 7, с. 104, 107, 108, 110].

Основна транспортна мережа має забезпечувати ефективний мультимодальний зв'язок між столицями ЄС та іншими великими містами, портами, аеропортами та ключовими сухопутними кордонами та іншими головними економічними центрами. Вона має зосередитись на заповненні відсутніх зв'язків, особливо на транскордонних ділянках, модернізації існуючої інфраструктури, розвитку мультимодальних терміналів у річкових портах та у центрах міської логістичної консолідації. Для перевезень на великі відстані необхідно встановити кращі зв'язки між залізницями та аеропортами.

Планування та розвиток транспортної системи мають здійснюватися комплексно, а виконання організаційних та експлуатаційних заходів має бути системно пов'язано з інфраструктурними заходами. Ефективний та сталий розвиток дорожньої інфраструктури має супроводжуватися організаційними змінами в принципах управління та обслуговування дорожньої інфраструктури.

Потрібні зміни у фінансуванні компетентних організацій, технічному досвіді та відповідному функціонуванні компетенції.

Розвиток мультимодальної транспортної інфраструктури має супроводжуватися організаційними та оперативними змінами. Мультимодальність вантажних перевезень має бути підтримана шляхом вдосконалення її функціонування, організації та підтримки будівництва мультимодальних логістичних центрів. Варто відзначити, що важливим є потреба в організаційних змінах для оптимізації транспортних мереж окремих видів транспорту з точки зору обсягу, функціональності, доступності та працездатності.

Враховуючи передовий досвід Словаччини, в Україні також доцільно застосовувати комплексний підхід до формування національної інтегрованої транспортно-логістичної системи. Крім цього, Україна та Словаччина мають наміри зміцнення співробітництва з питань нарощування кількості контейнерних поїздів для мультимодальних перевезень. Для цього заплановано відкрити у Чопі, Мукачево та Кошице логістичні центри, тобто погоджено будівництво мультимодальних логістичних терміналів з обробки вантажів на кордоні країн.

Відповідне рішення закріплено у Меморандумі про співпрацю в рамках «Економічного Шовкового шляху». На думку фахівців, українська залізнична інфраструктура здатна якісно надавати послуги транспортного сервісу для таких перевезень. У результаті домовленостей країни зможуть підсилити свою стратегічну роль транспортного моста між Сходом і Заходом.

Отже, Україна та Словаччина зацікавлені розвивати свій транзитний потенціал і вдосконалювати процеси організації доставки вантажів у контейнерах з країн ЄС у Китай і у зворотному напрямку. Підписання Меморандуму сприятиме:

- створенню умов для подальшого розвитку мультимодальних перевезень у сполученні між Азією і ЄС через Україну і Словаччину;
- збільшенню кількості маршрутних контейнерних поїздів, які будуть використовуватися для комбінованих вантажних перевезень;
- практичній реалізації проекту зі створення мультимодальних логістичних центрів, які будуть обробляти вантажі на маршруті Шовкового шляху, що

дозволить сформувати відповідну двосторонню робочу групу і створити основу для проведення переговорів з китайською стороною;

- розробленню загального підходу до організації руху контейнерних поїздів, що курсують між Азією і ЄС через Україну і Словаччину.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти такого висновку. Розвиток інтегрованої транспортно-логістичної системи з використанням принципів мультимодальності у Словаччині, яка б відповідала сучасним вимогам глобальної економіки, сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності, залученню додаткових інвестицій у транспортну сферу, зростанню обсягів міжнародних перевезень за рахунок довгострокового сталого партнерства між учасниками ринку транспортних послуг.

Література

1. Trushkina N. Improving the efficiency of the transport and logistics system in the context of sustainable development: the EU experience [Підвищення ефективності функціонування транспортно-логістичної системи в контексті сталого розвитку: досвід ЄС]. *Territories' development: social, economic and humanitarian issues: monograph* / Edited by T. Nestorenko, S. Sliwa; The Academy of Management and Administration in Opole. Opole: Publishing House WSZiA, 2019. P. 142-149.
2. Trushkina N., Rynkevych N. Optimization of information flows in transport logistics [Оптимизация информационных потоков в транспортной логистике]. *Contemporary issues of sustainable development: monograph* / Edited by T. Pokusa, O. Nestorenko. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2019. P. 137-146.
3. Trushkina N. Financial ensuring mechanism of management innovative development of the transport-logistics system. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities: collective monograph* / Edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. / Higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 3. P. 227-236
4. Трушкіна Н. В. Особливості розвитку транспортно-логістичної системи: європейська практика. *Вісник економіки транспорту і промисловості. Спецвип. № 66. Міжнародна транспортна інфраструктура, індустріальні центри та корпоративна логістика: тези доповідей за матеріалами XV Міжнар. наук.-*

практ. конф. (м. Харків, 6-8 червня 2019 р.). Харків: Український державний університет залізничного транспорту, 2019. Ч. I. С. 99-101.

5. Connecting to Compete 2018. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators / J.-F. Arvis, I. Ojala, C. Wiederer, B. Shepherd, A. Raj, K. Dairabayeva, T. Kiiski. Washington, DC, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2018. 82 p.

6. Транспорт і зв'язок України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 154 с.

7. Транспорт України за 2019 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 115 с.

КОНЦЕПЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Руслан Чемчикаленко, Олексій Коваленко

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Харків, Україна

Abstract. This article examines the approaches to determining and managing the financial stability of a state bank. It is noted that in the current turbulent conditions and instability of the socio-economic environment, the stability of the banking system and its important component – state-owned banks – should be considered as the most important dynamic factor. The authors propose a regression model for the indicator of financial stability of Oshadbank from indicators of stress resistance and loyalty. The task of finding the optimal values of stress resistance and loyalty was presented in the form of an optimal choice of alternatives for a particular utility function.

Key words: financial stability, state bank, optimization, utility function.

Фінансова стійкість державних банків повинна розглядатися у контексті стійкості банківської системи в цілому, оскільки великі державні банки відіграють важливу роль в обігу, акумулюванні і розподілі коштів в економіці країни.

Стійкість банківської системи – це розвиток фінансово-економічної системи як масштабної ієрархічної та складної структури, який супроводжується розширенням відтворення її функціонування, як з кількісної, так і з якісної сторони, відповідно до суспільних, економічних та політичних вимог. Фінансова стійкість і стабільний розвиток є стратегічним завданням банківської системи в цілому, від чого, в свою чергу, залежить динамічність ринкових перетворень та підвищення соціальних стандартів, а також конкурентоспроможність країни на міжнародному рівні. При цьому важливо розуміти функції банків та їх значимості в сучасних умовах [1, 5, 6, 7].

При проведенні достовірної та об'єктивної оцінки фінансової стійкості банку, особливо великого державного банку, необхідний достатній набір показників. Фінансові кризи в світі визначили необхідність формування статистики показників фінансової стійкості, що, на думку банківської спільноти, дозволило б завчасно підготувати банківську систему до можливого шокового тиску і в результаті отримати більш м'які наслідки. Практика також показала, що далеко не всі застосовувані методики забезпечують об'єктивну оцінку фінансової стійкості, в період останньої глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр. багато банків у різних країнах опинилися в стані банкрутства [6]. У зв'язку з цим необхідно більш ретельно вивчити формування найбільш повного набору показників стійкості, провести аналіз за достатній часовий період, розглянути особливості роботи департаментів нагляду та контролю, які можуть виявити несприятливі чи негативні сигнали, загрози, ризики, оцінити ступінь небезпеки факторів, які при настанні несприятливих подій можуть привести його до банкрутства.

Аналіз літературних джерел показав, що вчені достатньо часто використовують при описанні фінансової стійкості такі поняття, як: «надійність», «стабільність», «стійкість». Більшість традиційних підходів до оцінки фінансової стійкості базуються на використанні різних фінансових коефіцієнтів [1, 6]. Проте, в сучасних турбулентних умовах й нестабільності соціально-економічного середовища слід розглядати стійкість банківської системи, та її важливої складової – державних банків, як найважливіший динамічний фактор. Такий підхід до складних соціально-економічних систем був запропонований у працях відомих вчених Г. Хакена та І. Пригожина, а потім розвинутий у дослідженнях й інших вчених. Прихильники теорії самоорганізації припускають, що економічна система трансформується від упорядкованого стану до хаотичного і навпаки, тільки ці області трансформації при цьому не втрачають своєї стійкості. Таким чином, стан нестійкості в короткостроковій перспективі стає стійким в середньостроковому і довгостроковому тимчасовому проміжку, готуючи фінансову систему до негативних впливів в майбутньому [1, 5].

Автор дослідження Ф. Мішкін «Global Financial Instability» пропонує наступне визначення фінансової стійкості: це баланс фінансових потоків,

наявність власних коштів, що дозволяють функціонувати організації протягом певного часового проміжку часу [4].

Від фінансової стійкості банків багато в чому залежить фінансова незалежність країни, її фінансова система. Корисним є досвід визначення фінансової стабільності Німецьким федеральним банком. Під фінансовою стабільністю розуміють здатність фінансової системи добре виконувати свої ключові макроекономічні функції, особливо в стресових ситуаціях і в періоди структурних змін [6, 7].

В сучасних умовах набувають великого значення моделі оцінки фінансового стану банків, в яких використовується бальний підхід. Ці моделі мають переваги щодо простоти використання та зрозуміння не тільки для банківських працівників, але й для користувачів банківських послуг (інвесторів, підприємств, населення, тощо). Серед сучасних методик бальної оцінки слід виділити рейтинг стійкості Мінфін, у розробці якого приймали участь аналітики компанії Dragon Capital і рейтингових агенцій IBI Rating та “Експерт-Рейтинг” [3].

Розглянемо показники діяльності та фінансову стійкість на прикладі окремих державних банків України.

Слід зазначити, що досі залишається невирішеною проблема непрацюючих кредитів (NPL) у державних банках. За даними Мінфіну на середину року, обсяг непрацюючих (дефолтних) позик у кредитному портфелі юросіб становив: у ПриватБанку 215 млрд грн (95%), в Ощадбанку – 86 млрд грн (65%), в Укрексімбанку – 70 млрд грн (53%), в Укргазбанку – лише 6 млрд грн (14%) [2].

За рейтингом стійкості банків станом на 3 квартал 2020 р., опублікованому на сайті Мінфін, бачимо наступне: в загальному рейтингу найкращу позицію серед державних банків займає Приватбанк (5 місце у рейтингу з балом 3,99); Укргазбанк – 7 місце у рейтингу з балом 3,89; Ощадбанк – 12 місце у загальному рейтингу з балом 3,33 та Укрексімбанк – 14 місце з балом 3,31 [3].

Зупинимось детальніше на аналізі основних індикаторів фінансової стійкості на прикладі АТ «Ощадбанк» (Рис. 1) [3].

Як видно з приведеного графіка на Рис. 1, показник фінансової стійкості не мав стабільну тенденцію, відмічалися періоди зниження показника у 3 кварталі 2018 р., у 3 кварталі 2019 р. та у 1-3 кварталах 2020 р.

Рис. 1. Показники фінансової стійкості Ощадбанк за період 2018-2020 рр.

Джерело: побудовано автором у пакеті Excel

Аналіз складових фінансової стійкості, приведених на Рис. 2, показав, що протягом досліджуваного періоду змінювалися в основному лише два показники, показник стресостійкості та показник лояльності.

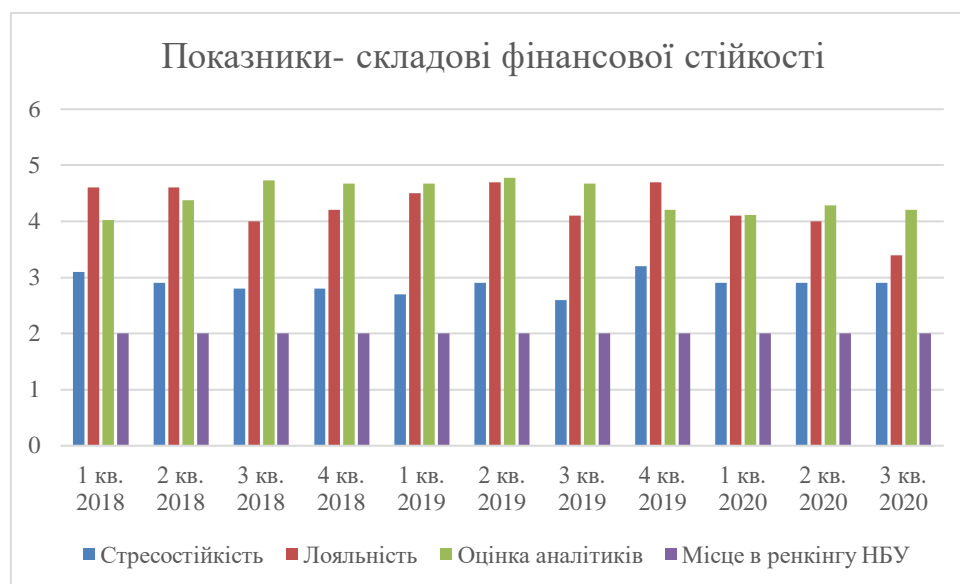

Рис. 2. Динаміка показників – складових фінансової стійкості

Джерело: побудовано автором у пакеті Excel

На підставі приведених даних була розрахована регресійна модель для показника фінансової стійкості Ощадбанку від показників стресостійкості та лояльності.

Результати розрахунків моделі приведено у Таблиці 1.

Таблиця 1. Характеристики регресійної моделі для показника фінансової стійкості для Ощадбанку

Умовні позначення	Оцінка параметру стандартизованої моделі	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру станд. моделі	Оцінка параметру моделі регресії	Середнє квадратичне відхилення оцінки параметру регресії	Значення критерія Стьюдента	Рівень стат. значимості
	b*	Std.Err.	b	Std.Err.	t(8)	p-value
Константа (вплив інших факторів)	-	-	1,399953	0,229233	6,10713	0,000287
Str_O – показник стресостійкості	0,155573	0,074242	0,170967	0,081589	2,09548	0,069424
Loi_O – показник лояльності	0,915201	0,074242	0,417289	0,033851	12,32724	0,000002

Джерело: побудовано автором у пакеті Statistica

У Таблиці 2 приведені результати розрахунків й інших характеристик моделі, таких як: коефіцієнт кореляції, коефіцієнт детермінації, критерій Фішера, критерій Дарбіна-Уотсона, тощо. Ці показники визначають рівень адекватності моделі, її придатності для аналізу та прогнозу.

Таблиця 2. Показники адекватності регресійної моделі

Показник	Умовне позначення	Значення
Коефіцієнт множинної кореляції	Multiple R	0,9804527
Коефіцієнт детермінації	Multiple R-squared	0,9612876
Значення за критерієм Фішера	F(2,8)	99,326004
Рівень статистичної значимості	p	0
Стандартна помилка прогнозу за моделлю	Std.Err. of Estimate	0,0401883
Значення за критерієм Дарбіна-Уотсона	DW (Durbin-Watson)	2,116960
Значення показника серійної автокореляції	Serial Autocorrelation	-0,165535

Джерело: складено автором на підставі розрахунків у пакеті Statistica

Як видно з даних Таблиці 2, представлена модель є адекватною, про що свідчать високе значення коефіцієнтів множинної кореляції та детермінації, статистична значущість за критерієм Фішера, відсутність автокореляції похибок та їх нормальний розподіл. Таким чином, приведена модель може застосовуватися для результатів аналізу й прогнозу.

Слід зазначити, що при прийнятті рішень слід взяти до уваги доцільність управління тими чи іншими складовими показника фінансової стійкості. Так, наприклад, одна з альтернатив – збільшувати значення показника стресостійкості, друга альтернатива – збільшувати значення показника лояльності, третя альтернатива – збільшувати значення обидвох показників. Проте, слід розуміти, що підвищення показника фінансової стійкості не є самоціллю фінансового менеджменту банку, слід брати до уваги й витрати й корисність впровадження тих чи інших заходів.

Тому задачу знаходження оптимальних значень показників стресостійкості та лояльності можна представити у вигляді оптимального вибору альтернатив для визначеної функції корисності.

Наприклад, якщо функція корисності буде задана у вигляді:

$$U = Str_O * Loi_O,$$

то задача оптимізації буде представлена наступним чином:

$$U \rightarrow \max$$

при обмеженнях:

$$b_0 + b_1 * x_1 + b_2 * x_2 = 3,$$

$$Str_O > 0, Loi_O > 0.$$

Параметри b_0, b_1, b_2 представлені у табл. побудови регресійної моделі.

Оптимальне рішення при заданих умовах буде $Str_O^* = 4,68$ та $Loi_O^* = 1,918$, значення функції корисності буде складати $U_{\text{опт}} = 8,972$.

Якщо функція корисності буде мати інший вигляд, тобто іншу залежність від факторів стресостійкості та лояльності, то оптимальна комбінація цих факторів буде інша. Отже, експерти банку можуть формулювати, що саме для них є найбільш важливим при управлінні фінансовою стійкістю банку.

Таким чином, задачу оптимального управління показниками – складовими фінансової стійкості – Str_O (показник стресостійкості) та Loi_O (показник лояльності) можна сформулювати з використанням функції корисності $U = f(Str_O, Loi_O)$ при заданому рівні фінансової стійкості $FS = FS^* = \text{const}$. Приведений підхід може бути використаний на практиці, при різних умовах, тому що він дозволяє вибрати для кожної ситуації свої оптимальні значення зазначених факторів з урахуванням заданої експертами функції корисності, важливості кожного з показників та вказаного рівня фінансової стійкості.

Література

1. Безродна О. С. Теоретико-методичні аспекти оцінювання фінансової стабільності банківської системи / О. С. Безродна, В. О. Лесик // Проблеми економіки. – 2017. – № 2. – С. 251-262.
2. Рейтинг українських банків – 2020 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://mind.ua/publications/20207884-rejting-ukrayinskih-bankiv-2020>. – Станом на 15. 11. 2020. – Назва з екрану.
3. Рейтинг фінансової стійкості банків [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating/> – Станом на 15. 11. 2020. – Назва з екрану.
4. Mishkin F. S. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues / F. S. Mishkin // Journal of Economic Perspectives. – 1999. – No 4. – Vol. 13.
5. Goodhart, C. A. E., Tsomocos, D. P. (2012). Financial Stability in Practice. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
6. Ingves, S. (2011). Central Bank Governance and Financial Stability. Basel: Bank for International Settlements.
7. Nier, E. W. (2009). Financial Stability Frameworks and the Role of Central Banks: Lessons from the Crisis. (IMF Working Paper, WP/09/70). Retrieved from: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0970.pdf>.

SECTION 2

REGIONAL AND LOCAL PROBLEMS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

ДОТРИМАННЯ УМОВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Дмитро Антонюк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Чернівці, Україна

Abstract. The article considers the main goals and principles of effective social development of society and their impact on the legitimacy of state power on the example of events in Ukraine during the COVID-19 pandemic. The influence of the effectiveness of decisions of central authorities on the level of public confidence in local representative bodies is determined. The problems observed at the regional and local levels in the social sphere, which prevent the Ukrainian authorities from successfully implementing an effective social policy in the conditions of a pandemic, are demonstrated.

Key words: social development of society, legitimation, Ukraine, COVID-19.

Впровадження якісного соціального розвитку суспільства є одним із першочергових завдань, що стоїть перед національними урядами. В умовах глобалізації якісне впровадження реформ та ефективне вирішення нових проблем може стати визначальним фактором успіху на міжнародній арені. Соціальний прогрес і розвиток має бути спрямованим на забезпечення постійного підвищення матеріального та духовного рівня життя, що зазвичай проявляється у забезпеченні права на працю та гідної оплати праці; досягнення

найвищого рівня охорони здоров'я, забезпечення соціального забезпечення осіб, які через хворобу або похилий вік не в змозі працювати; виховання взаємної поваги всередині суспільства тощо.

На сьогоднішній день, на нашу думку, ключовою засадою ефективного соціального розвитку є наявність цілісної системи процесів та механізмів взаємодії між державою та суспільством, що краще дозволяє визначити характер власного народу, його потреби та можливості [2]. Сприяння якісному соціальному розвитку є своєрідним піклуванням про власних громадян з боку представників влади, що як наслідок продукує довіру до них. Згідно теорії легітимності С. Ліпсета наявність такої форми взаємодії, як співпраця, що має на меті сприяти загальному розвитку суспільства та захищати його інтереси, є виразником високої довіри між представниками громадянського суспільства та влади, а отже з'являються підстави для легітимації останньої [6]. За твердженням американського філософа Жан-Марка Куако, влада є тоді легітимною, коли поділяє цінності й інтереси більшості, що в рамках забезпечення загального розвитку суспільства, пошуку сприятливих умов його існування є саме тим випадком [1]. Влада же для забезпечення ефективності соціального розвитку суспільства повинна враховувати особливості соціальних спільнот у кожному регіоні країни для якісного розкриття та практичної реалізації їх інтелектуального та фізичного потенціалу. Зазначимо, що ефективність соціального розвитку багато в чому залежить від самих представників органів влади, що визначають шляхи і напрями розвитку суб'єктів соціуму шляхом виховання на власному прикладі [2].

Стрімке поширення пандемії COVID-19 у всьому світі зіштовхнуло національні уряди з новими викликами. Хаотичність поширення захворювання в контексті глобалізації може завдати шкоди окремим регіонам, гальмуючи їх загальний розвиток навіть порівняно з іншими регіонами всередині національної держави. Більшість країн світу, в тому числі й Україна, виявилися неготовими до нового виклику, що частково похитнуло легітимність національних представників влади [16], однак у той же час створило сприятливі умови для консолідації зусиль держави та громадянського суспільства задля подолання пандемії, що дозволить по-новому розкрити суспільний потенціал, знайти оптимальні умови для співіснування із окресленою проблемою тощо. На жаль, в Україні на сьогоднішній день не спостерігається позитивної динаміки

соціального розвитку. Натомість присутні численні протести різних соціальних груп (підприємців, медиків) у регіонах проти введених обмежень у зв'язку зі складною епідемічною ситуацією в країні, що на їх думку викликані неефективністю центральної влади. Зокрема, 11 листопада 2020 року під будівлею Чернівецької обласної державної адміністрації (ЧОДА) відбулася акція протесту представників ресторанної сфери спільно із іншими представниками малого та середнього бізнесу проти встановлених часових обмежень роботи закладів харчування обласною комісією з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій (ТЕБ та НС). Окремій критиці протестувальниками піддалася ініціатива Кабінету Міністрів України щодо введення так званого «карантину вихідного дня», що є своєрідною інтерпретацією міжнародного досвіду стосовно обмеження скупчення людей у неробочий час на період пандемії COVID-19. За останні 3 місяці це вже не перший пікет проти рішень обласної комісії з питань ТЕБ та НС, Чернівецької ОДА та Кабінету Міністрів України загалом [15]. Зокрема, на початку навчального року відбувся пікет батьків проти застосування дистанційного навчання в освітньому процесі шкіл та вищих навчальних закладів через його об'єктивну неефективність в українських реаліях [17]. На цей же раз представники ресторанного бізнесу вимагали переглянути рішення стосовно обмежень в роботі, зокрема дозволити працювати у вечірній час та у вихідні дні, коли дохід від діяльності дозволить покривати їх витрати. Хоча такий підхід сприятиме скупченню людей у громадських місцях, власники ресторанів запевняли представників обласної державної адміністрації, що забезпечать дотримання усіх заходів протиепідемічної безпеки [15].

Подібні акції протесту також пройшли і в інших містах України, зокрема у Києві під будівлею Кабміну [7], результатом чого стало анонсування Прем'єр-міністром України Денисом Шмигалем комплексу заходів з підтримки малого та середнього бізнесу: надати компенсацію частини зарплат робітників у зв'язку із простоєм; продовжити реалізацію програми доступних кредитів «5-7-9», яка дає змогу отримати кредитні канікули для бізнесу; забезпечити часткове покриття кредитів державою тощо [14]. Хоча серед учасників акцій не лунало відвертих закликів до зміни влади або повної відміни карантинних обмежень, регулярні протести під стінами місцевих органів державної влади говорять про проблеми їх ефективності та підривають довіру

до них. Незважаючи на адекватну реакцію на події прем'єр-міністра, запропоновані заходи з підтримки малого та середнього бізнесу зазнали нищівної критики з боку громадськості через свою несвоєчасність та низку подій, що спостерігалися напередодні.

По-суті, примусове закриття закладів харчування представниками влади у вихідні дні та обмеження їх роботи у будні без відповідного відшкодування витрат, зумовлює ситуацію, за якої представники цього напряму підприємницької діяльності охочіше перейматимуться власними проблемами, аніж вноситимуть свій вклад у модернізацію суспільства. Саме тут державна влада порушила одну із основних постулатів соціальної політики, а саме забезпечення права на працю або ж організацію справедливої компенсації за призупинення трудової діяльності для підтримки належного рівня життя, що в умовах пандемічної кризи стоїть дуже гостро [13]. Організація обмежувальних заходів задля попередження великого скупчення людей, без попереднього впровадження системи компенсацій для підприємств через простій, призвела до масових протестів по всій країні, що навпаки призвело до збільшення рівня захворюваності серед українців.

Учасники акцій протесту апелювали до влади щодо невиконання нею своїх обіцянок. Приватний сектор, у тому числі й у Чернівцях, погодився призупинити свою діяльність через щирі сподівання, що центральна влада та її представники на місцях під час першої хвилі епідемії серйозно візьмуться за вирішення цієї проблеми, однак на практиці їх очікування не справдилися. Майже одразу після введення жорстких карантинних обмежень по всій країні у засобах масової інформації та мережі Інтернет з'явилася інформація про те, що українське керівництво здійснило експорт медичних масок та респіраторів обсягом близько 1000 тон до Іспанії [12], у той час як були оприлюднені рекомендації Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) щодо обов'язкового носіння захисних масок у громадських місцях. У результаті, виник жорсткий дефіцит масок в аптечних закладах по всій країні. У квітні соціальні мережі вибухнули новиною про функціонування у звичному режимі ресторану елітного «Велюр» в центрі Києва, незважаючи на прийняту загальну заборону обслуговувати відвідувачів закладами громадського харчування у карантинний період всередині приміщення. Заклад належить одному з народних депутатів України від пропрезидентської партії «Слуга народу», що вмить кинуло тінь на

Президента України та центральні органи влади [10]. Сам же Президент України Володимир Зеленський під час робочої поїздки до Хмельницької області відвідав одну з місцевих кав'ярень без використання засобів індивідуального захисту, хоча при цьому неодноразово у своїх відеозверненнях закликав українців дотримуватися рекомендацій МОЗ [8]. Водночас, Головний державний санітарний лікар України, Віктор Ляшко, в одному з інтерв'ю зазначив, що введення жорстких карантинних обмежень, що застосовувалися на той час у країнах Європи із високими показниками захворюваності (як наприклад в Італії), були обумовленими в першу чергу потребою в психологічному впливі на населення України, аніж через реальну потребу в суворому обмеженні скупчень людей [4]. Проте, основний негатив отримав Президент України та Кабінет Міністрів в обличчі Дениса Шмигала через залучення коштів з Фонду боротьби з COVID-19 на програму «Велике будівництво» з ремонту доріг державного значення та окремих об'єктів інфраструктури, замість організації заходів щодо запобігання, локалізації та ліквідації епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19: закупівлю медичних послуг, медичного обладнання; здійснення додаткових виплат медпрацівникам та іншим категоріям працівників; організацію одноразових виплат членам сімей померлих від COVID-19 медпрацівників тощо [3].

Отже, несвоєчасність прийняття та нераціональність окремих рішень центральною владою з приводу протидії пандемії коронавірусу в Україні викликало гостре несприйняття протиепідемічних обмежень. Свідоме ігнорування карантинних обмежень окремими представниками центральної влади сприяло загостренню відчуття несправедливості в українському суспільстві, що, на нашу думку, в кінцевому результаті, призведе до відсутності ним реального усвідомлення небезпеки вірусу COVID-19.

Своєю поведінкою вищі представники центральної влади повинні були демонструвати наглядний приклад якісної, і що головне безпечної, взаємодії під час кризових ситуацій, пропагувати європейські цінності – визнання життя людини найвищою цінністю, стимулювати повагу з боку окремих представників суспільства до здоров'я один одного тощо, однак і це завдання було провалено.

Відверта слабкість, неготовність до новітніх викликів та неефективність рішень центральної влади в контексті боротьби із захворюванням призвели до кризи легітимності. Деякі міські голови українських міст, відчуваючи обурення громадян, прагнули втримати довіру громадян і стали їх захист, демонструючи бездіяльність щодо виконання окремих розпоряджень кабміну та регіональних органів. Зокрема, навесні цього року чернівчани мали змогу через відеотрансляції у соціальних мережах та публікаціях у ЗМІ відслідковувати своєрідне протистояння між міським головою Олексієм Каспруком та головою Чернівецької обласної державної адміністрації Сергієм Осачуком з приводу доцільності введення жорсткого карантину в місті Чернівці. Очільник ОДА принципово відстоював позицію Кабінету Міністрів, у той час як Каспрук виступав за пом'якшення протиепідемічних заходів у Чернівцях через специфіку міста – насиченість на його території підприємств малого та середнього бізнесу, що переважно спеціалізуються на обслуговуванні потреб студентів і туристів, та відповідна відсутність великої кількості великих підприємств, які змогли б забезпечити місто від повної економічної зупинки [5]. Зважаючи на особливості ведення бізнесу в регіоні, аргументи міського голови О. Каспрука були доволі доцільними, однак, на нашу думку, вони могли би бути й ефективною частиною його піар-кампанії напередодні місцевих виборів восени 2020 року. Відмінність у поглядах представників, з одного боку – громади міста Чернівці О. Каспрука, з іншого – Президента України в області С. Осачука, стала прикладом класичного політичного протистояння, відсутність консенсусу в якому призвела до нерезультативності на місцевих виборах в жовтні 2020 року.

Чергові конфронтації за участю представників ЧОДА спостерігалися також у листопаді 2020 року, коли лікар-інфекціоніст Чернівецької обласної клінічної лікарні Ольга Кобевко опублікувала у мережі Інтернет відеоматеріал, в якому продемонструвала санітарні умови лікарні, в яких доводиться лікуватися хворим на COVID-19, та озвучила власні думки з приводу бездіяльності представників Чернівецької облдержадміністрації. Враховуючи негативну динаміку росту кількості хворих на коронавірус у Чернівецькій області, що є однією з «рекордсменок» серед областей, відеоматеріал інфекціоністки нівелював успіхи обласної державної адміністрації та сформував у пересічних громадян негативне враження про Чернівецьку ОДА та діючу центральну владу

загалом. Реакцією представників ОДА на інформацію Ольги Кобевко стало подання заяви до правоохоронних органів через нібито наклеп, що навпаки викликало ще більше обурення у буковинців. Дану ситуацію, на нашу думку, також можна розглядати як чергове політичне протистояння між місцевими представниками державної влади та місцевими політичними елітами, адже на той момент Ольга Кобевко вже була офіційно зареєстрованим кандидатом до Чернівецької обласної ради від політичної партії «Європейська Солідарність», що неформально вважається головним конкурентом пропрезидентської політичної партії «Слуга народу» через протистояння Петра Порошенка і Володимира Зеленського на президентських виборах 2019 року [11].

Чернівецька область не єдина, на чій території точиться протистояння між місцевими представниками державної влади та місцевими політичними елітами. Усвідомивши неефективність центральної влади у боротьбі з вірусом, окрім Чернівецького міського голови свою незгоду щодо посилення карантинних обмежень виразили міські голови Львова, Дніпра, Івано-Франківська та решти міст, не тільки через зростання невдоволення серед населення, але й через незрозумілі критерії віднесення населених пунктів до так званих зон карантинних обмежень [10], що породжувало всередині країни штучну нерівність / несправедливість, адже населений пункт або регіон із значною кількістю хворих міг потрапити до зони зі слабкими карантинними обмеженнями, і навпаки. Обурення щодо згаданого вище «карантину вихідного дня» як серед міських голів, так і серед пересічних громадян, на нашу думку, можна розглядати як індикатор втрати державною владою легітимності, що в умовах всесвітнього розвитку пандемії та військових дій на Сході України призведе до більших втрат серед українців.

Отже, несвоєчасність та неефективність прийнятих рішень центральними органами влади України під час кризових ситуацій негативно впливає на легітимність влади загалом. Україні необхідно співпрацювати з іншими країнами в рамках спільної боротьби проти пандемії COVID-19, переймати зарубіжний досвід, однак, як і в бізнесі, впровадження змін без попередньої оцінки місцевих особливостей окремих регіонів є провальною ідеєю, що може говорити про недостатню професійність представників державної влади. Розуміємо, що наразі не існує єдиної правильної стратегії подолання вірусу у світі, але ж в моменти, коли громадянам держави загрожує реальна небезпека,

представники влади на власному прикладі повинні продемонструвати свою опіку над громадянами, саме в такі моменти, коли її найбільше потребують. У результаті, на сьогоднішній день в Україні спостерігається відкритий антагонізм «влада-суспільство» за підтримки місцевих політичних еліт, що не сприяє формуванню взаємної довіри, та породжує недовіру всередині суспільства в цілому, наслідком чого може стати гальмування тенденцій загального соціального розвитку та зростання корупції. Тому, без взаємної довіри та поваги між представниками влади і представниками громадянського суспільства проблема подолання пандемії на території України так і залишиться проблемою. Ситуація потребує об'єднаних зусиль, які неможливо досягти без належної гнучкості та уміння співпрацювати. Без цих якостей ми не бачимо перспектив для загального, в тому числі й соціального, розвитку суспільства на локальному, регіональному та державному рівнях.

Література

1. Coicaud J.-M. Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility. Cambridge University Press. 2001. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490200>.
2. Базові засади соціального розвитку: наук. розробка / авт. кол.: А. В. Решетніченко, О. Б. Кіреєва, Г. Д. Голубчик та ін. – Київ: НАДУ, 2012. – 3 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/2d715fe7-3bb8-4600-9e00-c188f49289e9.pdf (дата звернення: 14. 11. 2020).
3. Зануда А. Кисень закатали в асфальт. Куди пішли гроші з коронавірусного фонду. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54476824> (дата звернення: 10. 10. 2020).
4. Куйбіда І. Закривали парки та сквери під час карантину, щоб психологічно вплинути на українців, – Віктор Ляшко. URL: <https://gk-press.if.ua/zakryvaly-parky-ta-skvery-pid-chas-karantynu-shhob-psyhologichno-vplynuty-na-ukrayintsiv-viktor-lyashko/> (дата звернення: 14. 11. 2020).
5. Лазур В. Коронавірус і наближення місцевих виборів. Розповідаємо про конфлікт регіонів із центром на прикладі однієї області. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/konflikt-regioniv-z-centrom/30607882.html> (дата звернення: 12. 06. 2020).

6. Липсет С. Размышления о легитимности. URL: <http://pavroz.ru/lipset-legitimacy> (дата обращения: 14. 10. 2020).
7. Очеретяна Т. «Карантин – смерть економіки». Протести рестораторів накрили п'ять міст України. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/karantin-smert-ekonomiki-restoratory-protestuyut-v-pyati-gorodah-ukrainy-foto-i-video-1488344.html> (дата звернення: 13. 11. 2020).
8. Пиріг В. Зеленський порушив карантин у Хмельницькому. URL: https://zaxid.net/ofis_prezidenta_pohizuvavsya_foto_porushennya_zelenskim_karantinu_u_hmelnitkomu_n1503129 (дата звернення: 14. 11. 2020).
9. Проти уряду: мери Дніпра і Франківська не запровадили «карантин вихідного дня». URL: <https://www.dw.com/uk/proty-uriadu-mery-dnipra-i-frankivska-ne-zaprovadyly-karantyn-vykhidnoho-dnia/a-55599168> (дата звернення: 14. 11. 2020).
10. Ресторан Тищенка порушив умови карантину – Аваков. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/avakov-zayaviv-shcho-restoran-velyur-mikolishchenka-porushiv-karantin-novini-ukrajini-50086018.html> (дата звернення: 14. 11. 2020).
11. У Чернівцях лікарку викликали на допит через те, що вона розповіла про нестачу кисню в лікарні, де перебувають хворі на COVID-19. URL: <https://www.5.ua/regiony/u-chernivtsiakh-likarku-vyklykaly-na-dopyt-cherez-te-shcho-vona-rozpovila-pro-nestachu-kysniu-u-likarni-de-perebuvaiut-khvorinacovid-19-228621.html> (дата звернення: 14. 11. 2020).
12. Україна продала маски в Іспанію. На митниці кажуть – усе законно. URL: http://tvoemisto.tv/news/ukraina-prodala-masky-v-ispaniyu-na-mytnytsi-kazhut__use_zakonno_107591.html (дата звернення: 8. 11. 2020).
13. Управління соціальним і гуманітарним розвитком. Київ: НАДУ, 2009. 16 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/c0afe580-b121-474f-ad6a-59ac6bf73778.pdf (дата звернення: 12. 11. 2020).
14. «Уряд готовий підставити плече»: Шмигаль назвав заходи підтримки підприємців державою в умовах карантину. URL: https://espreso.tv/news/2020/11/10/quoturyad_gotovyy_pidstavyytu_plechequot_shmygal_nazvav_zakhody_pidtrymky_pidpryyemciv_derzhavoyu_v_umovakh_karantynu (дата звернення: 12. 11. 2020).
15. Філіпова Н. «Нема роботи – нема податків»: чернівчани вийшли на акцію протесту проти карантинних обмежень. URL:

<https://www.0372.ua/news/2936045/nema-roboti-nema-podatki-vernivceni-vijsli-na-akciu-protestu-proti-karantinnih-obmezen> (дата звернення: 14. 11. 2020).

16. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 15 с.

17. Ярова С. У Чернівцях черговий протест: батьки школярів вимагають відновити очне навчання. URL: <https://www.0372.ua/news/2871240/u-vernivcakh-cergovij-protest-batki-skolariv-vimagaut-vidnoviti-osne-navcanna> (дата звернення: 5. 10. 2020).

ХОРЕОГРАФІЯ, ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І АРОМОТЕРАПІЯ ЯК ПРИРОДНІЙ СПОСІБ ВІДНОВЛЕННЯ ЗДОРОВ'Я І ГАРМОНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Катерина Матвєєва,¹ Лариса Порцева²

¹Київський національний університет культури та мистецтв

²Приватний підприємець

Дніпро, Україна

Abstract. The article highlights and substantiates the need to combine methods of choreography, physical culture with scientific aromatherapy for healthy physical development, reducing the risk of viral infections by neutralizing and purifying indoor air by aromatherapy.

Key words: physical development, disease prevention, essential oil, modern society.

Під впливом інформаційних технологій, при наявності у кожної людини гаджетів і телефонів, їх повсякденного багатогодинного використання, людство має великі проблеми з функціонуванням організму, що впливає на психологічний стан людини та світосприйняття взагалі. Постійний нахил голови, сидіння згорбившись, перегіб хребта – такі умови сприяють формуванню неправильної постави та розвивають фізіологічні відхилення, в наслідок чого відбувається деформація всього людського тіла. Незалежно від епідеміологічної ситуації в країні, вкрай важливим є чисте і здорове повітря в приміщеннях, де знаходяться різні групи людей задля зменшення ризику бактеріально-вірусних інфекційних захворювань, що передаються дихальним шляхом. Організм людини, що тренується потребує більшої кількості кисню, а значить і збільшується об'єм виходу з легенів використаного повітря, яке може бути нездоровим. Щоб нейтралізувати і очистити повітря в залі, уникнути зараження людей, отримати не тільки фізичний розвиток, а й оздоровчий ефект необхідно використовувати методи наукової ароматерапії. Тобто, поєднувати заняття з хореографії і фізичної культури разом з ароматерапією.

За мету ставимо висвітлення, роз'яснення, популяризацію існуючих методів оздоровлення фізичного розвитку, реабілітації і підвищення комунікаційних можливостей людини, а також синтез наукових знань з фізіології людини та наукової аромотерапії для досягнення бажаного результату. які проявлені в методиках хореографії, фізичної культури, аромотерапії.

Перші спроби систематизувати фізичне навантаження, враховуючи вік та індивідуальні фізичні можливості зробив філософ Давньої Греції Аристотель. Він наголошував, що всебічний розвиток людини можливий лише у гармонійному поєднанні фізичних та інтелектуальних можливостей людини, велику увагу приділяв саме фізичній культурі. «Тіло повинно формуватися раніше духу, уміння – раніше розуму» [6, с. 492]. Аристотель акцентував увагу на вихованні «мужності й витривалості, поміркованості й справедливості, високої інтелектуальної і моральної чистоти» [1]. Та поет і філософ Ксенофан був іншої думки, він наголошував, що «мудрість і обачність приносять користь всьому суспільству і повинні цінуватися більше, ніж атлетична сила і швидкість, оскільки вони приносять славу лише окремому індивіду» [9, с. 34]. Тобто, обидва мислителі дотримувалися ідеї всебічного розвитку людини, але Аристотель віддавав перевагу фізичній культурі, а Ксенофан – розвитку інтелектуальних можливостей людини.

Вже у ХХ сторіччі тему гармонійного розвитку особистості розглядали фахівці виконавських мистецтв, не тільки хореографи. Велику увагу приділяли режисери. Для прикладу наведемо видатних митців, які дуже уважно сліdkували за формуванням своїх виконавців через хореографічне мистецтво і розглядали свої постанови саме шляхом хореографії: це Лесь Курбас – видатний режисер та реформатор українського театру, Єжи Гротовський – польський експериментатор та режисер, Матіас Александер – австралійський актор та декламатор та інші. Таким чином, вивчаючи цю тему, ми можемо зауважити, що всі ці пошуки були задля найефективнішого використання тіла у сценічному мистецтві та житті.

Для кращого розуміння пропонуємо розглянути більш детально що є основою постанови, а саме хребет, і з чого він складається. По – перше, хребет складається з хребців та міжхребцевих дисків (желеподібна рідина), які утворюють амортизацію завдяки внутрішньому ядру. Воно розподіляє рівномірно напругу по всьому хребту. Така постава вважається здоровою або

правильною. В задній частині хребців проходять нерви та спинний мозок. Якщо є постійний перегиб в будь-якому відділі хребта, рівновага розподіляється не рівномірно, передавлюються нерви, м'язи перебувають у постійній напрузі, з часом стираються стінки міжхребцевих дисків і порушується нервово функціонування абсолютно всіх органів людського тіла (серце, шлунок, печінка), а спинний мозок є апаратом управління імунітетом та несвідомими процесами в організмі – фізичними, ритмічними, захисними. Все залежить від правильності та цілісності роботи хребта та спини в цілому, що забезпечує життя. Правильний процес нервових волокон забезпечує правильна постава, тобто напруга не перебільшує момент реабілітації, такий момент має знати викладач – скільки можна напружуватися, а коли необхідно розслабитись. І все це вивчає науково – прикладна дисципліна хореографія, тобто вона прикладна, але вона і наукова, тому що зараз є апарати, які під час навантаження можуть вивчатися разом з медициною, біологами та фізіологами. Це велика система, яка вивчалась, вивчається і буде вивчатися. Тому вбачаємо велику перспективу в розгляданні цього питання, а саме поєднання всіх цих факторів разом.

Зазначимо, що складовою частиною культури в широкому її розумінні є розвиток фізичної культури, спрямований на зміцнення здоров'я, удосконалення фізичних можливостей тіла, відновлення резервів організму та координації у просторі. Для вивчення та кращого розуміння аспекту фізичної культури, надамо тлумачення термінів «фізичне виховання», «хореографія», «реабілітація», «рекреація». «Фізичне виховання – це вид виховання, специфічним змістом якого є навчання рухам, виховання фізичним якостям, оволодіння спеціальними знаннями і формування свідомої потреби у фізкультурних заняттях» [1, с. 57].

Якщо фізична культура виконує виховну, освітню, розвиваючу, реабілітаційну функції, в деяких випадках лікувальну, то хореографія доповнюється до перерахованого вище естетичною складовою та рекреацією. Поняття «хореографія» (від грец. «хорео» – танець, та грец. «графія – писати») тлумачиться як мистецтво, в якому за допомогою рухів та положення тіла створюються художні образи. Завдяки хореографії тіло стає більш пластичним, рухи більш вільні, завдяки творчій діяльності засвоєння та накопичення нових знань, цінностей, навичок та умінь, проходить у піднесеному емоційному стані,

тим самим задовольняючи індивідуальні потреби людини. Створення творчої атмосфери доповнює музичний супровід, а ритмічні, плавні рухи дають можливість відпочивати, коректувати та відновлювати організм, що несе в собі реабілітаційну та рекреаційну функції.

Розглянемо, що ж таке «реабілітація» і «рекреація», як ці поняття тлумачить словник? «Реабілітація (від лат. «re» – префікса, що означає зворотну або повторну дію і «habilitas (habilitatis)» – придатність, спроможність) – комплекс лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних і трудових заходів, спрямованих на відновлення здоров'я та працездатності хворого. Розрізняють медичну і трудову реабілітацію» [1, с. 42]. В нашому випадку ми розглядаємо трудову реабілітацію. «Рекреація (від лат. «recreatio» – відновлення) – широке поняття, пов'язане з відпочинком, відновленням сил, використанням можливостей природи і т. ін.» [1, с. 43]. Тому, можемо зробити висновок, що для гармонійного фізичного, психологічного та естетичного розвитку заняття хореографією є дуже корисними.

Для прикладу м'язової напруги, наведемо проблеми з горлом, основною причиною яких є захворювання через звичку людини горбатитися, виникає постійна м'язова напруга, порушуються голосові та дихальні функції. Стримуючи цей паттерн (звичні рухи), людина позбувається постійних проблем з голосом та ларингіту. Тим більш, все в нашому тілі пов'язано, і хребет тому не виняток. Коли є дискомфорт у шийному відділі, обов'язково є дискомфорт і в поясничному. Нерівномірне розподілення напруги у м'язах тіла надає неможливість відчувати спокій та рівновагу, а значить неможливість на оновлення морального та життєвого резервів організму. Тому як наслідок, деформується скелет людини, він приймає неприродну форму, утворюється навантаження або тиск на деякі органи, в наслідок чого розвивається збій всього організму, який веде до захворювання часто непрямих органів, а напряду нібито пов'язаних. Матіас Александер вважав, що для визволення м'язів необхідно зняти напругу, тому вивчаючи цей процес, згодом розробив свою техніку з визволення м'язів. Таким чином, він пропонував два способи:

1. Прийняття пасивності після трудового дня, тобто приймати алкоголь або лікарські препарати;

На нашу думку, як лікарський спосіб він має місце бути, але як здорово – реабілітаційний, такий спосіб шкідливий для організму – це є насилля, тому що

організм не має можливості самовідновлюватися. Пігулки, алкоголь чи заспокійливе, впливатимуть на імунну систему, а також на роботу шлунку, печінки, серця та розумової діяльності, також може розвиватися залежність від цих засобів.

2. Другий спосіб більш ефективний, але й більш складний та довгий – системні зміна паттернів заради правильної постави.

В процесі досліджень було виявлено, що на результати занять фізичною культурою впливають годинні ритми. Доречно підкреслити, що такі заняття сьогодні – дають гарний результат завтра, тобто наступного дня людина прокидається і відчуває себе оновленою, з покращеним станом і настроєм, що свідчить про вирівнювання здорового, природнього стану організму.

Можна сказати, що фізична культура є складовою хореографії, яка сьогодні активно використовується у спорті. Якщо спортивні напрямки більш нормативні і мають лише елементи хореографії задля яскравості та виразності гімнастичних вправ, тоді як хореографічна постановка – є самостійною художньою композицією з вільними рухами (в залежності від напрямку хореографії) або композиція створюється спонтанно на очах глядача, де ми можемо побачити неочікувані творчі рішення танцівника, наприклад момент імпровізації, яким повинен володіти професійний танцівник. До речі, в основі танцювально-рухливої терапії лежить саме танцювальна імпровізація, завдання якої покращення загального психологічного емоційного стану, а також інтеграція людини в соціум через танець та рухи.

Саме в умовах епідеміологічної ситуації в країні і світі, вважаємо актуальним поєднання науки ароматерапії з хореографією, фізичною культурою. «Натуральна ефірна олія (далі мова буде йти тільки про натуральні сертифіковані олії, виділені з екологічно чистих рослин) – це група різних органічних сполук летючих речовин, які складаються з вуглецю, кисню, водню, що володіють іншими специфічними властивостями. Наприклад, речовини, які називаються терпенами присутні практично у всіх ефірних оліях. Особливо велика їх кількість у хвойних та цитрусових. Терпени мають високі антибактеріальні, противірусні та противомікробні властивості. Ця ж складова надає запаху свіжість і діє збуджуючи, створюючи відчуття бадьорості і чистоти. Речовини, які входять до складу ефірних олій і мають антисептичну властивість, називають фітонцидами. Завдяки фітонцидам можна здолати

мікроби і віруси не тільки у повітрі і воді, але і не дати можливості розвитку вірусам в організмі живих істот» [7, с.17].

Один із ефективних способів очищення повітря на заняттях – використання аромокомпозиції з натуральних ефірних олій для аромолампи, перед тренуванням – аромотерапевтичні аплікації, намащування тіла аромокомпозиціями на основі жирних з додаванням ефірних олій. Зазначені композиції готуються персонально для кожної людини, враховуючи фізичний стан здоров'я. Технології наукової аромотерапії допомагають розігріти м'язи, підвищити детоксикацію, оздоровити організм в цілому, а також сприяють досягненню кращих результатів фізичної і розумової підготовки, покращують емоційний стан, розкривають здібності до навчання. Засоби аромотерапії впливають перш за все, в надмалій кількості – на настрої, мозкову діяльність, комунікативність. Якщо їх вміст в фізичній речовині – олії, яку ми далі наносимо на шкіру збільшується, тоді вони починають діяти хімічно, проникаючи через пори в середину організму. Окрім перерахованих функцій, аромотерапевтичні засоби розчиняють і виводять з організму токсини через мочу, слизу тощо, а в найбільшому ступеню з потом через шкіру, а також нейтралізують неприємні запахи тіла.

Постає лише одна проблема – фахівець з аромотерапії. Немає універсальних складників для всіх, тому викладачі з хореографії повинні консультуватись з фаховими аромотерапевтами, які вивчать проблему здоров'я конкретної людини і винайдуть для неї найкращий рецепт. Загальні ж рецепти для аромоламп можуть бути досить універсальними на групових заняттях.

Як приклад, наводимо співпрацю авторів цієї статті магістра хореографії – Катерини Матвєєвої і фахового аромотерапевта – Лариси Порцевої в зразковому хореографічному колективі «Перлина» (м. Дніпро). Комплексна праця підвищує естетику занять, допомагає досягти кращих результатів фізичного розвитку людини, гармонізувати хореографічному колектив, а також захистити і оздоровити себе та учнів від інфекційних захворювань, щоб мати задоволення, радість і від занять, і від кожного прожитого дня. Науково доведено, що 30 хвилин занять з аромолампю мають оздоровчий ефект. Тому бажано використовувати хореографію з аромотерапією разом, але звісно, можна і окремо. Наука аромотерапія має безліч рецептів, які можна пристосувати до кожної людини, оскільки це є індивідуальне використання для

найбільшого досягнення здоров'я, що не потребує складних умов. І знов таки, під час епідемій і пандемії, ми бачимо здорове життя в родинях, які використовують пропоновані нами методи – заняття хореографією, фізичної культури і використання ароматерапевтичних композицій як в профілактичних, так і в оздоровчо-лікувальних цілях. До того ж людина отримує задоволення – душ з аромосолями або прохолодні ванни нагадує курорт вдома.

В залежності від методів дослідження можна знайти багато витоків одного з іншого, але явно, що ми можемо сказати, що фізична культура є проявом сучасності, а також наслідком первинних традицій людини. Якщо фізична культура набула масової популярності у ХХ столітті, коли напрямки діяльності людей стали більш статичні. Згодом, стали актуальні спортивні зали, тоді як хореографія присутня кожного дня в житті людини, свідомо або несвідомо, завдяки підсвідомим рухам може коректувати стан людини. Адже з прадавніх часів танці супроводжували все життя наших предків, і саме таким чином, один із способів передавались традиції, виховувалось наступне покоління.

І для звичайної людини, не професійних танцівників, заняття хореографією призводять до правильної постави, усвідомлення себе під час рухів власного тіла, гармонійний розвиток фізичного, естетичного та духовного ества людини, що несе в собі психологічне розвантаження та гармонізацію емоційного стану, а також реальне поліпшення координації людини в усіякому просторі. Використання ароматерапії знімає психологічне напруження і діє як чинник, що покращує стан імунітету, впливаючи на серцево – судинну, нервову, імунну систему, тобто на весь організм і його можливості в цілому. Маємо два конкретних результати – здорову людину і якісну фізичну підготовку в хореографічному мистецтві та фізичній культурі саме людиною, що використовує зазначені в нашій статті методи наукової ароматерапії.

Література

1. Дячкова Т. В. Мета виховання на сучасному етапі розвитку української держави [Текст] / Т. В. Дячкова // Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 45. – С. 162-165.
2. Кнастер М. Мудрість тіла / Пер. з англ. – М.: Ексмо, 2002. – С. 274-278, іл. (Серія «Світ людини»).

3. Комплекси рухливих вправ Фредеріка Матіаса Александра [електронний ресурс]: – Режим доступу:
www.telo.by/bodytherapy/kompleksi_dvigatelnih_uprazhneniy.
4. Найпростіші методики самооцінки працездатності, втоми і застосування засобів фізичної культури для їх направленої корекції [електронний ресурс]: – Режим доступу:
http://studme.com.ua/109812054116/meditsina/prosteyshie_metodiki_samoosenki_rabotosposobnosti_ustalosti_utomleniya_primeneniya_sredstv_fizicheskoy_k/htm#681.
5. Наумчук Володимир Іванович. Словник – довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання та спорту. – Тернопіль: Видавництво «Астон», 2013. – 63 с.
6. Поліщук Р. М. Фізична культура античного світу: філософський погляд / Р. М. Поліщук // Молодий вчений: наук. журн. Херсон: «Молодий вчений» – січень, 2018 р. № 2 (54). – С. 491-495. – Режим доступу:
<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/115.pdf>.
7. Порцева Л. І., Шуляк А. Г. Секрети магії ефірних олій. Введення в ароматерапію. – Дніпропетровськ «Журфонд», 2014. – 124 с.
8. Тимошенко Г. В., Леоненко Е. А. Работа с телом в психотерапии: Практическое руководство. – 3-е изд. – М.: Психотерапия, 2017. – С. 25-35.
9. Спиркин А. Г. Философия: учебник для бакалавров / А. Г. Спиркин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2012. – 828 с.

**РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПРОЯВУ НЕБЕЗПЕК ТА ШЛЯХИ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЄДИНОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ВХІДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Вадим Тютюник,¹ Ольга Тютюник²

¹Національний університет цивільного захисту України

²Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Харків, Україна

Abstract. On the analysis basis of the clustering regions of Ukraine on the hazard fire level (amount of the fires and the sacrifices) an assessment of functioning effectiveness of the Uniform State System of Civil Protection (USSCP) has been given. Taking into account indeterminacy of the parameters influencing conditions of normal functioning of the territory of the state effective informational creation and analytical subsystem of management processes of prevention and localization of emergency consequences situations has been offered. It was carried out by complex inclusion in operating USSCP after a vertical from object to state levels of various functional elements of the monitoring emergency territorial system and the system of the situational centers.

Key words: cluster analysis, information indeterminacy, Uniform State System of Civil Protection, system of monitoring emergency situations, system of the situational centers.

В умовах турбулентного розподілу виникнення джерел небезпек по території держави кожній точці простору притаманні свої рівні природного, техногенного, соціального та воєнного навантажень, які впливають на склад сил та тактико-технічні характеристики засобів функціонуючої геоінформаційної системи безпеки, а саме системи національної безпеки. Наприклад в Україні для забезпечення реалізації державної політики у сфері

цивільного захисту функціонує Єдина державна система цивільного захисту (ЄДСЦЗ), яка складається з функціональних і територіальних підсистем [1].

Стан стабільності функціонування локальної території в умовах прояву пожеж та функціонування ЄДСЦЗ – $F_{\text{ЄДСЦЗ}}$, можливо записати у вигляді системи рівнянь, базуючись на основних постулатах теорії катастроф та синергетики:

$$\begin{cases} R_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}(G_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Прир.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}(G_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Техн.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}(G_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Соц.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}(G_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Воєн.}}) \end{cases} \quad (1)$$

де $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}(K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}})$ – показники виникнення ризиків пожежних небезпек природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – кількісні показники виникнення пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} = \text{row}(w_{\text{ПожежМ}}^{\text{Прир.}}, w_{\text{ПожежНМ}}^{\text{Прир.}}, w_{\text{ПожежЕ}}^{\text{Прир.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} = \text{row}(w_{\text{ПожежМ}}^{\text{Техн.}}, w_{\text{ПожежНМ}}^{\text{Техн.}}, w_{\text{ПожежЕ}}^{\text{Техн.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} = \text{row}(w_{\text{ПожежМ}}^{\text{Соц.}}, w_{\text{ПожежНМ}}^{\text{Соц.}}, w_{\text{ПожежЕ}}^{\text{Соц.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} = \text{row}(w_{\text{ПожежМ}}^{\text{Воєн.}}, w_{\text{ПожежНМ}}^{\text{Воєн.}}, w_{\text{ПожежЕ}}^{\text{Воєн.}})$ – показники збитків від пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $w_{\text{М}}$, $w_{\text{НМ}}$, $w_{\text{Е}}$ – показники матеріального, нематеріального та екологічного збитку від пожеж; $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – загальні функціонали, які визначаються властивостями локальної території до прояву пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}(g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}(g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}(g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}(g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$ – попередні фактори прояву пожежної небезпеки природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $g_{\text{П}}$, $g_{\text{Т}}$, $g_{\text{С}}$, $g_{\text{В}}$ – природні, техногенні, соціальні та воєнні джерела пожеж; $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – первинні функціонали, які визначаються властивостями локальної території до прояву попередніх факторів пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – небезпечні (руйнівні) фактори від пожеж природного, техногенного, соціального та

воєнного характеру; $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Прир.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Техн.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Соц.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Воєн.}}$ – функції системи ЄДСЦЗ в умовах прояву попередніх факторів пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, а також руйнівної дії небезпечних факторів від цих пожеж.

Надалі у роботі, з метою оцінки ефективності функціонування ЄДСЦЗ, виконано класифікацію регіонів держави за кількістю виникнення пожеж. Класифікацію регіонів держави виконано за допомогою кластерного аналізу, який полягає у знаходженні груп схожих об'єктів у вибірці даних, так званих кластерів, які характеризуються наступними основними властивостями: щільність, дисперсія, розмір, форма та віддільність. Під щільністю мається на увазі властивість, яка дозволяє визначити кластер, як скупчення точок у просторі даних, відносно щільне у порівнянні з іншими областями простору, що містять або малу кількість точок або не містять їх взагалі. Дисперсія характеризує міру розсіювання точок у просторі відносно центра кластера. Розмір кластера тісно пов'язаний з дисперсією. Форма кластера визначається положенням точок у просторі. При зображенні кластерів у вигляді різних форм виникає необхідність визначення «зв'язаності» точок у кластері у вигляді відносної міри відстані між ними. Міри відстані зазвичай не обмежені зверху та залежать від вибору шкали (масштабу) вимірів. Віддільність характеризує міру перекриття кластерів і наскільки далеко один від одного вони розташовані у просторі. При визначенні міри відстані однією з найбільш відомих відстаней є евклідова відстань, яка визначається як:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{z=1}^p (X_{iz} - X_{jz})^2}, \quad (2)$$

де d_{ij} – відстань між об'єктами i та j ; X_{iz} – абсолютне значення z -ї змінної для i -го об'єкта; X_{jz} – абсолютне значення z -ї змінної для j -го об'єкта.

Проте при аналізі міри відстані оцінка схожості сильно залежить від відмінностей у зрушеннях даних; так, змінні, що характеризуються великими абсолютними значеннями та стандартними відхиленнями, можуть зменшити

вплив змінних, які характеризуються малими абсолютними значеннями та стандартними відхиленнями. Тому для зменшення цього впливу в роботі перед визначенням міри відстані d_{ij} проведений процес стандартизації даних, що базується на нормалізації змінних до одиничної дисперсії та нульового середнього:

$$X_{iz}^* = \frac{X_{iz} - M[X_i]}{\sigma_{X_i}}; \quad X_{jz}^* = \frac{X_{jz} - M[X_j]}{\sigma_{X_j}}, \quad (3)$$

де X_{iz}^* , X_{jz}^* – стандартизовані значення z-х змінних для і-го та j-го об'єктів; $M[X_i]$, $M[X_j]$ – математичні очкування, характерні для змінних і-го та j-го об'єктів; σ_{X_i} , σ_{X_j} – стандартні відхилення, характерні для змінних і-го та j-го об'єктів.

Відомі методи кластерного аналізу можна розподілити на дві групи – ієрархічні та неієрархічні методи. Суть ієрархічної кластеризації полягає у послідовному об'єднанні менших кластерів у великі, так звані агломеративні методи, або в розділенні великих кластерів на менші, так звані дивізімні методи. Використання методу Варда, як одного з широко використовуваних агломеративних методів при ієрархічній кластеризації основних змінних, що визначають умови повсякденного функціонування території та прояву техногенної небезпеки, а також при ієрархічній кластеризації регіонів України відповідно за значеннями цих змінних, дозволило нам отримати нові результати. Перевага методу Варда полягає в тому, що він відрізняється від усіх інших агломеративних методів, оскільки використовує методи дисперсійного аналізу для оцінки відстані між кластерами. Метод мінімізує суму квадратів дисперсії для кластерів, які можуть бути сформовані на кожному кроці.

Аналіз вибірки включав 150 спостережень по території 25 областей України за період 2014-2019 рр. із кроком спостереження – один рік.

Графік покрокового об'єднання областей України у кластери за результатами розрахунків евклідовими відстанями між областями України за стандартизованими значеннями кількості виникнення пожеж представлено на Рис. 1.

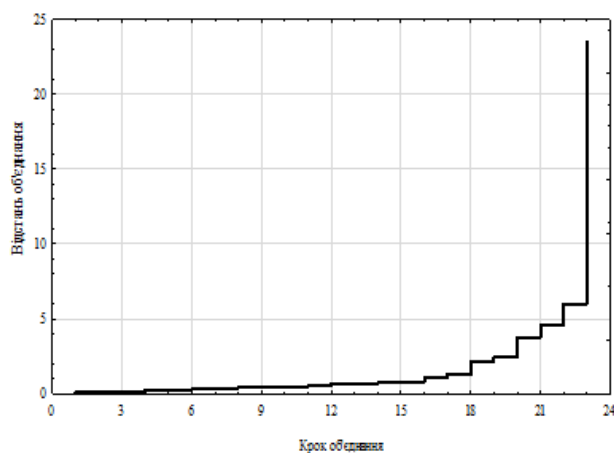

Рис. 1. Графік покрокового об'єднання областей України у кластери за кількістю виникнення пожеж за період 2014-2019 рр.

Результати кластеризації території України за кількістю виникнення пожеж подані у вигляді дендрограми на Рис. 2 та картографічного представлення на Рис. 3.

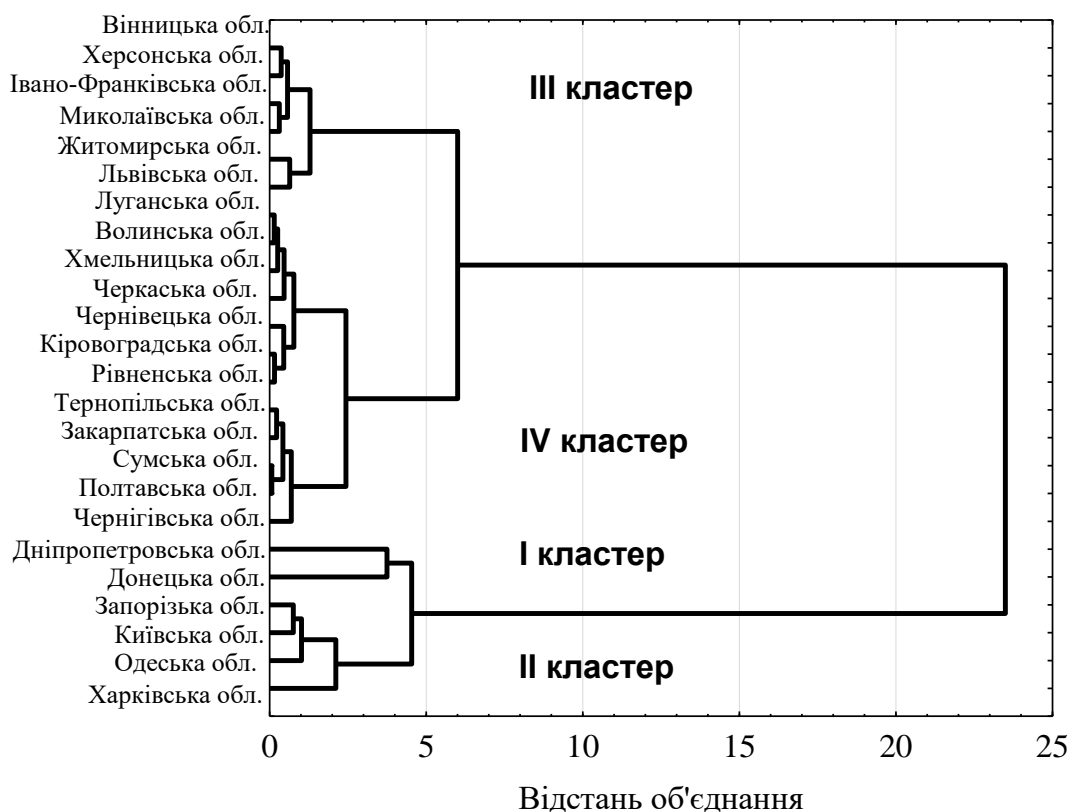

Рис. 2. Дендрограма кластеризації території України за кількістю виникнення пожеж за період 2014-2019 рр.

Комплексний аналіз областей держави за кількістю виникнення пожеж за період 2014-2019 рр. дозволив на рівні 4 одиниць евклідової відстані також

ранжувати територію України на чотири основні кластери. До першого кластера, з високим рівнем пожежної небезпеки, відносяться Донецька та Дніпропетровська області. До другого кластера, з підвищеним рівнем пожежної небезпеки, відносяться Київська, Запорізька, Одеська та Харківська області. До третього кластеру, із середнім рівнем пожежної небезпеки, відносяться Волинська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Кіровоградська, Тернопільська, Закарпатська, Сумська, Полтавська, Чернігівська та Луганська області. Решта регіонів відноситься до четвертого кластера, з низьким рівнем пожежної небезпеки.

Рис. 3. Картографічне представлення результатів кластеризації областей України за кількістю виникнення пожеж за період 2014-2019 рр.

Виходячи з проведеного аналізу встановлено, що функціонування ЄДСЦЗ відбувається в умовах імовірнісної динаміки рівня пожежної небезпеки регіонів держави та спрямоване на розв'язання питань забезпечення необхідного рівня безпеки життєдіяльності території держави лише в умовах, коли виникла НС. При цьому, цілковито відкритими для держави залишаються проблемні питання реалізації в системі ЄДСЦЗ функції моніторингу та розробки ефективних управлінських рішень всіх локальних підсистем, спрямованих на запобігання та ліквідацію НС різної природи. Це вказує на необхідність термінового розв'язання питань включення до складу ЄДСЦЗ інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами запобігання та ліквідації НС.

З метою створення інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами запобігання та ліквідації НС в роботі пропонується в діючу систему ЄДСЦЗ по вертикалі від об'єктового до державного рівнів комплексно включити різні функціональні елементи системи моніторингу НС на території держави та складові системи ситуаційних центрів, які жорстко пов'язані між собою на інформаційному та виконавчому рівнях для прийняття ефективних антикризових рішень при розв'язанні різних функціональних задач моніторингу, попередження та ліквідації НС природного, техногенного, соціального та воєнного характеру.

На базі вищевикладеного, комплексну функціональну схему інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами запобігання та ліквідації НС ЄДСЦЗ, що об'єднала функції підсистем моніторингу НС та ситуаційних центрів, представлено на Рис. 4.

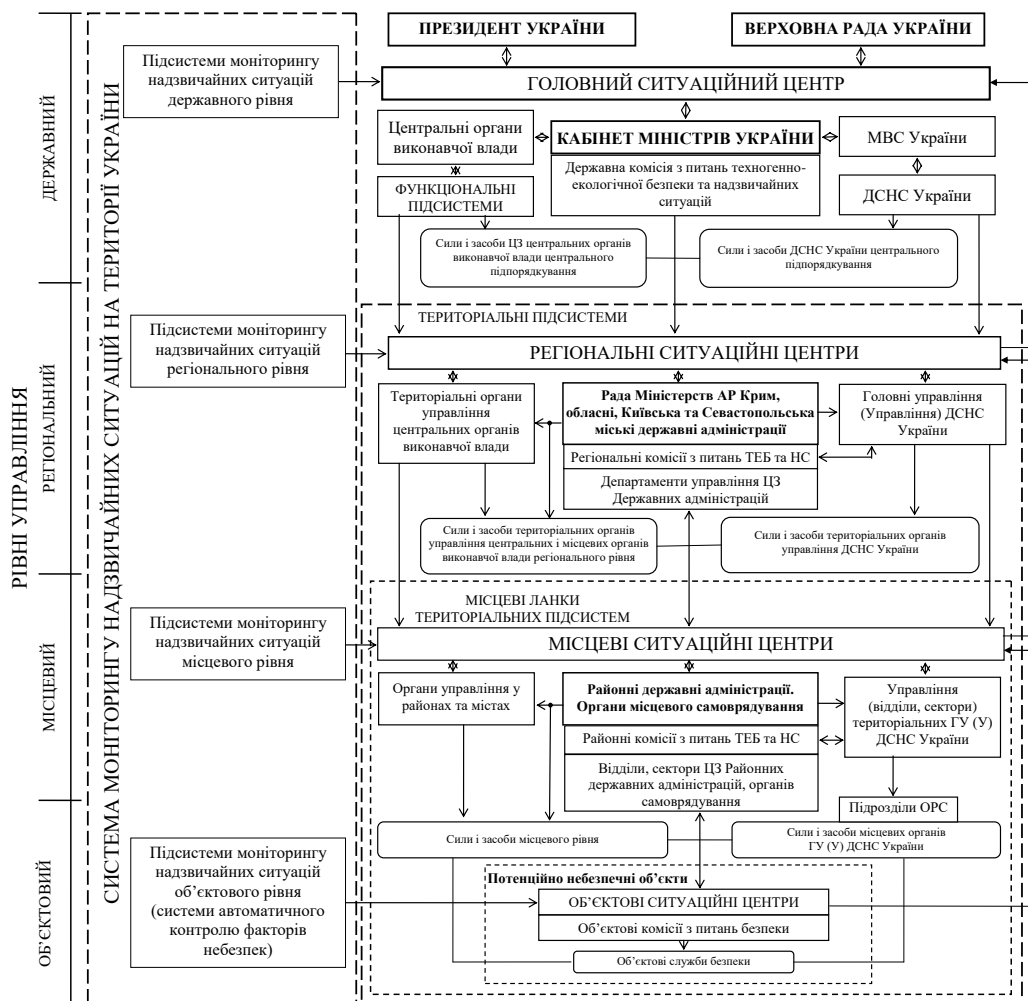

Рис. 4. Комплексна функціональна схема інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами запобігання та ліквідації НС Єдиної державної системи цивільного захисту

Висновки. Викладені основні принципи створення інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами запобігання та ліквідації НС у ЄДСЦЗ, які включають:

1. Основу цивільного захисту держави становить класичний контур управління, який забезпечує: збір, обробку та аналіз інформації; моделювання розвитку обстановки на об'єкті управління та розвитку НС на території міста, регіону, держави; розробку та ухвалення управлінських рішень щодо запобігання та ліквідації НС, а також мінімізації їх наслідків; виконання рішень щодо запобігання та ліквідації НС, а також мінімізації їх наслідків за умов, що система виконання рішень реалізована функціонуючою у складі ЄДСЦЗ України [1].

2. Створення ефективної інформаційно-аналітичної системи управління процесами запобігання та ліквідації НС шляхом комплексного включення в діючу систему ЄДСЦЗ по вертикалі від об'єктового до державного рівнів різних функціональних елементів територіальної системи моніторингу НС та складових системи ситуаційних центрів, які жорстко пов'язані між собою на інформаційному та виконавчому рівнях для прийняття відповідних антикризових рішень для розв'язання різних функціональних задач моніторингу, запобігання та ліквідації НС природного, техногенного, соціального та воєнного характеру [2].

3. Встановлення, що основною функцією системи ситуаційних центрів на всіх рівнях управління ЄДСЦЗ є збір й обробка фактичної інформації, прогнозування ризику виникнення різного роду НС та розробка ефективних антикризових рішень. При цьому, процедура прийняття управлінських рішень ускладнюється тим, що необхідними умовами ефективності рішень є їх своєчасність, повнота й оптимальність. Оскільки, підвищення ефективності прийнятих рішень пов'язане з необхідністю рішення задачі багатокритеріальної оптимізації в умовах невизначеності, то це додатково потребує розробки формальних, нормативних методів і моделей комплексного рішення проблеми прийняття рішень в умовах багатокритеріальності й невизначеності при управлінні процесами запобігання та ліквідації наслідків НС для забезпечення ефективного функціонування ЄДСЦЗ [3].

4. Виходячи з проведеного кластерного аналізу регіонів України за рівнем пожежної небезпеки встановлено, що функціонування ЄДСЦЗ, а відповідно й інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків НС (яка складається з функціональних елементів

територіальної системи моніторингу НС та системи ситуаційних центрів), відбувається в умовах імовірнісної динаміки рівня пожежної небезпеки регіонів держави. Така динаміка обумовлюється невизначеністю параметрів, які впливають на умови нормального функціонування території України. У зв'язку з цим виникає проблема прийняття оптимальних антикризових рішень в умовах невизначеності щодо забезпечення відповідного рівня безпеки життєдіяльності держави.

Показано, що процедура прийняття управлінських рішень ускладнюється тим, що необхідними умовами ефективності рішень є їх своєчасність, повнота й оптимальність. Тому, підвищення ефективності прийнятих рішень пов'язане з необхідністю рішення задачі багатокритеріальної оптимізації в умовах невизначеності, що потребує розробки формальних, нормативних методів і моделей комплексного рішення проблеми прийняття рішень в умовах багатокритеріальності й невизначеності при управлінні процесами попередження й локалізації наслідків НС для забезпечення ефективного функціонування ЄДСЦЗ [4].

Література

1. Андронов В. А., Дівізінюк М. М., Калугін В. Д., Тютюник В. В. Науково-конструкторські основи створення комплексної системи моніторингу надзвичайних ситуацій в Україні: Монографія. Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2016. 319 с.
2. Тютюник В. В., Калугін В. Д., Писклакова О. О. Основоположні принципи створення у єдиній державній системі цивільного захисту інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій. *Системи управління, навігації та зв'язку*. Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2018. № 4 (50). С. 168-177.
3. Тютюник В. В., Калугін В. Д., Писклакова О. О. Управлінські основи створення у Єдиній державній системі цивільного захисту інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія "Державне управління"*. Харків:

Національний університет цивільного захисту України, 2020. Вип. 1 (12). С. 546-571.

4. Тютюнник В. В., Калугін В. Д., Писклакова О. О., Затхей В. А., Тесленко О. В. Динаміка кластеризації регіонів України за рівнем пожежної небезпеки та шляхи підвищення ефективності функціонування Єдиної державної системи цивільного захисту в умовах невизначеності вхідної інформації. *Системи обробки інформації*. Харків: Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2019. Вип. 3 (58). С. 117-133.

SECTION 3

HUMANITARIAN ISSUES OF DEVELOPMENT IN MODERN WORLD

HUMANITARIAN CHALLENGES: THE CASE OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN AGRICULTURAL UNIVERSITY

Nataliia Bakhmat,¹ Olha Chaikovska²

¹Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

*²State Agrarian and Engineering University in Podillia
Kamianets-Podilskyi, Ukraine*

Abstract. The Ministry of Education of Ukraine has the mission to contribute to sustainable development of the country through foreign language learning. The authors of the paper claim that failure of foreign language instruction influence the economic potential of the country. Being the agricultural country Ukraine needs competitive and qualified experts in the sphere of agriculture. The present study highlights the basic principles of foreign language learning with the students majoring in agronomy. Foreign language instruction for acquiring speaking, listening, writing and reading skills are given in the paper.

Key words: foreign language learning, agriculture, language skills, instruction, profession-based approach, communicative approach.

Ukraine is an agrarian country, which is rich in fertile black soil and has favourable climate for the development of agriculture. That is why agricultural sector is the driving power of the national economy. Despite the volatile economic environment in the country, agriculture continues to increase its potential. Being a fertile area for economic recovery, agriculture needs its competitive experts.

Currently, the number of agricultural enterprises is growing. The focus is on new agrarian technology. The managers of agrarian farms, greenhouse complexes,

research institutes want to hire specialists who understand all aspects of growing crops, can organize the working process in an efficient manner, use new methods to increase yields, conduct research on new crops that are not grown in a particular area. One of the most important characteristics of an agronomist is the desire and ability to improve his professional competence, participating in difference profession-based webinars, seminars and workshops, interning with agricultural companies, applying for programs and grants in the sphere of agriculture. Indisputably, to adopt foreign advanced experience in the sphere of agriculture an agronomist should know a foreign language.

The government of Ukraine admits that our country doesn't punch below its weight due to lack of foreign language competence among its citizens. The first steps have already been done by the Ministry of Education and Science of Ukraine to encourage study and labour mobility within the European Union [2]. The concept on the development of the English language in higher education declares that till 2023 the majority of the students are supposed to have the appropriate level of the language competence. Besides, the Ministry of Education of Ukraine is going to provide regular language screenings and recommends teaching a part of major subjects in English (Official site of Ministry of Education and Science of Ukraine, 2019) [2, p. 84].

The process of foreign language learning in the country where only 18% of its population are at intermediate level is characterized by simulated or weak motivation, the lack of social need in foreign language as means of communication outside university classroom. However, the foreign language in Ukrainian technical university is studied for 2 years only. In comparison, students in the USA have language learning classes for 3 years.

It should be noted that system of traditional foreign language learning in agricultural university was focused primarily on reading and translating the adopted professional literature. As a result, future agronomists were not fluent in the foreign language.

Current demands to a specialist in agricultural sphere in the context of language learning caused such new strategies to its teaching as communicative approach [4]; intensive foreign language learning based on psychological constitution of a student [3]; profession-based approach, which is based on systematization and activation of communication intentions, variable use of vocabulary in typical

profession-based communication situations, taking into account informative, professional and communicative motivation [6]; intercultural approach that considers the introduction of students to the linguistic culture of the studied language [1].

All these approaches should be applied to teach students speaking, reading, writing and listening in the context of students' future professional activity. The consistency in teaching communication should be implemented in close cooperation of all kinds of speech activities, but according to a differentiated approach to the formation of each activity. The relationship between speech activities should be ensured by the fact that everything that is acquired orally and for oral speech is fixed by writing and reading. Learning to read and write as a speech activity should contribute to the development of spoken language.

References

1. Beam, I. L. Some up-to-date issues of modern foreign languages learning / Foreign languages in school. 2001. No 4. P. 5-7.
2. Chaikovska, O. V., Zbaravska, L. Yu. The efficiency of Quizlet-based EFL vocabulary learning in preparing undergraduates for state English exam. Advanced education. 2020. 14. P. 84-91.
3. Kitaihorotskaya, G. A. Method of intensive teaching of foreign languages. M., 1986. P. 4.
4. Pasov, E. I. Communicative method of teaching foreign language speaking. – M.: Education. 1991. 223 p.
5. Safonova, V. V. ICT in multicultural education by means of co-educational languages: European trends - Perm: Permskyi state technical university. 2011. P. 150-162.
6. Zimina, O. V. Recommendations for the creation of an electronic textbook / O. V. Zimina, A. I. Kirillov URL: http://academiaxxi.ru/meth_papers/ao_recom_t.htm (Retrieved 24. 10. 19).

FORMÁCIA POHLADOV UCHÁDZAČOV O ODBORNÉ VZDELÁVANIE O ÚSPECHU KARIÉRY A PODNIKATELSKEJ ČINNOSTI

Ludmyla Bazyl', Valerij Orlov

Inštitút odborného technického vzdelávania UNAP

Kyjiv, Ukrajina

Abstract. The article considers the problem of forming the ideas of professional education seekers about the success of entrepreneurial activity. Psychological and pedagogical approaches to stimulating the development of professional and entrepreneurial competence of future professionals in Ukraine, the European Union and the United States are compared. The revealed contradictions between the ideas of future specialists about themselves and their resource potential and ways and forms of their elimination are analysed. Emphasis is placed on the positive experience of career centres, an important function of which is to determine the value of career orientations and entrepreneurship development of each individual, identification and analysis of entrepreneurial initiatives, planning possible career options and future entrepreneurship in Ukraine or abroad.

Key words: professional education, ideas about success, entrepreneurial activity, career orientations, entrepreneurial and professional qualities, career centre.

V podmienkach formovania informačno-technologickej spoločnosti spôsobenej dynamickým rozvojom digitálnych technológií, kríz a okolnosti vyššej moci, zásadnými zmenami stratégie, modelov a spôsobov sebarealizácie človeka. Na jednej strane, hlavné kritériálne charakteristiky života človeka sú črty a výsledky jeho existencie v systéme „spoločnosť – človek – príroda“, na druhej strane – originalita a dôsledky jeho sebatvrdenia vo svete, ktoré sa zosilňujú konsolidáciou duchovnej a výchovnej hodnoty, ďalšie výzvy globalizácie. Preto k úspešnej odbornej činnosti neprispieva gramotnosť a povedomie profesionálov, ale schopnosť samostatne získavať vedomosti, kriticky ich prehodnocovať a tvorivo ich využívať pri plnení odborných úloh. Celostná sebarealizácia človeka je podmienená prioritnými hodnotovými orientáciami na výber povolania a sféry činnosti, v súlade z realitami

záujmov profesionálnej práce a schopnosťami pracovníkov, úrovňou aspirácií a výsledkov pri plnení zložitých odborných a funkčných úloh a tiež aktívnym svetovým pohľadom na školenie, sebarealizácie a sebaaktualizácie v procese vytvárania kariérnych orientácií, získavania obchodných zručností, implementácie podnikateľských nápadov.

V modernom vedeckom diskurze sa kariéra v podnikaní umiestňuje ako komplexný sociálno-psychologický fenomén, ktorý určuje ľudský život a zahŕňa neustále zmeny (vzostupy a pády) v jeho profesionálnom a osobnom rozvoji. V súčasnosti uvažujeme o podnikateľskej kariére ako o procese realizácie seba samého, svojich možnosti v podmienkach profesionálnej činnosti.

Preto úspešne sformovať kariéru obchodníka sú schopní jednotlivci so silnou kariérou orientáciou. Zároveň v podnikateľskej činnosti sa často stavajú situácie intuitívnej realizácie vlastných kariérnych orientácií špecialistom, t.j. bez vypracovania podrobného plánu vlastných činov s predpokladanými výsledkami a konečným cieľom, definovaním a pochopením etáp kariérneho rozvoja.

Podľa výsledkov početných prieskumov a analýz vecných údajov získaných pri dlhodobých pedagogických pozorovaniach sumarizujeme: kariérna orientácia dospelých zvyčajne odráža profesionálne a osobné záujmy, hodnotne postoje do určitých typov profesionálnych aktivít, sklony a zamerania na vhodné metódy konania, atď.

Každý jednotlivec je nepochybne jedinečný jedinec so súborom individuálnych charakteristík, motívov, hodnôt a presvedčení, ktoré holisticky určujú kariérny výber a konkrétne predstavy o formovaní myšlienok odborného vzdelávania o úspechu v podnikaní. Ako však ukazujú praktické skúsenosti, predstavy o kariérom rozvoji však často vznikajú z náhodných faktorov alebo pod vplyvom situačných okolností (móda pre profesiu, povesti o výhodách poskytovaných zamestnancom konkrétnej spoločnosti vrátane kariérneho rastu atď.), vonkajšie motívy výberu profesie (budúca pozícia sa vám umožňuje obmedziť získaným odborným vzdelaním, rady od rodičov alebo priateľov atď.). Výsledkom je, že títo zamestnanci majú značné ťažkosti a frustrácie pri realizácii svojho profesionálneho potenciálu.

Významnou nevýhodou odborného vzdelávania na Ukrajine je jeho zameranie na prípravu špecialistov ako „pasívnych vykonávateľov pokynov“, čo bráni tvorivému rozvoju, pretože sa kladie dôraz na zvládnutie kvalifikačných požiadaviek, profesionálnych a funkčných povinností, typických spôsobov riešenia problémov,

algoritmov profesionálnych konaní a ďalších. Napríklad absolventi inštitúcií odborného vzdelávania zvyčajne dobre vedia, že: po prvé, každá pozícia má príslušné „funkčné pokyny“, ktoré je potrebné dodržiavať, a po druhé, väčšina zamestnancov je podriadená a musí sa riadiť príkazmi a príkazmi manažérov. Tieto javy vedú k stagnujúcim procesom vo vlastnom profesionálnom rozvoji zamestnancov, pretože pasívna implementácia „pracovných popisov“ spomaľuje a významne znižuje profesionálny rast odborníkov, pričom sa minimalizuje ich schopnosť realizovať existujúce schopnosti a vnútorný potenciál.

Prioritnou oblasťou reformy sektoru vzdelávania je aktualizácia obsahu odbornej prípravy budúcich odborníkov, stimulácia kognitívnych aktivít, sebazoznanie a profesionálny sebarozvoj. Odborné vzdelávanie si zároveň vyžaduje zmeny v mechanizmoch a metódach formovania hodnotových a kariérnych orientácií. Materiálna motivácia tradične bola silným motorom priemyselných vzťahov a zapojení pracovníkov do aktívnej účasti na modernizácii výroby v domácom systéme. Výsledkom je, že spoločnosť stále zastáva názor, že najlepším miestom na prácu bude dobre platená inštitúcia. Namiesto toho vo vyspelých krajinách Európskej únie a USA panuje verejná viera, že ľudí k práci motivuje ani nie tak materiálne odmeny, ako skôr príležitosť prispieť k rozvoju. V tejto súvislosti aktuálne je tvrdenie S. Covey, že mzdy nie sú stimulom pre kreatívnu sebarealizáciu, ale je relevantný očakávaný výsledok. V praxi existujú situácie, keď vysoko platení odborníci „...nenávidia každú minútu, keď sú v práci. Niekedy si takíto pracovníci hľadajú iné zamestnanie s nižšou mzdou, ale s väčšími príležitosťami na sebarealizáciu a kariérny rast... Väčšina je pripravená pracovať nadčas s maximálnym úsilím za predpokladu, že sú presvedčení, že výsledky ich práce spoločnosť náležite ocení.“ Teda osoba, ktorá pracuje vedením iba hmotnými záujmami, nemôže dôsledne dosahovať kvalitné výsledky, pretože sa nezameriava na kvalitu, ale na príjmy, t.j. jej účel nie je v súlade s rastúcimi potrebami spoločnosti. Teda osoba, ktorá pracuje vedením iba hmotnými záujmami, nemôže dôsledne dosahovať kvalitné výsledky, pretože sa nezameriava na kvalitu, ale na príjmy, t.j. jej účel nie je v súlade s rastúcimi potrebami spoločnosti.

Hlavným dôvodom pre vznik u osoby výraznej miery nespokojnosti s jej sociálnym postavením a pozíciou v profesionálnej kariére sú výrazné rozdiely medzi individuálno-osobnými predstavami špecialistu o sebe a jeho skutočnými schopnosťami a osobnými prostriedkami. Takéto rozdiely si vyžadujú psychologickú a pedagogickú korekciu. Pokiaľ ide o kariérne orientácie, korekcia zahŕňa formovanie

viery vo vnútorný význam človeka ako osobnosti, ktorá sa utvára na úrovni sebauvedomenia. Preto je dôležité, aby si každý špecialista jasne uvedomoval svoju vlastnú jedinečnosť, prítomnosť tvorivého potenciálu a schopnosť určiť si svoj vlastný spôsob seberealizácie a kariérneho rastu.

Analýza vedeckého a empirického výskumov odhalila také veľké rozpory, ktoré spôsobujú rozdiely medzi vnímaním zamestnancov samými sebou a ich zdrojovým potenciálom. Takéto rozpory vznikajú medzi:

- porozumením jednotlivcom podstaty jeho kariéry a prostrediu, v ktorom môže profesionálne rásť, spoliehajúc sa na svoje vlastné sily;
- kariérou a ďalšími oblasťami života človeka, okolnosťami, za ktorých sa tieto rozdiely zväčšujú;
- sociálnymi stereotypmi o kariére a ich vplyve na kariérne orientácie jednotlivcov;
- nedostatkami sémantických spojení medzi kvalitou profesionálnej prípravy a perspektívami života a profesionálnej seberealizácie.

Na prekonanie týchto rozporov musí mať človek jasnú predstavu o vlastnostiach profesionálnej činnosti, perspektív kariérneho rastu a vedomia svojej jedinečnosti a významu. Ako však ukazujú skúsenosti, na Ukrajine sa väčšina občanov cíti byť proti svojim snahám o seberealizáciu v kariére. Vďaka tomu sa v domácom verejnom priestore objavujú paradoxné javy. Na jednej strane si dnešní zamestnávateľia uvedomujú potrebu uspokojiť kariérne potreby zamestnancov. Výsledkom je, že náborári sľubujú každému novému zamestnancovi atraktívne kariérne vyhliadky. Na druhej strane sa človek s nestabilnou kariérou orientáciou často nachádza v situáciách, ktoré sú v rozpore s jeho predstavami o životnom úspechu, vedie k nenávisti k sebe samému, niekedy dokonca spôsobuje psychické poruchy u mladých pracovníkov.

Takéto javy zvyšujú a zdôrazňujú potrebu neustálej psychologickej a pedagogickej podpory, ktorá prispeje k nastoleniu kariérnych orientácií. Ide o podporu rozvoja kariérneho plánovania a formovania predstáv o kariérom a profesionálnom úspechu, poskytovanie pedagogickej podpory dospelým v procese rekvalifikácie, odbornej prípravy, zabezpečenie optimálnych podmienok pre seberealizáciu, rozvoj a implementáciu programov kariérnych zmien v rôznych fázach profesionálneho rastu osoby.

Účelom a hlavnými úlohami podpory je prehĺbiť a rozšíriť profesionálne záujmy, stimulovať kariérnu motiváciu, oboznámiť sa so spôsobmi rýchleho prispôsobenia sa novým ekonomickým podmienkam, získať moderné spôsoby myslenia, zručnosti pracovať v tíme, v rôznych profesionálnych situáciách pre tvorivú sebarealizáciu.

Metodicky vyvážená psychologická a pedagogická podpora pomôže každému človeku realizovať svoje vlastné schopnosti a schopnosti, porovnávať skutočné a ideálne profesionálne „ja“, osvojovať si hodnoty k individuálnym a osobným vlastnostiam, formovať zručnosti pri stanovovaní cieľov, rozvíjať profesionálne dôležité vlastnosti budúcich odborníkov. Zároveň je potrebné poznamenať, že formované kariérne orientácie umožňujú sebarealizáciu a sebaaktualizáciu človeka, ak je trajektória profesionálnej kariéry koncipovaná podľa jeho vlastných záujmov a schopností. Ak je profesionálna kariéra špecialistu určená náhodnými faktormi (vzdialenosť od miesta bydliska do práce, možnosť zamestnať sa „vd'aka známym“ atď.), Potom je pre takýchto pracovníkov nesmierne ťažké realizovať svoj profesionálny potenciál a tešiť sa zo svojho úspechu. Formovanie kariérnych orientácií je teda dôležitou súčasťou profesionálnej dráhy každého človeka.

Z holistického získavania kariérnych orientácií vyplýva harmonický rozvoj generácií potomkov, ktorí si uvedomujú, že kariéra môže pokrývať širokú škálu profesionálnych funkcií a činností, organizácií, priemyselných odvetví a profesií. Vzhľadom na korelácie medzi vývojom kariérnych orientácií jednotlivca a jeho záujmami a sklonmi k určitému druhu profesionálnej činnosti sa domnievame, že ich identifikácia a zváženie maximalizuje optimálny výber (alebo návrh) kariérnej stratégie, ktorá poskytne najväčšiu morálnu spokojnosť a povolí maximalizovať osobný potenciál.

Existuje veľa faktorov, ktoré ovplyvňujú formovanie a nastolenie určitého typu kariérnej orientácie (odborná spôsobilosť, výzva, služby, podnikanie, stabilita atď.). Medzi dôležité posúvacie mechanizmy zvýraznime – psychologický typ osobnosti, kognitívne záujmy, vlohy, profesionálna orientácia, profesionálna motivácia, úroveň dosiahnutých výsledkov, sebaúcta, očakávania ostatných ľudí. Pre každého jednotlivca je teda charakteristická jedinečná kombinácia osobných kvalít, životného konceptu, motívov, hodnôt, ktoré rozhodujú o voľbe povolania.

Napriek situácii v bezvedomí pri realizácii kariérneho poradenstva špecialistom zdôrazňujeme, že vedúcim vnútorným faktorom regulujúcim úroveň ľudskej činnosti je jeho predstava o sebe, o jeho schopnostiach všeobecne a najmä o konkrétnych

činnostiach, ktoré určujú prognózu očakávaných výsledkov. Tieto myšlienky sa formujú pod vplyvom výsledkov externého a interného hodnotenia. Na jednej strane hodnotenie kvalitatívnych ukazovateľov subjektu, ich úspechov a neúspechov v prostredí (kolegovia, manažment, spoločnosť atď.), a na druhej strane – na základe výsledkov internej reflexie skutočných úspechov, pochopenia ich vlastných schopností a potenciálu. Lebo každý človek má veľké množstvo subjektívnych obrazov „Ja-konceptu“, ktoré existujú na rôznych úrovniach. Varianty štýlov sú často v súlade s jej predstavami o sebe v konkrétnom časovom období, alebo reprodukujú jej predstavy o budúcom ideáli svojho „ja“, získané realizáciou všetkých plánov, dosiahnutím všetkých očakávaní alebo odrážaním predstáv ostatných o osobe atď. Napríklad medzi kariérnymi predstavami absolventov inštitúcií odborného vzdelávania je prioritou ich predstava o povolání, t.j. profesionálny „Ja-koncept“. Zároveň si uvedomujeme, že kariérne vnímanie môže vyjadrovať iné smerovania vrátane očakávaní a zámerov jednotlivca. Napríklad predstava, o čo človek túži, čím chce stať, aby naplnil očakávania ostatných. Táto myšlienka je najdôležitejšia pre stimuláciu snáh zameraných na sebarealizáciu špecialistu v odbore. V praxi existujú fantastické predstavy, ktoré odrážajú osobnú podstatu človeka cez prizmu ich vlastných túžob, bez zohľadnenia skutočných možností.

Psychológovia tvrdia, že všetky predstavy jednotlivca o sebe sa prejavujú súčasne. Ak však jedna z nich zvíťazí nad ostatnými, zmení to jej osobnosť, správanie a ovplyvní vnímanie profesionálneho úspechu, a tým aj postoj k budúcemu povolaniu. Napríklad dominancia fantastických predstáv o budúcej profesionálnej kariére nie je nevyhnutným predpokladom pre vznik vhodných činov, ktoré by pomohli dosiahnuť vytúžené, ale naopak necháva človeka medzi jeho vlastnými snami. Miera správnosti predstáv sa neprejavuje ani tak v tom, čo si človek myslí alebo hovorí o sebe, ako skôr v postoji k úspechom druhých. Všetko, čo človek robí pre seba, robí aj pre ostatných, aj keď si myslí, že to robí pre seba. Ak však človek uvažuje o výbere povolania, zohľadňuje informácie o tomto povolaní od ostatných.

Je známe, že človek sa vyvíja a stáva osobnosťou na základe komunikácie a spoločných aktivít s inými ľuďmi. Všetko, čo človek teraz vie a je schopný urobiť, jeho myšlienky a vlastnosti, návyky a spôsoby správania sa objavili na základe komunikácie s ostatnými. Kariérna orientácia je teda výsledkom neustáleho pozorovania a hromadenia relevantných komunikačných skúseností, pri porovnávaní toho, čo odborník pozoruje sám na sebe, s tým, čo vidí u ľudí, ktorí majú ísť

príkladom. Preto umiestňujeme tréningy ako najefektívnejšiu formu získavania kariérnych orientácií. Tréning sa môže týkať veľkého množstva rôznych aktivít: prednáška, demonštrácia, individuálne poradenstvo, diskusia, hranie rolí, analýza kritických situácií, tréningové hry, školenia založené na počítačových programoch, interaktívne videoprogramy, výcvikové príručky pre samoštúdium (s využitím samoučiteľa), analýza konkrétnych situácií (prípadová štúdia), inštruktáž na pracovisku, programované školenie, práca v projektových skupinách. Tento veľmi heterogénny súbor foriem učenia je štruktúrovaný a do istej miery formalizovaný. Nie je náhodou, že slovo „tréning“ často sprevádza prívlastok „formálny“, aby bolo možné odlišiť školenie od rôznych foriem „spontánneho“ získavania životných a profesionálnych skúseností. Skúsenosti z tréningov sa získavajú krátkodobo a cieľavedomé.

Je známe, že výcvik osobného rastu bol zahájený v 70. rokoch dvadsiateho storočia ako súčasť šírenia Hnutia ľudského potenciálu v USA. Zo známych tréningov sa za prvé považuje tréning „Rozumová Dynamika“ (Mind Dynamics), ktorý zorganizoval O. Everett v roku 1970. Neskôr z tohto tréningového smeru (ako aj ďalších) sa v roku 1974 v USA formoval proces Lifespring. Takýchto tréningov sa zvyčajne zúčastňovali manažéri a top-manažéri veľkých národných a nadnárodných spoločností a korporácií. Systém vzdelávania Lifespring s viac ako 25-ročnou pracou na globálnom trhu sa ukázal ako mimoriadne efektívny v oblasti bariérového poradenstva, osobného rastu, optimalizácie vedenia tímu alebo pracovného tímu, úplného zverejnenia a aktivácie nevyužitého tvorivého potenciálu.

V domácej odbornej pedagogike používame spolu s pojmom „tréning“ také pojmy ako aktívne sociálno-psychologické príprava, interaktívne učenie, laboratórny tréning, intenzívne skupiny učenia, otvorené učebné skupiny. Domáci vedci začali skupinové školenie využívať v 90. rokoch. Táto forma však nezískala takú dôležitosť, na ktorú sa môže vo vzdelávacom procese spoľahnúť. Problémom toho času a terajšieho času bolo a je príprava učiteľov-trénerov. Je to nevyhnutná potreba moderného psychologického a pedagogického vzdelávania. Už teraz je zrejmé, že pokusy o reformu modernej odbornej školy nie sú možné, ak budeme naďalej dodržiavať štandardy sovietskej školy a priemyselný model odborného vzdelávania.

V súčasnosti je aktuálny názor: ak sa špecialista nezlepší, veľmi skoro mu zostane diplom s určitým stupňom odborného vzdelania, ale bez zamestnania. Z toho dôvodu sa vo vzdelávacích inštitúciách otvárajú centrá profesionálnej kariéry. Vo

väčšine inštitúcií vyššieho a odborného vzdelávania fungujú tieto centrá ako sociálne projekty zamerané na zabezpečenie efektívnej spolupráce medzi verejnými orgánmi, vzdelávacími inštitúciami, sociálnymi partnermi, zamestnávateľmi a študentmi. Hlavnou úlohou kariérnych centier je poskytovať účinnú podporu a pomoc absolventom v zamestnaní prostredníctvom aktivácie ich vlastných zdrojov, formovania aktívneho svetonázoru na tvorivosť, stanovovania priorít a stimulovania vnútornej motivácie pre profesionálny úspech a výsledky vzdelávania.

Podľa pedagogickej praxe a skúseností s analýzou práce vzdelávacích inštitúcií sa pracovníci kariérneho centra zameriavajú zvyčajne na študentov postgraduálneho štúdia, z ktorých niektorí už sú zamestnaní na Ukrajine alebo majú silný úmysel začať profesionálne a podnikateľské aktivity v zahraničí. Preto vedúcou funkciou kariérnych centier je definícia a rozvoj hodnotových kariérnych orientácií a podnikania každého jednotlivca, identifikácia a analýza jeho podnikateľských kvalít, plánovanie možných kariérnych možností a budúceho podnikania v ukrajinskom štáte alebo v zahraničí. Zamestnanci centier počas tréningov aktivizujú formované zameranie špecialistov, opravujú ich hodnoty a pohľady na svet, podporujú rekvalifikáciu a ďalšie vzdelávanie, zabezpečujú rozvoj podnikateľských kvalít, zapájajú študentov do aktívnych foriem spolupráce s rôznymi ukrajinskými a zahraničnými organizáciami, výmeny skúseností a organizácia a usporadúvanie súťaží podnikateľských nápadov, startupových projektov, prezentácií, majstrovských kurzov a pod.

Je pozoruhodné, že medzi funkciami kariérnych centier v inštitúciách odborného vzdelávania sa poskytuje adaptácia predmetov v praxi, podpora spätnej väzby, sledovanie vývoja iniciatívy, štúdium trhu profesií (napríklad školiace cykly „Človek a svet profesií“) a „Budovanie kariéry“, účelom ktorých je poskytovanie dôkladného sebaoznania pre ich vedomú voľbu budúcej kariérnej cesty, maximálnej realizácie vlastných profesionálnych schopností a zvýšenie konkurencieschopnosti v moderných podmienkach).

Je teda načase vyškoliť špecialistov s udržateľnou úrovňou kariérneho rozvoja, ktorí nielen vidia protichodné momenty profesionálneho a kariérneho rastu, ale tiež identifikujú konštruktívne spôsoby ich riešenia, čím pomáhajú riešiť problematické otázky života a dosahovať úspech v profesionálnom rozvoji kariéry a podnikaní.

Literatúra

1. Arthur M. B., Khapova S. N., Wilderom C. P. Career success in a boundaryless career world // Journal of organizational behavior. 2005. Vol. 26. №. 2. P. 13-16.
2. Hall D. T., Mirvis, P., (2013). Redefining work, work identity, and career success, in The Oxford Handbook of the Psychology of Working, David L. Blustein, New York: Oxford University Press, P. 203-217.
3. Базиль Л. Професійно-кар'єрне зростання педагогів професійної школи в умовах ринкової економіки: концептуально-світоглядні аспекти // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: тези доп. ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 9-10 листоп. 2017 р.) / редкол.: Н. Г. Ничкало, М. Є. Скиба, В. О. Радкевич [та ін.]. Хмельницький: ХНУ, 2017. С. 74-76.
4. Кови С., Колоссимо Д. Правила выдающейся карьеры; пер. с англ. М. Мацковской. Москва: Манн, Иванов и Фербер; Эксмо, 2013. 224 с.
5. Кучерявий О. Г. Кар'єрне зростання: особистісний вимір: монографія. Київ: Слово, 2015. – 224 с.
6. Орлов В. Ф. Кар'єрні орієнтації суб'єктів сучасної професійної школи // Науковий вісник ПТТО Професійна педагогіка. 2017. № 13. С. 15-21.
7. Шейн Э. Х. Развитие карьеры организации: теоретические и практические вопросы. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 336 с.

TEACHING STEM IN UKRAINIAN SCHOOLS: PRIORITIES AND CHALLENGES

Vitalii Boichenko, Alina Sbruieva

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Sumy, Ukraine

Abstract. The paper discusses the priorities and challenges of promoting STEM education and enhancing teaching STEM subjects in Ukraine. It is proved that the main obstacles to teaching STEM effectively are lack of STEM standards and curriculum, lack of funding, facilities and methodological support for this process, lack of teachers training programs, specially designed to prepare specialists, able to teach integrated STEM courses.

Key words: STEM education, STEM teaching, STEM curriculum, Ukrainian schools.

In conditions of gradual transfer from commodity economy to economy of intelligence and creativity, arises the need in new generation of specialists with absolutely new competences at the intersection of several fields, including science, technology, engineering and mathematics. Most jobs in different sectors of the economy require knowledge and skills that exceed the limits of specific jobs training.

According to current research, a future specialist should have such qualities as creative, analytical, innovative and systems thinking, skills of intersectoral communication, knowledge of several languages and different types of cultures, ability to work on projects in a team, as well as in a multitask mode and constantly changing conditions, IT literacy and skills of effective ICT use, etc.

Solving this task best suits implementation of STEM education at different levels of education system functioning – from preschool to out-of-school.

Recently, our country has launched a number of initiatives aimed at disseminating STEM education. In particular, it developed the Action Plan on introducing STEM education in Ukraine for 2016-2018 (2016), created a working group on the dissemination of STEM education (2017), developed the Concept of

Science and Mathematics Education (STEM Education) development in Ukraine (2020), established Department of STEM education at the Institute of education content modernization and National virtual scientific STEM center and so on.

The above-mentioned Concept [2] is aimed at promoting development of science and mathematics education (STEM-education) as a basis for competitiveness and economic growth of our country, formation of new competences in citizens, training of a new generation capable of learning and developing and using new technologies.

In its turn, the purpose of STEM education development is comprehensive dissemination of innovative methods of teaching and combining efforts of educational process participants and social partners in forming the necessary competences of education services consumers who will offer solutions to societal problems by combining science and technology, engineering and mathematics.

According to the Concept, STEM education in Ukraine can be implemented in all types of education institutions: formal, non-formal, informal (on the online platforms, in STEM-centers / laboratories (including virtual), by conducting excursions, quests, tournaments, competitions, Olympiads, festivals, workshops, events, etc.).

The priorities for STEM education are:

- develop Science, Mathematics, Technology and Information education branches, scientific and technical creativity, entrepreneurship, form critical thinking and ethical norms of scientific and technical activity in students;
- develop innovative curricula, in particular for those seeking specialized Science education, and educational programs for teachers, taking into account the needs of the labor market;
- expand and strengthen partnerships between education institutions and employers;
- promote STEM-education;
- promote gender equality in STEM education [2].

Still, implementation of STEM education in Ukrainian schools faces a lot of challenges.

One of the main problems is lack of STEM standards and STEM curriculum for primary and secondary schools. In this context we can take US experience as an example. There are national K-12 STEM standards, which form the basis for state standards. In accordance with national and state standards, different STEM education

associations (e.g. TeachEngineering, USA) develop comprehensive STEM curriculum for all key stages of schooling as well as preschool and out-of-school education institutions.

STEM curriculum envisages focusing on real-life tasks and issues. At STEM lessons students solve real-life social, economic and environmental problems and search for new solutions to these problems. Furthermore, STEM lessons are oriented towards engineering design. In this process, students identify the problem, conduct preliminary research, come up with some ideas for their solutions, develop and create a prototype, and then test, evaluate and implement it. STEM learning immerses students in practical inquiry and open research and involves them in productive teamwork. The most important fact is that STEM curriculum integrates Mathematics and Sciences.

In this context it should be mentioned that in Ukraine Mathematics and Sciences are taught separately. Therefore, school curriculum doesn't include integrated STEM disciplines. First attempts to include STEM component in school curriculum were made in the framework of the concept of the "New Ukrainian school". At the same time, the amount of STEM component is not regulated by state documents and often perceived as part of extracurricular activities.

In relation to the above mentioned, arises the challenge of modernizing regulations on teaching STEM subjects as an integrated course. The second challenge related to this issue is STEM teachers training. As noted in our previous studies [1], there are no special programs for training STEM teachers in Ukraine, as well as no integrated STEM specialty. In these conditions the function of STEM teachers fulfill mainly the teachers of Natural Sciences, Physics and Mathematics. But they lack appropriate competences to teach these subjects as one integrated course.

One more challenge is seen in lack of funding and facilities to effective implementation of STEM education in Ukrainian schools – creating school STEM centers and laboratories, providing teachers and students with appropriate facilities and methodological support, etc.

In conclusion we'd like to mention that enhancing STEM teaching in Ukraine is possible on the basis of creative implementation of positive conceptual ideas of foreign experience, in particular US, in the aspect of developing national STEM standards and curriculum for general secondary education institutions and rethinking the concept of teachers training.

References

1. Boichenko, M. A., Sbruieva, A. A., Boichenko, V. V. (2019). Preparation of STEM teachers in the USA and Ukraine: comparative study of teachers training programs. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical Sciences, 3 (98), 60-68. DOI 10.35433/pedagogy.3(98).2019.60-68.
2. The Concept of Science and Mathematics Education (STEM Education) development in Ukraine (approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from August 5, 2020 № 960-p). Retrieved from:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text>.

LISTENING AND SPEAKING AS FACTORS FOR THE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE SPEECH COMPETENCES

Alina Borysova,¹ Alina Kolesnyk²

¹Kharkiv State Academy of Culture

²Kharkiv State University of Food Technology and Trade

Kharkiv, Ukraine

Abstract. The authors of the article study the problems associated with the organization of work directed towards the development of full-fledged unprepared communication in a foreign language. Developing the ability to speak fluently in a foreign language on a variety of topics is the most important methodological task, a mandatory component of which is the development of the skills of a foreign language listening comprehension by ear. The purpose of this article is to determine the role and place of listening during the development of speaking skills in the process of learning a foreign language.

Key words: listening comprehension, dialogic speech, speaking.

Oral speech is an extremely important means of carrying out such types of human activity as speaking and listening. The issue of perception and understanding of a foreign text by ear, their impact on the quality of foreign language acquisition, and above all, on the development of speaking skills, has always received considerable attention.

It is an indisputable fact that oral speech presupposes the presence of feedback, which becomes obvious in the implementation of dialogic speech, which takes place with the participation of conversation partners. When making a monologue, the feedback is not so obvious and can be noticed only due to the reaction of the listeners. When we talk about the use of oral speech for communication, we mean both its generation and its understanding. Speaking and listening are closely related and sometimes they coincide. Therefore, it is impossible to teach listening without speaking, and speaking without listening.

According to the method of teaching foreign languages, mastering oral speech precedes learning written, which is logical: before reading a word, it is to be pronounced and understood. Based on the same logic, you must first learn to perceive and understand a foreign language by ear, and then learn to speak. Before saying something, the student must hear how to pronounce it. We can talk about listening as a process only when the heard foreign language text is not simply perceived by the participants of the conversation but becomes clear, i.e., listening is a process of understanding oral speech. As M. I. Zhinkin stated in his work "Psychological features of spontaneous speech", "... to learn understanding the language, you need to talk, and after you are understood, make judgments about their understanding. Understanding is formed during speaking and speaking – during understanding". [1]

In the practice of teaching a foreign language, a conversation in the classroom between students, or a conversation between students and teachers often involves working only with question-and-answer exercises. Such a conversation can be considered conditional because the teacher can interfere in the conversation, correct mistakes, or ask questions to which students answer without showing their own activity. As a rule, such conversation is based on some texts, and from a communicative point of view, such exercises cannot be considered adequate to student participation in a real conversation. For the development of complex communicative competencies, it is important to practice special communicative exercises that help to model basic elements of contact communication. They allow you to gradually move to thematic communication when communication takes place in a specific area of activity to perform certain social functions. The teacher can expand the topics for communication, moving to an informal, extended conversation, which follows from the thematic one. Constant practice of communication on related topics, which aims not just on establishing contacts, but on mutual understanding, influence on the emotional state of the interlocutor, the system of his moral and social values, allows us to diversify the range of communicative exercises, gradually moving to free conversation.

Without the development of foreign language listening comprehension skills by ear and its understanding, it is impossible to fully communicate freely with the interlocutor. That is, the combination of listening and speaking makes it possible to control the level of understanding of each other through the adequacy of their answers.

Its inner side, namely – meaningful comprehension, determines listening as one of the types of speech activity. Listening is a complex, specific human activity, and the content of the listening process comes from outside, is not structured, and is not controlled by consciousness. The decision on how to react to the interlocutor's statement is made based on internal neural processes of analysis and synthesis, which is realized in the understanding or misunderstanding of the speech message. The product of listening is inference and subsequent reaction in the form of a response, often through speaking. Moreover, if it is possible to distinguish speaking as a separate independent activity, then listening can be accepted as a kind of auxiliary type of this activity in the process of verbal communication, which stimulates the development of communicative abilities.

Speaking and listening are united by a common means of forming and formulating thoughts through language. The difference is that during speaking, a person uses his own way of forming and formulating opinions, and during listening, the opinions of other people are analyzed. However, in both cases, the opinion (thought) is formed and formulated by means and due to language. That is why these activities can be attributed to the general field of social and communicative activities.

Dialogue is a means by which the teacher can control the processes of thinking in the process of teaching listening, activating the attention, memory, will, and consciousness of students. The connection of listening with the elements of speech is manifested through the activation of speech patterns, which involves the integrated development of hearing and speech skills, as well as through the inclusion of verbal means of managing mental activity in the form of communicative dialogue.

The current statement was tested experimentally:

1. listening was combined with a dialogue between the teacher and students at the stage of discussing the heard material;
3. students listened to the material at least twice without further discussion in the group.

Such an experiment revealed a certain regularity: the results of understanding audio texts, which after listening were discussed by the group in the form of a dialogue, were higher than the understanding of the texts, the content of which was checked in writing. In addition, the indicators of listening comprehension and the quality of students' answers and their own statements on the topic were higher when the teacher communicated with students twice: after the first and after the second

listening to audio material. In the case of a double survey (between and after listening), students transmitted the content of the audio text very close to what they were listening to, using the vocabulary they had just heard. During the oral discussion of the text once, only after listening, the students conveyed the content in their own words, deviating from the structure of the heard text.

Thus, we concluded that dialogue on the content of the heard text helps the teacher to control mental actions of students in the process of teaching listening, stimulates unprepared expression on the content of the heard material, and promotes the development of spontaneous speech.

REFLECTION OF THE UKRAINIAN ETHNOCULTURAL SPECIFICS IN A CIRCLE CONCEPT

Alina Borysova, Larysa Sapozhnikova
Kharkiv State University of Food Technology and Trade
Kharkiv, Ukraine

Abstract. The question of the functioning of a circle concept on the Ukrainian language background is studied. Semantic ambiguity accompanying the specified concept is defined, and cognitive models of the circle concept in the Ukrainian national picture of the world are traced. The authors prove that the studied concept as a linguistic marker demonstrates various functional properties. Lexical units verbalize it, and it acquires the meaning of a code. The study shows that the circle concept in the worldview of the Ukrainian people is an important universal unit because it absorbs an idea about the ideal and the world order; its nature and essence function within the sacred, mystical, creative, spiritual matters.

Key words: circle concept, conceptual picture of the world, linguistic picture of the world, Ukrainian national picture of the world, the semantics of the concept.

Analysis of conceptual spheres and their components allows us to determine the ratio of universal and national in the conceptual and linguistic picture of the world. In our opinion, the scientific literature does not sufficiently consider the problem of determining the units on which the value principle of the ideal is concentrated. Among them, we consider it necessary to single out the concept of a circle, which reveals various functional properties, determines the need to study its symbols, images, and mythologemes; to consider cognitive models of the circle concept in the Ukrainian national picture of the world.

The subjective attitude to reality is reflected in the national picture of the world, the linguistic markers of which are various concepts. They are verbalized through lexical units and acquire the meaning of the code. The works of both foreign and domestic scientists concerning the study of this issue: M. Johnson, C. Fillmore, A. Verzhbytska, Y. Stepanov, V. Zhayvoronko, L. Lysychenko, O. Selivanova, and

others, occupy a worthy place. The concept is found at the intersection of linguistic data with psychological, cultural, informational ones. We use the definition of the concept proposed by M. Skab because it is a virtual unit of the mental level, "which reflects the content of the results of human knowledge about the environment and which concentrates information concerning the object, its properties, place in the cultural sphere, results of emotional comprehension...". In its turn, it "motivates this unit's development and enrichment through the enrichment of the individual emotional and cultural experience of native speakers" [5, p. 6]. In the continuum of concepts, the scientist M. Pimenov singles out the key ones, which are widely represented in the paremiological fund, folklore, and fiction. Their verbalizers are frequent and express deep meanings. V. I. Kononenko in the work "Symbols of the Ukrainian language" [2] identifies those elements of meanings, forms, and functions that most fully convey the people's spirit, the peculiarities of language thinking. Scientists M. Johnson, J. Lakoff, W. Telia pay attention to the "conceptual function of the metaphor" because metaphor exists for the emergence of concepts and their linguistic representation. In the process of the development of the metaphorical expression of concepts, there is a "comprehension and experience of phenomena of one kind in terms of phenomena of another kind" [3, p. 389]. According to V. Telia, metaphor is "the most powerful means of forming new concepts", i.e. the discovery in the linguistic form of new knowledge about the world – empirical, theoretical, or artistic assimilation of reality [6, p. 81]. At the heart of conceptual metaphors are cognitive models – "some stereotypical image, through which experience is organized, knowledgeable about the world around" [4, p. 8]. These and other works contributed to the formation of the theoretical basis of our scientific intelligence.

The task of our work is to study semantic content and verbalization of the concept of a circle. The purpose of the article is to analyze cognitive models of this concept within a group of symbols to denote an ideal, its metaphorical expression in the Ukrainian national picture of the world.

This concept in the Ukrainian people worldview is universal, as it absorbs the idea of the ideal, the world order; its nature and essence function within the sacred, mystical, creative, high, spiritual. In V. Zhayvoronko's lexicographical work "Signs of Ukrainian Ethnoculture" the meaning of the concept of the circle is recorded, which conveys its metaphorical conceptual components: the symbol of God and eternity, because there is no beginning or end in the circle; protective shaft

(in divination); protection from evil forces. Ritual understanding of the circle as a symbolic boundary, which has magical properties of protecting one's own space from the penetration of hostile forces from another world, is found in folklore texts ("Marusya was born by her mother, surrounded by the moon, sunbathed") [1, p. 300]. Such implementation of the image as a metaphor actualize the semantic load of the impossibility to enter the circle-amulet.

The notion of the origin of life, its cycle, infinity is associated with the circle in the Ukrainian language. According to the beliefs of our ancestors, the name of the Sun's mother was Kolyada. There is a possibility of this name's origin from the ancient name of the sun – the circle. The ideal and harmony are reflected in the mythology about the Sun through the names Svitovyd, Kupaylo, Lado, the Higher Cosmic Power, the Eye of God. In folk tales, songs, paremias we find solar images: holy, saintly, God, pure.

In our opinion, the symbols-archetypes circle, the sun is close to the sign with a relatively definite meaning (circle, wheel – sun, sun – heat, light). The concept of the circle in its turn has materialized variants and is realized in many concrete images: sun, wheel, lunar circle, egg, clew, halo, ring.

Semantic ambiguity accompanies this concept: harmony, life, amulet, beauty, sublimity, integrity, isolation, security.

Within the concept, opposite meanings are revealed: completeness / infinity, perfection / primitiveness, reliability / danger. The system of such symbols was open in the times of the mythological worldview for the perception of new layers as the basis for the formation of new cognitive models of the concept of the circle – the harmony of the world and a human, the continuity of being, and eternity of renewal.

The idea of absolute simplicity combines with the idea of harmony, which is motivated by the simple shape of a circle. In the mythological context, the ideal is represented by the symbolism of the egg (note: in shape, only its yolk resembles a circle). Later, in the national imagination, the egg was perceived as a model of the world: shell – the sky, film – clouds, protein – water, yolk – the earth. The fairy tale "Chicken Ryabenka" broadcasts the integrity of the worldview, a deep sacred meaning based on ancient mythology: the golden egg is a sun symbol, a wish for world harmony, which people should follow and carefully protect.

Undoubtedly, the fairy tale "Paradise-Egg" is also a remnant of an ancient myth. The information encoded and transformed in it symbolizes a "vulnerable earthly

paradise" (Paradise-Egg), for careless handling of which a person is necessarily rewarded by selling his soul to a tempter. This understanding goes back to Christian interpretations of the model of the world and the personal life of an individual.

Thoughts about good and evil are filled with myths, so they trace the confrontation of the characters, condemn the short-sighted actions of a man, actions of the serpent, mouse, which, according to popular belief, belong to the evil force. The world is fragile, life is as vulnerable as an eggshell, and the ideal is guarded by mythologized ancestors who give life to all things.

Thus, the examples testify to the national semantic content of the circle concept, its philosophical basis, and mysterious nature with the involvement of the components of moral, ethical, and mental plans (good, evil, truth, guilt, soul).

At the present stage of language development, the semantics of the circle concept is realized in phrases that demonstrate many new figurative meanings. The image of the circle is an ideal model for the realization of the idea of closeness both in the literal sense and in metaphors. We would like to add that the basic load of the studied concept could also be manifested through the concept of security. For example, family circle, a circle of friends, circle of like-minded people, circle of application, circle of questions, a circle of tasks, circle of history, circle of compatibility, scientific circle, professional circle, state circle, political circle, influential circle, youth circle, a circle of acquaintances, ideas circle, a circle of communication, circle of persons, readers' circles, creative circles, a circle of buyers, etc.

According to the study, language units associated with the symbolism of the ideal in the Ukrainian national picture of the world acquire bright colors and create close associative ties. The circle concept is characterized by the appropriate content, constant dynamics, features of objectification, and requires further research.

CHALLENGES OF UNIVERSITY EDUCATION IN THE XXI CENTURY

Iryna Didenko, Svitlana Shybirina
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

Abstract. Fast-changing world requires quick reactions. Today one should run in order to, at least, stay at one place, otherwise, they will fall behind with no chance of catching up. Education is not an exception. Generation gap is increasing. And today even young teachers sometimes don't understand and can't find an appropriate approach to their students. And this is not about ageism. Nowadays knowledge and skills one obtained at university is not enough in order to be successful in professional life. Life-long learning is the only way out. And university education will never be the same it was before. Now for students it is more beneficial if they are taught by the practitioner rather than a theoretician. Current learners will argue every disputable statement, they are critical, demanding and not loyal. Even the Universe is playing against us if to bear in mind the challenges the educators faced during pandemic in 2020. Higher education should be adjusted to this new reality, otherwise, it will disappear soon, because our stakeholders don't need something they can't benefit from.

Key words: changes-in-changes, distance learning, life-long learning, soft skills, university education.

A fifth part of the XXI century has already gone away, at this point it is worth stopping and analyzing what we have done right and what requires fixing. The brief overview of all the processes gives us understanding of how fast everything is changing now compared to the XX century. If in the past age it took several decades before something habitual and traditional was changed, the first twenty years of the XXI century demonstrated that the vast majority of technologies, approaches, methods, inventions and ideas become out-of-date at an alarming speed. If, for example, at the end of the XX century people were dreaming about having a video-cassette recorder for years and years, in the XXI century these devices rather quickly

became affordable for every family and in several years they turned obsolete and were replaced by DVD players, which in their turn held out for no more than a couple of years.

In the sphere of education, especially higher education, similar processes are taking place. Top-down approach in education doesn't work anymore. Students are not objects for teaching; they are subjects of learning. Wide exposure to information via the Internet gives them an opportunity to update themselves, to quickly find whatever they need, to check whether something is true or false. Thus, the previous aim of education to arm students with the necessary knowledge is not relevant anymore. If universities focus their attention only on transmitting knowledge to the next generations they will soon lose all their learners. What students require now is skills, especially soft skills and practical hard skills. In order to meet the current requirements university teachers have to develop their own soft skills, to familiarize themselves with the new methods of teaching, that rather remind methods of training than teaching, when the teacher is not the source of information, but a facilitator, who directs and encourages their learners.

Next challenge for universities lies with the levels of higher education. If before most students after doing a Bachelor's Degree were trying to enter a Master's Degree Program in order to get better job in future, to have better promotional opportunities. Today more and more students either try to enter certain foreign universities and do Master's Degree there or refuse from continuing formal education. And the reason for this is pretty simple: the most part of the employers considers Bachelor's Degree as the enough level of education for their employees. This is not even an obstacle for being promoted to the senior positions in the company. Because today employers value more skills of the worker (leadership, time-management, decision-making, problem-solving, stress-resistance, communication, creative thinking, critical thinking, computer literacy) than their qualifications. Thus, for universities, if they want to attract and retain their students, it is crucial to reconsider their approach to Master's Degree programs. These programs should have certain USPs (Unique Selling Points) that will differ them from the products of competitors, and what is more, from Bachelor's Degree programs. In order to be attracted students need to understand the added value that they will get if they enter the Master's Degree program.

The next problem all the universities faced this year is distance learning caused by CoVid-19 shutdown. Sudden necessity for universities to move online uncovered a number of issues: lack of equipment, lack of computer literacy skills among teachers and students, lack of money for purchasing pro-accounts of distance learning platforms and licensed computer programs, resistance of certain teachers. But the main problem was with false understanding of some teachers of the idea of distance learning. Some teachers thought that this is about sending the books and assignments to their students via email and checking the performed tasks. But this is not about distance learning, this is more about emergency learning. That, by the way, according to the students' surveys, appeared to be counter-productive: most of students were dissatisfied with this mode of learning, as well as most of teachers complained on heavier workload, when they had distance teaching and assessing.

In autumn 2020, when the pandemic lockdown continued, the things were improved: teachers mastered different platforms for real-time teaching: Zoom, Skype, Google Meets, etc. Lots of free of charge trainings were conducted for educators on online methods of teaching and learning. And the whole picture now seems much better than it was in spring. The results of students' surveys also proved this. It should be mentioned that for certain students distance learning now looks much more attractive than face-to-face learning, because it allows them to combine learning and working.

The world will never be the same. The analysis of the dramatic changes in education of the recent years allows to claim that we need either to run fast today or we will appear far behind the whole world and the time. The approach 'changes-in-changes' should be applied. When we see that the world is changing and start adjusting to them, it seems to be too late, because these changes, when they are on the move, they already are in the process of outdated. Thus, in order to catch the wave, we need to anticipate these changes and overtake the time, otherwise, we will never be competitive on educational market and as a result our universities will disappear.

DISTANCE ENGLISH TEACHING IN PRIMARY SCHOOL: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Nataliia Kokhanova

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Sumy, Ukraine

Abstract. Distance education is different from the traditional education. Distance education means that educational information and instruction are provided to learners who are physically distant from the source of that information and instruction.

The main purpose of the article is to light the characteristics of distance learning, define its main advantages and disadvantages and find out distance learning tools.

It has been found that there are synchronous and asynchronous distance learning tools that are used at different stages of distance learning. We have identified advantages and disadvantages of distance education, which indicate the need to develop and improve distance learning in order to combine traditional forms of learning with new (distance).

Key words: distance learning, English, primary school.

Distance learning is an opportunity to study and receive the necessary knowledge remotely from the school at any convenient time. The realities of today require distance learning not only for those who wish, it has become a challenge of time. And even younger students faced distance learning during the pandemic.

Distance learning is characterized by

- ✓ flexibility, which is manifested in the absence of the need to attend regular classes and the opportunity to study at a convenient time and place;
- ✓ parallelism, training can be carried out simultaneously with training in another area;
- ✓ a large audience, which involves the simultaneous access of many students to a large number of sources and enable students to communicate with each other and with teachers through telecommunications;

- ✓ efficiency, which is to reduce the cost of training by effective use of training space and technical means;
- ✓ manufacturability, which means the use of new advances in information technology in the educational process;
- ✓ sociality, equal educational opportunities regardless of place of residence, state of health and social status;
- ✓ internationality, which is manifested in the possibility of receiving education in universities of other countries without going abroad and providing educational services to foreign citizens;
- ✓ positive impact on the student, which is to increase creative and intellectual potential;
- ✓ a new role of the teacher, which is being updated and expanded;
- ✓ quality that is not inferior to the quality of full-time education by involving in the development of appropriate courses the best teaching staff, the use of modern teaching materials, introduction of specialized quality control of distance education.

In fact, all these specific characteristics of distance education are its positive aspects, but at the same time there are shortcomings, which can be divided into those that apply primarily to students and those that apply to teachers and institutions that will introduce a new form of learning. The first category includes: lack of social interaction, which is a direct consequence of the virtual learning format; technological problems, which most often consist in fear of new technologies or their absence; portability of materials due to the electronic form is usually convenient, but not always 100% better than traditional textbooks. The second category includes such disadvantages as: high initial investment without which it is impossible to develop and implement this training; technological issues, i.e. the availability of technical support and its compliance with the needs of the new form of education; improper materials that are not suitable for use in distance learning; lack of the necessary cultural acceptance – not everyone in our country is ready for a new form of education and takes it seriously, and therefore it is obviously necessary to conduct some preparatory work with future students. It is not difficult to notice that all these points in methodological terms are difficulties on the way to the introduction of a new form of education, to overcome which requires time, funding and a significant amount of teachers' work. However, the advantages outweigh the disadvantages, so the need for a distance learning system is urgent and applies to all disciplines without

exception, including English. Today in Ukraine distance learning of foreign languages is in its infancy and requires, above all, the development of a thorough theoretical basis [1].

Distance learning technologies represent many new opportunities for teaching foreign languages, which allow to further expand the range of teaching methods. It is important to review these distance learning options to distinguish their ability levels, as these systems have different limitations on the learning process. For example, one-way systems that use only presentations have been criticized for not providing anything other than a video distribution system that could be reproduced by sending videos to students. The lack of direct bilateral interaction, which characterizes many distance education programs, is contrary to the goals of foreign language teaching. However, using this interaction, distance technologies can maintain the integrity of foreign language teaching. The use of e-devices, such as the Internet and multimedia, is the main means of providing e-learning, and content, technology and services are the three key sectors of e-learning.

It was found out that distance learning tools are divided into two groups:

1) synchronous – chats, Viber, Telegram, SKYPE, platforms for video conferences – Zoom, Moodle, Teams;

2) asynchronous – e-mail, blogs, forums, Twitter, Classroom, online testing.

Each group has its advantages and disadvantages. We will consider them in the tables below [2].

Table 1. Advantages and disadvantages of online synchronous communication

Advantages	Disadvantages
Maintaining personal contact with students	Fragmentation of learning – students may be in situations that distract them
Feeling of direct voice contact	Communication time is limited
Immediacy, operational cooperation and personal contacts	The problem of presence can arise for those people who are busy at work
Instant feedback from the audience	May need additional software

Through the use of these teaching aids, students can improve their communication skills and strengthen their speaking skills. During e-learning, anxiety is reduced and students become more confident. Teachers try to integrate their learning materials with additional Internet resources to create a meaningful learning

environment. Emails and chats are improving students' writing and reading skills. Students have the opportunity to increase their ability to use the Internet freely.

Table 2. Advantages and disadvantages of online asynchronous communication

Advantages	Disadvantages
Extra time and opportunity to consider decisions and think about the answer	Participants feel a lack of personal contact and verbal communication
Opportunity to participate in the learning process at any time	It takes a longer period to make group decisions
Students with different language skills may be involved in the course	Feedback may be delayed for days or hours
A sense of comfort when communicating in writing	There is no possibility to practice oral speech

The majority of distance education today takes place using the Internet, now readily accessible for the vast majority of students whether in their own homes or at facilities such as local libraries. These electronic means are used to distribute the learning material, keep students in touch with teachers, and provide access to communication between students. Of course, distance learning can use other technological formats including television, DVDs, teleconferencing, and printable material, but the immediacy and functionality of Web learning has made it a first choice for many distance learners. Online programs often take advantage of a number of emerging technologies to make keeping in touch and effectively communicating ideas easier and more efficient than ever before and students may find themselves using interactive videos, e-mail, and discussion boards to complete their lessons [3].

The distance form of learning can be successfully used in the study of a foreign language by students at any stage of learning. Methodological materials for distance learning should be aimed at independent development of foreign language communicative competence of students, acquisition and training of all necessary linguistic skills, provide the necessary conditions for learning new language material with further practical use, encourage active creative search [4]. But it is inappropriate for primary school students to use only this format of education. We believe that younger students can study remotely only partially and when urgently needed. In our opinion, in primary school for distance learning it is better to use asynchronous learning tools to test the acquired knowledge, and new material should be provided to

children through live communication and direct contact with the teacher and classmates.

References

1. Романюк, С. М. (2015). Дистанційне навчання англійської мови у процесі професійної підготовки майбутніх юристів: стан та перспективи. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля, Серія «Педагогіка і психологія», Педагогічні науки, № 1 (9), с. 171-176.
2. Гулак, В. О. (2019). Особливості дистанційного навчання іноземної мови. Бакалаврська робота, Спеціальність 6.020303 «Філологія».
3. Ryan, M. (1997). Education casts wide net. TechWeb News, October.
4. Сидоренко, І. А. Дистанційна освіта як сучасний метод викладання іноземної мови. Retrieved from:
http://www.kamtsl.kpi.ua/sites/default/files/files/sydorenko_dystantsiina.pdf.

INFORMATIZATION OF MODERN SOCIETY AS A NEW STAGE OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Natalia Salnikova

Donetsk Law Institute Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Mariupol, Ukraine

Abstract. The article considers the relevance of the study of informatization as a resource of modern society, its essence and significance in the educational process. The conceptual apparatus of the information paradigm of modern Ukrainian society, aimed at the formation of the information society, is determined, and the processes of informatization of society in general are analyzed.

Key words: globalization, information, informatization, educational process.

Modern civilization is considered to be informationally and technically developed, and it is the development of science and education has led to the prosperity of many states that have supported basic science, applied research and education. Not the least role in this was played by the popularization of scientific achievements among the broadest sections of the population. The high average level of education of citizens, especially young people, causes an increase in the number of discoveries, patents, accelerates the pace of their introduction into production, which leads to an increase in the gross domestic product (GDP), foreign exchange earnings, state authority and living standards. To work successfully in the future, it is necessary to implement the principle of lifelong learning, because, in a technologically rich world, which is undergoing rapid change, primary education is not enough.

Today's world has entered a new stage of life, where information plays a significant role. Global informatization of society is one of the dominant trends in civilization in the 21st century. Due to the rapid increase in the capabilities of information technology, new information technologies, the information environment of living and living of people is being formed, and an information society is being created. In this society, not only fundamentally new opportunities appear for a person, but also previously unknown problems arise.

Today, modern information and communication technologies are used in the activities of almost every enterprise and organization. The modern century is characterized by intensive development and introduction of computer science in all spheres of life. This manifested itself in the intensive improvement of computer and communication technology, in the emergence of new and further improvement of existing information technologies, as well as in the implementation of applied information systems. Advances in computer science have taken an important place in organizational management, in industry, in research and computer-aided design. Informatization has covered the social sphere: education, science, culture, medicine. Through the Internet, a significant number of users turn to services that provide these areas.

Informatization is a set of interconnected organizational, legal, political, socio-economic, scientific and technical, production processes aimed at creating conditions to meet information needs, the realization of the rights of citizens and society through the creation, development, use of information systems, networks, resources and information technologies based on the use of modern computer and communication technology.

Computing and communication equipment, telecommunication networks, databases and data banks and knowledge, information technology, the system of information and analytical centres of various levels, production of technical means of informatization, systems of research institutions and training of highly qualified specialists are components of national information infrastructure to provide economic prosperity. As the experience of other countries shows, informatization contributes to the national interests, improving economic governance, development of knowledge-intensive industries and high technologies, increasing labour productivity, improving socio-economic relations, enriching the spiritual life and further democratization of society. The national information infrastructure, created taking into account world tendencies and achievements, will promote equal integration of Ukraine into the world community. Information and communication technologies are gradually, actively and relentlessly integrated into all spheres of human activity and society, become a powerful catalyst and a determining source of their objective development [1].

The modern system of higher education, which fully meets the requirements of the time, is one of the main factors in increasing the quality of human capital, a

generator of new ideas, a guarantee of dynamic development of the economy and society in general. In order for Ukrainian higher education to indeed perform these critical tasks effectively, it needs to be updated to take into account current global trends in the development of education in a broad socio-economic context. Problems of Ukrainian higher education in the global context, modernization of higher education in Ukraine requires overcoming several problems, among which the most relevant are: inconsistency of training structure with the real needs of the economy, declining quality of education, corruption in higher education, detachment from research, slow integration in the European and world intellectual space, informatization of education.

Informatization of education is a rather complicated modern trend associated with the introduction into the educational process of various types of information tools based on microprocessors, as well as electronic products and new pedagogical technologies based on the use of information and communication technologies (ICT) for training.

Informatization of education is primarily aimed at developing methods and tools focused on the implementation of primary educational and pedagogical goals through the use of the latest advances in computer technology. These include computer training of schoolchildren and students, their mastery of modern achievements of ICT, modernization of education, goals, methods and forms of teaching, its content.

The current stage of development of education is associated with the widespread use of modern information and communication technologies and opportunities provided by the global Internet.

We can say that in Ukraine they pay much attention at the state level to the informatization of society in general and education in particular. Programs aimed at solving urgent problems of informatization of education, including the development of infrastructure of a single educational information space, development of electronic educational resources and their use, training of teachers in the field of ICT, their introduction into the educational process, management practices of educational institutions.

Thus, the informatization of education is the basis of the global process of informatization of society, and therefore should precede the informatization of all other areas of social activity, because it is here that social, psychological, cultural and professional foundations for informatization of society are formed. The ability to

independently acquire knowledge at the present stage of development of the information society becomes a vital necessity for everyone.

References

1. Malovichko, O. V. (2010). Organizational potential of the state in the discourse of globalization and informatization. synopsis of thesis. National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. 20 p.

АДАПТУВАННЯ ІНШОМОВНИХ ВІДІМЕННИКОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Наталія Векуа

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Київ, Україна

Abstract. The article characterizes the adaptation of foreign noun adjectives, reveals the influence of extralinguistic factors on the choice and implementation of word-forming resources of modern Ukrainian nomination.

Key words: borrowing, neosemantism, innovation, adjective.

Для з'ясування тенденцій розвитку мови, чинників змін у ній, стійкості таких змін і характеру їхнього впливу на структуру мовної системи має минути не менше 10 років. Життя сучасного українського суспільства демонструє таку інтенсивність змін, на які неминуче реагує й мова, деякі тематичні групи лексики оновлюються протягом місяців, а то й тижнів і навіть днів. Таку динаміку мови засвідчують, зокрема, найменування органів влади, політичних угруповань і їхніх членів, громадських акцій: *антикризова коаліція, мовний майдан, податковий майдан, Євромайдан, диванна сотня, безвізовий режим, Мінські домовленості, Мінські зустрічі, Мінські угоди, антикорупційний суд, сіра зона, ООС, Офіс Президента України* тощо. Вивчення номінативних процесів перебуває в полі зору слов'янських лінгвістів, які в різний час досліджували вплив позамовних чинників на вибір і реалізацію словотворчих ресурсів сучасної української номінації. Це праці Н. Д. Арутюнової, К. Бузашіової, В. Г. Гака, Р. Гжегорчикової, Ю. Л. Гінзбурга, А. П. Грищенка, М. Докуліла, В. Дорошевського, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Г. В. Колшанського, В. І. Критської, О. С. Кубрякової, Я. Кухаржа, А. Марковського, О. І. Моїсеєва, І. Онхайзера, Г. Пауля, О. Г. Ревзіної, Я. Розвадовського, Б. А. Серебреннікова, П. А. Соболевої, О. О. Тараненка, В. М. Телії, І. С. Торопцева, Г. А. Уфимцевої, М. М. Янценецької та інших.

Сигналом до пошуку джерела появи неосемантизму за межами системи української мови є іншомовна форма слова. У 2004 році в українських текстах до оцінно зарядженого спектру колоративів втягується найменування нового спектра кольорів. Нейтральний відносний прикметник *помаранчевий*, похідний від іменника *помаранч/помаранча*, запозиченого з італійської мови, можливо, через польське і, частково, німецьке посередництво [ЕСУМ IV: 508], розширив свій функційно-семантичний і словотвірний потенціал, набувши позначення кольору атрибутики партії «Наша Україна», що прийшла до влади внаслідок подій листопада – грудня 2004 р. в Києві. Його стали вживати в ролі субстантива *помаранчевий (помаранчеві)* як найменування члена партії або її прихильника, як у лапках, що увиразнювали оцінність такої номінації, так і без них: *Майдан зібрав людей в погонах і цивільних, митців, інтелігенцію, студентську молодь, яка найближче сприйняла і найпотужніше підтримала помаранчевий рух* (В. Ющенко).

Прикметник *помаранчевий* та похідні від нього функціонують в атрибутивній, субстантивній функціях і як власна назва: *Мій сусід, отой старенький єврей, приніс булочки й сигарети, помахав мені помаранчевим прапорцем* (Л. Костенко); *Найпривабливіша політична сила в таборі помаранчевих* (УС, 16.04.2007, № 14, с. 4); *Уявімо, якби я зійшов з дистанції у вересні 2004 року: чи відбулася б Помаранчева революція, чи було б потім 5 років щеплення демократії?!* (В. Ющенко). Крім того засвідчено широкий спектр інших якісних і відносних прикметників, залучених нині до шкали оцінювання українського політикуму: *...наші політики, що пробують іменуватися «помаранчевими» (хоча насправді значною мірою вже рядяться в інші кольори – біло-червоні, малинові, а частина плавно переходить із помаранчевого у зелено-доларовий, прозоро-газовий чи шоколадно-карамельний)...* (УП, 8. 06. 2006) [1, 24-25].

На базі сполук з назвами нових об'єктів, що мають позитивну чи негативну оцінку, виник ряд простих афіксальних похідних *постпомаранчевий (постпомаранчева Україна), антипомаранчевий (антипомаранчева частина країни), непомаранчевий (уряд)*, а також численні прикметники-композиції, що вказують на кольори атрибутики партій у строкатій політичній карті сучасної України з їхніми увиразненими в контекстах оцінними конотаціями: *Економічна війна між помаранчево-білими лібералами та синьо-червоними*

тоталітарниками вже практично почалась (УП, 20. 09. 2006); *коаліція такої буде «помаранчево-малиною» й ніякою іншою* (УМ, 20. 01. 2006). Неосемантизм *помаранчевий* репрезентував реакцію української мови на події політичного життя суспільства певного періоду. За спостереженнями Є. А. Карпіловської над текстами українських ЗМІ, під активності їхнього вживання припав на 2004-2007 роки: *помаранчева адміністрація, помаранчевий альянс, помаранчевий бізнес, «помаранчева більшість», помаранчева / «помаранчева» влада, помаранчевий електорат, помаранчева мода, помаранчеві партії, «помаранчева» періодика, «помаранчеві» рейди, помаранчева структура, «помаранчевий» формат* тощо [1, 25-26].

Зі спадом активності вживання прикметника *помаранчевий* як неосемантизма виявлено в тих же виданнях й диференціацію його оцінного значення, посилення в ньому негативного компонента. На це вказують негативно заряджені об'єкти його позначення, вживання в лапках, і негативно забарвлений контекст: *Поки що Універсал підписали не всі, і він не став гарантією недоторканності капіталів і кучминих олігархів, і помаранчевих рейдів* (УП, 18. 08. 2006), *...таким зазіханням перешкоджає падіння економічних показників країни, продовольчо-енергетичні кризи, корупскандали, міжусобиці «помаранчевих»* (Д, 07. 07. 2006, № 109, с. 21) [1, 27].

Сплеск словотворчої активності прикметника *помаранчевий* у новому оцінному значенні став даниною часу, задовольнив когнітивні потреби українських мовців у певних суспільно-політичних обставинах. Саме через виразну не лише метафоричність своєї семантики, а й її прив'язаність до конкретних суспільних подій і обставин вищеподані похідні залишилися фактами мовної діяльності українського суспільства й не потрапили до стійкого лексичного фонду української літературної мови, відображеного в нових нормативних словниках. Це цілком закономірно, оскільки без контексту, без знання суспільно-політичних реалій того часу, перебігу подій за лаштунками українського політикуму та його дійових осіб неможливо зрозуміти семантику неосемантизма та його дериватів [1, 28].

Динамічний характер мови зумовлений передусім зовнішніми, позамовними впливами, зорієнтованими на пізнання реального світу. Наприкінці 2019 року – протягом 2020 року світ охопила пандемія. Внаслідок цього в українській лексикон проникли й функціонують запозичення COVID-19, COVID, Covid,

ковід і коронавірус. Англiцизм COVID – це абревіатура COronaVirus Infectious Disease, яку треба було б перекладати КОВІХ (коронавірусна інфекційна хвороба) або КОВІЗ (коронавірусне інфекційне захворювання). У мові новотвори адаптуються непослідовно, тому в практиці сучасного слововжитку немає однастайності щодо функціонування іменників COVID-19, COVID, Covid, ковід: *Через новий спалах Covid під карантин потрапили 108 мільйонів китайців* (УП); *Стратегії боротьби з ковід немає* (ДТ, 25. 06. 2020); *Станом на понеділок, 19 жовтня, у світі зафіксовано 39899915 випадків зараження COVID-19* (ДТ, 19. 10. 2020).

Новотвором цього періоду є іменник *коронавірус*, на позначення родини вірусів, які викликають захворювання. Новий коронавірус визначено як новий штаб, раніше не ідентифікований у людей. COVID-19 – це інфекційне захворювання, спричинене останнім виявленим коронавірусом. У сучасному слововживанні слова *ковід* і *коронавірус* набувають синонімічних ознак: *У всьому світі розробляється 70 вакцин проти коронавірусу, три препарати вже проходять випробування на людях, оскільки виробники ліків прагнуть знайти ліки від смертельного патогену* (УП, 14. 04. 2020); *Раніше повідомлялося, що штат Нью-Йорк став епіцентром поширення коронавірусу у Сполучених Штатах* (ДТ, 16. 04. 2020); *Нас наздогнала перша хвиля епідемії коронавірусу, яку більшість країн пережили навесні* (ДТ, 11. 10. 2020); *Загалом 17 жовтня у світі зафіксували майже 325 тисяч нових хворих на коронавірус* (УП, 19. 10. 2020).

Більшість нових суфіксальних прикметників утворилися від іменників [1, 272]. Прикметниковий суфікс **-н-** називають найбільш абстрактним, власне структурним прикметниковим суфіксом [3, 122]. Його вважають нейтральним, оскільки бере участь у творенні відносних і якісних прикметників. Від новотворів *ковід* і *коронавірус* в українській мові послідовно утворюються відносні прикметники *ковідний* і *коронавірусний*: *Ковідне кільце звужується* (ДТ, 11. 10. 2020); *Польща після низки антирекордів відкриває ковідний госпіталь на стадіоні в Варшаві* (УП, 19. 10. 2020); *Люди похилого віку перебувають у групі найбільшого ризику щодо коронавірусної хвороби* (Укрінформ, 16. 04. 2020); *Нагадаємо, що пандемія коронавірусної інфекції в світі ще не досягла свого піку, заявила офіційний представник Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Маргарет Харріс* (ДТ, 16. 04. 2020).

Дослідники наголошують на труднощах диференціації префіксально-суфіксального й префіксального способів творення прикметників [3, 296]. Прикметники *антиковідний, антикоронавірусний, протиковідний і протикоронавірусний* розглянемо як префіксально-суфіксальні одиниці, оскільки «визначальним критерієм є семантична мотивація таких прикметників, а не їхня словотвірна структура» [2, 135]. Їхню словотворчу активність реалізовано такими словотвірними типами: 1) словотвірний тип з префіксом **анти-** й суфіксом **-н-** зі значенням «який спрямований на боротьбу з тим, що названо твірною основою»: *У МОЗ відповіли на запит щодо витрат антиковідного фонду* (Прямий, 21. 10. 2020) *Жарти жартами, але Україна в плані запровадження драконівських антикоронавірусних ініціатив далеко не перша в Європі* (УП, 02. 04. 2020); 2) словотвірний тип з префіксом **проти-** й суфіксом **-н-** зі значенням «який призначений для запобігання того, що названо твірною основою»: *Міський голова Харкова проходить обстеження в німецькій клініці, куди його доставили в ніч на четвер у протиковідній капсулі* (УП); *Чому Стокгольм так довго не посилює протикоронавірусні заходи* (ДТ, 15. 04. 2020); Ці словотвірні моделі цілком відповідають законам українського словотворення.

Зміни в українському лексиконі, спричинені розвитком українського суспільства в нових планетарних і політичних умовах, дає підстави виділити різні типи реакцій мови на нові явища в суспільній свідомості, стверджувати про формування у свідомості сучасних українців нових суспільних, планетарних і мовних стереотипів.

Література

1. Вплив суспільних змін на розвиток української мови: Монографія / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
2. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1979. 406 с.

4. Д – газета «День» – day.kiev.ua.
5. ДТ – газета «Дзеркало тижня» – dt.ua.
6. ЕСУМ IV – Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1983. Т. 4: Н – П. 2003. 656 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
8. П – сайт «Прямий» – prn.ua.
9. Укрінформ – Українське національне інформаційне агентство – ukraineform.ua.
10. УМ – газета «Україна молода» – umoloda.kyiv.ua.
11. УП – інтернет-газета «Українська правда» – pravda.com.ua.
12. УС – газета «Українська столиця».
13. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті / В. А. Ющенко. – Харків: Фоліо, 2014. – 511 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ВОЛОНТЕРІВ

Ольга Гребенюк, Руслана Білоус

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Кременчук, Україна*

Abstract. Theoretical-methodological analysis of phenomena of emotional burnout was performed, its main features, factors of emerging, stages and symptoms were researched. These allowed to define phenomena of «professional burnout» as a mark of lack of adaptation of volunteers, connected with regulation and expression of emotional state. It was revealed that demands to emotional work foster variety of expressions of syndrome of burnout (exhaustion, cynicism, lowering productiveness, worsening of well-being). And that knowledge of symptoms of burnout makes it possible to prevent the emerging and aggravation of this state.

Key words: syndrome of emotional burnout; emotional exhaustion.

Актуальність вивчення «синдрому емоційного вигорання» у психології зумовлюється підвищеною стресогенністю соціально-економічних умов життєдіяльності, у яких знаходяться волонтери, адже їх робота відноситься до числа найбільш стресогенних в емоційному плані видів праці. Напруженість навантаження волонтерів викликає психоемоційне інтенсивне спілкування з людьми з різними порушеннями психічної, емоційної, поведінкової сфер, що погіршує психічне здоров'я учасників волонтерського руху та сприяє розвитку синдрому емоційного вигорання, особливо у екстремальних ситуаціях. Метою статті є з'ясування теоретичних основ виникнення стану емоційного вигорання у волонтерів.

Вивченням «синдрому емоційного вигорання» займалися В. Бойко, В. Богуш, Н. Водоп'янова, С. Джексон, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Р. Кепьюто, Л. Китаєв-Смик, М. Лейтер, С. Майер, К. Маслач, Л. Малец, О. Марковець, В. Шафуелі та ін. У словнику поняття «вигорання» вперше з'явилося у 30-х роках ХХ століття у сленгу спортсменів та позначало

виснаженість і нездатність атлетів після тривалих виступів і тренувань надалі брати участь у змаганнях [1]. Пізніше, внаслідок збільшення кількості фахівців соціальних служб, які у процесі здійснення професійної діяльності почувалися емоційно виснаженими та знесиленими, проблема емоційного вигорання привернула увагу й американських спеціалістів-соціологів. У результаті проведених досліджень, серед працівників соціальної сфери було виявлено своєрідний професійний «стрес спілкування», який отримав назву синдрому «психічного вигорання» і почав розглядатися як стрес-реакція на тривалі напруження міжособистісних стосунків. Х. Маслач та її колеги досліджували взаємодію людей у ситуаційному контексті роботи та виділили ситуативні чинники вигорання: значна кількість клієнтів, наявність негативного зворотного зв'язку від клієнта, відсутність особистісних ресурсів для подолання стресу. У 1982 р. Х. Маслач опублікувала методичку MBI (Maslach Burnout Inventory) для вимірювання вигорання, шкала вимірів якої стала найпопулярнішим інструментом емпіричних досліджень [2]. Відтоді емоційне вигорання розуміється через форму виробничого стресу, що корелюється з задоволеністю працею, організаційною культурою та плінністю кадрів.

Х. Маслач та С. Джексон розроблено трьохфакторну модель емоційного вигорання: емоційне виснаження (зниження емоційного фону, байдужість або емоційна перенасиченість), деперсоналізація (деформація відносин з іншими людьми в межах виконання робочих функцій) та редуція особистих досягнень (тенденція негативно оцінювати себе, знижувати свої професійні досягнення та успіхи, обмеження власних можливостей чи обов'язків відносно інших осіб) [2].

Узагальнення визначень терміну «вигорання» дозволило Б. Пельман і Е. Хартман виділити три головні компоненти емоційного вигорання: емоційне і фізичне виснаження, деперсоналізацію та знижену робочу продуктивність. Емоційне виснаження проявляється у перенапруженні, спустошеності, вичерпності емоційних ресурсів, знеособлених і формальних контактах з оточуючими, негативних установках прихованого характеру, внутрішньо-стримуваному роздратуванні із наступним виникненням конфліктів. Деперсоналізація є зміною самосвідомості з характерним відчуттям втрати свого «Я», переживанням відсутності емоційної залученості до значущих інших. Знижена робоча продуктивність означає знецінення компетентності,

цінності діяльності, невдоволеність, негативне відношення до себе, байдужість до роботи [3].

Є. Ільїн і В. Бойко розглядають емоційне вигорання через складний багатовимірний конструкт, що виникає в результаті негативних психічних переживань, виснаження, від тривалого впливу напруги у представників професій, діяльність яких пов'язана з міжособистісним спілкуванням та супроводжується емоційною насиченістю і когнітивною складністю. Емоційне вигорання як вироблений організмом механізм психічного захисту проявляється у формі часткового або повного виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи [1].

Структура синдрому емоційного вигорання (за В. Бойком) являє собою послідовність трьох фаз: напруги з симптомами переживання психотравмуючих обставин, незадоволеності собою, тривоги і депресії; резистенції – неадекватного вибіркового емоційного реагування, емоційно-моральної дезорієнтації, розширення сфери економії емоцій, редукції професійних обов'язків; виснаження: емоційний дефіцит, відстороненість, деперсоналізація, психосоматичні та психовегетативні порушення [1].

Професійна деформація розвивається поступово, починаючи з періоду адаптації, яка досягається ціною витрат функціональних резервів організму за рахунок так званої біосоціальної плати. Реакція організму на зовнішні та внутрішні впливи протікає в залежності від сили чинника, часу його дії та адаптаційного потенціалу організму. Порушення регуляторних процесів призводить спочатку до функціональних, потім до морфологічних змін в організмі, що засвідчує розвиток хвороби [5].

Отже, проведений теоретичний аналіз сутності емоційного вигорання уможливив визначення двох його основних характеристик: емоційного та фізичного виснаження, негативно діючих на професійну діяльність і особисте життя. На розвиток синдрому емоційного вигорання впливають соціально-демографічні особливості, вік, стать, рівень освіти, сімейний стан, стаж роботи, особистісні особливості, витривалість, умови роботи, перевантаження, дефіцит часу, тривалість робочого дня, зміст праці, число клієнтів, гострота їх проблем, глибина контактів, участь у прийнятті рішень, зворотній зв'язок, рольовий конфлікт.

Висновки. Узагальнення наукових концепцій дозволяє визначити поняття «емоційне вигорання» як синдром, що розвивається на основі постійного впливу на людину стресових ситуацій і сприяє інтелектуальному, фізичному та душевному виснаженню, перевтомі. Перспективними напрямками подальших досліджень є уточнення і розширення уявлень про чинники, що впливають на розвиток синдрому «емоційного вигорання» в професійній діяльності волонтерів, у пошуку нових психокорекційних стратегій для зміцнення їх психологічного здоров'я і стресостійкості.

Література

1. Бойко В. В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении: Санкт Петербург, Питер. 1999. С. 105-124.
2. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е издание. СПб.: Питер, 2008. С. 29-41; 47-50.
3. Малкина-Пых И. Г. Психология экстремальных ситуаций // справочник практического психолога. Москва: Эксмо. 2005. С. 79-90.
4. Барабанова М. В. Изучение психологического содержания синдрома «эмоционального сгорания» // Вестник МГУ. Сер. 14: Психология. 1995. № 1. С. 54-58.
5. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. М.: Медицина, 1960. 254 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

*Григорій Григоренко, Альона Борщевська
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна*

Abstract. Theoretical analysis and practical recommendations on the organization of Physical Culture and recreation work in general education institutions during extracurricular hours are given. Physical Culture and recreation work with students requires a systematic approach to the formation of their conscious health-developing activities. The system of optimizing the work of Physical Culture, Health and sports events at the school provides for the organization of extracurricular and extracurricular health-improving, preventive educational measures, active health-improving recreation, relaxation. It is noted that the use of various forms of extracurricular activities for Physical Culture and recreation work, taking into account psychophysical features, provides a positive dynamics in the formation of a conscious attitude of students to physical culture, a healthy lifestyle, and a health culture.

Key words: exercise and wellness work, technologies, methods, health culture, extracurricular time.

Фізичне виховання в освітній сфері, як складова частина загальної системи освіти, має закласти основи забезпечення та розвитку фізичного й морального здоров'я, особистісно орієнтованого формування культури здоров'я учнів, комплексного підходу у підготовці підростаючого покоління до активного життя. Цей процес повинен здійснюватись на засадах пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання освітньо-оздоровчого середовища, різноманітних засобів, оновлення методів та форм духовного і фізичного виховання, оздоровлення учнів в умовах безперервності цього процесу.

Як зазначається у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді (2004) «основними завданнями фізичного виховання учнів є

формування свідомого ставлення до свого здоров'я та здорового способу життя, підтримці життєвої енергії, хорошого настрою, зібраності, фізичної готовності до навчання, володіння рухами, задоволеності особистою фізичною підготовленістю, вміння цікаво проводити вільний час, високої рухової активності, наявності позитивних звичок».

Є. Жуковський (2013), Г. Безверхня (2013), В. Лях (2014), Ю. Копилов (2016) вказують на значну роль фізкультурно-оздоровчої роботи в позаурочний час, яка спонукає школярів до фізичного розвитку, вдосконаленню рухових навичок й зміцненню здоров'я, сприяє долученню учнів до активних занять фізичною культурою.

Науковці Ю. Желєзняк, В. Кашкаров та І. Кравцевич (2002) зазначають, що фізкультурно-оздоровча робота є однією з важливіших складових освітнього процесу у школі в позаурочний час і пропонують різноманітні форми її організації та методик проведення. Вчені розкривають роль педагога, який здійснює безпосереднє організаційне й методичне керівництво цим напрямком позакласної роботи.

Особливого значення фізкультурно-оздоровча робота у загальноосвітній школі набуває у зв'язку зі зростанням учбового навантаження, збільшенням кількості хворих дітей різних нозологій, несприятливими екологічними умовами, зростаючою гіподинамією. Головна роль фізкультурно-оздоровчої роботи полягає у сприянні нормальному фізичному розвитку організму, прищепленні та вдосконаленні різних рухових навичок з метою зміцнення здоров'я та сприяння масовому охопленню школярів заняттями фізичною культурою.

Мета роботи з означеної проблеми полягає в теоретичному аналізі та практичних рекомендаціях щодо організації фізкультурно-оздоровчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах в позаурочний час. Методологічною основою дослідження є системно-структурний підхід для досягнення мети. Дослідження проводились на базі *загальноосвітніх закладів* міста та узгоджено з планом наукової роботи кафедри методик викладання спортивно-педагогічних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету. Нами були застосовані наступні методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення; педагогічні спостереження, опитування; методи статистичного опрацювання отриманих даних.

Вирішення завдань фізичного виховання в освітніх закладах потребує об'єднання зусиль усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Фізкультурно-оздоровча робота загальноосвітнього закладу – це цілеспрямована робота, яка передбачає створення нових засобів і форм організації освітньо-виховного процесу, що мають охопити максимальну кількість учнів, батьків, вчителів, залучити їх до систематичних занять фізичною культурою, спортом, пропагувати здоровий спосіб життя.

Фізкультурно-оздоровча робота з учнями потребує системного підходу до формування їх усвідомленої здоров'ярозвиваючої діяльності. Категорію «здоров'ярозвиваюча діяльність особистості» ми розглядали як свідоме, соціально-ціннісне ставлення до свого здоров'я, фізичне вдосконалення, формування активної позиції щодо здорового способу життя, бажання володіти новими оздоровчими технологіями та санітарно-гігієнічними знаннями тощо.

Для отримання необхідних даних ми провели опитування учнів щодо шляхів набуття необхідних знань з формування рухової активності, здорового способу життя та ставлення до особистого здоров'я. 91% респондентів зазначили, що вони отримують необхідну інформацію про ціннісне ставлення до здоров'я під час уроків, із популярної літератури, засобів масової інформації, з мережі Інтернет, спеціальних спортивних телевізійних передач, переглядів змагань, зустрічей з видатними спортсменами свого регіону тощо. 32% учнів до фізичного самовдосконалення та ціннісного ставлення до здоров'я спонукали приклад вчителів фізичної культури, тренерів, керівників спортивних секцій. 29% учнів зазначили сімейні традиції, які сприяють здоровому способу життя, піклуванню за своє здоров'я. 8% учнів самостійно почали займатися фізичним вдосконаленням під впливом однолітків, які свій вільний час проводять на спортивному або тренажерному майданчику.

Спираючись на наведені дані, ми можемо констатувати той факт, що не тільки уроки фізичної культури, але й сам вчитель, класний керівник, батьки мотивують школярів до фізичного самовдосконалення. Тому система оптимізації роботи фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів у школі передбачає як моніторинг навичок і вмінь, набутих у процесі занять так і організацію позакласних та позашкільних оздоровчих, превентивних виховних заходів, активного оздоровчого відпочинку, релаксації.

Сучасні методики організації фізкультурно-оздоровчої роботи вимагають нового підходу до організації фізичного виховання школярів у позаурочний час. Вчителі максимально використовують наявні резерви фізкультурно-оздоровчих заходів, систематично оновлюють новітніми технологіями фізкультурно-спортивну та оздоровчу роботу. Ми врахували у своїй роботі й те, що позакласні фізкультурно-оздоровчі заходи проводяться для організації вільного часу учнів, їх всебічного фізичного вдосконалення, забезпечення активного відпочинку, набуття інформації щодо нових оздоровчих технологій збереження й зміцнення здоров'я.

Позакласна фізкультурно-оздоровча виховна робота побудована на систематичних й епізодичних видах позакласних занять. Систематичні заняття проводяться в секціях, гуртках фізичної культури (загальна фізична підготовка, з окремих видів спорту, спортивних ігор тощо). Для виховання потреби систематично виконувати фізичні вправи, навчання елементарним знанням й придбанню вмінь, необхідних для самовдосконалення в області фізичної культури у загальноосвітніх закладах проводять епізодичні заняття – заходи профілактичної спрямованості та пропаганди ціннісного ставлення до свого здоров'я.

Вибір форм проведення заходів залежить від багатьох факторів: фізичної підготовленості, кількості учнів (хлопчиків і дівчаток в класі), віку школярів і його психофізіологічних характеристик, мотивації до занять фізичними навантаженнями, а також методичних рекомендацій до їх проведення.

Ми використовували у своїй роботі різноманітні форми фізкультурно-оздоровчої спрямованості, які відображені на Рис. 1, дотримуючись при цьому загальних методичних принципів та з урахуванням стану здоров'я школярів, їх віку, статі, загальної фізичної підготовки. Такого роду заходи є не тільки засобом пропаганди здорового способу життя, але й вагомим стрижнем у соціалізації учнів. Особлива увага приділяється тим учням, які не відвідують спортивні гуртки, пасивні під час проведення масових заходів з фізкультурно-оздоровчої роботи. Через певний час вони починають проявляти зацікавленість та інтерес до подій, пов'язаних з фізичною культурою, спортом, збереженням особистого здоров'я.

Спостерігаючи за роботою класного керівника, вчителя та враховуючи їх досвід, можна стверджувати, що серед учнів популярними є активні форми

проведення заходів. Слід також зазначити, що у своїй роботі педагоги чітко і системно практикують взаємну співпрацю сім'ї та школи. З цього випливає висновок, що клас, сім'я і школа є колективом однодумців, основне завдання якого – виховати здорове підрастаюче покоління.

Рис.1. Форми роботи фізкультурно-оздоровчої спрямованості з учнями у позаурочний час

Найбільш захоплюючими для учнів є квести. Квест – це гра-пригода, під час якої її учасникам потрібно подолати смугу перешкод для досягнення поставленої мети, яка складається із завдань різного ступеню складності і спрямованості в залежності від обраної тематики. Результатом виконання завдання є слово, число або ключова фраза. Квест для підлітків може містити інтелектуальні та спортивні завдання на спритність і кмітливість, який можна проводити на спортмайданчику, галявині.

Пропонуємо загальний опис квесту «Кроки до здоров'я», мета якого – залучення школярів до активних і регулярних занять фізичною культурою, виховання гармонійно розвиненої особистості. У квесті беруть участь кілька команд, він розвивається за лінійним сюжетом з логічним фіналом, який визначає переможця. Завдання підбираються вчителем або класним керівником,

враховуючи при цьому методику проведення цього ігрового методу, як найбільш привабливого для учнів, який в невимушеній формі підвищує фізичну підготовленість школярів, позитивно впливає на їх особистісне ставлення до здоров'я як людської цінності, сприяє їх соціалізації.

Завдання «Робота головою», «Риболовля», «Лабіринт», «Склади пазл», «В'яжемо мотузку», «Переправа», «Подолай перешкоди» та інші не тільки подобаються учням, а й виконують основні завдання заходу – залучення їх до активних рухових дій та популяризації регулярних занять фізичною культурою. Після виконання чергових завдань учні отримують новий фрагмент інформації, який потрібно використовувати на інших етапах квесту. У спрощеному варіанті проведення квесту всі завдання можна видати відразу. Переможцем буде визнаний той, хто першим прийшов до фінішу. У будь-якому випадку, фінал квесту необхідно зробити яскравим, коли всі учасники гри, правильно відповіли на останнє питання, й отримали змогу знайти захований скарб з подарунками.

Враховуючи те, що наше дослідження стосувалося вивчення впливу на учнів заходів з фізкультурно-оздоровчої роботи у загальноосвітньому закладі в позаурочний час, ми зібрали дані згідно питань, що були окреслені на початку та вкінці експерименту. Вони характеризують позитивну динаміку змін та представлені у Таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка впливу на учнів заходів з фізкультурно-оздоровчої роботи

	Основні питання	До експерименту, %	Після експерименту, %
1.	Бажаю систематично займатися фізичною культурою	13,3	17,8
2.	Ставлю певні цілі в процесі фізичного виховання	10,2	12,4
3.	Самостійно цікавлюсь і шукаю додаткову інформацію в галузі фізичної культури	7,5	10,6
4.	Самостійно займаюсь фізичними вправами в умовах дозвілля	8,6	10,3
5.	Знаю фізкультурно-оздоровчі програми, проекти, бажаю бути їх учасником	4,7	6,2

Результати переконливо свідчать про те, що в умовах експерименту застосування різноманітних форм позаурочних заходів з фізкультурно-

оздоровчої роботи з урахуванням психофізичних особливостей забезпечило позитивну динаміку формування свідомого ставлення учнів до фізичної культури, здорового способу життя, культури здоров'я.

Спираючись на позитивні результати нашого дослідження можемо стверджувати, що система роботи фізкультурно-оздоровчої спрямованості в сучасній школі потребує об'єднання зусиль усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, батьків, громадських організацій для досягнення цілей виховання, формування здорового способу життя та культури здоров'я як особистісно-соціального феномену.

Література

1. Безверхня Г. В. «Організація і методика оздоровчої фізичної культури»: методичні рекомендації (для вчителів фізичної культури). Умань, 2012. 72 с.
2. Железняк Ю. Д. Педагогічне фізкультурно-спортивне вдосконалення / Железняк Ю. Д., Кашкаров В. А., Кравцевич І. П. М.: Видавничий центр «Академія», 2002. 384 с.
3. Жуковський Є. І. Самостійна фізкультурно-оздоровча діяльність школярів (інструктивно-методичні матеріали). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 44 с.
4. Каинов А. Н. Организация работы спортивных секций в школе: программы, рекомендации / авт.-сост. Каинов А. Н. Волгоград: Учитель, 2018. 167 с.
5. Москаленко Н. В. Інноваційні технології у фізичному вихованні школярів: навч. посіб. / Москаленко Н. В., Степанова В. І., Власюк О. О., Шиян О. В. Дніпропетровськ: Інновація, 2011. 238 с.
6. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Світ виховання*. 2004. № 4 (5). С. 6-31.
7. Стасенко О. А. Організація фізкультурно-оздоровчої роботи у загальноосвітніх навчальних закладах: шляхи та перспективи. *«Молодий вчений»*. № 9.1 (36.1) 2016 р. С. 151-157.
8. Суббота Ю. В. Оздоровчі рухові програми самостійних занять фізичною культурою і спортом: Практичний посібник. Випуск 1. Київ: КНЕУ, 2007. 164 с.

ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Григорій Григоренко, Юрій Посоха
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Abstract. The purpose of the work is to study the process of formation of motor abilities of students of a general education institution. The general analysis of a condition of physical readiness of pupils is resulted. Generalized information on the main parameters of motivation to form and improve the physical abilities of students. The authors claim to have received positive results from the study of individual education of physical abilities of students. This was facilitated by exercises that can be used both during training sessions and optionally for their self-improvement. The formation and improvement of the level of physical fitness, physical development, ability to learn movements and other personal qualities of students depends on the selection of means of pedagogical influence and determination of their ratio, which are chosen by the teacher.

Key words: motor abilities, teaching methods, motivation, tests, physical exercises.

Виховання рухових здібностей учнів – важливий педагогічний процес, результативність якого залежить від знання закономірностей вікового природного розвитку сили, витривалості, швидкості тощо. Формування цих здібностей можливе лише тоді, коли вчитель володіє не тільки загальними науковими позиціями про вікові особливості та закономірності розвитку школярів, але й має загальну характеристику учнів класу, де він працює, володіє сучасними педагогічними технологіями щодо їх формування.

Питанням формування рухових здібностей учнів, вдосконаленню змісту, форм та методів навчання присвячено багато робіт науковців, які звертають увагу не тільки на систематичне їх оновлення, але й на впровадження в сучасний освітньо-виховний процес (Г. Безверхня, 2002; М. Смирнов, 2005;

С. Марченко, 2008; В. Григоренко, 2011; Т. Круцевич, 2014, 2018; Ю. Мельник, 2017). Широко використовується діагностика рухових навичок, яка розроблена з урахуванням актуальності питання здоров'язбереження (Т. Круцевич, 2011; В. Романенко, 2005; Л. Сергієнко, 2001; Л. Волков, 2003; В. Лях, 2006; М. Судаков, 2008) та особистісно орієнтованого підходу до їх формування (І. Бех, 2003; Д. Джонсон, 2010).

В процесі теоретичного аналізу, вивчення педагогічного досвіду з фізичного виховання і спортивної підготовки учнів нами визнана актуальність дослідження та встановлено, що новітні педагогічні технології формування рухової сфери учнів повільно впроваджується в навчально-виховний процес й потребують систематичного оновлення згідно вимог сучасної освіти.

Мета роботи полягає у дослідженні процесу формування рухових здібностей учнів загальноосвітнього закладу. Завдання дослідження: надати аналіз теоретичної та методичної літератури з означеної проблеми; визначити загальний рівень фізичних здібностей та вмотивованості учнів до занять фізичною культурою; експериментально підтвердити, що рекомендовані у освітньо-виховний процес фізичні вправи завдяки особистісно зорієнтованому підходу у формуванні в учнів рухових здібностей мають позитивні результати.

Для досягнення мети були використані наступні методи: аналіз наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури, яка розкриває вплив фізичних вправ на рівень рухових навичок учнів; педагогічні спостереження, бесіди, опитування, анкетування для виявлення проблем та оцінки практичного стану досліджуваної теми; кількісний аналіз даних дослідження із використанням методів математичного опрацювання.

Учасниками дослідження були учні загальноосвітніх закладів міста Слов'янська. Дослідження проводилися в умовах навчально-виховної діяльності учнів на уроках фізичного виховання та позакласної роботи. Базою дослідження були кафедра методик викладання спортивно-педагогічних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», загальноосвітні школи м. Слов'янська Донецької області.

Залежно від рівня фізичної підготовки, особливостей біологічного та психічного розвитку учні по різному реагують на фізичне навантаження. Цей та інші фактори обумовлюють індивідуальний підхід як у навчанні вправ, так і у вихованні фізичних здібностей учнів. Він, насамперед, передбачає необхідність

вивчити їх психосоматичні, соціальні, моральні характеристики. Для виконання вправ учнями вчителю треба знати, як спланувати індивідуальний обсяг навантаження, співвідношення засобів, кількість повторень вправ тощо. Після проведення педагогічного контролю за допомогою емпіричних методів ми отримали та проаналізували необхідні дані.

В рамках нашого дослідження ми надали загальний аналіз стану фізичної підготовленості учнів, який здійснювали за методикою Л. Сергієнка (2001), що включала 6 рухових тестів з визначенням їх результатів. Отримані дані оброблялись відповідно критеріям означеної методики. Наведені на Рис. 1. показники відображають рівень комплексної фізичної підготовленості учнів.

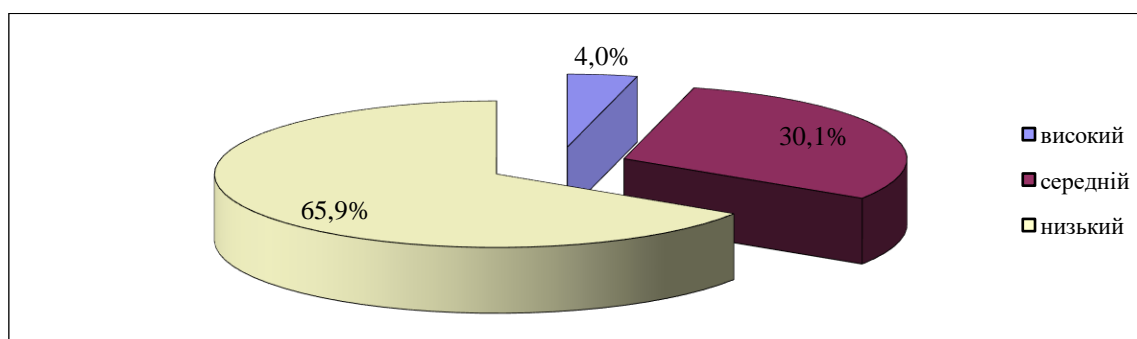

Рис. 1. Рівень фізичної підготовленості учнів

Як вказують дані, що представлені на Рис. 1, низький рівень мають 65,9% учнів, середній – 30,1% і лише 4,0% мають високі показники. Тому вчителю фізичної культури слід звернути увагу на вирішення питання щодо підвищення рівня комплексної фізичної підготовленості учнів, особливо звертаючи увагу на особистісно зорієнтоване формування та вдосконалення фізичних здібностей учнів, їх рухової активності.

Для розробки фізичних вправ, рекомендацій щодо їх використання учнями, нами була зібрана та узагальнена інформація щодо основних параметрів мотивації до формування й вдосконалення фізичних здібностей учнів, результати якої представлені на Рис. 2.

Серед пріоритетних учні визначили:

- прагнення до самовдосконалення – 63,2%;
- прагнення самоствердження, самовираження – 17,6%;
- соціальні мотиви зазначили – 14,4%;

- задоволення духовних і матеріальних потреб визначили для себе 4,8% учнів.

Тобто, ми мали типову картину щодо бажання учнів до самовдосконалення та самоствердження, але вони потребують системного психолого-педагогічного супроводу, особистого прикладу вчителів фізичної культури, тренерів.

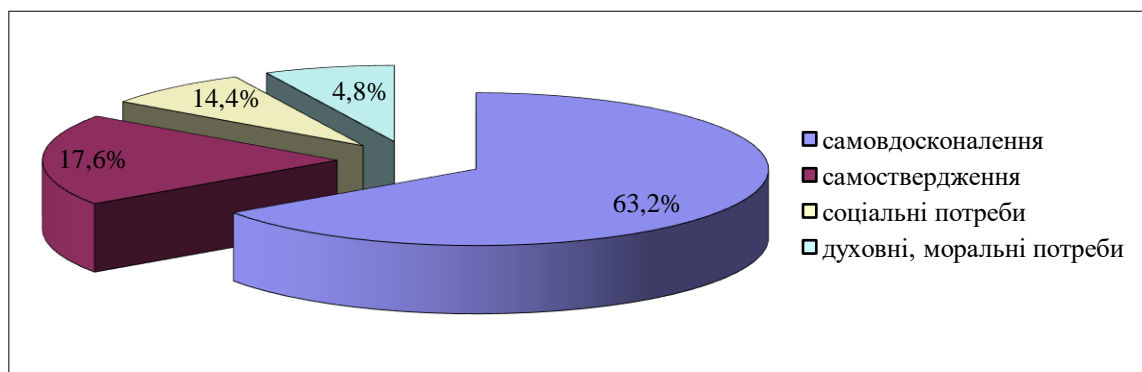

Рис. 2. Мотивація до вдосконалення фізичних здібностей учнів

Індивідуальному вихованню фізичних здібностей учнів сприяють вправи, які можуть використовуватись, як під час навчальних занять, так і за вибором для їх самовдосконалення. Ми пропонували учням деякі вправи з легкої атлетики, які сприяють розвитку основних показників рухової активності:

- ходьба різного темпу на певну відстань, з подоланням підйому та спуску;
- біг у повільному темпі, біг на дистанцію 200-300 метрів;
- біг з прискоренням на 10, 20, 30 метрів тощо;
- метання тенісного, гумового, кидки набивного м'яча;
- нахили тулубу;
- підстрибування вгору;
- стрибки в сторони-вперед через паралельні риски, що намальовані на відстані 0,5 метра одна від одної;
- стрибки через гімнастичні палиці;
- вправи з предметами (зі скакалкою, м'ячем, обручем, обтяженням) тощо.

Доцільно зауважити, що сучасні спортивні майданчики навчальних закладів мають тренажерні комплекси, які можуть використовуватись учнями для самовдосконалення. Обираючи вправи на тренажерах за рекомендацією вчителя, учні опановують вправами для формування та систематичного вдосконалення певних рухових навичок, а також окремих груп м'язів.

Проведені теоретичні та експериментальні дослідження дозволили нам сформулювати низку особливостей розвитку у учнів рухових здібностей під впливом фізичних вправ. Їх сутність полягає у наступному:

- структура педагогічних технологій формування рухових здібностей у учнів визначається на засадах урахування інформації відносно характеристики сенситивних періодів їх психічного і функціонального розвитку;

- зміст програм, рухових комплексів визначається інформацією відносно індивідуальних особливостей психічного і фізичного розвитку учнів, до яких потрібно віднести наступні педагогічні та анатомо-фізіологічні чинники: вік, стать, рівень фізичного розвитку, тип вищої нервової діяльності, тип конституції тіла, функціональні можливості в умовах максимального рухового тесту, рівень соматичного здоров'я, рівень стабільної позитивної мотивації до систематичних занять фізичною культурою, спортом, прагнення до здорового способу життя тощо;

- педагогічні форми й методи розвитку фізичних здібностей учнів повинні знаходитися в стані перманентного удосконалення, модернізації та трансформування. З цією метою вчитель фізичної культури системно здійснює інтеграцію таких компонентів фізичного виховання, як спеціальні фізичні вправи, рухливі та спортивні ігри, різноманітні варіанти колового тренування, релаксація.

Отримані дані дослідження доводять, що застосована методика особистісно зорієнтованого учнів виховання фізичних здібностей є ефективною. Основний зміст її полягає в тому, що обсяг навантаження і відпочинок, засоби і методичні прийоми повинні повністю відповідати особливостям розвитку особистості кожного учня. Зазначаємо також, що мотивований диференційно-інтегральний підхід до планування і реалізації завдань, спрямованих на формування рухових здібностей у учнів є дієвим і це підтверджується наступними результатами:

- у *середній віковій групі* учнів показник сформованості сили, швидкості і швидкісно-силових здібностей відповідно зріс на 22,9%; 33,4%; 35,6%;

- рівень розвитку витривалості, спритності і гнучкості збільшився на 28,8%; 36,1%; 39,8%;

- у *старшій віковій групі* учнів рівень розвитку сили, швидкості, швидкісно-силових здібностей зріс відповідно на 36,7%; 38,3%; 39,2%;

- показник витривалості, спритності і гнучкості збільшився на 40,4%; 30,1%; 27,9%.

Аналізуючи дані дослідження нами встановлено, що сенситивні зони психофізичного розвитку учнів загальноосвітнього закладу є біологічною і психолого-педагогічною основою планування особистісно орієнтованого формування у них рухових здібностей у різноманітних методах організації та проведення занять. Вона характеризується наступними показниками:

- розвитком фізичних якостей в умовах змагальної діяльності учнів; розвитком фізичних якостей в умовах дидактичної рухової ігрової діяльності;
- формуванням мотиваційно-потребнісного компоненту свідомого відношення учнів до фізичної культури;
- використанням спеціальних індивідуально дозованих рухових фізкультурних та ігрових комплексів, рухових режимів;
- реалізацією системи управління процесом формування рухових здібностей до якої входить планування, організація, регулювання, контроль, корегування.

Таким чином, від підбору засобів педагогічного впливу і визначення їх співвідношення, які обрані вчителем, залежить формування й удосконалення рівня фізичної підготовленості, фізичного розвитку, здібностей до навчання рухів та інших особистісних якостей учнів.

Результати експериментального дослідження дозволяють аргументовано стверджувати, що визначальним фактором ефективного розвитку рухових здібностей учнів є врахування особливостей психофізичного розвитку. На їх основі потрібно здійснювати дозування фізичних навантажень з урахуванням таких базових параметрів як: потужність, обсяг, термін одноразового і серійного впливу, інтервали відновлення, форма відновлення, морфологічна, функціонально-енергетична спрямованість обраних фізичних навантажень.

Досягненню мети дослідження також у повному обсязі сприяв мотивований диференційно-інтегральний підхід, який передбачав використання впливу індивідуальних оптимумів педагогічних факторів на розвиток рухових здібностей учнів. Запропонована низка організаційно-педагогічних, методичних, технологічних рекомендацій та вказівок до їх практичного використання вчителем фізичної культури, тренером були ефективними у оптимізації процесу формування у учнів рухових здібностей.

Література

1. Волков Л. В. Розвиток фізичних здібностей. К., Знання, 2003. 209 с.
2. Григоренко В. Г. Теоретичні і методичні основи розвитку рухових здібностей у учнів різного віку. Одеса: Вид-во ПДПУ ім. К. Д.Ушинського, 2003. 160 с.
3. Диагностика здоровья: сб. научных трудов / Отв. редактор Н. В. Судаков. Воронеж, 2008. 176 с.
4. Круцевич Т. Ю. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навч. посіб / М. І. Воробйов, Г. В. Безверхня. К.: Олімп. література, 2011. 224 с.
5. Педагогічні технології особистісно орієнтованого формування в учнів загальноосвітньої школи культури здоров'я: теорія та практика. навч. посібник / за ред. В. Г. Григоренко, С. О.Омельченко. Слов'янськ: Вид-во СДПУ, 2010. 346 с.
6. Психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Рапацевич. Минск: Современное слово, 2006. 928 с.
7. Романенко В. А. Диагностика двигательных способностей. Донецк: ДонНУ, 2005. 290 с.
8. Сергієнко Л. П. Тестування фізичних здібностей школярів. К.: Олімпійська література, 2001. 439 с.

ІННОВАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ КАР'ЄРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-МЕХАНІКІВ У ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Марина Клименко

Національний транспортний університет

Київ, Україна

Abstract. The article analyzes the scientific approaches to the problem of development of professional competence of the future and the career of Mechanical Engineers, described the steps of indicators and criteria for assessing the levels of development of the career competence. The importance and special significance of formation of ideas about the future career to stimulate cognitive activity of students, development of professionally significant qualities, creation and implementation of pedagogical conditions for the development of the career competence of the future mechanical engineers.

Key words: mechanical engineer, professional competence, career competence, the idea of a career, values, professionally significant qualities.

Державний поступ України за провідною тенденцією сталого розвитку суспільства, динамізм оновлення технологій, відповідне коригування виробництва та експлуатації механізмів і приладів, постійне зростання обсягів інформації та її оновлення зумовлюють підвищення вимог до якості професійної підготовки фахівців вищих технічних навчальних закладів. Сучасне суспільство потребує конкурентоспроможних фахівців, у яких сформована чітка, активна позиція до участі у виробничому й суспільному житті, розвинені ціннісно-світоглядні орієнтири, здібності до творчої діяльності, прагнення самореалізовуватися на основі задіявання індивідуально-особистісних якостей, що забезпечують індивідуально неповторний стиль професійних дій і неперервне кар'єрне зростання.

У науково-освітньому просторі обґрунтовано наукові підходи, концепції професійного, особистісного становлення та розвитку майбутніх фахівців і працівників у сфері професійно-технічної освіти, що стали теоретичним

підґрунтям виконання дослідження з проблеми розвитку кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків. Так, О. Вітковська [3], Д. Закатнов [5], Т. Канівець [9] та ін. успішність професійного навчання у вищому технічному навчальному закладі пов'язують із формуванням інтересів, ціннісних орієнтацій, із успішністю самовизначення у рамках професійного розвитку. Е. Климов [10], В. Орлов [14], Б. Федоришин [16] наголошують на необхідності розвитку у студентів уявлень про майбутню професію. Г. Балл [2], М. Бастуй [2], В. Гордієнко [2], О. Коваленко [11] обґрунтовують, що професійне становлення, самореалізація та подальше зростання у фаховій діяльності залежить від сформованості професійної придатності. Актуальними є концептуальні ідеї Е. Зеєра [6], Е. Климова [10], В. Радкевич [15] щодо важливості індивідуально-психологічних особливостей особистості у формуванні в неї комплексу професійно важливих якостей фахівця. Однак у наукових публікаціях цілісно не відображено сучасних вимірів розвитку професійної компетентності майбутніх інженерів-механіків, зокрема не розкрито сутності кар'єрної компетентності, не обґрунтовано критеріїв, показників, етапів процесу її формування та розвитку у студентів вищих технічних навчальних закладів.

У зв'язку з цим у межах статті здійснимо теоретичний аналіз напрацювань у питанні розвитку професійної і кар'єрної компетентності майбутніх фахівців, висвітлимо наукові підходи до розв'язання означеної проблеми, схарактеризуємо етапи, критерії та відповідні показники оцінювання рівнів розвитку кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків у системі професійної підготовки у вищих технічних навчальних закладах.

Студіювання наукових праць засвідчує, що професійний розвиток – це динамічний процес, котрий включає стадію підготовки до вибору професії, стадію професійної підготовки, стадію професійної діяльності. Ми поділяємо думку більшості авторів, що у процесі професійного розвитку найбільш значущим є період здобуття фахової освіти. Саме в системі професійної підготовки формується образ майбутньої фахової діяльності, закладаються професійно важливі якості, відбувається розвиток особистості засобами професійного навчання, а також поступове усвідомлення себе як представника певної професійної спільноти, у нашому випадку – це представники вітчизняної інженерії з технічним складом розуму, інтересом до техніки, технічною

кмітливостю, для яких якісна професійна підготовка стає основою кар'єрного зростання. Так, В. Радкевич обґрунтовує, що здобуття професійної освіти – це базовий етап кар'єри, оскільки забезпечує входження особистості у світ професій, адаптацію до професійного середовища, професійне навчання й оволодіння спеціалізацією [15]. Важливими є міркування Н. Ничкало, О. Щербак, які стверджують, що у процесі професійної підготовки відбувається освоєння обраної професії, необхідних навичок, формуванням компетентності [13; 17]. Д. Закатнов переконливо доводить, що здобуття професійної освіти – це найбільш результативна фаза, пов'язана з розвитком професійних умінь, а також почуттям підтримки і автономності. Успішному перебігу цієї фази сприяють консультування з питань кар'єри, виробнича практика, планування кар'єри, спеціальні тренінги [5].

У визначенні сучасних вимірів розвитку кар'єрної компетентності керувалися позицією Д. Сьюпера щодо стадій цього процесу. У розвитку кар'єри дослідник чітко розмежовує стадії пробудження (дитинство і рання юність), дослідження (юнацтво, рання дорослість), встановлення та консолідації, збереження, пенсіонерства. З огляду на мету статті зупинимося на змісті стадії дослідження, що характерна для осіб 15-24 років. У майбутніх фахівців цього віку відбувається самооцінка цінностей, інтересів, потреб, здібностей, можливостей, реалізується перший професійний вибір в освіті, розпочинається професійне навчання, перші спроби оволодіння професією. Саме в цей віковий період проявляється їхня суб'єктна позиція та індивідуальні відмінності в окремих діях і поведінці загалом, в установках на професійний вибір. Відтак відбувається розвиток і диференціація Я-концепції, виникає необхідність планування подальшого професійного розвитку відповідно до суб'єктних уявлень про кар'єрний ріст і життям в цілому [1].

Ми переконані, що процес професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків відбувається, переважно, в умовах конкретного освітнього середовища, а кар'єра реалізується під впливом – професійного. Подібні ситуації виникають стосовно постійно зростаючих вимог суспільства до професійних компетенцій майбутніх інженерів-механіків, що також формуються у професійному середовищі. Такі суперечності в умовах сучасного гуманістично спрямованого освітнього простору можливо вирішити шляхом включення в освітній процес педагогічних технологій, що уможливають

успішне становлення особистості, формування її суб'єктної позиції, позитивної Я-концепції і позитивної професійної Я-концепції. Означену думку обстоюють Д. Закатнов [5], Д. Сьюпер [1], О. Щербак [17] та інші дослідники, наголошуючи, що період отримання вищої освіти – це базовий етап кар'єри.

На основі результатів теоретичного аналізу узагальнюємо, що розвиток професійної і кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків – це процес інтеграції їхніх особистісного і професійного складників, що відбувається в рамках професійного становлення в освітньому просторі вищого технічного навчального закладу від формування готовності до майбутньої професійної діяльності – до акмерівня реалізації набутих знань, вмінь і досвіду щодо фахової діяльності та проектування траєкторії кар'єрного розвитку. Розгляд процесів формування та розвитку кар'єрної компетентності як невід'ємного компонента професійної підготовки інженерів-механіків, дозволяє стверджувати, що *кар'єрна компетентність майбутніх інженерів* – це особистісне новоутворення, що відображає зміни не тільки у свідомості людини в найбільш повному виявленні вищої потреби особистісно-професійного розвитку, але й набуття відповідних знань (науково-теоретичних; практично-процесуальних; знань щодо здійснення інженерної діяльності) та оволодіння й використання сукупності вмінь (базових, які відбивають особливості самостей особистості; професійних, які відбивають специфіку інженерної діяльності; акмеологічних, спрямованих на досягнення акме-вершин) та застосування своїх здібностей і потенційних можливостей в діяльності зі створення нового, суспільно значущого продукту, реалізацію власного кар'єрного потенціалу, з метою самоствердження шляхом внесення власного здобутку у розвиток суспільства.

Теоретичний аналіз навчальних планів професійної підготовки майбутніх інженерів-механіків, функціональних обов'язків таких працівників, свідчить, що у традиційно в змісті фахової освіти не передбачалося формування уявлень про кар'єрний успіх інженера, розвиток його кар'єрної компетентності. Тому майбутні інженери можливості свого кар'єрного зростання оцінюють як мінімальні – 34% респондентів, достатні – 33%, і позитивні – 33%. Ми усвідомлюємо, що механіки з ремонту й обслуговування автомобілів і двигунів мають мінімальні кар'єрні можливості, але «це зовсім не залежить від самої

людини, а професія Механіка з ремонту та обслуговування автомобілів і двигунів не має схеми кар'єрного росту» [12].

Проведені нами спостереження у виконанні дослідницького пошуку засвідчують, що на першому етапі розвитку професійної компетентності доцільно формувати уявлення про професійний успіх і можливість «зробити кар'єру» в окремій галузі фахової діяльності. Формування такого уявлення слугує мотивуючим фактором у розвитку потреби щодо професійного самовдосконалення у процесі профорієнтації, консультування з питань кар'єри. На наступному етапі передбачаємо ознайомлення з курсом «Вступ до професії» у процесі професійної підготовки, оволодіння базовими знаннями, уміннями, навичками, а також розвиток особистісно важливих професійних якостей, що зумовлює перехід від уявлень про кар'єру до поетапного формування і багаторівневого розвитку кар'єрної компетентності, які інтегруються із адаптацією до професії, перепрофілюванням тощо. Особливо важливим є етап професіоналізації, у перебігу якого відбувається оволодіння змістом майбутньої професійної діяльності. На заключному етапі професійної підготовки у студентів утверджуються певні кар'єрні орієнтації, пов'язані як особливостями розвитку особистісних якостей, так і з соціальними впливами, що визначають становлення кар'єрних цілей і кар'єрних планів [9].

Уявлення про професійну кар'єру відбивають когнітивний аспект кар'єрної компетентності та містять наявні знання фахівця про особистісні якості, професійний досвід, що склався на даний момент, знання особливостей соціально-економічної ситуації, умов праці за професією, прогноз успішності взаємовідносин у системі професійної праці. Такі уявлення розкривають особливості відображення суб'єктом об'єктивної реальності та ступінь адекватності цього відображення. У змісті уявлень відбивається рівень сформованості взаємозв'язку суб'єкта професійної праці з об'єктом праці.

Кар'єрна компетентність майбутніх інженерів-механіків на момент вибору прогнозованого місця працевлаштування визначається деяким специфічним змістом, пов'язаним зі специфікою їхньої професійної діяльності та професійної підготовки, ускладненістю сучасних соціально-економічних умов, особливостями виробничо-технологічного процесу [7; 12]. Відтак уявлення щодо професійної кар'єри майбутніх інженерів-механіків повинні бути своєчасно сформовані в таких аспектах: індивідуально-особистісна

зорієнтованість на самореалізацію професійної кар'єри; усвідомлення професійної кар'єри як можливості свого розвитку; адекватне формулювання й усвідомлення мети професійної кар'єри; наявність намірів планувати її етапи; вираження суб'єктивного сенсу й успіху кар'єри; рівень усвідомлення індивідуально-особистісних якостей, що мають допомогти в досягненні кар'єрних цілей тощо.

Вивчення актуальних уявлень майбутніх інженерів-механіків, що є підґрунтям формування ставлення до професійної кар'єри, дозволило виділити наступні головні особливості: в уявленнях переважної більшості досліджуваних поняття «кар'єра» є цінністю, що займає важливе місце в житті людини; поняття «професія» визначається як можливість самореалізації і самоствердження людини; поняття «робота» розуміється як можливість реалізувати професійну кар'єру. У цілому майбутні працівники розглядають кар'єру, передовсім, як засіб поліпшення матеріального становища та можливість для самореалізації і розвитку професіонала. Усвідомлення цінності та значущості кар'єри особисто для себе – нечітке, в їхніх судженнях виявляється проблемність щодо будування кар'єри за обраним фахом.

Уявлення майбутніх інженерів-механіків вирізняє високий рівень розуміння засобів реалізації професійної кар'єри, умов, за якими можливе її будування; визнання головними, визначальними чинниками в реалізації кар'єри особистісних якостей фахівця, власної активності та відповідальності за свої дії. Стосовно очікуваних труднощів у реалізації кар'єрних планів спостерігається дуже узагальнене уявлення досліджуваних, відсутність реалістичності щодо суміщення кар'єри з іншими сторонами життя людини, конкретності в уявленнях щодо зусиль, які можуть знадобитися у реалізації професійної кар'єри, невпевненість в своїх можливостях контролювати та управляти реалізацією професійною кар'єри. Переважним типом ставлення до професійної кар'єри майбутніх інженерів-механіків є позитивно-активний.

Актуальні уявлення майбутніх інженерів-механіків про професійний і кар'єрний успіх є основою їхнього ставлення до професійної кар'єри, яке склалося ще на етапі навчання в результаті накопичення професійного та життєвого досвіду. Разом із тим, у розробленні і впровадженні педагогічних умов, що сприяють розвитку кар'єрної компетентності важливо враховувати особливості професії. Інженер-механік (mechanical engineer) – це фахівець, який

займається проектуванням, конструюванням та експлуатацією механічного обладнання, машин, апаратів у різних сферах виробництва і господарської діяльності [7]. Сфера його професійної діяльності – механічне обладнання, тобто продукти технічного прогресу людства як постійні супутники людини. Інтенсивний розвиток науки і техніки зумовлює розширення сфер діяльності працівників із експлуатації машин і механізмів. Тому діяльність механіка в наш час має низку таких спеціалізацій як механіка, технічне обслуговування та ремонт автомобільного транспорту, теплова техніка, виробнича техніка, мехатроніка, розвиток виробів. Серед професійно значущих якостей інженера-механіка вирізняють такі: технічний склад мислення і розвинена довготермінова пам'ять, увага й зосередженість, фізична сила і витривалість та ретельність. Функціональні обов'язки інженера-механіка залежать від напрямку та сфери діяльності. Інженер-механік може вибрати спеціалізацію в різних напрямках – конструктор, технолог або випробувач. Конструктор займається проектуванням і конструюванням машин та механізмів, а також систем комплексної механізації виробництва. Технолог організовує процеси монтажу та наладки механізмів і активно бере участь в цьому. Також у його обов'язки входить розробка та організація оптимальних технологічних процесів із застосуванням засобів автоматизації. Випробувач виконує безпосереднє випробування та обслуговування механізмів, аналізуючи умови і оптимальний режим їх роботи.

Щоденна діяльність інженера-механіка залежить від місця його роботи. Наприклад, інженер-механік машинобудівного заводу, працюючи в цеху, згідно з посадовою інструкцією, перевіряє технічну документацію, планує розміщення устаткування та організацію робочих місць, проводить розрахунок виробничих потужностей і завантаження устаткування, контролює процес технології зварювання, керуючи роботою зварників, перевіряє правильність процесів зварювання та складання виробів, здійснює щоденний контроль якості робіт, виявляючи брак, організовує проведення діагностики, техогляду та ремонту механізмів і обладнання, встановлює технічні завдання на реконструкцію діючого і створення нового обладнання, бере участь у розробці комплексних проектів підприємств галузевого машинобудування та в розрахунках економічної ефективності впроваджуваних проектів.

Посадові інструкції не передбачають розвитку професійної і кар'єрної компетентності. Разом з тим у сучасних соціально-економічних умовах інженер повинен сам дбати про своє професійне самовдосконалення і відповідний розвиток професійної кар'єри. Основи професійної і кар'єрної компетентності закладаються у процесі професійної підготовки інженера. З цією метою визначаються структурні компоненти, критерії і показники рівнів розвитку кар'єрної компетентності. Для досліджень у сфері професійної педагогіки визначення рівнів розвитку кар'єрної компетентності дає можливість констатувати ступінь ефективності виявлених, обґрунтованих і розроблених педагогічних умов і технологій. У своєму дослідженні ми визначили їх таким чином:

- *активно-творчий* – це високий рівень розвитку кар'єрної компетентності, який при сприятливих обставинах гарантує майбутньому інженеру досягнення вершин кар'єрного розвитку. Його показниками є сформованість і активне функціонування всіх компонентів кар'єрної компетентності; ґрунтовні фахові знання, вміння і навички поєднанні із здатністю майбутнього інженера реалізувати їх у професійній діяльності та кар'єрному проектуванні; відповідність кар'єрних орієнтацій обраній професії; високий рівень сформованості внутрішньої мотивації на досягнення значимих результатів у професійному і кар'єрному зростанні, прагнення до самореалізації; високий рівень пізнавальної і володіння прийомами організації творчої діяльності; наявність чітких уявлень про професійний і кар'єрний розвиток з відповідним вмінням визначати цілі і планувати етапи власного кар'єрного розвитку; високий рівень креативності як особистісної якості; розвинена комунікативність, активна особистісна та громадянська позиція в навчанні й суспільній діяльності.

- *адаптивний* – це середній рівень розвиненості кар'єрної компетентності, який дає майбутньому інженеру шанс досягти певних успіхів у кар'єрі характеризується відповідним рівнем навчальних, суспільних та особистісних досягнень; дещо пасивним ставленням до розвитку свого творчого потенціалу; фрагментарним засвоєнням методологічної бази інженерної праці; можливістю інтуїтивно знаходити рішення у кар'єрному розвитку, але не завжди послідовним і наполегливим рухом до мети; середнім рівнем розвиненості креативності, що призводить лише до епізодичних творчих надбань;

нестабільністю спрямованості на самопізнання, самооцінку, особистісний саморозвиток і самореалізацію у професійній діяльності; значною розгалуженістю (нестабільністю) ціннісних орієнтацій; рефлексивною оцінкою своїх дій, яка не завжди є об'єктивною і адекватною. Для майбутніх інженерів із достатнім рівнем характерне позитивне ставлення до майбутньої інженерної діяльності та фахової підготовки в університеті. Їм притаманна самоідентифікація з фахівцем майбутньої професії, усталена професійна рефлексивна позиція, прагнення досягнення успіху, натомість вони не завжди виявляють адекватну самооцінку. Майбутні інженери володіють достатнім рівнем професійних знань, уміють розв'язувати не тільки загально-виробничі, але й експериментально-практичні завдання. Такі студенти мають досить стійкі уявлення про успішну кар'єру, вони мобільні, комунікабельні, виявляють інтерес до традицій, цінностей, норм і правил поведінки вищого технічного навчального закладу та беруть участь в університетських заходах.

- *пасивний* – це рівень розвитку кар'єрної компетентності майбутнього інженера-механіка, який не дає гарантій кар'єрного зростання. Характеризується низькими показниками навчальних досягнень; байдужістю до розвитку своїх професійних якостей; невизначеністю у ціннісних орієнтаціях; відсутністю мотивації до одержання вагомих результатів у професійній діяльності і кар'єрі, до самопізнання і професійного самовдосконалення. У студентів цього рівня не проявляється потреба у будь-яких досягненнях щодо науково-дослідної діяльності. Пізнавальна активність таких студентів характеризується пасивним ставленням до формування уявлень про кар'єру, і розвитку кар'єрної компетентності. Практична діяльність характеризується формальним ставленням до виконання проблемних завдань і здійснюється в основному на репродуктивному рівні. У майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів із пасивним рівнем кар'єрної компетентності спостерігається байдужість щодо майбутньої інженерної діяльності та фахової підготовки в університеті. Прагнення досягти успіху має нестійкий характер, бажання до оволодіння обраною професією в них не підкріплене активною позицією. У цих студентів відсутня наявність самоідентифікації з фахівцем майбутньої діяльності, не спостерігається усталена професійна рефлексивна позиція, їм притаманна неадекватна самооцінка. Вони мають слабкі професійні знання, вміння, навички, низьку мобільність, не проявляють інтерес до традицій, цінностей, норм і правил

поведінки вищого технічного навчального закладу, є пасивними щодо участі в університетських заходах.

Встановлені нами рівні розвитку кар'єрної компетентності майбутніх інженерів-механіків відбивають ступінь їхньої готовності приймати адекватні рішення, пов'язані із працевлаштуванням, плануванням і реалізацією професійної кар'єри, а також міру реалістичності розуміння мети професійної кар'єри, засобів її досягнення. Оцінка рівня сформованості кар'єрної компетентності фіксувалася згідно із мотиваційно-ціннісним, когнітивно-процесуальним, суб'єктно-діяльнісним, рефлексивно-оцінним критеріями з використанням оцінно-діагностичної карти і відповідними методиками.

Висновки. Кар'єрна компетентність майбутніх інженерів-механіків на момент вибору конкретного місця працевлаштування визначається специфічним змістом, пов'язаним із особливостями їхньої професійної діяльності та професійної підготовки. Особливості праці інженерів-механіків з експлуатації машин і механізмів проявляються у складній аналітичній, конструкторській, організаційній, розрахунковій діяльності спеціаліста, до якої його готують під час навчання. Однак в теперішній час склалася проблемна ситуація щодо проведення навчально-виробничої практики інженерів-механіків на підприємствах машинобудівної промисловості, більшість з яких виведені з державної власності. Підприємства не виявляють зацікавленості в наданні «майданчика» для проведення практики, тому практика має фрагментарний, редукований характер, що мало сприяє реалістичності уявлень про конкретну професійну діяльність інженера-механіка і можливості його кар'єрного розвитку. З іншого боку, підприємства виявляють низьку активність щодо працевлаштування випускників через недостатній рівень якості професійної підготовки.

Якщо при виконанні вказаних функцій інженер-механік керується не лише положеннями посадової інструкції, але на високому рівні володіє професійними знаннями та ерудицією, що дозволяють йому кваліфіковано судити про питання сфери професійної діяльності, бути обізнаним у певній галузі, а також якості особистості, що дають можливість діяти відповідально і самостійно, здатний до їх реалізації у професійній діяльності, у його свідомості на достатньо високому рівні сформовані уявлення про професійну кар'єру, розвинуті комунікативні вміння і навички, організовувати і виконувати дії, необхідні для реалізації

кар'єри, вмiє вiртуозно оперувати знаннями та iнструментами, що дають можливість вирiшувати, крiм професiйних технiчних, нетиповi й нестандартнi кар'єрнi завдання, а також ефективно вибудовувати кар'єрний шлях, то такого iнженера-механiка чекає безумовний кар'єрний, професiйний i життєвий успiх. Завдання вищих навчальних закладiв створити вiдповiднi умови для успiшної кар'єри своїх випускникiв.

Лiтература

1. Super, D. E. The psychology of career. (Reprint. Originally published: New York: Harper, 1957.) – New Delhi: Sarup Book Publishers, 2011. – 480 p.
2. Балл Г. О., Бастуй М. В., Гордiєнко В. І., Красильникова Г. В., Красильников С. Р. Психологiя працi та професiйної пiдготовки особистостi: навч. посiб. / Г. О. Балл, М. В. Бастуй, В. І. Гордiєнко, Г. В. Красильникова, С. Р. Красильников. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.
3. Вiтковська О. І. Професiйне самовизначення особистостi i практичнi аспекти професiйної консультацiї: монограф. / О. І. Вiтковська. – Киiв: Наук. свiт, 2001. – 491 с.
4. Войтович Н. Вiдмiнностi шкiльного та студентського колективiв як аспект проблеми адаптацiї першокурсникiв до умов ВЗО / Н. Войтович // Психологiчна адаптацiя студентiв першого курсу до умов навчання у ВЗО: зб. наук. ст. – Луцьк: Луцьк. держ. ун-т iм. Лесi Українки, 1999. – С. 57-65
5. Закатнов Д. О. Технологiї пiдготовки учнiвської молодi до професiйного самовизначення: монографiя – Киiв: Пед. думка, 2012. – 160 с.
6. Зеєр Е. Ф. Психологiя професiй. – Москва: Академический проект, 2003.
7. Инженер-механик ПрофГид Центр профориентации – Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.profguide.ru/professions/injener_mehanik.html.
8. Iгнатюк О. А. Теоретичнi та методичнi основи пiдготовки майбутнього iнженера до професiйного самовдосконалення в умовах технiчного унiверситету: автореф. дисс... д-ра пед. н. Харкiв, 2010. – 40 с.
9. Канiвець Т. М. Оцiнка студентами доцiльних форм роботи вищих навчальних закладiв для формування психологiчної готовностi до здiйснення майбутньої професiйної кар'єри / Т. М. Канiвець // Науковий вiсник Чернiвецького унiверситету: Зб. наук. праць. – Вип. 574. Педагогiка i психологiя. – Чернiвцi, Чернiвецький нац. ун-тет, 2011. – С. 79-85.

10. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. / Е. А. Климов. – Москва: Академия, 2004. – 304 с.
11. Коваленко О. Е. Методика професійного навчання: підручник / О. Е. Коваленко – Харків: Вид-во НУА, 2005. – 360 с.
12. Механик по ремонту и обслуживанию автомобилей и двигателей http://www.moeobrazovanie.ru/professions_mehanik_po_remontu_i_obslyzhiv_statistika.html.
13. Ничкало Н. Г. Развитие людського капіталу – стратегічне завдання професійної освіти / Н. Г. Ничкало // Педагогічні і психологічні науки України: зб. наук. праць: в 5 т. / Нац. акад. наук України. – Київ: Пед. думка, 2012. – Т. 4: Професійна освіта і освіта дорослих. – С. 27-43.
14. Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика: монографія / [Алексєєва С. В., Закатнов Д. О., Орлов В. Ф. та ін.]; за наук. ред. Д. О. Закатнова. – Київ: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014. – 196 с.
15. Радкевич В. О. Концептуальні підходи до розвитку професійної освіти в Україні / В. О. Радкевич // Управління якістю професійної освіти. Зб. наук. пр. – Київ, 2007. – С. 129-133.
16. Федоришин Б. О. Основи професіографії: навч. посібн. / О. Федоришин, О. О. Ящишин. – Київ: МАУП, 1997. – 148 с.
17. Щербак О. І. Проблеми професійно-педагогічної освіти в сучасних умовах / О. І. Щербак // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2007. – № 18-9. – С. 50-56.

ТВОРЧА СПАДЩИНА І. Є. ОВСІНСЬКОГО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Дмитро Корзун

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека

Національної аграрної академії наук України

Київ, Україна

Abstract. The relevance of studying by Ivan Ovsinsky's ideas is highlighted, who in his work "New system of agriculture" laid the foundations of organic farming. The reasons for discrediting the researcher's ideas, which slowed down the development of the scientific foundations of organic farming, are analyzed through the concept of a network system of science.

Key words: Ivan Ovsinsky, organic farming, network system of science.

Ім'я Івана Євгеновича Овсінського (1856-1910) сьогодні досить відоме серед аграрного співтовариства, зокрема тих, хто сповідує ідеї так званого органічного землеробства. Адже, його «Нова система землеробства», розроблена понад 100 років назад, базувалась на принципі раціонального використання природних ресурсів мінімізації впливу на рослину та ґрунт – все те, що лежить в основі mini- та strip-tills-технологій.

Проблема ефективного ведення землеробства стояла перед науковою спільнотою як у минулому, так і сьогодні. Адже задля забезпечення продовольчої стабільності в усі часи було вкрай актуальним. Початково землеробство розвивалось у напрямі збільшення антропогенного впливу на ріст й розвиток рослин та стан ґрунтів. Однак, ерозійні процеси плодоносного шару ґрунту, посухи, що почастишали з 80-х років XIX ст., вже тоді стимулювали наукове аграрне співтовариство замислюватись над активізацією самовідновлюваних процесів природи. Одну із головних причин нестабільних врожаїв, недородів вчені вбачали у перепаді показників вологості протягом вегетаційного періоду сільськогосподарських рослин, недосконаlih агротехнічних прийомah тощо. Революційними поглядами на зазначену проблематику відзначились праці І. Є. Овсінського, який наприкінці XIX ст.

розробив та втілював у виробничий процес авторську методику, яка інноваційно поєднувала раніше відомі, однак відкинуті прийоми. У своїй однойменній праці він виклав розроблену ним систему заходів, головною ціллю яких було слідування не біологічним вимогам рослин, а законам ґрунтоутворення, враховуючи регіональні особливості цього процесу. Для цього він відмовився від хімічних засобів захисту, а мінеральні добрива застосовував тільки за необхідності корегування складу ґрунту. Проблеми захисту рослин від шкідників, хвороб та забур'янення пропонував вирішувати правильним підбором культур у сівозміні, способом посіву та глибиною та своєчасністю обробітку поля. Сьогодні, коли людство усвідомило необхідність дотримання екологічних підходів у веденні своєї діяльності, вчення Овсінського є вкрай актуальним. Адже, поняття ефективного ведення сільського господарства включає в себе не лише високу прибутковість підприємства, але й створення стійкої агроекологічної системи, що є одним із найважливіших умов розвитку країни. Тоді як використання інтенсивних технологій у землеробстві посилює техногенний вплив на ґрунтовий покрив. Щорічна шаблонна оранка призводить до посилення ерозійних процесів, дегуміфікації та агрофізичної деградації ґрунтів з втратою агрономічно цінної структури і погіршення фізичних та водних властивостей, створенні умов для нестійкої роботи агробіоценозу.

Тому, для забезпечення продовольчої безпеки нашої держави та стабільних показників експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції, дотримання вимог її якості згідно із міжнародними стандартами при одночасному дотриманні агроекономічних стандартів великого значення набуває запровадження органічного землеробства. Його основою є пріоритетність застосування органічних добрив при повній або частковій їх заміні агрохімікатів, безвідвальна поверхнева оранка, застосування науково обґрунтованих сівозмін, післяжнивних та післяукісних посівів, бобових культур, чітке дотримання термінів у технологіях тощо. Отже, вкрай затребуваним постає вивчення новаторських ідей І. Є. Овсінського, які заклали основи вітчизняного вчення про органічне землеробство.

Однак, за життя вчений був офіційно дискредитований, а його підходи визнані як неідеї. Із погляду сьогодення зрозуміло, що відмовившись від концепції І. Є. Овсінського, вітчизняна галузева наука на пів століття загальмувала розвиток органічного, ґрунтозахисного землеробства. Тому постає

питання, які чинники сприяли цьому? Аналіз цих процесів у свою чергу дасть можливість зрозуміти ті процеси, які відбуваються у сучасному науковому житті.

Причину «провалу» «Нової системи землеробства» спробуємо пояснити через так звану «мережеву модель суспільства», основні ідеї якої запропоновані та розроблені М. Кастельсом та Р. Коллінзом. За їх словами, мережеве суспільство формується безперервними потоками інформації та комунікацій. В свою чергу, згідно із висновками І. Колесник, мережева модель науки означає інтеграцію розрізнених елементів: ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств тощо, які пов'язані між собою циркулюючою інформацією. Вузловими точками в цій моделі постають, з одного боку, стереотипи, теорії, методи епохи, а з іншого – організаційна побутова науки через різного роду інституції та поле міжособистісних контактів учених. Отже, місце дослідника в системі науки залежить від інтенсивності інтелектуальних контактів та сприйняття його та його ідей у багаторівневому вимірі: світосприйняття (макро-рівень); національні традиції та стереотипи (мезо-рівень); особистісне сприйняття та приналежність до мікро-спільноти (гуртки, об'єднання, наукові напрями та школи – мікро-рівень). Завдяки такому підходу наукове життя постає як нелінійний сценарій, де мають місце конкуренції ідей та особистостей. Отже, мережевий аналіз наголошує на антропологічній складовій історії наукового процесу, де в центрі постає не ідея, а в першу чергу носій ідеї – мислитель.

Віхи біографії І. Є. Овсінського засвідчують, що мікро- та мезо-рівні його взаємодії у науковому середовищі визначали сприйняття його ідей на макро-рівні. Новатор належав до числа національно-свідомої польської частини дворянства подільського регіону Російської імперії. Будучи студентом Новоросійського університету, історико-філологічного факультету, за нелегальне перевезення польськомовної літератури був засуджений та відправлений до заслання у віддалені губернії країни. Політична «неблагонадійність», відсутність фахової освіти та контактів серед аграрного наукового та професійного співтовариства «задали тон» сприйняттю його ідей. Так, наприклад, ще відбуваючи заслання на території Архангельської губернії, І. Є. Овсінський вперше представив науковій громадськості свої ідеї на Першому Київському обласному сільськогосподарському з'їзді, що проходив

10-20 листопада 1890 р. та об'єднав професійну спільноту Південно-західного краю, куди входили Київська, Подільська та Волинська губернії. Організатором цього зібрання виступало Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Зацікавленість господарів «Новою системою землеробства» стимулювало товариство до організації її обговорення на своїх засіданнях та на сторінках друкованого органу – журналу «Земледелие». В результаті навіть було розроблено інструкцію для проведення колективних дослідів з перевірки новаторської методики. Аналізуючи статті журналу, простежується, що редакційна політика цього видання носила завідомо упереджений характер щодо постаті та ідей дослідника, що, зокрема, проявилось у анонімних статтях вкрай критичного тону, які передували виступам І. Є. Овсінського. Вимоги для господарів, що мали долучитись до ведення колективних дослідів були досить високими, що відвернуло бажаючих від участі у них, а технологічні інструкції були розроблені у невідповідності з рекомендаціями автора. Не маючи власних підтверджень, члени товариства офіційно погодились із висновками, запропонованими іншим подібним об'єднанням – Полтавським товариством сільського господарства, які були вироблені після кілька річних дослідів на їхній дослідній установі – Полтавському дослідному полі. Сьогодні вже офіційно доведено, що і там дослідний процес був порушений, а отже, прикінцеві узагальнення були некоректні. По суті вся «система Овсінського» була зведена лише до обговорення однієї позиції – мілкої оранки, яка серед більшості тогочасних спеціалістів вважалась неактуальною ідеєю, яка йшла у протиріччя із сучасними концепціями ведення землеробства. Зокрема, це чітко простежується, аналізуючи розгорнуту статтю тогочасного авторитету серед галузевої наукової спільноти – С. М. Богданова. Саме його висновки щодо неефективності «системи Овсінського» стали хрестоматійною класикою вітчизняної агрономії та на довгі роки відкинуло у забуття «Нової системи землеробства» І. Є. Овсінського.

МЕМОРИЗАЦІЯ МІСТА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ (НА ПРИКЛАДІ М. ХАРКОВА)

Михайло Красиков

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Харків, Україна

Abstract. The article gives the analysis of the situation concerning the protection of historical and architectural monuments of Kharkiv for the period of 1991-2020 as well as the issues of historical memory that followed up the law on decommunization.

Key words: Ukraine, historical memory, XXI century.

Проблема історичної пам'яті, чим далі, стає все більш актуальною для будь-якого розвиненого суспільства. Більше того, народи, розділені державними кордонами, сьогодні прагнуть мати спільну пам'ять, хай і з цілим спектром антиномій. XXI століття також ознаменоване народженням нових методів меморизації (і не тільки у зв'язку із розвитком комп'ютерних технологій), які беруться на озброєння громадськими організаціями чи окремими ентузіастами, а іноді креативно використовуються і державними установами. Нічого дивного, що зазвичай саме МІСТО стає центром концентрації знань про минуле, як і місцем розташування більшості меморіальних маркерів.

Сучасні історики і культурологи активно вивчають «місця пам'яті», стратегії меморизації, переймаються разом із архітекторами-реставраторами, краєзнавцями та іншими небайдужими людьми проблемами збереження історичного середовища, розробляють меморіальні сайти і створюють віртуальні музеї та галереї, що в цілому сприяє комплексному вивченню минулого і більш адекватному його сприйняттю суспільством.

У деяких містах, крім традиційних історичних музеїв, співробітники яких вкупі з частиною викладачів ЗВО та місцевими краєзнавцями традиційно вивчали минуле краю, з'явилися недержавні структури (громадські організації), які стали науково-просвітницькими інституціями з вивчення міської історії.

Найпотужніша з них і унікальна в усіх сенсах – Центр міської історії Центрально-Східної Європи, заснована у Львові австрійським істориком Геральдом Біндером ще у 2004 році. Центр відомий і своєю медіа-бібліотекою, і публікаціями співробітників, і такими проектами як «Урбаністичні образи» та «Львів інтерактивний», і виставковою діяльністю, а також численними лекціями, семінарами та стипендіальними програмами, пов'язаними зі штудіями міської історії. Знаковим дослідженням останнього часу була упорядкована співробітницями Центру О. Гайдай та І. Склокіною колективна монографія «Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні» (Львів, 2018), яка базувалася на аналізі опитувань та медій і прагнула показати реальну мозаїку (чи палімпсест) пам'ятей людей різного віку, досвіду, рівня освіти, фаху як в одному місті, так і в усіх, що були об'єктами досліджень.

У Рівному в останні роки потужно заявило про себе ГО «Центр „Мнемоніка“», яке двічі проводило для молодих активістів літню школу «Як міста (не)пам'ятають». Обговорювалися такі питання як символічні простори міст і політика пам'яті, традиційні та постмодерні форми меморіалізації, проблема (не)присутності Інших / соціальних меншин у символічних просторах міст України, вшанування пам'яті жертв геноцидів і меморіальні простори міст: український та європейський досвід, «прочитання» місць пам'яті (ландшафтів пам'яті), символічний простір міста в літературно-міфологічному, театральному та кіно-мистецькому вимірах, проблема збереження історико-культурної спадщини міст, публічна історія і музейна справа в Україні та країнах ЄС, комерціалізація минулого у розважальних закладах міст тощо. Освітній курс відбувається у межах проекту «Спільна пам'ять» за підтримки Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні з коштів Міністерства закордонних справ ФРН.

Частково проблемами міської пам'яті займається Український інститут національної пам'яті (виправдовуючи свою назву) та історики з інших установ.

У Харкові також за часів Незалежності історики, соціологи, культурологи провели чимало конференцій, присвячених самоідентифікації мешканців міста і специфіці місцевих практик пам'яті в різні історичні епохи. Серед книг, в яких ця проблематика висвітлювалася і на історичному, і на сучасному матеріалі,

варто згадати ґрунтовну монографію проф. Володимира Кравченка «Харьков/Харків: столица Пограничья» (Вильнюс, 2010).

Харків – місто не надто старе (у порівнянні з Києвом і Черніговом), але й не надто молоде (у порівнянні з містами, заснованими у XVIII-XIX століттях, наприклад, Донецьком). Заснований у 1654 році як фортеця, він встиг побувати і полковим містом, і губернським, і центром Харківського намісництва (причому розміри губернії і намісництва значно перевищували територію сучасної Харківської області), і столицею радянської України. Останній факт з початку 1990-х раптово різко актуалізувався у свідомості мешканців міста, чому сприяла значною мірою популярна телепередача «Первая Столица», яку вів журналіст Костянтин Кеворкян, а потім і діяльність цілого однойменного відеоканалу. З часом Кеворкян з гордістю констатував у книзі, яка мала ту ж саму назву, що і канал: «Уже пятнадцать лет выходит в эфир „Первая Столица“ – одна из старейших и наиболее титулованных программ харьковского телевидения, само наименование которой стало синонимом нашего города» [3, с. 2]. І хоча з 2014 р. Кеворкян перебуває в Росії і його відеоканал зник, однак бренд «перша столиця» настільки вкорінився у свідомості більшості харків'ян, що озвучується ледь не в кожному опитуванні, коли просять пересічного містянина розповісти про Харків. Та й магазинчики з назвою «Перша столиця» зустрічаються майже в кожному районі міста, нагадуючи про місцеву ідентичність. Харків'яни й не замислюються, що у такому звичному для них словосполученні прихована неправда. Адже Харків – перша *радянська* столиця України. Але навіть якщо погодитися з радянською концепцією, що Україна як держава зі столицею у Харкові була проголошена 25 грудня 1917 року (сьогодні всі більшовицькі уряди часів Громадянської війни вважаються нелегітимними, оскільки їх сформували органи, які не були представниками від усіх верств населення), все одно не в Харкові Україна вперше була проголошена самостійною державою: «Українська автономія була проголошена у листопаді 1917 року Третім універсалом Центральної Ради, і, хоча Київ не був названий у цьому документі столицею нової держави, його статус був зрозумілий, як кажуть, „за умовчанням“» [1, с. 77], і, безумовно, «перші два роки існування України як самостійної держави її головним містом був усе ж таки Київ» [1, с. 77]. Однак слобожанам не хочеться віддавати киянам пальму першості, і тому колективна псевдопам'ять харків'ян робить трюк і

просто «забуває» все, що було пов'язано у ці роки з Києвом, а зі словосполучення «перша радянська столиця» зникає «незручний» прикметник. Саме в наш час, здається, амбітні харків'яни придумали формулу паритетності з Києвом: «Ну, ми, звісно, не перше місто в Україні, але й не друге!»

Пам'ять про радянський період у сучасних містах, і зокрема у Харкові, є сьогодні однією з найболючіших проблем, оскільки, з одного боку, певну політику у цьому напрямку активно нав'язує держава, а з другого – достатньо людей, які самі були свідками і учасниками даного періоду історії і мають власні, а також родинні спогади про недалеке минуле. Звісно, «конфлікт пам'ятей» тут просто неминучий. «Декомунізація» ж у тій формі, в якій вона провадилася і проводиться, взагалі сприяє знищенню пам'яті про увесь радянський час і формуванню у нових поколінь українців спрощеного і однозначного сприйняття цього фрагменту історії. Про те, як це відбувається у харківських реаліях, ми вже писали [6-7].

На жаль, за часів П. Порошенка Український інститут національної пам'яті (при всій повазі до дослідницької роботи більшості його науковців) перетворився на аналог орвеллівського Міністерства Правди чи Ідеологічного відділу ЦК КПРС, який монополізував право на історичну істину та публічність пам'яті про ту чи іншу особу чи подію. Як відомо, декомунізація передбачала демонтаж меморіальних дошок, пов'язаних із діячами радянської історії і зняття охоронних номерів із будинків, які вважалися пам'ятками історії часів СРСР. Не так давно зникла в Харкові з фасаду Інституту патології хребта та суглобів імені проф. М. І. Ситенка НАМН України меморіальна дошка з художньо виконаним барельєфом, присвячена перебуванню тут на лікуванні Миколи Островського. Лауреат Нобелівської премії в галузі літератури Ромен Роллан писав автору роману «Как закалялась сталь»: «Ваше имя для меня – синоним редчайшего и чистейшего нравственного мужества. Я восхищаюсь Вами с любовью и восторгом. Будьте уверены, что если Вы в Вашей жизни и знали мрачные дни, Ваша жизнь есть и будет светочем для многих тысяч людей. Вы останетесь для мира благородным, возвышающим примером победы духа над коварством личной судьбы» [2, с. 6]. Саме в цьому – екзистенційному – сенсі цікавий Островський читачам в Японії, США та в інших країнах світу, а його славетний твір читали і читають не лише комуністи, а люди з абсолютно різним світоглядом. До того ж, недарма ця книга стала культовою у СРСР і не

просто так її старанно вивчали в іноземних розвідувальних школах: попри нешедевальність її стилю, вона дає можливість зрозуміти характер людини, яка перемагає обставини, тобто тієї людини, яку сьогодні презирливо називають Homo Sovieticus, але яка здатна була, нехтуючи комфортом, матеріальними благами, здоров'ям, жити і працювати заради інтересів суспільства. Зрозуміти, що відбувалося в Україні у період Громадянської війни, ігноруючи «Как закалялась сталь», неможливо (як, звісно, і без інших книг, які зображували ці ж події з протилежних позицій). Сьогоднішні українські критики Островського закидають авторові, що він «не так» зобразив петлюрівців – але ж така була його соціальна оптика: він не міг на них дивитися інакше. І хіба це достатній привід для вилучення письменника з соціальної пам'яті? Справжня культура завжди діалогічна: з минулим, яке нам не подобається, треба вступати в діалог, а не знищувати пам'ять про опонентів і навішувати на них ярлики «ворогів народу», бо це нічим не відрізняється від того, що вже було в радянській історії.

Наведемо приклади того, як використовують декомунізацію господарі історичних споруд. Кілька років тому власник будинку за адресою вул. Сумська, 28, звернувся до Консультативної ради з охорони культурної спадщини Харківської області при Департаменті культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації (ХОДА) з вимогою позбавити будинок статусу пам'ятки історії місцевого значення, оскільки він був узятий на облік як місце зустрічей більшовиків-підпільників. На жаль, під тиском голови Ради, начальника департаменту О. А. Яцини члени цієї інституції, до яких належить і автор даної статті, погодилися «декомунізувати» цей будинок, хоча ми особисто виступали проти і пропонували зберегти його як пам'ятку історії, але як будинок, де народився і жив визначний композитор і музикант Сергій Борткевич, якого називають «українським Рахманіновим». Пізніше неодноразово ми зверталися до губернаторки С. Світличної з проханням переглянути це рішення, але тільки новий губернатор О. Кучер після наших виступів у ЗМІ врешті адекватно зреагував – і у Мінкульт були відправлені документи на присвоєння будинку охоронного номеру як пам'ятці історії, пов'язаній із біографією славетного музиканта. Утім, чекати рішення центрального органу охорони культурної спадщини (Міністерства культури) доводиться роками і ледь не десятиліттями: документи, відправлені ще

у 2014-15 рр. на присвоєння статусу пам'яток історії знаковим харківським будинкам, досі навіть не розглядалися. А забудовник тим часом під соусом декомунізації вже домігся від суду розриву охоронного договору з департаментом на будинок по вул. Сумський, 28 (причому Центр охорони культурної спадщини ХОДА навіть не намагався відстояти історичну цінність будинку і взагалі не брав участі у судовому процесі), а Консультативна рада з охорони культурної спадщини Харківської області при Департаменті містобудування та архітектури ХОДА у 2020 році затвердила проєкт торговельного центру, який передбачає знесення будинку, де жив С. Борткевич. Чи дочекається з Києва будинок нового охоронного статусу і чи зупинить «охоронна грамота» знищення пам'ятки історії – питання радше риторичне.

Аналогічно розвивалися події навколо будинку за адресою вул. Мироносицька, 64. Він був у списках пам'яток історії як будинок, де жив «всеукраїнський староста» Г. І. Петровський. Представник власника звернувся до Консультативної ради з охорони культурної спадщини Харківської області при Департаменті культури і туризму ХОДА з законною вимогою позбавити будинок охоронного статусу. І хоча авторитетні архітектори-реставратори наполягали на архітектурній цінності будівлі, а історики і мистецтвознавці відстоювали його історичну цінність, оскільки тут в різні часи мешкали директор Харківського тракторного заводу Павло Лісняк (1908-1979), який у 1945-1952 рр. підіймав із руїн це важливе підприємство і вивів його на високий рівень виробництва, а також відомий художник і педагог, ректор Харківського художнього (пізніше – художньо-промислового) інституту у 1948-1972 рр. Михайло Шапошніков (1909-1989), завдяки якому інститут став потужним дизайнерським центром, – знов голова Ради тиснув на членів, аби не затверджували визнання будинку пам'яткою історії – з тієї лише причини, що ці керівники були комуністами, а Лісняк ще й обіймав пізніше високі посади: після Харкова видатний промисловик був директором Горьковського автомобільного заводу, 1-м заступником міністра автотракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР, заступником міністра автомобільної промисловості СРСР і Російської РФСР. головою Київського раднаргоспу, заступником голови Держплану України та ін. Авторів цих рядків і його нечисленним однодумцям врешті-решт вдалося переконати більшість членів Ради, що дім має історичну цінність, і будинок було визнано

пам'яткою історії – але тільки як пов'язаний із М. Шапошніковим. Щодо Лісняка – департамент звернувся за роз'ясненням до Українського інституту національної пам'яті і отримав звітти очікувану відповідь, що пам'ятати про таку ганебну особу абсолютно не варто, як не варто звертати уваги і на лист теперішнього керівника ХТЗ, який від імені колективу просив надати будинку статус пам'ятки історії як дому, де жив визначний діяч у галузі промисловості. Адмінресурс, отримавши поразку і, вочевидь, вкрай зацікавлений не в збереженні пам'ятки історії, а в її знищенні, по-своєму виграв справу: документи на присвоєння будинку статусу пам'ятки історії як мешкання М. Шапошнікова... просто не були відправлені в Мінкульт. І коли у 2020 році власник будинку подав до міськради заявку на будівництво на цьому місці багатоповерхівки, департамент йому «чесно» дав довідку, що будинок не є пам'яткою історії. Тепер ніщо не заважає його знесенню.

Взагалі у сучасному українському місті, зокрема у Харкові, надзвичайно гостро стоїть питання про охорону пам'яток історії та архітектури, про що ми не раз вже писали і в наукових статтях, і в публікаціях у ЗМІ, і говорили в телесюжетах [див.: 4, 5, 8, 9]. Пам'яткоохоронці не одне десятиліття констатують: у країні фактично відсутня дієва і оперативна система охорони культурної спадщини. Навіть той вкрай недосконалий і неповороткий закон, який спрямований на захист нашого архітектурного надбання, не працює зовсім, чим користуються недобросовісні забудовники, небезнідставно впевнені у повній безкарності будь-яких своїх протиправних дій.

Новим явищем у нашому суспільстві є створення у містах протягом 2010-х років громадських ініціативних груп та громадських організацій, назва яких починається зі слова «Save»: SaveKyiv, SavePoltava, Save Dnipro...

Автор цих рядків разом із Оленою Рофе-Бекетовою, Катериною Кублицькою, Оленою Горошко, Ольгою Багалій, Іриною Гончаровою, Філіпом Диканєм був одним із засновників ініціативної групи SaveKharkiv, яка кількісно не перевищує і десяти осіб, однак є єдиною у місті організацією, яка здійснює постійний моніторинг стану збереження пам'яток історії та архітектури і намагається змусити захищати їх у разі незаконних перебудов чи зміни зовнішнього вигляду державні органи, починаючи від поліції, прокуратури, Департаменту культури і туризму ХОДА, Департаменту містобудування та архітектури ХОДА до Міністерства культури. На жаль, ситуація складається

саме так: державні службовці, які отримують зарплатню за збереження архітектурної спадщини, не здійснюють пам'яткоохоронну роботу навіть у межах своїх сміхотворних повноважень. У Харкові за роки Незалежності було зруйновано і спаплюжено десятки пам'яток історії та архітектури, і лише два рази (після наших численних виступів у пресі та розголосу у соцмережах) справа була доведена прокуратурою до суду, причому тоді, коли незаконні надбудови на пам'ятках архітектури були вже закінчені. Сумно, але суд із приводу надбудови мансардного поверху на пам'ятці архітектури за адресою Пушкінська, 19 не виявив складу злочину, а суд із приводу незаконної реконструкції пам'ятки архітектури 1818 р. за адресою вул. Гоголя, 2, що триває зараз, штучно затягується і оголошений закритим, зважаючи на пандемію...

Ще однією проблемою є те, що Центр охорони культурної спадщини Департаменту культури і туризму ХОДА роками і десятиліттями, навіть після звернень громадських організацій, не розробляє пам'яткоохоронну документацію на історичні будинки – причому і такі, на яких ще з 2004 р. висять меморіальні дошки, тобто де-факто визнані гідними нашої пам'яті (наприклад, будинок С. Сурукчі, пов'язаний не тільки з визначним лікарем, одним із засновників української отоларінгології, а й із Ф. Шаляпіним та О. Вертінським). Перша меморіальна дошка з'явилася на будинку, де жив відомий поет Михайло Кульчицький (1919-1943), ще у 1989 році, однак і досі цей об'єкт не взятий під охорону держави (це не сталося навіть у рік 100-літнього ювілею від дня народження поета-воїна, про що просила у листі до Департаменту культури і туризму Спілка письменників України), і як наслідок – у 2019 р. відбулася не реставрація будинку, а модернізаційний ремонт, і дім вже зовсім не виглядає як споруда середини ХІХ століття. Ще гірша історія сталася з будинком сестер Синякових на Никітінському провулку. У цьому домі мешкала визначна художниця Марія Синякова, в гостях у «муз футуризму» бували Борис Пастернак, Велімір Хлебніков, Микола Асеєв, Давид Бурлюк, Василь Єрмілов, Борис Косарєв, Григорій Петніков та інші знані митці. Директор Харківського приватного музею міської садиби Андрій Парамонов ще 2002 року разом із колегами написав докладне дослідження про унікальну харківську родину і з тих пір неодноразово звертався до офіційних пам'яткоохоронців із пропозицією узяти на облік дім Синякових, однак Центр

охорони культурної спадщини і не подумав цього робити. В результаті – дім зруйнований, а чиновники, які були злочинно бездіяльними, – знов безкарні.

Як бачимо, ситуація з меморизацією у Харкові може бути названа трагічною, оскільки ані державні органи, ані громадськість не в змозі захистити пам'ятки історії та архітектури, а пам'ять про історичну спадщину радянського часу взагалі подається офіціозом як знецінена і непотрібна мешканцям сучасної України.

Література

1. Гордієнко Я. Errare humanum est: 50 нарисів з українського примарознавства / Я. Гордієнко. – Київ: Дуліби, 2014. – 210 с. – (Великі містифікації).
2. Доступова Т. Г. Вторая жизнь Павла Корчагина / Т. Г. Доступова. – М.: Книга, 1978. – 92 с.: ил. – (Судьбы книг). URL: <https://www.litmir.me/br/?b=254950&p=6>.
3. Кеворкян К. Э. Первая Столица / К. Э. Кеворкян. – Харьков: Фолио, 2007. – 414 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2658162/>.
4. Красиков М. М. Город как дом / М. М. Красиков // Харьковский историко-археологический сборник. – 2016. – Вып. 18. – С. 68-72.
5. Красиков М. М. Город как памятник городу (проблема сохранения «типовой» застройки) / М. М. Красиков = Krasikov M. M. City As A Monument To Itself (Problem of «Typical» Development Preservation) / М. М. Krasikov // Городская культура и среда метрополии = City Culture and Environment of Metropolis: тез. междунар. конф., Харьков, 28-30. 10. 2008. – Харьков, 2008. – С. 52.
6. Красиков М. М. Декомунізація чи демеморизація? / М. М. Красиков // Україна на шляху державотворення: історія та сучасність: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (до 25-ї річниці незалежності України). 26 трав. 2016 р. – Харків, 2016. – С. 171-172.
7. Красиков М. М. Ретопонімізація-2016: піррова перемога. Харківський досвід. (Культурологічні рефлексії) / М. М. Красиков // Дні науки філософського факультету [КНУ ім. Т. Шевченка] – 2017: міжнар. наук. конф. (25-26 квітня 2017 р.): матеріали доповідей та виступів. – Київ, 2017. – Ч. 10. – С. 131-133.
8. Красиков М. М. Що нам заважає охороняти культурну спадщину у Харкові? / М. М. Красиков // Поборник душевного миру. Матеріали Всеукр. наук. конф. «Искать и удивляться значит то же», присвяч. 100-річчю від дня народж.

Тронька Петра Тимофійовича. Сквородинівка, 16 трав. 2015 р. Есеї переможців конкурсу «Поборник душевного миру» (2014). – Харків, 2015. – С. 101-103.

9. Михайло Красиков. Вибрана біобібліографія з мистецтвознавства та пам'яткоохоронної роботи / бібліогр. ред. С. Б. Глибицька // Культурна спадщина Слобожанщини: зб. наук. ст. Число 46. – Харків, 2020. – С. 170-208.

ЛІНГВОМЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРИ ФОРМУВАННІ СПЕЦІАЛЬНОПРОФЕСІЙНИХ І СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У КУРСІ «КОМУНІКАТИВНИЙ СИНТАКСИС»

Олена Куц

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Київ, Україна

Abstract. The article considers the formation of special professional and socio-personal competencies. Special professional competencies include knowledge of the communicative-pragmatic paradigm of sentence-discourse, its correlation with the formal-grammatical, semantic-syntactic and derivational paradigms, the systems of text and discourse categories, the structure of speech act, nature and typology of communication in society. Socio-personal competencies include the ability to argue the need for knowledge of the system and structure of communicative categories of sentences, recognize and explain illocutionary acts in communication, distinguish and analyze the intentional component in different types of discourse, understand the role of the addressee in the processes of generation and interpretation of discourse.

Key words: special professional competences, social and personal competences, sentence-discourse, paradigm, discourse, communication.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує в ракурсі міждисциплінарної взаємодії. Актуальним є комплексне вивчення мовного варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів, зокрема синтаксичних парадигм речення, типологій тексту і дискурсу як експлікаторів мисленневих процесів адресанта й адресата. Людина створює власну реальність за допомогою комунікативних актів різної природи. Комуніканти як носії когнітивних, психологічних, соціальних, лінгвістичних тощо особливостей виявляють їх у комунікації за допомогою мовного коду, який має специфічну категорійну організацію.

У курсі «Комунікативний синтаксис» студенти вивчають систему і структуру комунікативних категорій української мови та засобів їхньої

експлікації, поглиблюють знання про речення, текст і дискурс, з'ясовують взаємовідношення між ними в комунікативному аспекті. Важливим є рух студента під керівництвом викладача від теоретичних методів пізнання до вироблення практичних компетентностей, від здатностей до наукових досліджень до здатностей використання отриманих знань на практиці. В умовах суспільної турбулентності набуті знання й компетентності є особливо актуальними.

Вивчення матеріалу дисципліни ґрунтується на засадах сучасних напрямів лінгвістики, зокрема функційної граматики, комунікативної і когнітивної лінгвістики, принципах антропоцентричної наукової парадигми, а також інтегративно-діяльнісному підході. Формування спеціальнопрофесійних і соціально-особистісних компетентностей є особливо актуальним, адже забезпечує гнучкість мислення в контексті застосування сучасних філологічних знань у професійній сфері.

Спеціальнопрофесійні компетентності передбачають вміння аргументувати знання системи й структури комунікативних категорій речення-висловлення; здатність характеризувати комунікативно-прагматичну парадигму речення-висловлення; виокремлювати категорії тексту й дискурсу та здатність оцінювати й аналізувати типи та структуру мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, у яких вони функціонують. Теоретичний і практичний матеріал спрямований на розпізнавання й пояснення функціонування речення-висловлення й типологічно-жанрового різноманіття дискурсу.

Поняття парадигми речення спирається на ідеї Ф. де Соссюра про асоціативні та синтагматичні відношення між елементами мовної системи [2: 156-161], воно пов'язане з розвитком парадигматичної концепції речення, що використовувалась у теорії породжувальних граматик. Увага до парадигми речення зумовлена розвитком дериваційного синтаксису і трансформаційного методу в 60-х роках ХХ століття. Першим дослідженням з цієї проблеми була робота Д. Уорта (1963 р.), написана до V Конгресу славістів [4].

Дослідження парадигми речення вимагає з'ясування сутності поняття «парадигма речення», встановлення специфіки системної організації та кореляції семантико-синтаксичної, формально-граматичної і комунікативно-прагматичної синтаксичних парадигм. Побудова синтаксичної типології

парадигм простого речення передусім потребує встановлення чітких засад класифікації предикатів як знаків онтологічних сутностей, що забезпечують пізнання предметів і явищ дійсності особистістю. Важливим є комплексний аналіз предикатного оточення, зокрема специфіки непередикатних компонентів. Крім того, синтаксична типологія ґрунтується на визначених критеріях-параметрах дослідження простого речення (ними є система синтаксичних категорій), обґрунтованій ієрархії обраних категорій з погляду їхнього парадигматичного функціонування і відповідно репрезентації граматичних значень, що уможлиблює виокремлення інваріантних і варіантних моделей простого речення, пояснює не лише механізми їхнього породження, але й функціонування.

Для розгляду парадигми складного речення визначальним чинником є багаторівневість розглядуваної синтаксичної одиниці, яку характеризують відношення між його частинами. Власне-семантичні і власне-синтаксичні відношення мають універсальний характер, тоді як типи семантико-синтаксичних відношень визначають способи виділення семантичних функцій частин складного речення у певній мові. У складному реченні є три ступені семантико-синтаксичної трансформації власне-семантичних відношень: 1) виникають однобічні семантико-синтаксичні відношення; 2) нові нетотожні власне-семантичним синкретичні семантико-синтаксичні відношення; 3) формально-семантичні відношення. Експлікаторами семантико-синтаксичних відношень є сполучники та їхні кореляти – прийменники – в дериватах [1: 144-146].

Комунікативно-прагматична парадигма речення-висловлення детермінована функціонуванням речення-висловлення з огляду на різні аспекти комунікації – її мету, що експлікує категорія настанови, специфіку участі адресанта й адресата в комунікативному процесі, що передає категорія особи (персональності), особливості структурування інформації в комунікації, виражені категорією актуального членування речення-висловлення. Важливими є категорії предикативності, модальності та інтенції.

Міжрівнева категорія інтенції як така, що вирізняється антропоцентричним характером, когнітивним, психоментальним підґрунтям, дискурсивно-жанровими виявами та мовними засобами експлікації, реалізується у висловленні і в дискурсі, дозволяє описати природу комунікативної діяльності

людини, зокрема ілокутивного акту, репрезентувати взаємодію змісту і форми мовних одиниць у комунікації [3: 357].

Опрацювання комунікативно-прагматичних особливостей речень-висловлень з опертям на інтегральність формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і дериваційних типологічних характеристик речень забезпечує всебічний опис функційних, когнітивних і комунікативних можливостей мовного моделювання онтологічної реальності. Це поглиблює розуміння студентами комунікативних явищ, полегшує усвідомлення власних комунікативних цілей і намірів та їхню експлікацію за допомогою синтаксичних одиниць.

Соціально-особистісні компетентності передбачають мовну експлікацію когнітивної, ментальної, емоційної, прагматичної та інших сфер особистості в професійній комунікації. Вони охоплюють здатність аргументувати необхідність знання системи і структури комунікативних категорій речення-висловлення; розпізнавати й пояснювати ілокутивні акти в комунікації; виокремлювати й аналізувати інтенційну складову різних типів дискурсу; розуміти роль адресата в процесах породження і потрактування дискурсу. Іntenційний компонент при аналізі речення-висловлення й дискурсу уможлиблює врахування особливостей компонентів комунікації, складників комунікативного акту й прагматичних аспектів комунікації.

Отже, при формуванні спеціальнопрофесійних і соціально-особистісних компетентностей вагомим є опертя на функційні, когнітивні, прагматичні й комунікативні можливості мовного моделювання онтологічної реальності. Важливим є усвідомлення інтегральності комунікативно-прагматичних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і дериваційних типологічних характеристик речень. Розуміння природи категорій дискурсу, його інтенційної характеристики і типологічного різноманіття, діалогічності з іншими семіотичними системами суспільного життя забезпечує пізнання процесів комунікації і ролі мовної особистості в них, з'ясування взаємозв'язку когнітивних і комунікативних процесів.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219 с.

2. Сосюр Ф. де Курс загальної лінгвістики: пер. фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ, 1998. 324 с.
3. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці, 2014. 412 с.
4. Worth D. S. The role of transformations in the definition of syntagma in Russian and other Slavic language // American contributions to the V International congress of slavists. Sofia, 1963, The Hague (preprint).

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНІСЕФ ПРАКТИЧНИМИ ПСИХОЛОГАМИ І СОЦІАЛЬНИМИ ПЕДАГОГАМИ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ УКРАЇНИ

Оксана Лапа

Інститут професійно-технічної освіти НАПН України

Київ, Україна

Abstract. The article analyzes the prospects of using materials from the UNICEF Ukraine website by practical psychologists and social educators of vocational (technical) education institutions for the formation, regulation and maintenance of social and psychological health of Ukrainian youth studying in these institutions.

Key words: UNICEF, practical psychologists and social educators of vocational (technical) education institutions, UNICEF Ukraine website, youth, students.

Постановка проблеми. Соціальна та епідеміологічна ситуація у сучасному українському суспільстві актуалізувала ряд нових викликів як для вітчизняної освіти загалом, так і для закладів професійної (професійно-технічної) освіти (П(ПТ)О) зокрема. Освітянським колективам доводиться працювати зі здобувачами освіти в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Соціально-психологічна служба закладів П(ПТ)О з перших днів карантинних заходів забезпечувала супровід дистанційного навчання і підтримку соціально-психологічного здоров'я кожного учасника освітнього процесу. У зв'язку з цим психологи та соціальні педагоги вищезгаданих закладів були вимушені працювати у форс-мажорних обставинах недостатчі достовірної інформації про особливості COVID-19 та пошуку ефективних дистанційних засобів і методів просвітницької, профілактичної, корекційної роботи з молоддю, батьками, освітянами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий колектив Інституту професійно-технічної освіти НАПН України з перших днів карантинних заходів систематично надає ефективну методичну, наукову, організаційну,

психологічну підтримку професійним (професійно-технічним) освітнім закладам, проводячи вебінари, онлайн та телефонні консультації з широкого ряду питань. Науковці інституту пропонують освітянам П(ПТ)О різноманітні підходи, технології і методи організації та супроводу очного, дистанційного, комбінованого виду навчання.

Аналізуючи власний попередній досвід пошуку достовірної інформації стосовно пандемії та нагальних питань подолання негативних психологічних наслідків сучасних подій на теренах України, пропонуємо освітянам скористатися інформаційним порталом <https://www.unicef.org/ukraine> Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), який є світовим лідером, що просуває та захищає права дітей у багатьох країнах.

Отже, *метою* нашої публікації є ознайомлення психологічної і соціальної служби П(ПТ)О з перспективами і методами використання інформаційних, організаційних, методологічних здобутків ЮНІСЕФ для формування, регулювання, підтримки соціально-психологічного здоров'я як кожного здобувача освіти, так і педагогічного колективу загалом.

Виклад основного матеріалу. Стисло характеризуючи роботу ЮНІСЕФ, відзначимо, що організація являється світовим лідером із захисту інтересів і прав дітей від народження до початку дорослого життя у понад 190 країнах і територіях світу. Офіційно наголошується, що ЮНІСЕФ «залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни» [6]. Цей Фонд активно працює з найуразливішими соціальними групами дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги заради збереження життя, здоров'я і реалізації особистісного потенціалу.

В Україні ЮНІСЕФ працює з 1997 року, надавши за цей час українському уряду допомогу в розмірі 130 мільйонів доларів. Вищезгадані кошти дозволили розробити і реалізувати ряд програм у галузі охорони здоров'я, санітарії, водних ресурсів, освіти та захисту прав дітей.

Від початку збройного конфлікту на сході України ЮНІСЕФ реалізує проекти, спрямовані на задоволення гуманітарних потреб дітей, охорони здоров'я матері і дитини, а саме: доступу до освіти, психологічної та соціальної

допомоги, води і санітарії, послуг для людей, що живуть із ВІЛ/СНІДом, навчання з проблем мінної небезпеки та ін.

Як правило, програми цієї організації передбачають роботу над ключовими проблемами певних територій протягом п'яти років. Так, основною метою програми ЮНІСЕФ на 2018-2022 роки є прогресивна реалізація «прав усіх дітей в Україні та скороченню прогалів у доступі дітей до найнеобхідніших послуг, при цьому зберігаючи баланс між гуманітарною діяльністю, діяльністю з розвитку та підтримуючи включення пріоритетів, пов'язаних з розбудовою миру та подоланням наслідків конфлікту, до основних засад поточних ключових реформ у соціальній сфері та децентралізації» [6].

Відмітимо, що завдання міжнародного фонду, як правило, збігаються із завданнями, поставленими перед вітчизняною психологічною службою українських закладів освіти. Зокрема, у листі МОН України «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2020/2021 н. р.», основний акцент також робиться на подоланні «негативних психологічних наслідків подій (стресових та посттравматичних станів тощо), що відбуваються в Україні, для всіх учасників освітнього процесу [3].

Сайт «ЮНІСЕФ Україна» дозволяє кожному психологу та соціальному педагогу закладу П(ПТ)О знайти інформацію по багатьох нагальних питаннях сьогодення, зокрема тих, що торкаються проблем психологічної роботи з молоддю, батьками, освітянами.

Для прикладу розглянемо методи роботи з інформацією сайту, яка стосується нагальної проблеми сьогодення – пандемії COVID-19. Так, окремо винесеним підзаголовком сайту є «Коронавірусне захворювання 2019 (COVID-19)». Перейшовши за посиланням, маємо можливість переглянути останні новини і офіційні заяви ЮНІСЕФ щодо пандемії. Далі маємо ряд розділів для різних категорій користувачів, а саме: «Поради для батьків», «Допомога вчителям», «Інформація для молоді», «Рекомендації для спеціалістів, бізнесу та уряду». У кожному розділі інформація викладена у різноманітному виді, зокрема, є документи: офіційні та у вигляді порад. Поради, наприклад, можуть подаватися у вигляді інфографіки, плакатів, різноманітних вправ, щоденних графіків виконання, життєвих історій. Текст обов'язково супроводжується якісними фото, малюнками, міні-плакатами, які можна успішно застосувати як у інформаційно-просвітницькій, профілактичній,

так і в корекційній роботі з дітьми чи батьками. Як правило, охоплюється широке коло проблем: від організації дозвілля чи навчання до запобігання насиллю у сім'ї або у віртуальному просторі [6].

Велику цінність для психологів та соціальних педагогів закладів П(ПТ)О може становити розділ сайту «ЮНІСЕФ Україна» під назвою «Звіти та публікації». Звідси можна отримати актуальні та достовірні цифрові дані, які використати для підготовки аналітичних матеріалів. Зауважимо, інформація пропонується як у розрізі загальних світових подій, так і безпосередньо з українських теренів. Наприклад, ЮНІСЕФ пропонує звіт «Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність», де викладено перші прогнози впливу COVID-19 на зниження життєвого рівня дітей та найбільш уразливих категорії населення України. Результати отримані шляхом мікромодельовання на основі обстежень життєвих умов домогосподарств. Такий звіт є актуальним у часі документом, адже регулярно оновлюється в міру надходження нової інформації. Ознайомившись із офіційними даними та прогнозами розвитку соціальної ситуації в Україні та скориставшись аналітичним методом, психологічна служба та адміністрація закладів П(ПТ)О може передбачити певні труднощі у роботі з молоддю та їх батьками, попередньо окреслити можливі шляхи їх подолання.

Велику увагу сайт ЮНІСЕФ приділяє моніторингу проблем насильства у сім'ї та серед дітей і молоді. Наприклад, однією з перших після початку пандемії вийшла аналітична записка «Пом'якшення негативного впливу наслідків пандемії COVID-19 на вразливих дітей та вразливі сім'ї: рекомендовані заходи» (квітень 2020 року), де розроблено рекомендації для українського уряду та офіційних органів щодо подальших дій для пом'якшення впливу COVID-19 на вразливих дітей та вразливі сім'ї [1]. Останньою є публікація «Відповідь на тіньову пандемію: підведення підсумків гендерного насильства та реагування на нього під час COVID-19» (серпень 2020 року), яка визначає ризики, що виникають у світі у зв'язку із гендерним насильством; висвітлює шляхи подолання та адаптації, окреслює ключові моменти для програмування та системних змін [1].

З метою пропаганди молодіжного розвитку, розвитку життєвих навичок та побудови безпечного, здорового, сприятливого для підлітків і молоді освітнього середовища, а також для роботи з групами ризику, у тому числі з тими, що

зазнали безпосереднього впливу збройного конфлікту на сході України, наймовірно корисною буде серія звітів із проекту «Сприяння здоровому розвитку підлітків в Україні». Цей дослідницький проект реалізовується у співпраці між Центром сталого миру та демократичного розвитку (SeeD) та Представництвом ЮНІСЕФ в Україні. За три роки серед підліткових груп України була адаптована методологія Індексу соціальної згуртованості та примирення (SCORE). Основна мета проекту – надання підтримки суб'єктам, які працюють з молоддю за напрямками: сприяння розвитку здатності протистояти негативним впливам збройного конфлікту на сході України; створення якісного, безпечного та дружнього освітнього середовища; сприяння формуванню життєвих навичок для особистісного розвитку підлітків і молоді, їх успішного навчання, ефективного працевлаштування та становлення як свідомих громадян; заохочення позитивних стосунків між дітьми і батьками [1].

Відмітимо єдиний недолік вищезгаданих аналітичних матеріалів – деякі з них опубліковано лише англійською мовою. Ця особливість може створювати певні труднощі у процесі адаптування матеріалу сайту для психологічної роботи з дітьми та молоддю. Вищезгадані проблеми успішно вирішуються завдяки інтернет-ресурсам або співпраці з викладачами англійської мови.

Для проведення виховної, корекційної, просвітницької, розвивальної роботи психологи, соціальні педагоги чи викладачі закладів П(ПТ)О можуть успішно застосовувати матеріали з рубрики «Історії реальних людей: історії про дітей та сім'ї в Україні» [3]. Різноманіття охоплених тем справляє неабияке враження: від організації екологічного виховання з історії «Українська студентка надихає інших на відповідальну утилізацію паперу» чи волонтерського руху «Молоді обличчя пандемії: 5 історій про допомогу та вдячність», до батьківського просвітництва «Підтримка психічного здоров'я дитини» чи організації побуту у публікації «Діти в ізоляції: три кілометри до питної води» [3].

Для підтримки здорового психологічного стану в освітянських колективах можуть застосовуватись мотиваційні матеріали з рубрики «Чемпіони заради дітей: вчити без огляду на пандемію та обстріли», яка висвітлює досвід роботи освітян зі сходу України в складних умовах військового конфлікту та карантинних обмежень. У матеріалах репрезентовано роботу великої кількості українських вчителів та викладачів, які успішно опанували нові методи

викладання, ставши для власних учнів прикладом сміливості та відповідальної поведінки під час пандемії коронавірусу [5].

Велику цінність для організації соціальної і психологічної роботи зі здобувачами освіти у закладах П(ПТ)О становить рубрика «Матеріали для молоді». Інформація тематично та стилістично різноманітна, містить психологічні, гігієнічні, навчальні, оздоровчі, дозвілєві поради.

Також на сайті «ЮНІСЕФ Україна» презентуються актуальні відеоматеріали чи культурні події. Так, Міністерство цифрової трансформації України спільно з ЮНІСЕФ представили освітній серіал для підлітків, присвячений проблемам кібербулінгу. Участь в освітньому серіалі взяли українська співачка Настя Каменських і акторка-влогерка Анна Трінчер. Зірки екрану долучилися до розмови з питань кібербулінгу, маючи надію власною популярністю переконати молодь і підлітків дотримуватись толерантної поведінки у соціальних мережах [4].

Зазначимо, що сайт ЮНІСЕФ містить багато інформаційної, методичної та аналітичної інформації, спрямованої на організацію роботи сталих суспільних інститутів (шкіл, коледжів, професійних навчальних закладів) з територіальними громадами. Фонд вважає, що успішне вирішення більшості соціальних проблем буде залежати від спільного об'єднання зусиль окремих громадян, державних закладів і територіальних громад.

Також ЮНІСЕФ закликає українську молодь приєднуватись до молодіжного руху U-Report, який доносить думки молоді до органів влади та громадськості. Це пропонується зробити шляхом приєднання до команди молодіжних репортерів у телеграм-каналі U-ReportUkraine або у Facebook Messenger. Молоді, яка бажає та вміє створювати і адаптувати контент на теми прав дітей, освіти, здоров'я, безпеки під час COVID-19, пропонується вакансії у комунікаційній команді ЮНІСЕФ. На нашу думку, розповсюдження вищезгаданої інформації практичними психологами П(ПТ)О серед здобувачів освіти збільшить частку учнівської молоді з активною громадянською позицією.

Отже, можемо зробити наступні *висновки*.

1. Практичні психологи і соціальні педагоги закладів П(ПТ)О з початку карантинних обмежень має на меті активний супровід дистанційного навчання і підтримку комплексного здоров'я молоді та освітян.

2. Теоретичні надбання, аналітичні матеріали і практичний досвід роботи Дитячого фонду ООН широко репрезентований для загального доступу на інтернет-сторінці «ЮНІСЕФ Україна».

3. Увесь матеріал сайту логічно структуровано, доступно викладено і наочно-образно оформлено. Інформація є актуальною як у територіальних, так і у часових межах, розрахованою для використання різноманітними віковими, соціальними та професійні групами населення.

4. Виходячи з того, що зміст матеріалів сайту зацентровано на пропаганді молодіжного розвитку, розвитку життєвих навичок та побудови безпечного, здорового, сприятливого оточуючого середовища для різноманітних груп дітей та молоді, можливе широке застосування поданої інформації у всіх видах роботи практичних психологів та соціальних педагогів закладів П(ПТ)О.

Перспективою подальшої роботи соціально-психологічної служби закладів П(ПТ)О із ЮНІСЕФ в Україні є активне залучення здобувачів освіти до безпосередньої роботи з організацією у якості молодіжних репортерів.

Література

1. Звіти і публікації. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports>.
2. Історії реальних людей. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories>.
3. Лист МОН «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2020/2021 н. р.». URL: <https://drive.google.com/file/d/1laPU0Gg9sTJE1IkiL8cHhvnIhqqM4vjJ>.
5. Мінцифра та ЮНІСЕФ в Україні презентували освітній серіал про кібербулінг для підлітків. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/прес-релізи/мінцифра-та-юнісеф>.
6. Чемпіони заради дітей: вчити без огляду на пандемію та обстріли. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/champions-children-teaching-despite-pandemics-and-shelling>.
7. ЮНІСЕФ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%95%D0%A4>.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НАУКОВОГО СПРЯМУВАННЯ НА ПОТОЧНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Олександр Лефтеров,¹ Ірина Поліщук,² Олександр Федосєєв³

¹Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова НАНУ

^{2, 3}КПНЗ "Київська Мала академія наук учнівської молоді"

Київ, Україна

Abstract. The high level of dynamics of information society development requires a review of the education system in the country and in particular in extracurricular education institutions. Today's shift in emphasis to individual online education enhances the role of extracurricular educational institutions that provide the necessary knowledge, motivation and social responsibility, future researchers and other participants in the educational process and allow them to acquire creative skills to address complex scientific and technical issues.

Key words: extracurricular education in the field of science, educational and career trajectories, digitalization in education, target model, continuing individual education.

Світ істотно трансформується у інформаційному суспільстві, спираючись на інноваційну модель сталого розвитку. Всі складові частини суспільства, а також, і світу стають все більш взаємопов'язаними, нові економічні можливості часто межують зі складними соціальними проблемами і саме, кардинально впливають на вимоги до шкільної і позашкільної освіти наукового спрямування. На динаміку незворотніх змін у сфері освіти і науки додатково впливатимуть наслідки, пов'язані з роботою закладів освіти в умовах пандемії коронавірусу.

Заклади освіти всіх рівнів мають спиратися на розуміння важливості наукової освіти як інструменту для полегшення переходу від навчання до працевлаштування (E2E) через:

– вивчення природничих наук через інші дисципліни і, навпаки, вивчення інших дисциплін через природничі науки;

– зміцнення зв'язків і взаємодії між наукою, творчістю, підприємницькою та інноваційною діяльністю; [1]

– запровадження більш чутливої до викликів сучасності наукової освіти сприяє залученню громадськості до участі у інноваційній діяльності, яка базується на знаннях, відповідає найвищим етичним стандартам і допомагає забезпечити стабільний розвиток суспільства у майбутньому. [2]

Різке загострення поточної ситуації в світі та в Україні, що визване пандемією коронавірусу, яка охоплює також і сферу освіти, та зазначило ряд проблем. До основних проблем поточного періоду, з якими стикнулися заклади позашкільної освіти є наступні:

1. Суттєві обмеження на проведення публічних заходів, особливо масових, ведення очної форми навчання, а саме:

– кількісне обмеження учасників очних заходів;

– впровадження додаткових дій для забезпечення безпечного перебування усіх учасників освітнього процесу в закладах освіти: миття рук, носіння масок, соціальна дистанція, вимірювання температури;

– спеціальні профілактичні заходи виконання санітарно-епідемічних вимог для уникнення рецидивів інфекційних спалахів в закладах освіти (у тому числі в житлових та нежитлових приміщеннях): дезинфекція контактних зон (дверних ручок, мебелі, обладнання) і приміщень.

2. Вірогідність заморожування або зменшення державної фінансової підтримки: від скорочення коштів на розвиток до прямого зменшення обігових коштів. Можливі наслідки:

– заморожування проєктів розвитку, проведення масових заходів;

– жорстка економія у витратах: закупка техніки, госпосрчі, відрядження, видавничо-друкарськи, тощо;

– скорочення кадрів.

3. Скорочення фінансових можливостей батьків, педагогічних працівників, донорів. Як наслідок:

– зменшення попиту і аудиторії для платних послуг (гуртки та курси).

Відповідно ціни падатимуть;

– скорочення пропозицій від донорів, як за об'ємом, так і за тематикою;

– зростання вимогливості до якості послуг (за менші гроші).

4. Неготовність суспільства в цілому до дистанційної форми навчання і роботи.

5. Відсутність сприйняття позашкільної освіти як потужного і дієвого механізму прискореного впровадження сучасної технології шкільної освіти (основні засади якої, наприклад містяться в Концепції НУШ).

Враховуючи наведені вище проблеми, та результати експрес-аналізу поточної ситуації розвитку Комунального позашкільного навчального закладу «Київська Мала Академія наук учнівської молоді» (далі по тексту Київської МАН). Стратегія Київської МАН спрямовується на вирішення наступних завдань:

- створення ефективного управління освітніми процесами (діджиталізація Київської МАН);

- захист самоіснування і можливості саморозвитку;

- пошук можливостей для розвитку в непростих умовах кризи і пандемії;

- стати сучасним закладом неформальної освіти, як альтернативи традиційної шкільної освіти;

- створити вихованцям Київської МАН умови для формування індивідуальної освітньої траєкторії, яка дозволить інтегрувати сфери неформальної освіти з формальною освітою для одержання інтегральної освіти певної компетенції;

- розвинути унікальність Малої Академії наук (МАН) як науково-технологічного лідера розробки і впровадження сучасних освітніх технологій на базі STEAM-підходу, наукових учнівських проєктів, цифровізації. Тобто, досягти можливості індивідуалізації освіти учня при організації мережевої освіти.

Стрижнем реалізації цих завдань у майбутній діяльності Київської МАН є інтегральний процес, що включає:

- освіту наукового спрямування через мережеву освіту – пошук та мотивація до науки і творчості через Конкурс учнівських наукових проєктів;

- розвиток творчого потенціалу учнів через участь в реалізації проєктів – переможців Конкурсу учнівських наукових проєктів;

- побудову освітньо-кар'єрної траєкторії на основі отриманого досвіду практичного виконання проєктів, отриманих навичках і компетентностях та врахуванні природних здібностей та особистих схильностей;

– можливість збереження звязків з Київської МАН і в «дорослому» житті через участь в діяльності Київської МАН і отримання задоволення від її результатів.

Першим етапом відтворення інтегрального процесу є побудова цільової моделі Київської МАН у межах стратегічного періоду розвитку до 2030 року, головною метою якого є не тільки створити успішний (еталоний) заклад неформальної освіти 21-сторіччя, а й запустити незворотній процес освіти наукового спрямування інтегрований в науково-освітній простір Києва. Простір для реалізації цільової моделі Київської МАН зрзка 2030 року схематично представлено на Рис. 1.

Рис. 1. Шляхи розвитку Київської МАН

Це комплексний процес, що реалізується одночасно на всіх п'яти полях діяльності Київської МАН (Рис. 2): освітньому, дослідницькому, методологічному, технологічному, практичному.

Важливо з перших кроків зосередитись на напрямках, які дають швидку віддачу. Це дозволить швидше досягти підтримку як в системі освіти, так і в стейкхолдерів Київської МАН. Виходячи з цього на першому етапі планується ініціювати інтегрований процес трансформації наукових ідей учнів в практичні результати та розпочати процес діджиталізації Київської МАН [3].

Рис. 2. Поля діяльності Київської МАН

Покомпонентно процес трансформації складається з наступного:

а) на учнівському (клієнтському) рівні:

- отримання компетенцій наукової освіти (STEAM) учнями;
- отримання навичок практичної діяльності і досвіду професій – прикладної наукової, проєктної, управлінсько-організаційної, інженерно-впроваджувальної, тощо;
- адаптації до дорослого життя, від роботи в команді до планування кар’єри, прийняття рішень та громадянської компетентності.

б) на рівні надання освіти (E2E):

- сучасні методики освіти наукового спрямування (STEAM);
- впроваджені цифрові освітні технології;
- планування сталого розвитку закладу освіти.

в) на рівні міста:

- майбутні кваліфіковані громадянсько відповідальні мешканці столиці;
- постійний поштовх інноваційного розвитку міста;
- вирішення безлічі практичних питань діяльності міста Києва, до яких раніше ніколи не вистачало часу;
- інтеграція місцевої громади, оскільки діти «вміють» примирити і об’єднати навіть «несумісні» протиріччя.

Процес діджиталізації Київської МАН спирається на сучасний рівень інформаційних технологій (ІТ) який вже дозволяє підтримувати потреби особистості в перманентній освіті. Конкретними проявами персоналізації серед доступних інструментальних засобів може вважатися їх властивість копіювати, передбачувати, масштабувати сформовані суб'єктні шаблони і поведінкові риси, засвоювати знання і навичок, які спочатку сприймаються користувачем як особистісні. Безперервна індивідуальна освіта закликає створити умови самореалізації людини, навчити її вирішувати на основі отриманих знань життєво важливі завдання та актуальні проблеми, що виникають в процесі професійної діяльності та соціальної активності. При цьому, на перший план виходять суб'єктивні характеристики того хто навчається, його інтереси і готовність до освіти, а також можливості ефективного доступу до джерел знань, побудова правильних комунікаційних стратегій у віртуальному середовищі. Виграють ті особистості, якими рухає інтерес, і які знають, як ефективно будувати процес своєї перманентної освіти.

В Київській МАН на першому етапі фокус реалізації технології безперервного навчання зосереджено на підтримці процесу управління освітнім процесом Київської МАН.

Результати експрес-аналізу поточної ситуації підтверджують своєчасність і правильність базової оцінки ситуації, що була врахована при розробці положень Концепції розвитку Київської МАН до 2030 року.

Наслідком для сфери освіти очікувано отримати прискорення розпочатих інформаційною революцією процесів кардинальних змін:

- інтеграції різних форм навчання в комплексні наскрізні навчальні програми - як ланки ланцюга освіти впродовж життя;
- подальшої індивідуалізація освіти на всіх рівнях з наростаючою тенденцією до персоналізації;
- розвитку тенденції ранжування всіх за рівнями різних компетенцій в бік поступової трансформації в унікальні профілі особистої компетентності кожної людини.

Підтверджується висновок Експертної групи ЕС з наукової освіти щодо зміщення акцентів сьогодення на індивідуальну “online” освіту підвищує роль закладів позашкільної освіти наукового спрямування, які забезпечують необхідними знаннями, мотиваціями і почуттями соціальної відповідальності,

майбутніх дослідників та інших учасників освітнього процесу і дозволяють їм одержати навички креативного підходу до вирішення складних науково-технічних питань та подальше брати активну участь у інноваційних процесах суспільства [1].

Література

1. European Commission (2015) Report to the European Commission of the Expert group on science education: Science education for Responsible Citizenship, Brussels: European Commission, 2015
2. Science Europe (2013) Science Europe Roadmap, Brussels: Science Europe, p. 25. http://www.scienceeurope.org/uploads/PublicDocumentsAndSpeeches/ScienceEurope_Roadmap.pdf.
3. Лефтеров О. В., Лефтерова О. М., Федосєєв О. І. Підсистема управління індивідуальною освітою / Contemporary technologies in the educational process, Edited by Magdalena Wierzbik-Strońska, Galyna Buchkivska, Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology, Monograph 40, Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. – 190-199 pp.

СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ЛГБТ-СПІЛЬНОТИ

Наталя Москвіна, Валерія Сечко

*КЗ «Маріупольський НВК «Лицей-школа №14»
Маріупольської міської ради Донецької області»
Маріуполь, Україна*

Abstract. The article is assigned to the research of attitude of teenagers to the LGBT community. Nowadays we can see that someone perceives people with homosexual or bisexual orientation normally, but another didn't use to do it yet. Our chosen topic displays the desire to research not only the LGBT community of Ukraine, but first of all the attitude to it of generation of young people – teenagers.

The most important result of this research is our declaration, that modern teenagers have most neutral or positively attitude towards LGBT community, support the idea of the same-sex marriage, do not feel the hatred or aggression to LGBT+, and also attitude with understanding and respect to people with bisexual or homosexual orientation.

Key words: LGBT community, LGBT+, homosexuality, bisexuality, human rights, sexual orientation.

Світ – це величезний механізм, що складається з мільярдів живих організмів. Кожен з нас має певні смаки, вподобання, особливості, тому що всі ми різні. Певна річ, кожна людина має право бути такою, якою хоче саме вона бути, а не інші.

Ми звикли, що закохана пара – це чоловік та жінка. Цей стереотип навіяний нам змалку, бо ми зростаємо в родинях, де є мама і тато. Перша модель відносин інших людей, з якою ми стикаємося на своєму життєвому шляху – це сім'я. Проте в світі існують інші моделі родин, інші люди: чоловіки, які відчують себе некомфортно в своєму тілі і хочуть стати жінкою чи ті, яким подобаються чоловіки; жінки, які відчують себе чоловіками чи ті, яким подобаються жінки. Такі люди називаються ЛГБТ-спільнотою.

На етапі сьогодення світ проходить через процес суцільного переосмислення культури, історії, мистецтва, кіно, літератури, суспільних відносин тощо. Звичайно, у більш розвинених державах це протікає швидше, у менш розвинених – повільніше. Однозначно, цей процес торкнувся багатьох суспільних аспектів, зокрема переосмислення проблем прав людини, серед яких є й питання ЛГБТ+. Обрана нами тема відображає прагнення дослідити не лише ЛГБТ-спільноту, а насамперед ставлення до неї сучасного покоління молодих людей – підлітків.

Мета дослідження: визначити ставлення підлітків до ЛГБТ-спільноти.

Об'єкт дослідження: ЛГБТ-спільнота.

Предмет дослідження: ставлення підлітків 9-11 класів до ЛГБТ-спільноти.

На початку нашого дослідження ми висунули гіпотезу про те, що сучасні підлітки є недостатньо обізнаними з теми ЛГБТ-спільноти, а тому їхнє ставлення до неї є досить скептичним й негативним.

Значний внесок у дослідження ЛГБТ-спільнот зробили зарубіжні науковці: А. Кінсі, Ф. Клейн, З. Фрейд, Ф. Мондімор, В. Мастерс, В. Джонсон, К. Імелінський. Також відомі своїми працями у сфері досліджень сексуальної орієнтації російські вчені І. Кон, А. Белкін.

Кожна людина має своє місце в суспільстві, свою ідентичність. Особистісна ідентичність або самоідентичність – це єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності. При цьому це не якась певна особлива риса чи їх сукупність, якими володіє індивід, а його самість, що була відрефлексована протягом життя в контексті власної біографії. Вона може виявлятися не стільки в поведінці суб'єкта і реакції на нього інших людей, скільки в його здатності підтримувати і продовжувати історію власного «Я», що зберігає свою цілісність, незважаючи на зміну її компонентів. Тобто самоідентичність – це набір факторів, що допомагає людині ототожнювати себе з якоюсь спільнотою [8].

Одним із факторів формування самоідентичності людини є її сексуальність, яка визначається як сукупність біологічних, психофізіологічних, душевних і емоційних реакцій, переживань і вчинків людини, пов'язаних із проявом і задоволенням статевого потягу. Сучасні науковці виділяють наступні

компоненти сексуальності людини: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерна роль, сексуальна орієнтація та сексуальна ідентичність [8].

Сексуальна орієнтація – більш менш постійний емоційний, романтичний, сексуальний або еротичний (чуттєвий) потяг індивіда до інших індивідів певної статі. У сучасній сексології загальноприйнятими розглядаються три типові сексуальні орієнтації: гетеросексуальність (це емоційний, романтичний (платонічний), еротичний (чуттєвий) або статевий потяг до осіб іншої статі), гомосексуальність (це емоційний, романтичний (платонічний), еротичний (чуттєвий) або сексуальний потяг до осіб своєї статі) та бісексуальність (це романтичний (чуттєвий), еротичний (платонічний) та / або статевий потяг до осіб двох статей або гендерів, не обов'язково рівною мірою і не обов'язково одночасно. Найчастіше, говорячи про бісексуальність, мають на увазі потяг до осіб чоловічої та жіночої статі) [8].

Проте у 1948 році американським біологом Альфредом Кінсі була складена так звана шкала Кінсі – шкала сексуальної орієнтації людини, у якій показано весь спектр типів сексуальної орієнтації, що були відомі на той час. Кінсі визначив, що існує різні степені гетеро- і гомосексуальності, а також додав новий термін «асексуальність».

За шкалою Альфред Кінсі виділив що найменше 13 типів сексуальної орієнтації: автосексуальність (романтичний (чуттєвий), еротичний (платонічний) та / або статевий потяг людини до самої себе), андрогінсексуальність (потяг до людей з одночасно яскраво вираженими чоловічими і жіночими рисами), андросексуальність (потяг до людей з яскраво вираженою мужністю незалежно від їхньої статі), асексуальність (слабкий або відсутній статевий потяг) бісексуальність, гетеросексуальність, гомосексуальність, гіносексуальність (потяг до людей з яскраво вираженими фемінними рисами), грейсексуальність (слабкий, але на відміну від асексуальності, можливий статевий потяг), демісексуальність (потяг до людей, до яких вже сформовано стійку емоційну прихильність), літосексуальність (сексуальний потяг без бажання взаємності), об'єктумсексуальність (потяг до неживих предметів), омнісексуальність (потяг до всіх без винятку людей), пансексуальність (потяг до людей незалежно від їхнього гендеру, «гендерна сліпота»), полісексуальність (потяг до чоловіків, жінок або трансгендерів), сапісексуальність (потяг до людей з високим інтелектом) [10]. Проте як ми

вже зазначили раніше, основними видами сексуальної орієнтації людини все ж таки прийнято вважати гетеросексуальність, гомосексуальність та бісексуальність.

Багато хто вважає, що люди з гомосексуальністю та бісексуальністю є представниками так званої нетрадиційної орієнтації, проте ця думка є зовсім невірною та некоректною. Правильним буде твердження, що такі люди є представниками ЛГБТ-спільноти.

ЛГБТ-спільнота (LGBT-community, gay-community) – соціальна спільнота, що об'єднує лесбійок (гомосексуальні жінки, тобто жінки які можуть мати сексуальні чи романтичні стосунки з іншими жінками), геїв (це гомосексуальні чоловіки, тобто чоловіки які можуть мати сексуальні чи романтичні стосунки з чоловіками), бісексуалів (це особи, що відчують емоційний та сексуальний потяг і до чоловіків, і до жінок) і трансгендерів (особи, чия гендерна ідентичність відрізняється від їх біологічної статі і які, як правило, змінюють або хочуть змінити своє тіло за допомогою гормонотерапії, операцій або інших засобів, щоб наблизити вигляд та функції свого тіла до тих, які притаманні іншій статі), квірів (термін, який вживають щодо людей, які не хочуть ідентифікувати себе з конкретною статтю чи сексуальністю), інтерсексуальних (особи, що народились із анатомічними характеристиками, що є ні типово чоловічими, ні типово жіночими) та асексуальних (особи, які мають повну відсутність або дуже слабкий статевий потяг) людей за спільними інтересами, проблемами і цілями. Вона складається з різних груп спілкування, громад, субкультурних течій і ЛГБТ-організацій [8].

Рух за визнання прав ЛГБТ-спільноти прийняло глобальний масштаб у роки сексуальної революції. У більшості країн світу гомосексуальність переслідувалася кримінально до 1960-х років минулого століття, а велика кількість країн Західної Європи декриміналізували відносини геїв і лесбійок лише у 80-ті і 90-ті роки. Якщо розглядати хронологію декриміналізації гомосексуальності в Європі, то раніше за все вона відбулася в Нідерландах (1811) й Італії (1889), потім в Швейцарії (1942) й Греції (1952), пізніше в Угорщині (1961), Великій Британії (1967), Австрії (1971), Іспанії (1978), Франції (1982) й Німеччині (1994). У 1973 році Американська психіатрична асоціація виключила гомосексуальність із переліку психічних захворювань, а пізніше, у 1990 році гомосексуальність була виключена

із МКХ-10 (Міжнародної класифікації хвороб і проблем, пов'язаних із здоров'ям). Крім того у 2020 році вперше за всю історію голова Католицької церкви, папа римський Франциск заявив, що для ЛГБТ-пар повинні бути створені закони про громадянське партнерство.

Незважаючи на те, що Україна знаходиться у центрі Європи, пострадянське минуле врешті решт відіграє велику роль у нашій культурі. Декриміналізація гомосексуальних відносин в Україні відбулася лише у 1991 році, а у 2001 році вперше набрав чинності Кримінальний кодекс, із якого було виключено досить архаїчну статтю під назвою «Мужолозтво».

Щорічно 17 травня світ відзначає Міжнародний день боротьби з гомофобією (збірне визначення для різних форм негативної реакції на гомосексуальність [4]). Цю дату було започатковано у 2006 році, аби привернути увагу до проблем, з якими стикаються представники ЛГБТ-спільноти через сексуальну орієнтацію та гендерну самоідентифікацію. Історія цього свята бере початок ще у 1990 році, коли гомосексуальність була виключена з Міжнародної класифікації хвороб. Це стало справжнім проривом для багатьох поколінь представників ЛГБТ-спільноти зі всього світу, тому що значило, що вони не хворі, що це не їхня вада здоров'я, що настав час боротися за свої права й місце в суспільстві.

Боротьба за права ЛГБТ-людей продовжується й зараз. Щорічно в багатьох країнах світу проводиться ЛГБТ-прайди (наприклад, Франція, Німеччина, Канада, Нідерланди, Польща, Україна, Естонія, Латвія та інші). Ці прайди – сучасний вияв поваги і сприйняття, вираз свободи й відкритості суспільства. Проте, нажаль, у таких акцій є як прихильники, так й противники. Останні доволі часто у агресивній формі виказують своє невдоволення, іноді це переростає у справжній хаос.

Наприклад, у 2020 році ЛГБТ-прайди були проведені у декількох містах України. Зокрема в Харкові 13 вересня пройшов автопрайд, 30 серпня пройшла мирна акція «Крокуємо разом! Все буде Прайд» в рамках щорічного Прайду в Одесі, яка закінчилася нападом правих екстремістів на активістів та активісток, 21 вересня пройшов перший в історії Прайд у Запоріжжі. З 26 вересня по 11 жовтня в Києві пройшов ПрайдМісяць.

Отже, ми можемо сказати, що протягом останнього десятиріччя в Європі спостерігається значне зростання популярності теми ЛГБТ. Цю тенденцію ми бачимо у багатьох країнах ЄС. Україна не є виключенням.

Український ЛГБТ-рух останнім часом демонструє постійне кількісне та якісне зростання своєї громадської активності. Популярності набувають Марші Рівності, навіть незважаючи на опір збоку противників ЛГБТ+. Україна просувається вперед у темі захисту прав людей, зокрема ЛГБТ-спільноти, а рівень громадської свідомості з цієї теми поступово зростає.

З огляду на це ми вирішили провести дослідження, присвячене ставленню підлітків до ЛГБТ-спільноти. Для цього ми розробили анкету «Ставлення підлітків до ЛГБТ-спільноти», яку розмістили на платформі Google Forms та поширювали серед молоді через Instagram, Telegram та Viber. Всього в опитуванні станом на кінець жовтня 2020 р. взяли участь 411 людей, серед яких хлопців – 96, дівчат – 315. Середній вік опитаних – 15-17 років.

Абсолютна більшість учасників анкетування знають і розуміють, що в суспільстві є «інші» люди, що вони такі самі, як і всі, що вони нормальні. Про це свідчать результати відповідей на запитання: «Як ти ставишся до гомосексуальності?» та «Як ти ставишся до бісексуальності?». Зокрема 223 (54,5%) особи відповіли, що нейтрально ставляться до гомосексуальності, 129 (31,2%) обрали варіант «позитивно», і тільки 59 (14,3%) респондентів негативно ставляться до гомосексуальності. До бісексуальності 202 (48,9%) респонденти ставляться нейтрально, 161 (39,7%) – позитивно, а 47 (11,4%) негативно.

Нас приємно вразив той факт, що більшість сучасних підлітків ставляться з розумінням та повагою до людей з гомосексуальною та бісексуальною орієнтацією, а меншість не розуміють їх, відчувають до них відразу або злість. Досить цікаві відповіді нам надіслали підлітки на запитання «Які емоції у тебе виникають, коли ти чуєш про людей з гомосексуальною або бісексуальною орієнтацією?». Зокрема ми зустріли такі, як: «жодних емоцій, це просто люди», «цікавість», «вважаю їх насправді сильними і відважними людьми», «хочу підтримати їх», «мені байдуже, якої вони орієнтації, це їх особисте життя», «мої емоції є нейтральними», «насправді це хороші люди», «солідарність». Але були і такі, як «співчуття», «злість та ненависть», «байдужість», «ненависть, бо вони соромлять нашу націю».

Аналіз отриманих в ході анкетування даних скоригував наші припущення на початку роботи. Наша гіпотеза, що сучасні підлітки є недостатньо обізнаними з теми ЛГБТ-спільноти, а тому їхнє ставлення до неї є досить скептичним й негативним, не знайшла підтвердження, тому що дослідження показало не лише наявний рівень обізнаності підлітків про ЛГБТ-спільноту, але й позитивний або нейтральний характер їхнього ставлення до неї.

Ми вважаємо, що наше дослідження зможе допомогти привернути увагу громадськості до захисту прав людини, зокрема захисту прав представників ЛГБТ-спільноти, підвищити рівень обізнаності громадян з теми ЛГБТ+. Сподіваємося, що результати нашого дослідження стануть поштовхом для розвитку толерантного ставлення до ЛГБТ-спільноти не лише серед підлітків, а й серед дорослих. Ми впевнені, якщо привертати увагу суспільства до проблеми, яка є, яку потрібно вирішувати, яка є гострою й потребує не лише вирішення, а й прийняття збоку громадськості, тоді ми спільними зусиллями зможемо її розв'язати.

Хочемо вірити, що в найближчому майбутньому Українське суспільство зможе повноцінно приймати особистий вибір кожного: кого любити, яким бути, чого хотіти, як відчувати, тому що любов сильніша за ненависть.

Література

1. Блакитна книга. Центр «Наш світ» / Луганськ: «Наш світ», 2000. URL: <https://gay.org.ua/publications/bluebook/bluebook-u.htm>.
2. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Київ: «К.І.С» 2004. 132-155 с.
3. Журнал НВ: «Не більше 15%. Чому в Україні залишається низький рівень лояльності до ЛГБТ-спільноти» URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/lgbt-yak-stavlyatsya-do-gomoseksualnosti-v-ukrajini-ta-inshih-krajinah-doslidzhennya-50048367.html>.
4. Журнал НВ: спецпроект «Нічого особливого. Чого насправді хочуть ЛГБТІ в Україні» URL: <https://nv.ua/ukr/project/lgbt-v-ukrajini-prava-problemi-mifi-stereotipi-i-znameniti-lyudi-lgbt-50088225.html>.
5. Райдужна книга. Центр «Наш світ» / Київ: Центр "Наш світ", 2018. – 252 с.

6. Старі проблеми, нові перспективи. Становище ЛГБТ в Україні у 2019 році. Центр «Наш світ» / Київ: Центр «Наш світ», 2020. – 56 с.
7. Имелинский К. Сексология и сексопатология / Москва: Медицина, 1986. – 424 с.
8. Шевченко З. В. (Уклад.). Словник гендерних термінів / Черкаси: видавець Чабаненко Ю. 2016.
9. Kinsey Institute: «The Kinsey Scale» URL:
<https://kinseyinstitute.org/research/publications/kinsey-scale.php>.
10. ZZA!: «Пансексуалы и все-все-все: 19 типов сексуальности» URL:
<https://zza.delo.ua/know/panseksualy-i-vse-vse-vse-19-tipov-seksualnosti-345222/>.

ВИВЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ В ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Петро Рибалко, Тетяна Лоза

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Суми, Україна

Abstract. The analysis of the updated law of Ukraine “On Education” and scientific-methodological literature on the research problem allowed to identify new requirements for the process of teaching and upbringing of the primary school pupils in the new Ukrainian school. The study provides a theoretical generalization of the problem of improving pupils’ motor activity.

The aim of the new Ukrainian school (NUS) is to form a versatile personality, proactive and creative, able to take care of his/her health and well-being throughout life. One of the tasks of NUS is to expand the motor experience of children, improve their vital skills and abilities. Recent data show that physical activity of children while studying in a general secondary education institution is insufficient for optimal development. The main task of a physical education teacher is pupils’ formation and development on the principles of NUS key competence “to be healthy” as a set of intellectual and practical skills based on the perception of individual health as a significant value, including knowledge of healthy lifestyles and skills to maintain good health. It determines the behavior of the individual in the situation of choosing health conditions.

The study of the motivational sphere of primary school pupils, their interests in the field of physical culture, factors and methods that contribute to their formation, will attract more children to regular physical education and sports and guide the process of physical education to solve health, educational and upbringing tasks.

This was reflected in the experimental testing of interests in motor activity of 163 children in grades 1-4 (81 boys and 82 girls) by means of surveys and questionnaires.

The results of the study showed that physical education in primary school had significant potential, as physical education classes were enjoyed by the vast majority of children (83,9 % of boys and 83,6 % of girls). It has been found that the number of students who enjoy physical education classes is decreasing from year to year.

At the same time, the children expressed a desire to increase the number of game and competitive moments, as well as to use musical accompaniment at lessons.

Physical education teachers need to form pupils' positive attitude to physical activity not only in class but also in extracurricular activities and work with parents.

Key words: pupils, primary school, physical activity, surveys, questionnaires.

Навчання та виховання молодших школярів є актуальністю сьогодення у зв'язку з впровадженням нових вимог до нової української школи.

Оновлений закон України «Про Освіту» (2018 р.) ставить перед освітянами завдання, пов'язані з пошуком та впровадженням нової системи навчання та виховання, розпочинаючи з початкової школи. Одним із ключових компонентів Закону є новий зміст, застосований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної реалізації людини у суспільстві.

Мета нової української школи (НУШ) полягає в формуванні всебічно розвинутої особистості, ініціативної та творчої, здатну дбати про своє здоров'я та благополуччя протягом всього життя. Одним з завдань НУШ є розширення рухового досвіду дітей, вдосконалення життєво-необхідних умінь та навичок. Останні дані засвідчують, що фізична активність дітей під час навчання у ЗОШ є недостатньою для оптимального розвитку [1, 2].

Доведено, що поведінку людини визначають її потреби, які свідомо чи несвідомо спонукають її до діяльності. Сучасні дослідження показують, що у формуванні потреб індивіда у високій руховій активності суттєву роль відіграють три фактори [3]. У першому факторі, найбільш сильному за своїм впливом, відображено вплив спортивних традицій у сім'ї (активні заняття фізичними вправами членів сім'ї, особистий приклад батьків, а також вплив особистості учителя, його авторитету та рівня професійної компетенції). Другий фактор відображає взаємозв'язок мотиваційної сфери та очікуваних результатів від занять фізичними вправами (зниження жирової маси та підвищення м'язового компоненту складу тіла, гармонійна статура, що відповідає сучасним естетичним вимогам). Третій фактор відображає загальні закономірності розвитку та самоорганізації живих систем, які визначають синергізм культурних, соціальних факторів та біологічних потреб індивіда у процесі формування свідомості та активності.

Вивчення мотиваційної сфери молодших школярів, їх інтересів у сфері фізичної культури, факторів і методів, що сприяють їх формуванню, дасть змогу залучити більшу кількість дітей до систематичних занять фізичною культурою та спортом і скерувати процес фізичного виховання для вирішення оздоровчих, навчальних та виховних завдань [4, 5].

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних фахівців з проблем формування культури здорового способу життя (В. К. Бальсевич, М. Я. Віленський, О. Л. Трещева); розвитку системи позашкільної освіти, активізації виховного потенціалу позашкільних установ (О. В. Биковська, Г. П. Пустовіт, П. Ф. Рибалко); теоретичних основах педагогічної творчості (Б. Бальсевич, П. Підкасистий, С. Сисоєва та ін.); проаналізовано сутність освітнього середовища (К. Приходченко, С. Савченко та ін.).

У роботах науковців наголошується на важливості здоров'язбереження (О. Міхеєнко, В. Сущенко та ін.), формування знань про здоров'я та умінь його зберігати й відновлювати (Ю. Бойчук, Ю. Лянной, М. Носко та ін.), формуванні різних аспектів культури здоров'я та здорового способу життя (В. Бондаренко, Г. Куртова, П. Приходько, А. Сущенко та ін.). Узагальнення результатів наукових досліджень в галузі здоров'язбереження (О. Ващенко, Ю. Півненко, С. Свириденко, О. Чернишов, та ін.) обумовило висновок, що для досягнення мети збереження здоров'я молоді закладам освіти необхідне не лише усвідомлення важливості посилення контролю за дотриманням в школі різного роду гігієнічних правил, але й створення у самому закладі загальної середньої освіти спеціального фізкультурно-оздоровчого середовища.

Встановлено, що в окремих дослідженнях (Дж. Катс, Г. Колосова, А. Мірошникова, А. Сапа, Г. Солдатова, Е. Шамис та ін.) акцентується увага на важливості врахування психологічних особливостей покоління центеніалів (покоління Z), якому притаманні нетерплячість, зосередженість на короткострокових цілях, залежність від Інтернету, фрагментарність образного мислення, орієнтація більшою мірою на споживання, гіперактивність тощо.

Мета статті – вивчити інтереси учнів початкової школи до рухової активності в процесі фізичного виховання.

З метою вивчення інтересів молодших школярів до рухової діяльності у процесі фізичного виховання було використано опитування та анкетування

модифіковане на основі анкети, запропонованої Т. Ю. Круцевич [6]. У анкетуванні взяли участь учні 1-4 класів в кількості 163 особи (81 хлопчик і 82 дівчинки).

Аналіз інтересів дітей молодшого шкільного віку до різних видів спорту свідчить про те, що найбільшою популярністю у дівчаток користуються заняття у танцювальних гуртках, а також гімнастика та плавання. При цьому популярність танцювальних гуртків серед дівчаток залишається високою на протязі всього часу навчання у початковій школі. Незначна кількість дівчаток молодшого шкільного віку займаються легкою атлетикою, боротьбою, відвідують секції спортивних ігор (гандболу, волейболу), ще менша кількість займається єдиноборствами (Рис. 1).

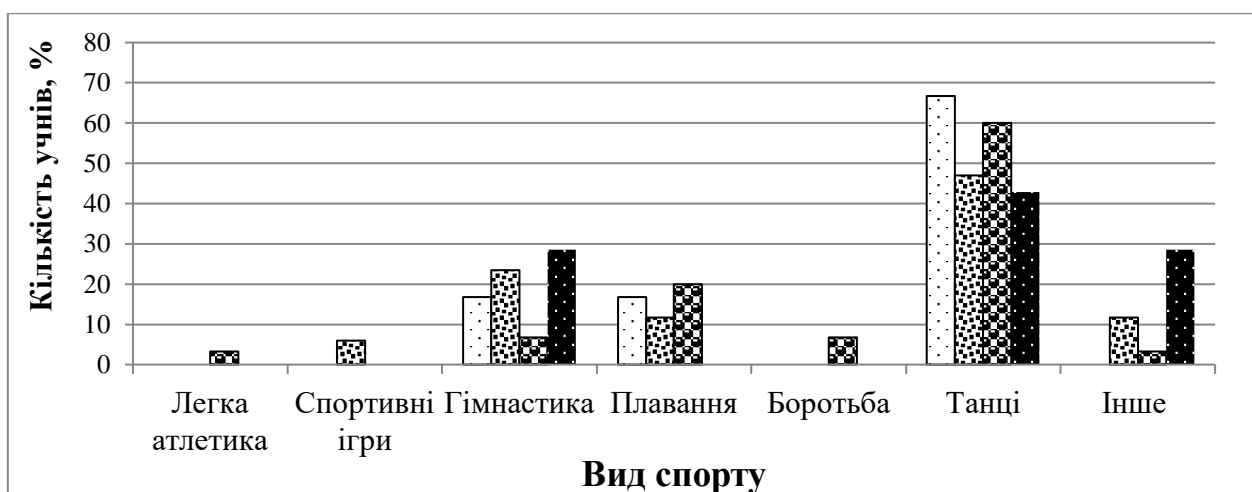

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання: «Яким видом спорту Ви займаєтесь?» серед дівчаток 7-10 років, %:

– 7 років;
 – 8 років;
 – 9 років;
 – 10 років

У хлопчиків 7-10 років також одним із найбільш популярних видів спорту виявились танці. Друге місце за популярністю серед хлопчиків молодшого шкільного віку належить спортивним іграм. При чому по мірі дорослішання інтерес до занять танцями у хлопчиків суттєво знижується, а зацікавленість спортивними іграми (переважно футбол) підвищується (Рис. 2).

Наукові дослідження демонструють, що особливості мотивів та інтересів людини до занять фізичними вправами залежать від її віку та статі. Відомо, що формування мотивів розпочинається тоді, коли з'являється мета. Мета занять може відрізнитися у школярів, тих, хто мешкає у міській та сільській місцевості, у хлопців і дівчат.

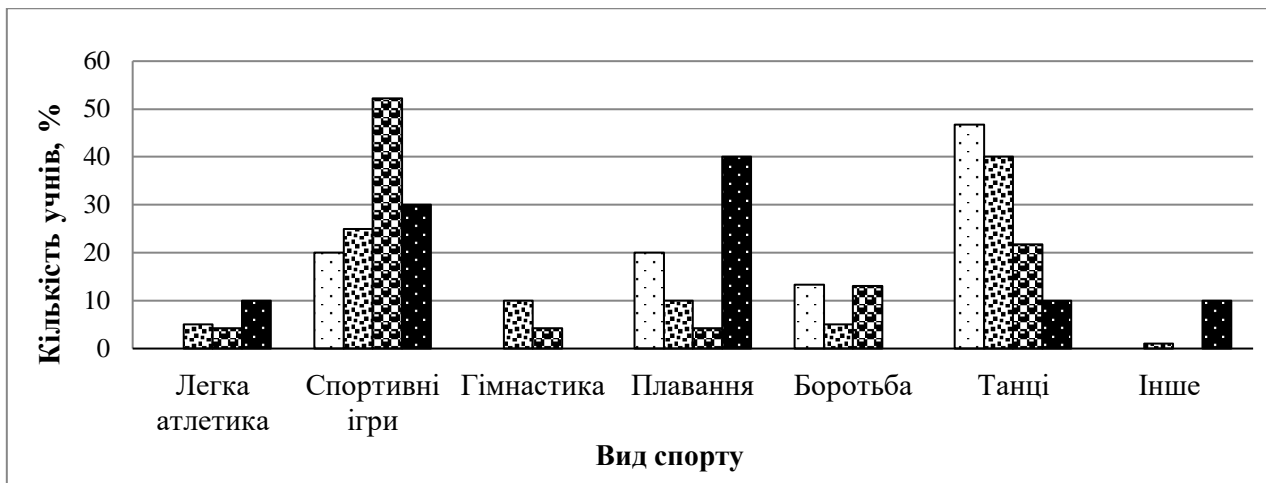

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання: «Яким видом спорту Ви займаєтесь?» серед хлопчиків 7-10 років, %:

□ – 7 років; ▨ – 8 років; ▩ – 9 років; ■ – 10 років

Аналіз даних опитування та анкетування показав, що серед причин, які є стимулом до занять руховою активністю у хлопчиків молодшого шкільного віку переважають: досягнення високих спортивних результатів – 61,7% хлопчиків та покращення стану здоров'я – 55,6% хлопчиків.

Значну кількість хлопчиків у заняттях фізичними вправами приваблюють активний відпочинок та спілкування з друзями. Також необхідно відмітити, що частину хлопчиків початкової школи турбує проблема нормалізації маси тіла – 11,1% опитаних хлопчиків (Рис. 3).

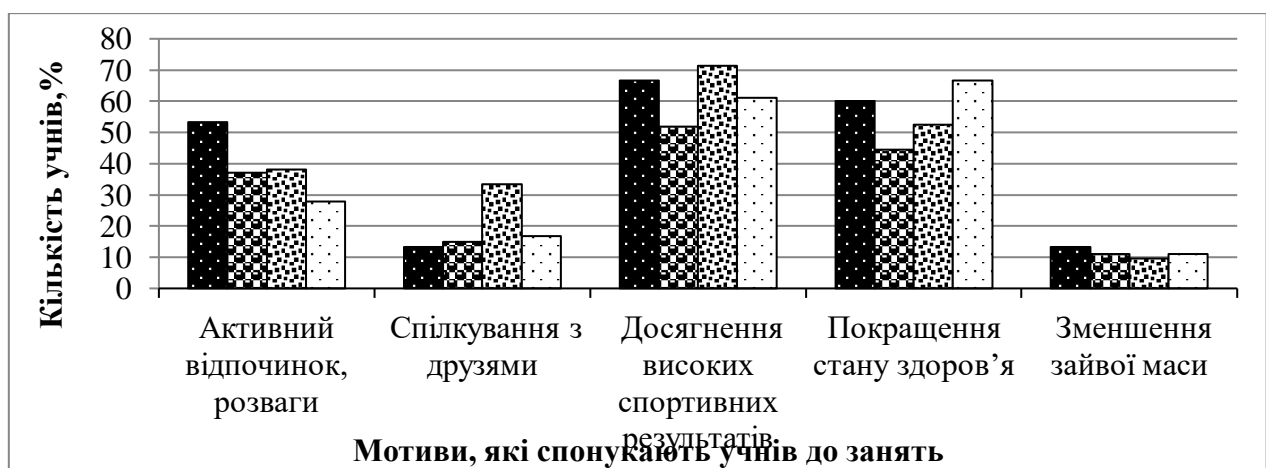

Рис. 3. Структура мотивів, які спонукають хлопчиків 7-10 років до занять фізичними вправами, %:

□ – 7 років; ▨ – 8 років; ▩ – 9 років; ■ – 10 років

Серед причин, які є стимулом до занять руховою активністю більшість дівчаток молодшого шкільного віку називають покращення стану здоров'я – 69,5% дівчаток.

Значна частина дівчаток молодшого шкільного віку займаються спортом з метою досягнення високих спортивних результатів – 63,4% .

Майже третина дівчаток молодшого шкільного віку (29,3%) мотивом до занять фізичними вправами називають зниження маси тіла. Спілкування з друзями в якості стимулу до занять фізичними вправами називали 29,3% дівчаток, активний відпочинок 26,8% (Рис. 4).

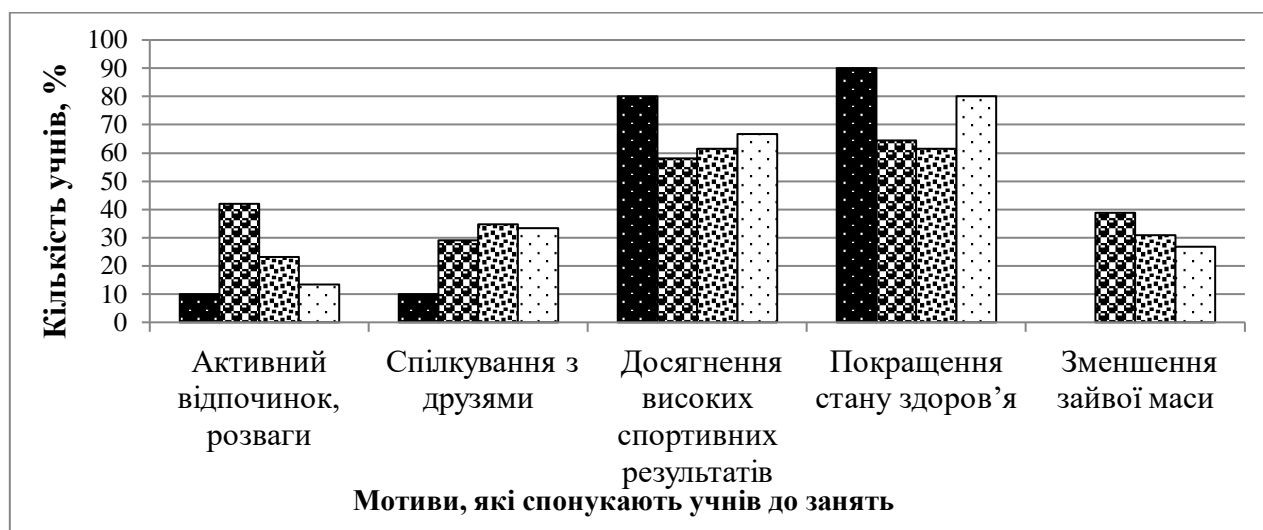

Рис. 4. Структура мотивів, які спонукають дівчаток 7-10 років до занять фізичними вправами, %:

□ – 7 років; ▨ – 8 років; ▩ – 9 років; ■ – 10 років

До причин, які за нашими даними стають на заваді заняттям фізичною культурою молодших школярів належать: брак часу – 19,3%, хлопчиків і 22,2% дівчаток, відсутність друзів, із якими відвідували б заняття – 17,2% хлопчиків і 12,8% дівчаток), відсутність зручного та красивого одягу – 4% хлопчиків і 12,9% дівчаток. Водночас більшість із опитаних – 52,9% хлопчиків і 49,6% дівчаток на запитання: «Які причини заважають вам займатись спортом чи фізичною культурою?» відповіли: «Нічого не заважає».

Абсолютна більшість учнів, які навчаються в початковій школі, на питання «Чи подобаються вам уроки фізичної культури?» дали стверджуючу відповідь – 83,4%, із них 83,9% хлопчиків і 83,6% дівчаток. Однак, слід звернути увагу

на те, що кількість учнів, яким подобаються уроки фізичної культури зменшується з року в рік (Рис. 5).

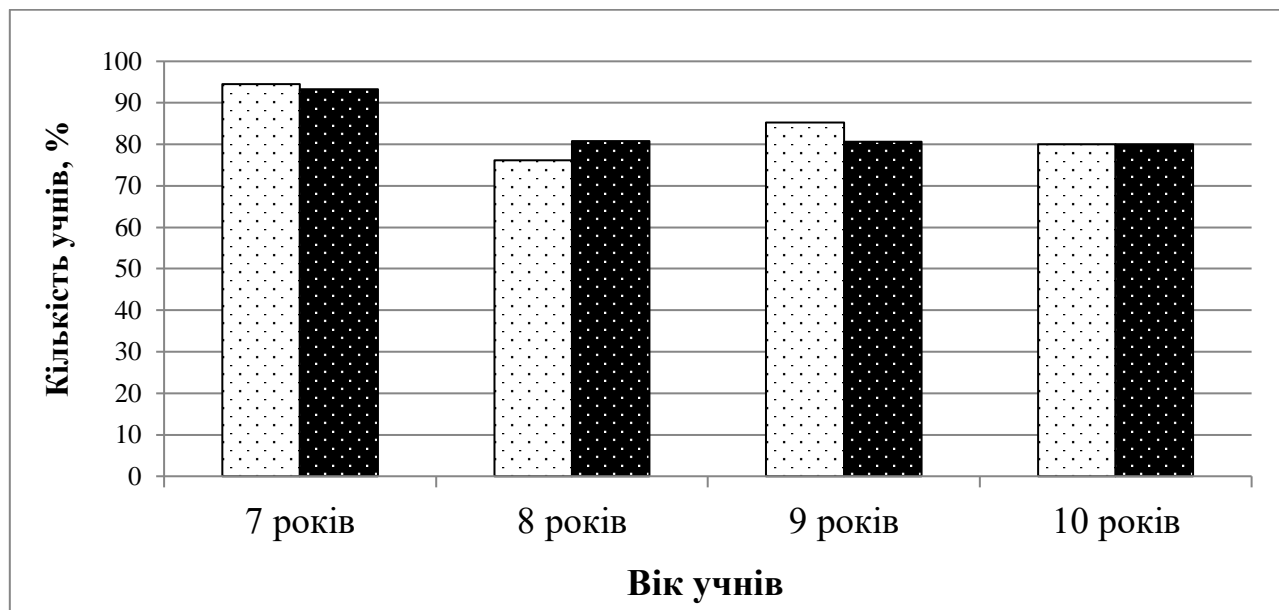

Рис 5. Кількість учнів 7-10 років, які на запитання: «Чи подобаються Вам уроки фізичної культури?» дали стверджуючу відповідь, %:

☐ – хлопчики; ■ – дівчатка

Відомо, що для дітей молодшого шкільного віку найбільш привабливою діяльністю є гра. У зв'язку з одержаними даними щодо домінуючої позиції ігрової діяльності в структурі інтересів значної кількості дітей та загальновідомим фактором про високий інтерес до рухливих і спортивних ігор молодших школярів, ми з'ясували, що найбільше учнів бажає на уроках брати участь у рухливих іграх з елементами футболу (24%) і гімнастики (20,4%), іграх із біговими вправами у різноманітних естафетах (18,2%) та іграх із елементами баскетболу (17,4%). Граючи, дитина пізнає навколишній світ і своє місце в ньому, опановує навички спілкування. Більшість із опитаних учнів – 49% дівчаток і 60% хлопчиків на запитання «Що вам не подобається на уроках фізичної культури?» відповіли: «мало ігор».

Суттєва частка учнів вказує на недостатню кількість змагальних моментів – 25,4% дівчаток і 18,1% хлопчиків, 13,5% дівчаток хотіли б, щоб на уроках використовувався музичний супровід.

В той же час, значна частина молодших школярів на запитання «Що вам не подобається на уроках фізичної культури?» відповіли: «все подобається» 27,5% дівчаток і 16,2% хлопчиків (Рис. 6).

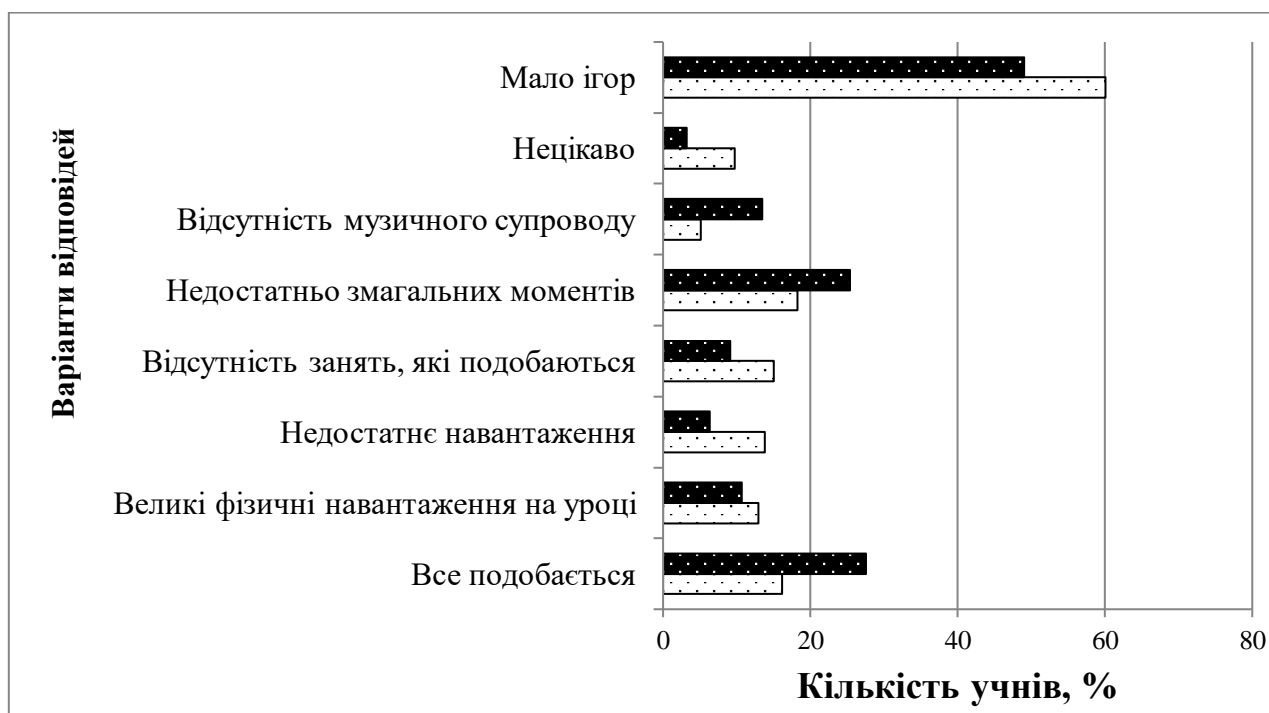

Рис. 6. Розподіл відповідей на запитання «Що вам не подобається на уроках фізичної культури?»:

▤ – хлопчики; ■ – дівчатка

Висновки. Результати дослідження свідчать про значний потенціал шкільних уроків фізичної культури. Визначено, що більшості опитаних дітей уроки фізичної культури подобаються. Водночас, діти висловлювали бажання збільшити кількість ігрових та змагальних моментів, а також використання на уроках музичного супроводу. Тому вчителі, які викладають фізичну культуру в початковій ланці, повинні враховувати мотиви та інтереси дітей даного віку.

А також вчителям фізичної культури необхідно формувати позитивне ставлення дітей до фізичної активності не тільки на уроках фізичної культури, а і у позаурочний час, та працювати з батьками учнів.

Література

1. Лоза Т. О., Міхно Л. С. (2019). Вивчення та аналіз стану здоров'я, фізичного розвитку учнів початкової школи: колективна монографія. Рига, С. 58-78.

2. Москаленко Н. В. (2007). Фізичне виховання молодших школярів: монографія. Дніпропетровськ: Інновація. 2007. 252 с.
3. Круцевич Т. Ю., Воробйов М. І., Безверхня Г. В. (2011). Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навчальний посібник. К.: Олімпійська література, 2011. С. 126-128.
4. Лянной М. О, Рибалко П. Ф. Методика управління фізкультурно – оздоровчою діяльністю в сучасних закладах середньої освіти / М. Лянной, П. Рибалко, В. Ганчева, А. Красілов // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. Журнал – Суми: 2019, № 4 (88). – С. 280-289.
5. Рибалко П. Ф. Керівні підходи і принципи у підготовці вчителів фізичної культури до оздоровчо-спортивної діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Збірник наукових праць. Державний вищий навчальний заклад “Донбаський державний педагогічний університет” (ДДПУ) № 4 (96) 2019. С. 66-77.
6. Теорія і методика фізичного виховання (2017): підручник [за ред. Т. Ю. Круцевич. К.: Олімпійська література. 2017. Т. 2. С. 88-91.

ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНА АНГЛОМОВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІНЦЯ

Анастасія Сизенко, Яна Дьячкова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

Abstract. The paper considers professionally oriented English-language competence of public administrators as a component of their professional development. It highlights the basic educational processes in the framework of postgraduate education in Ukraine. The paper also analyses professionally oriented English-language competence of public administrators, provides its definition and clarifies its place in the quality training of modern professionals.

Key words: professionally oriented English-language competence, foreign language competence, professional competence, public administrators, professional education.

Суспільні й економічні перетворення в Україні, динаміка розвитку політико-правових відносин держави настійно висувають нові вимоги до функціонування системи вищої освіти та післядипломної освіти, зокрема. Реформування Україною державного управління, підписання фінансової угоди між Урядом України та Європейською Комісією, що передбачає підтримку України в реалізації Стратегії реформування державного управління в межах програми ЄС «Підтримка комплексної реформи державного управління в Україні» та інших міжнародних договорів вимагає підготовки нового покоління державних управлінців, які мають досконало володіти англійською мовою (АМ) як робочою мовою Ради Європи [12].

Як відомо, забезпечення мобільності фахівців є одним з пріоритетних завдань створення Європейського простору вищої освіти, викладених у Сорбонській декларації [9, с. 58]. На своєму шляху до євроінтеграції Україна стандартизує вимоги до сфери державного управління та якості підготовки

фахівців, асимілюючи досвід країн-реформаторів. А в інституціях ЄС кандидати на посади публічної служби повинні мати глибокі знання однієї з офіційних мов ЄС (*рівень C1*) та достатні знання (*на рівні B2*) другої офіційної мови ЄС [11].

Вищезазначене актуалізує проблему формування професійно спрямованої англомовної компетентності (ПСАК) у публічних управлінців задля задоволення вимог сучасних нормативних документів, які регулюють освітні процеси у сфері післядипломної освіти. А головним завданням післядипломної освіти у сфері публічного управління та адміністрування є створення умов для формування всебічно розвиненої, соціально активної особистості публічного управлінця, здатного до навчання впродовж всього життя.

Однією з вимог до змісту програм підвищення кваліфікації держслужбовців [5] та програм підготовки магістрів зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» є підвищення рівня володіння англійською мовою, яка є офіційною мовою Ради Європи. У закладах навчання, що надають післядипломні освітні послуги, навчальна дисципліна «Англійська мова професійного спрямування» вивчається протягом першого року в обсязі 5-6 кредитів (в залежності від закладу). В рамках підвищення кваліфікації зазначена дисципліна вивчається в обсязі 2-3 кредитів.

Таким чином, вважаємо доречним організувати процес формування у публічних управлінців ПСАК після того, як ті, хто навчаються, досягнуть рівня B2, який є імовірно прийнятним для фахівців зі спеціальності, що вимагає складної мовленнєвої поведінки [6, с. 14]. Саме рівень B2 дозволяє фахівцям оволодіти АМ на рівні B2+, який є прийнятним для зазначених вище спеціальностей [6] і надає можливість спілкуватись під час професійної взаємодії.

Аналіз різних підходів до проблеми компетентності в цілому свідчить про те, що дослідники пов'язують це поняття з конкретною професією в матеріальній або духовній сфері. Також, на тлі глобалізаційних і євроінтеграційних процесів, з'явилися нові шляхи для отримання освіти та працевлаштування, внаслідок чого суттєво змінилася роль АМ у суспільстві. Це безпосередньо впливає на неоднозначність вирішення проблеми формування ПСАК як компоненти професійної компетентності фахівців, у сфері публічного управління зокрема.

Вітчизняна дослідниця Н. Сура наголошує [7]: «Іншомовна професійно орієнтована комунікація (ІПОК) – процес, у межах якого забезпечується потенційна здатність комунікантів реалізувати обмін інформацією іноземною мовою, а також самостійно здійснювати пошук, накопичення й розширення обсягу потенційно значущих знань у процесі природного іншомовного професійно орієнтованого спілкування із зарубіжними фахівцями». Комунікативна компетентність розглядається дослідницею як особливий вид професійної компетентності і визначається як готовність та здатність до оволодіння предметними, науковими знаннями в професійному спілкуванні. Ми можемо екстраполювати це визначення на професійно спрямовану англomовну компетентність.

Відповідно, факторами, що сприяють формуванню ПСАК як компоненти професійної компетентності публічного управлінця є:

1. швидкий доступ до інформації АМ (щодо нововведень у сфері державної служби, розробок та новітніх технологій тощо);
2. участь у розробці та написанні проектів;
3. можливість проходження курсів підвищення кваліфікації за межами країни.

Як відмічають дослідники, іншомовна компетентність є основою додаткової професійної освіти, що спрямована на активне використання освітнього, наукового та інноваційного потенціалів і на структурну перебудову та переорієнтацію фахівців у сфері публічного управління на ті напрями і форми діяльності, в яких можливе досягнення найбільш значущих результатів [3]. Вона розкривається у певному рівні володіння фахівцями іноземною мовою, мовленням, соціокультурними та професійними знаннями, навичками та вміннями, що надають можливість доцільно варіювати мовленнєвою поведінкою залежно від функціонального чинника іншомовного спілкування.

Отже, розглянемо ПСАК як компоненту професійної компетентності публічного управлінця. В багатьох дослідженнях сучасних науковців окреслено поняття *іншомовної компетентності* майбутнього фахівця [1; 2; 6], що також може бути екстрапольовано на фахівця діючого. Зазначимо, що Е. В. Бібікова визначає професійну компетентність як інтегративну якість особистості фахівця – системне явище, що охоплює знання, навички, вміння, професійно значущі властивості, що забезпечують ефективне виконання ним власних

професійних обов'язків. Як інтегративне утворення, професійна компетентність охоплює функціональний, мотиваційний, рефлексивний та комунікативний компоненти [2]. Важливим структурним компонентом професійної компетентності є комунікативна компетентність – якісна характеристика особистості фахівця, що охоплює сукупність науково-теоретичних знань, практичних навичок і вмінь у сфері здійснення професійної комунікації, досвід здійснення професійної взаємодії, стійку мотивацію професійного спілкування. За Е. В. Бібіковою, засобом формування професійної комунікативної компетентності є спілкування, однак у тому випадку, якщо воно здійснюється на діяльнісній, мотиваційній, ситуативно-обумовленій основі з використанням професійно зорієнтованого змісту як теми спілкування. Стосовно іншомовної компетентності, то вона визначається як здатність та готовність суб'єкта професійної діяльності до здійснення професійного спілкування іноземною мовою. Вона передбачає сформованість комунікативних умінь у чотирьох основних видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі), наявність мовних знань (фонетичних, граматичних, лексичних) та навичок оперування ними. У структурі іншомовної компетентності виокремлюються функціональний, рефлексивний та мотиваційний компоненти. Відповідно до загальної структури професійної компетентності, ІК Е. В. Бібікова подає як системне утворення у єдності мотиваційного, функціонального та рефлексивного компонентів. Зазначимо, що, розглядаючи іншомовну компетентність як компонент професійної компетентності, авторка ототожнює поняття іншомовної компетентності та професійно спрямованої іншомовної компетентності.

У свою чергу, зарубіжні вчені вважають, що професійна компетентність формується лише у взаємозв'язку із соціальними настановами фахівця, а саме: професійною ідентичністю – прийняття професійних норм і відповідальності через процес професійної соціалізації; професійною етикою – опанування етичних норм професії; конкурентоспроможністю – здатність до ефективної професійної діяльності в структурі ринкових відносин; прагненням до наукового удосконалення – необхідність отримати нові знання через дослідницьку діяльність; мотивацією до продовження освіти – потреба в постійному професійному самовдосконаленні відповідно до вимог сучасності [10].

Отже, професійна компетентність є інтегративною характеристикою людини, заснованою на особистісному (опанування комплексу особистих якостей) та діяльнісному (освоєння різних моделей поведінки) досвіді і надає їй змогу ефективно діяти в галузі, яка стосується її компетенції (певна галузь застосування).

Таким чином, професійно спрямована англомова компетентність публічних управлінців – здатність здійснювати міжкультурне професійно спрямоване спілкування; взаємодіяти з носіями іншої культури, беручи до уваги національні цінності, норми та уявлення; створювати позитивний настрій спілкування для комунікантів; вибирати комунікативно цілеспрямовані способи вербальної і невербальної поведінки на основі знань про науку та культуру інших народів у межах полілогу культур [1, с. 16]. Це інтегральна характеристика професійної діяльності публічного управлінця, яка охоплює такі підструктури:

- *діяльнісну* (знання, навички, вміння та способи здійснення професійної діяльності);

- *комунікативну* (знання, навички, вміння та способи здійснення професійного спілкування).

Здатність публічного управлінця володіти ключовими компетентностями і здійснювати їх обумовлюється особливою структурою свідомості суб'єкта навчання – його компетентністю як універсальною здатністю знати, розуміти, володіти способами діяльності, прогнозувати, діяти, рефлексувати свої дії та нести відповідальність за них у процесі професійної діяльності.

Сучасне робоче середовище публічного управлінця вимагає не тільки професійних знань. Публічний управлінець також повинен уміти використовувати ці знання в різних ситуаціях професійної взаємодії, вирішувати проблеми, брати участь у професійному спілкуванні й адекватно здійснювати діяльність у межах своєї професії. Отже, кінцевою метою іншомовної освіти є ПСАК, яка являє собою сукупність окремих компетентностей і дозволяє на основі автономного пошуку та використання інформації іноземною мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності здійснювати свою професійну діяльність, підвищуючи її ефективність і тим самим створюючи передумови для професійного і кар'єрного зростання особистості [8].

Таким чином, в рамках вищого закладу освіти ПСАК необхідно розглядати як здатність і готовність фахівця здійснювати англomовне спілкування у межах визначених навчальною програмою вимог, які, в свою чергу, спираються на комплекс специфічних для іноземної мови знань, навичок та вмінь – граматичних, лексичних (з урахуванням соціокультурного лексичного мінімуму), орфографічних, мовленнєвих, розпізнавання мови на слух, а також володіти різноманітними мовними засобами комунікативної взаємодії. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що ПСАК публічного управління має інтегративну природу, яка розкриває знання сутності сфери публічного управління, способів і засобів досягнення окреслених цілей, а також відповідні навички, вміння та стратегії.

Література

1. Андриенко А. С. Развитие иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности студентов технического вуза (на основе кредитно-модульной технологии обучения): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. / А. С. Андриенко. – Ростов н/Д, 2007. – 232 с.
2. Бибикова Э. В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов: автореф. дис. ... к. пед. н.: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Э. В. Бибикова. – Майкоп, 2006. – 29 с.
3. Блер А. Н. Концептуальні основи розвитку додаткової професійної освіти / А. Н. Блер // Педагогіка. – 2008. – № 5. – С. 34-38.
4. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=298414&p=1157311622966330#Text>.
5. Наказ «Про затвердження Порядку організації підвищення кваліфікації державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0005-20?find=1&text=іноз#w1_3.
6. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнок та ін.]. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.

7. Сура Н. А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно орієнтованого спілкування / Н. А. Сура // Вісн. Луган. держ. пед. н-ту ім. Т. І. Шевченка. – 2003. – № 4. – С. 190-192
8. Телелим В. М. Моніторинг в системі військової освіти / В. М. Телелим, Ю. І. Приходько // Збірник наукових праць “Військова освіта” Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. – 2014. – № 1 (29). – С. 4-13.
9. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л. Болонський процес: цикли, ступені, кредити / Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Є. І. СОКОЛ, Б. В. КЛИМЕНКО. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2004 – 144 с.
10. Canal, M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy // Richards J. and Schmidt R., (eds.) Language and Communication. – London: Longman, 1983. – P. 2-27.
11. Eligibility | Careers with the European Union. – Epsa. – Europa EU. – [Access Mode]: https://epsa.europa.eu/how-to-apply/eligibility_en.
12. European Convention of Human Rights. – European Court of Human Rights. Council of Europe. – 1950. – 55 p.

ДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наталія Шайда, Вікторія Мухіна
Донбаський державний педагогічний університет
Слов'янськ, Україна

Abstract. Studies were conducted on aggressive adolescent behavior and propensity to bullying using the Bass-Darka questionnaire. The analysis of the results made it possible to draw conclusions about the personal qualities of bullying participants in the school environment.

Key words: aggression, bullying, personal qualities, teenagers..

Проблема жорстокої та насильницької поведінки дітей привертає увагу суспільства і знаходить своє відображення в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Реальністю стало пропагування культу сили та жорстокості в засобах масової інформації, зниження виховного потенціалу сім'ї, порушення взаємодії між школою та сім'єю, поширення зразків асоціальної поведінки.

Значного поширення набуло явище булінгу у загальноосвітніх навчальних закладах [4]. За даними дослідження, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», від 24% до 37% дітей в школах потерпають від насильства і найвищий цей показник серед підлітків 12-14 років [2].

Значний внесок у теорію булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як К. Арора, Г. Беженар [5], Д. Ольвеус [8], Д. Лейн [7], Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Томпсон та інші. В той же час, можна відмітити роботи таких науковців як К. Абсалямова [1], І. Кон [6], О. Луценко, Л. Лушпай [3], В. Петросянц, А. Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання. Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в умовах школи досліджують: Р. Безпальча, І. Гайдамашко, М. Жданова, Н. Заверико, О. Романова, Д. Соловійов та інші.

На жаль від шкільного насильства в тій чи іншій формі потерпає все більше дітей. У деяких випадках знущання мають ситуативний характер, але інколи систематичне цькування з боку однокласників призводить до фатальних наслідків. Адже булінг включає цілий спектр форм поведінки, на мінімальному полюсі якого – жарти, образи, які інколи не сприймаються всерйоз, на радикальному ж – психологічний терор, що завдає непоправної шкоди, навіть призводить до суїцидів і смерті. Так, існує поняття буліцида – загибелі жертви внаслідок булінгу [5].

Метою нашої роботи є діагностика агресивних проявів підлітків і схильність до булінгу. Об'єкт дослідження: підлітковий булінг як соціально-психологічний феномен; його предмет – особистісні якості учасників булінгу в шкільному середовищі.

Булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати у людини страх і тим самим підпорядкувати, підкорити її собі [7]. Менш радикальні дії – обзивання, непристойні жарти, плітки – називають мобінгом.

Жертвами часто стають люди, які якимось чином виділяються в групі, наприклад, мають нестандартну зовнішність або деякі вади, фізичні відхилення або захворювання тощо. В школі часто агресія поширюється на відмінників, улюбленців вчителів, слабких дітей, залежних від батьків або надмірно опікуваних ними.

Образи однокласників, наклепи, вимагання – відбувається в школах з негативною психологічною атмосферою, де людська гідність не є цінністю, більшість дітей апатичні і розчаровані, їх потреба у визнанні і розумінні не задоволена. І навпаки: в тому колективі, де шанобливе ставлення до себе та інших є нормою, а образа честі будь-якої людини вважається порушенням більш важким, ніж прогул або вандалізм, кожен випадок ворожнечі або цькування стає винятковою подією.

Форми шкільного булінгу можуть бути різними: систематичні глузування, вимагання, фізичні і психічні приниження, бойкоти та ігнорування, псування особистих речей та ін. Агресивний або гіперактивний школяр, передчуваючи можливість стати жертвою булінгу, почасти сам стає його ініціатором. Однак, типових жертв шкільного терору немає. Будь-яка дитина може бути маргіналом.

Д. Ольвеус визначає типові риси учнів, схильних ставати жертвою булінгу таким чином: тривожні, нещасні, з низькою самооцінкою не впевнені у собі; не мають жодного близького друга, віддають перевагу спілкуванню з дорослими людьми; полохливі, чутливі, замкнуті і сором'язливі; схильні до депресії і частіше однолітки, які думають про самогубство; хлопчики, фізично слабші, ніж ровесники [8].

Також жертвами булінгу можуть стати діти, які: вірять, що заслуговують ролі жертви, і пасивно очікують насильства переслідувачів; страждають від самотності; мають негативний досвід життя; діти з соціально-неблагополучних сімей; відчують фізичне насильство вдома; страждають комплексом неповноцінності; не вірять в захист їх педагогами; замовчують про насильство і цькування; не вважають себе значущою частиною свого колективу; змирилися з насильством, як зі своєю долею; вірять, що заслуговують на роль жертви, і пасивно очікують знущань. [4]

Особливості поведінки жертв булінгу вдома, зазначає Лэйн Д.:

- ✓ дитина неохоче йде в школу і дуже рада будь-якій можливості не ходити туди;
- ✓ повертається зі школи пригніченою;
- ✓ часто плаче без очевидних причин;
- ✓ ніколи не згадує нікого з однокласників;
- ✓ самотня;
- ✓ дуже мало говорить про своє шкільне життя;
- ✓ його ніхто не запрошує в гості, на дні народження, і він нікого не хоче покликати до себе [7].

Для вирішення завдань та досягнення мети дослідження було використано методи і методики, які відповідають сучасним вимогам проведення наукового експерименту: теоретичні, емпіричні та методи математичної статистики.

Були використані наступні методики: 1) опитувальник рівня агресивності Басса-Дарки; тест-опитувальник для виявлення акцентуацій характеру Г. Шмішека; анкетування «Булінг у підлітковому середовищі».

Для проведення дослідження було обрано підлітків старшої вікової категорії. Ними стали 112 учнів ЗОШ № 8, № 10, № 17 м. Слов'янська Донецької області.

Діагностика агресивності у підлітків за допомогою опитувальника Басса-Дарки та аналіз результатів дали можливість зробити висновки, які презентовані в Табл. 1.

Таблиця 1. Результати виявлення видів агресивних реакцій, які притаманні підліткам, за опитувальником Басса-Дарки

Види агресивних реакцій (у %)								Індекси	
Фізична	Непряма	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Вербальна	Почуття провини	Ворожості	Агресивності
17	5	15	12	8	6	29	4	5	12

Таким чином, опитувані підлітки вказали на те, що найбільше проявляють:

- а) фізичну агресію по відношенню до своїх однолітків та оточуючих – 17%;
- б) вербальну агресію, до якої відносить нецензурна лексика, погрози, образливі вирази притаманна – 29% опитуваних;
- в) непрямую агресію та негативізм – 5% учнів;
- г) роздратування – 15%;
- д) образи – 8%;
- є) підозрілість – 6%.

Відчуття провини мають 4% опитуваних.

Вивчення гендерних відмінностей проявів агресії показало, що частіше проявляють агресивність один до одного та навколишніх людей – хлопці; дівчата ж вороже ставляться до соціуму загалом.

Також нами було проведено анкетування учнів підліткового віку щодо виявлення відсотку скоєння насильства серед однолітків. За результатами діагностики було виявлено: 20% підлітків страждають від образ і лише 15% – ні; 16% застосовують булінг, а 84% – ні. 43% підлітка були свідками, 25% не зіштовхувались і 32% самі брали участь у булінгу. 47% відповіли, що вони заступляться, 7% звернуться до поліції, 13% звернуться до вчителя, 18% не будуть звертати увагу і 15% розгубляться, якщо будуть свідками насильства серед однолітків. Крім того 19% респондентів розповіли б батькам про подію, 16% звернулися б до психолога, 15% розповіли класному керівнику, 5% розповіли б іншому вчителю, 11% другу, 32% дітей нікому б не розповіли.

Аналіз поширеності схильності до різних типів булінгу серед учнів старшої школи виявив, що найчастіше підлітками використовуються заборони та

ігнорування, на другому місці за частотою використання морального пригнічення, а на третьому – вербальні знущання, образи, сарказм, погрози тощо.

Також з учнями була проведена методика діагностики акцентуації характеру Г. Шмішека. З її допомогою виявилися наступні десять типів акцентуації [11]: гіпертимність – 28%; епілептоїдність – 18%; астенічна – 13%; дистимія (депресивність) – 0%; сенситивна – 17%; інтроєктивна (афективно-екзальтована) акцентуація – 0%; циклоїдна – 24%; застрягаючий (паранойяльна акцентуація) – 0%; педантизм (ригідна акцентуація) – 1%; демонстративність – 2%

Особистісні риси, властиві представникам різних типів акцентуацій логічно пояснюють схильність учнів до певних видів булінгу. Епілептоїдні та гіпертимні діти схильні до активного фізичного знущання через власну неврівноваженість, гарячність; психоастенічні, циклоїдні та сенситивні діти не схильні до булінгу через власну тривожність, пригніченість та нестійкість. Діти з рисами макіавелізму (схильність до грубої сили) також вдаються до морального пригнічення як зручного виду маніпуляції, а діти, яким важко стримувати агресію, використовують заборони та ігнорування як достатньо болісний та швидкий тип агресії. Забобонним дітям не властивий фізичний вид булінгу через страх повернення скоєного насилля та покарання. Маскулінні підлітки не вдаються до морального цькування тому, що такий вид булінгу більш властивий особам з фемінінними рисами.

Отже, наслідки булінгу, окрім короткострокового впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може проявлятися як у жертв, так і в кривдників протягом навіть дорослого життя. Негативного впливу зазнають і спостерігачі, а також загалом навчальна атмосфера в класі та школі. Невід’ємним наслідком поширення булінгу серед дитячого середовища є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом.

Література

1. Абсалямова К. З. Особистісні якості дітей старшого шкільного віку, що схильні до булінгу / К. З. Абсалямова, О. Л. Луценко // Вісник харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2013. – № 1065. – С. 134-138.
2. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – К. ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. – 34 с.
3. Лушпай Л. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/buling.pdf>.
4. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://wcu-network.org.ua/public/upload/files/schulNAS111.pdf>.
5. Беженар Г. Булінг: підліткове насильство в школі – [Електронний ресурс] / Беженар Г. // Школа. – 2012. – № 2 (74). – С. 75-79.
6. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.pseudology.org/kon/Zametki/ChtoTakoeBulling.htm>.
7. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) / Дэвид А. Лейн // Детская и подростковая психотерапия / [под ред. Д. Лейна и Э. Миллера]. – СПб.: Питер, 2001. – 26 с.
8. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem [Electronic resource]. Retrieved from: https://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/434/Bullying_at_school:_tackling_the_problem.html.

SECTION 4

HEALTH, HEALTHCARE AND PHARMACY: NEW TRENDS AND CHALLENGES

STAROSTLIVOSŤ O PACIENTA S CIEVNOU MOZGOVOU PRÍHODOU

Ivica Gulášová,¹ Jozef Babečka,² Nadiya Dubrovina³

¹Trnavská univerzita v Trnave

Trnava, Slovakia

²Katolícka univerzita v Ružomberku

Ružomberok, Slovakia

³Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

Bratislava, Slovakia

Abstract. The article deals with the care of a patient with a stroke. Stroke is an urgent condition in neurology where brain function is impaired due to a disturbance in the blood circulation of the brain. The core of the article explains the specifics of nursing care for patients after a stroke and points to the possibility of using help in civic associations such as. Second for life o.z. and others.

Key words: stroke, nursing care, patient, nurse.

Úvod. Cievna mozgová príhoda (CMP) je urgentným stavom v neurológii, kedy z dôvodu poruchy krvného obehu mozgu dochádza k poškodeniu mozgových funkcií. Iba 1/3 pacientov sa s touto diagnózou úplne vylieči. CMP delíme na ischemické (približne 80%) a hemoragické (približne 20%), kde zaradujeme mozgové krvácanie a subarachnoideálne krvácanie /Brozman, et al., 2011/.

Následky CMP sú rôzne a vždy záleží na mieste vzniku a rozsahu poškodenia mozgu. Dôležitá je včasná hospitalizácia postihnutého v akútnom stave ochorenia v špecializovaných centrách ako aj docenenie významu prevencie. Neoddeliteľnou súčasťou prevencie je tiež edukácia verejnosti so zameraním na príznaky novej

CMP a s nutnosťou jednat' v tomto prípade urgentne. Po prekonaní cievnej mozgovej príhody sa môžu objaviť problémy rôzneho charakteru, no bohužiaľ sa tieto následky môžu aj kombinovať. Starostlivosť o pacienta s CMP je náročná a dlhodobá, a preto je dôležité hneď na začiatku získať ho pre aktívnu spoluprácu.

Človek po CMP môže mať problémy s kontrolou svojich emócií, napr. môže sa stať veľmi citlivým, ľahko sa rozčúli, rozplače, rozosmeje, často sa objavuje skl'účenosť, depresia, úzkosť, strach. Okrem týchto ťažkostí môžu byť poruchy reči, psychologické problémy, poruchy intelektu, problémy v zamestnaní, sociálne a rodinné problémy.

Starostlivosť o pacienta s CMP zahŕňa:

- Hygienickú starostlivosť.
- Starostlivosť o stravovanie a príjem tekutín.
- Polohovanie pacienta.
- Rehabilitáciu.
- Učenie samostatnosti v bežných denných aktivitách /Spence, 2008/.

Po CMP majú jedinci vo väčšine prípadov trvalé následky. V tomto prípade už môžeme hovoriť o jedincovi so zdravotným postihnutím. Pred tým, než rodinní príslušníci navštívia blízkeho, ktorého postihla CMP, je dobré navštíviť sociálneho pracovníka v nemocnici, ktorý pomôže zodpovedať všetky otázky a podať najrôznejšie informácie. Informácie a pomoc poskytujú aj miestne sociálne organizácie a služby, ako sú fyzioterapeut, ergoterapeut, logopéd, sociálny pracovník, služby pre postihnutých, podporné a komunitné skupiny, posudkový pracovník / koordinátor sociálnych služieb /Gulášová, 2020/.

Špecifiká starostlivosť o pacienta po CMP.

Združenie CMP – je združenie pre rehabilitáciu osôb po CMP a je dobrovoľným občianskym združením občanov a právnických osôb, ktorí majú záujem sa aktívne podieľať na zlepšovaní starostlivosti občanov postihnutých CMP alebo ohrozených vznikom tejto choroby.

Združenie CMP:

- zriaďuje a prevádzkuje kluby a komunitné centrá pre postihnutých touto chorobou;
- ďalej zaisťuje poskytovanie zdravotného, sociálneho, právneho a ekonomického poradenstva pre osoby, ktorých postihla táto choroba a ich rodinných príslušníkov;

- usporadúva odborné prednášky, kultúrne, vzdelávacie a spoločenské akcie pre osoby, ktorých postihla CMP a ich rodinných príslušníkov;
- zaisťuje vydávanie tlače, publikácií a správ, ktoré súvisia s CMP;
- obhajuje oprávnené záujmy postihnutých CMP;
- podieľa sa na príprave právnych predpisov a pripomienkových konaní k navrhovaným právnym predpisom;
- organizuje rôzne rekondičné pobyty pre svojich členov, chorých CMP a ich rodinných príslušníkov a poskytuje sociálne služby.

Občianske združenie Porážka.sk robí preventívnu činnosť, takzvané „Dni zdravia“, kde sa meria ľuďom krvný tlak, cholesterol, cukor, ale aj kyselina močová a hodnotí sa BMI. Vybavuje ambulancie všeobecných lekárov pomôckami a prístrojmi, ktoré dokážu predikovať náhlu cievnu mozgovú príhodu. V roku 2017 sa stali členom SAFE (Stroke Alliance for Europe), a práve v spolupráci so SAFE, vydali 5 brožúr, ktoré radia pacientom po CMP a ich rodinným príslušníkom čo robiť po porážke /World Health Statistics. 2017/. Tieto brožúry budú dostávať pacienti po CMP na neurologických oddeleniach v nemocniciach.

Sekunda pre život je občianske združenie, patientska organizácia združujúca pacientov po cievnej mozgovej príhode a s fibriláciou predsiení. Poslaním občianskeho združenia je realizovať informačno-vzdelávacie aktivity smerujúce k zvýšeniu povedomia o cievnej príhode a fibrilácii predsiení a zlepšiť manažment pacientov s týmto ochorením tak, aby čo najrýchlejšie dostali adekvátnu zdravotnú starostlivosť a mohli sa vrátiť plnohodnotne života, čo možno s najmenšími následkami po prekonaní mŕtvice. Misiou je šíriť povedomie o cievnej mozgovej príhode a fibrilácii predsiení, zlepšiť manažment pacientov a dbať na prevenciu. Na Slovensku ročne utrpí cievnu mozgovú príhodu takmer 11 tisíc ľudí. Z toho len necelých 20 % pacientov dostane v akútnej fáze (do 3 a pol hodiny) adekvátnu zdravotnú starostlivosť /Gdovinová, 2013/. Spoločnou víziou je zvýšiť percento pacientov, ktorým bude poskytnutá dostupná liečba na úroveň vyspelých európskych krajín tak, aby sa čo najviac pacientov po cievnej mozgovej príhode mohlo vrátiť plnohodnotne do života.

The Stroke Alliance for Europe (SAFE), európskej organizácie spájajúcej nevládne neziskové organizácie, ktorá sa zaoberá pomocou pacientom po cievnej mozgovej príhode. Vznikla v roku 2004 spojením 20 patientskych organizácií z celej Európy /Feigin, 2007/. Cieľom a účelom členstva je zvyšovať povedomie o CMP,

podporovať preventívne opatrenia zabraňujúce vzniku CMP, vyhľadávať ohrozené skupiny, koordinovať úsilie národných patientskych organizácií v Európe a v celkovom výsledku znížiť úmrtnosť a invaliditu spojenú s CMP.

Klub afázie podporuje osoby s afáziou, napomáha efektívnemu užívaniu reči ako nástroja medziľudskej komunikácie, psychickej adaptácii na handicap aj sociálnej reintegrácii. Tento klub sa svojimi aktivitami snaží zvyšovať kvalitu života osôb s afáziou a taktiež popularizuje túto problematiku medzi odbornou, ale aj laickou verejnosťou. Medzi hlavné ciele občianskeho združenia patrí najmä boj proti izolácii afatikov a ich blízkych, organizácia skupinových stretnutí ľudí s afáziou, poskytovať osobám poradenské služby a obhajovať záujmy afatikov a informovať verejnosť o afázii. Sídlo má v Prahe /Linhartová, 2007/.

Záver. Cerebrovaskulárne ochorenia sú treťou najčastejšou príčinou smrti nielen u nás ale aj vo vyspelých západných krajinách. Sú významným zdravotníckym a sociálno-ekonomickým problémom. Postihujú vo vysokom percente ľudí v najefektívnejšej fáze života. Približne 50% pacientov, ktorí prežijú, má trvalý neurologický deficit a viac ako 25% vyžaduje chronickú starostlivosť /World Health Statistics. 2017/. Preto skúmanie príčin, mechanizmov vzniku a hľadanie najoptimálnejších spôsobov prevencie ostáva úlohou vysoko aktuálnou. Včasná a správna diagnostika je prvým predpokladom pre efektívnu liečbu cievnych mozgových príhod. Riziko vzniku náhlej cievnej mozgovej príhody stúpa spolu s vekom pacienta. Na Slovensku je náhla cievna mozgová príhoda tretie najčastejšie ochorenie /Brozman, 2011/. Vzhľadom k tomu, že ochorenie závažne ovplyvňuje kvalitu života človeka, je potrebná maximálna prevencia a starostlivosť o pacienta. Je vhodné poskytnúť pedagogickú a inštruktívnu možnosť, aby sa dotýčny jednotlivec čo najskôr začlenil do plnohodnotného života.

Literatúra

1. Brozman, M., et al. 2011. *Neurológia – učebnica pre zdravotnícke odbory univerzitného štúdia*. Martin: Osveta. 2011, 188 s., ISBN 978-80-8063-339-4.
2. Feigin, V. 2007. *Cévní mozgová příhoda: Prevence a léčba mozkového iktu*. 1. vyd. Praha: Galén, 2007. s. 207. ISBN 978-80-7262-428-7.
3. Gdovinová, Z. 2013. *Manažment cievnej mozgovej príhody vo svetle súčasných odporúčaní. Interná medicína*. SAMEDI: Bratislava. Ročník 13, 2013, číslo 10. s. 441. ISSN 1335-8359/

4. Gulášová, I. 2020. *Edukácia pacienta po cievnej mozgovej príhode*. Lekárske listy, roč. XXV/LXIX, č. 10, 2020, str.10-13, ISSN 1335-4477.
5. Linhartová, V. 2007. *Praktická komunikace v medicíně pro mediky, lékaře a ošetrující personál*. Praha: Grada. 2007, 152 s., ISBN 978-80-247-1784-5.
6. Spence, J., D. 2008. *Mozková mrtvice – prevence, výživová doporučení, recepty*. Praha:Triton, 2008, 255 s., ISBN 978-80-7387-058-4.
7. World Health Statistics. 2017. *Monitoring health for the Sustainable development goals*. [online]. Geneva: World Health Organization, 2017. 103 p. [cit. 2018. 04. 17.]

FORMY A ZAMERANIE KOMUNITNEJ OŠETROVATEĽSKEJ STAROSTLIVOSTI

Ivica Gulášová,¹ Jozef Babečka,² Nadiya Dubrovina,³ Jana Martinková⁴

^{1, 4}Trnavská univerzita v Trnave

Trnava, Slovakia

²Katolícka univerzita v Ružomberku

Ružomberok, Slovakia

³Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

Bratislava, Slovakia

Abstract. The article deals with community nursing care and its specifics of nursing care. Community nursing is a synthesis of practical nursing and public health practice related to the promotion and protection of the health of the population. Its role is to support and preserve the health of the population.). People understand the concept of health differently, it is related to the society in which a person lives, to education, to a person's value system, to what he understands by the concept of health and what health means to him. The core of the paper is devoted to forms of community care. We can divide them into health and social care, which are mutually dependent on cooperation within the community. Outpatient primary care plays an important role at the level of community care. The conclusion of the paper explains the specifics of the nursing process in community care.

Key words: community nursing care, forms of community care, community health risks, nurse.

Úvod. Komunita alebo spoločenstvo je prostredie alebo skupina ľudí, ktorí sú bez ohľadu na rozdielnosti schopní oceňovať rozdielnosti, čo im umožňuje účinne a otvorene komunikovať a spolupracovať na dosiahnutí spoločných cieľov. Komunitné ošetrovateľstvo je syntéza praktického ošetrovateľstva a verejno-zdravotnej praxe týkajúcej sa podpory a ochrany zdravia populácie. Jeho úlohou je podporovať a uchovávať zdravie populácie. Činnosti nie sú ohraničené na vek, ani limitované na

jednotlivé diagnostické skupiny, proces je kontinuálny. Zameriava sa na jednotlivcov, rodinu, skupinu alebo celú komunitu. Mení sa podľa zdravotných potrieb verejnosti.

Komunitná starostlivosť na rozdiel od primárnej poskytuje primárnu, sekundárnu a terciárnu starostlivosť, ako aj prevenciu. Komunitná starostlivosť poskytuje starostlivosť jednotlivcom, rodinám ako i celým skupinám. Táto starostlivosť zasahuje do všetkých oblastí života od narodenia až po smrť /Hanzlíková, et al./ Sestra špecialistka v komunitnom ošetrovatel'stve vykonáva špecializované pracovné činnosti a v rámci komplexnej ošetrovateľskej starostlivosti poskytuje špecifickú ošetrovateľskú starostlivosť ľuďom v komunitách v príslušnej spádovej oblasti. Sestry pracujú na rôznych odborných úsekoch, ako sestra komunitného zdravia, návštevna sestra, pôrodná asistentka, detská komunitná sestra, komunitná psychiatrická sestra, školská sestra a iné so špeciálnym zameraním pre špeciálny druh práce, ktorý sa v komunite poskytuje.

Zdravotné riziká v komunite a ich rozdelenie. Úroveň zdravia v komunite je ovplyvňovaná mnohými ovplyvňujúcimi faktormi. Väčšinou sú to rizikové faktory, ktoré zvyšujú väčšiu pravdepodobnosť ochorení. Faktory rozdeľujeme na:

- Osobnostné – pôsobia z vnútra osobnosti človeka, ide hlavne o biologické, psychologické, sociálne a duchovné faktory.
- Biologické – vyplývajú z biologických funkcií organizmu. Delia sa na vrodené a získané.
- Psychologické, sociálne a duchovné – faktory navzájom úzko spolu súvisia a preto sa aj spoločne podieľajú na zdraví človeka.
- Behaviorálne – faktory súvisia so správaním sa človeka v určitom prostredí, ktoré ho formuje správanie jedinca vplýva na prostredie v komunite.
- Environmentálne – delíme ich na fyzikálne a chemické /Komárek, Provazník/.

K biologickým faktorom, ktoré môžu ovplyvňovať zdravotný stav zaraďujeme výskyt určitých ochorení a poškodení súvisiace s vekom pacienta. Sociálne faktory sú ovplyvnené ekonomickými, etickými, kultúrnymi faktormi, ktoré značne ovplyvňujú zdravie človeka. Zdravotné riziká sa v komunite vyskytujú všade. Veľa z nich môžeme ovplyvniť, alebo sa im strániť. Hlavne človek, ktorý je spôsobilý o svojom zdravotnom stave rozhodovať sám, má plnú zodpovednosť za svoje zdravie preto sa musí chovať tak, aby nepoškodzoval svoje zdravie a svojím chovaním nespôsobil ujmu na zdraví inej osobe.

Civilizačné choroby sú v populácii tiež na vzostupnom rebríčku /Bártová, Matulay, 2009/ Vekové hranice sa neustále znižujú, ich príčiny sú hlavne v nesprávnom životnom štýle, životospráve, životnom prostredí, zdravotnej starostlivosti, ale podieľajú sa i genetické faktory, ktoré tiež majú zrastajúcu tendenciu.

Medzi najzávažnejšie ochorenia patria:

- kardiovaskulárne ochorenia,
- nádorové,
- diabetes mellitus,
- depresie a iné psychiatrické ochorenia,
- alergické a respiračné ochorenia,
- náhle cievne mozgové príhody,
- ochorenia pohybového aparátu, hlavne osteoporóza.

Náhle cievne mozgové príhody sa dnes vyskytujú skôr v staršom veku, ale veková hranica sa stále znižuje. I tu je dôležitá edukácia hlavne na úrovni primárnej zdravotnej starostlivosti, komunitnej starostlivosti, treba sa zamerať na správnu životosprávu a prevenciu všetkých rizikovým faktorov /Gulášová, 2020/. Osoby, ktoré zaradujeme do rizikovej skupiny potrebujú zvýšenú zdravotnú starostlivosť zameranú tak na liečebnú ako i na preventívnu starostlivosť.

Zdravotná starostlivosť o tieto osoby sa poskytuje hlavne na komunitnej a primárnej starostlivosti. Sestry spolupracujú so špeciálnymi pracoviskami ako sú rôzne odborné ambulancie, liečebne, alebo rôzne útulky.

Sociálne služby sú súčasťou poskytovaných služieb rizikovým skupinám. Tieto služby sa poskytujú formou:

- opatrovateľské služby,
- spoločné stravovanie,
- prepravné služby,
- starostlivosť v zariadeniach sociálnych služieb,
- sociálnej pôžičky /Hrozenská, 2008/.

Intervenčné opatrenia sú obsiahnuté v rôznych dokumentoch, ktoré sú vypracované SZO ako strategické plány a programy, ktorým sa venuje aj naše zdravotníctvo. Tieto dokumenty sú zamerané na rôzne oblasti oblastí ako je:

- životný štýl a zdravie,
- rizikové faktory súvisiace so zdravým a s prostredím,

- zmeny s poskytovaním zdravotnej starostlivosti /Křivohlavý, 2002/.

Ich cieľom je zlepšiť zdravie, ochranu a podporu zdravia, spoluúčasť na preventívnych opatreniach, zodpovednosť za svoje zdravie, trvalé zlepšenie kvality poskytovanej zdravotnej starostlivosti, zlepšiť politiku štátu, vzdelávanie a výskum. Skvalitniť primárnu zdravotnú starostlivosť a zameranie na ochranu komunitného zdravia.

Preventívne intervenčné opatrenia sú zamerané na rodinu, deti, starších a chronicky chorých občanov, duševne chorých na všetkých úrovniach primárnej, sekundárnej a terciárnej prevencii.

Úlohou primárnej prevencie je posilniť zdravie človeka, zabezpečiť zlepšenie odolnosti proti chorobám, hlavne infekčným, intervenčnými opatreniami pôsobiť proti vzniku chorobám, ktoré prechádzajú do chronických štádií a spôsobujú invaliditu. Dôležitým opatrením v primárnej prevencii je zdravotná výchova, zameraná hlavne na rizikové faktory, ktoré spôsobujú hlavne civilizačné ochorenia, časté poškodenia zdravia invaliditu a časté úmrtia. Súčasťou preventívnych opatrení je očkovanie /Rovný, Bielik et al., 2011/. Sekundárna prevencia má intervenčné opatrenia zamerané na liečbu a zvládnutie prebiehajúcej choroby, zabrániť komplikáciám, trvalým následkom, invalidite a prechodu do chronického štádia ochorenia. Terciárna prevencia a jej intervenčné opatrenia sú zamerané na chorých invalidných, učiť ich čo najlepšie využívať možnosti kvality života.

Formy komunitnej starostlivosti. Môžeme ich rozdeliť na zdravotnícku a sociálnu starostlivosť, ktoré sú navzájom odkázané na spoluprácu v rámci komunity. Dôležitú úlohu na úrovni komunitnej starostlivosti má ambulantná primárna starostlivosť, ktorú vykonávajú praktický lekár pre dospelých, deti a dorast, gynekologický lekár, stomatológovia.

1. Primárna zdravotná starostlivosť – sa definuje ako základná ambulantná liečebno-preventívna starostlivosť. Poskytuje starostlivosť v rámci prvého kontaktu pacientom, spojenú s návštevnou starostlivosťou u pacienta doma, zabezpečuje starostlivosť pacientom prepusteným do domáceho liečenia, zabezpečuje LSPP, súčasťou môže byť závodná zdravotná starostlivosť, nezastupiteľnú úlohu na úseku PZS zohrávajú sestry podľa jednotlivých profesionálnych zaradení, ako sestra u praktického lekára detského, pôrodná asistentka, stomatologická sestra. Poskytujú starostlivosť na úseku liečebnej starostlivosti, ale hlavne na úseku prevencie, edukácie pacienta.

2. ADOS – je ďalšia forma poskytovania komunitnej starostlivosti. ADOS tvorí samostatnú funkčnú jednotku, aj keď je súčasťou PZS. Dôležitú funkciu zohráva ako následná starostlivosť u pacientov, ktorí potrebujú pokračovať v liečbe, ale už nie je potrebná hospitalizácia /Dvořáčková, 2012/. Ich úlohou je poskytovať komplexnú ošetrovateľskú starostlivosť jednotlivcom, rodinám, skupinám v prirodzenom domácom prostredí, túto službu zabezpečujú profesionálne zdatné sestry s rôznym odborným zameraním. Poskytujú starostlivosť všetkým vekovým skupinám, hlavne rizikovým skupinám, ktoré potrebujú zdravotnú, ošetrovateľskú a sociálnu pomoc.

3. Domáca ošetrovateľská starostlivosť – je súčasťou zdravotnej starostlivosti. Je to integrovaná forma starostlivosti poskytovaná individuálne klientovi na základe holistického chápania s rešpektovaním ľudských práv, pri využití zostávajúcich potenciálov klienta a začlenenia rodinných príslušníkov alebo blízkych do starostlivosti. Poskytuje sa pacientom všetkých vekových skupín v ich prirodzenom sociálnom prostredí. Koncepcia DOS je podmienená princípom pevnej väzby a interakcie ľudskej bytosti so svojím vlastným sociálnym prostredím /Draganová et al., 2006/. Zameriava sa na primárnu, sekundárnu aj terciárnu prevenciu. Sestry poskytujú hlavne starostlivosť pacientom v domácom prostredí, táto starostlivosť je totožná s PZS a hlavne je súčasťou ADOS, starostlivosť je zameraná na pacientov, ktorí boli prepustení do domácej ošetrovateľskej starostlivosti, hlavne chronicky chorým, ťažko chorým, pacientom v terminálnom štádiu, ktorí odmietajú byť hospitalizovaní.

4. Hospic – hospicová starostlivosť je určená chorým, kde už neprichádza do úvahy predlžovanie života pacienta. Je ohraničená predpokladanou dĺžkou zostávajúceho života 6-10 mesiacov. V rámci tejto starostlivosti sa uspokojujú bio-psycho-sociálne a spirituálne potreby pacienta. Môže byť poskytovaná v domácom prostredí, alebo na lôžkovej úrovni. U všetkých pacientov sa jedná o terminálne štádium ochorenia, ktoré končí smrťou.

Ďalšou formou komunitnej starostlivosti sú rôzne stacionáre, domy ošetrovateľskej starostlivosti, centrá drogo závislých. V rámci sociálnej sféry sú to hlavne DSS, DD, stanice opatrovateľskej starostlivosti, detské domovy /Krajčík, 2000/. Nezastupiteľné miesto tu majú sestry s rôznym špeciálnym zameraním a odbornosťou. Ošetrovateľská starostlivosť zasahuje do všetkých vekových skupín, poskytuje sa ako krátkodobá a dlhodobá starostlivosť, prevláda v ambulantnej starostlivosti a realizuje sa v ADOS.

Špecifická ošetrovateľského procesu v komunitnej starostlivosti. Ošetrovateľský proces zahŕňa päť fáz – posúdenie, diagnostika, plánovanie, realizácia, vyhodnotenie. V rámci posúdenia a hodnotenia komunitného zdravia je potrebné zhromaždiť údaje zamerané hlavne na vek, pohlavie, stav, sociálno-ekonomické údaje, zamestnanosť, úroveň vzdelávania, podmienky bývania, morbidita, mortalita, zdravotný stav, životný štýl, životospráva, zdravotná starostlivosť, dostupnosť komunitnej a sociálnej starostlivosti služby obyvateľstvu a podobne. Zdroje údajov získavame od členov komunity, štatistické údaje, médiá, úrady štátnej správy. Metódy zberu údajov sú štatistické údaje, rozhovor, pozorovanie, dotazník. Potrebná analýza a triedenie údajov sú súčasťou posudzovania komunitného zdravia.

Diagnostika zdravia komunity zahŕňa problémy, ktoré sme získali pri zbere údajov, spracúvajú sa vo forme ošetrovateľských diagnóz. Pri ich tvorbe sa pridriavame zápisom PES /problém, etiológia, symptóm/. Diagnóza sa zameriava skôr na jedinca ako na komunitu. Diagnóza vyjadruje existenčný alebo potencionálny problém identifikácie komunity, kde problém vznikol alebo hrozí jeho vzniknutie z charakteristiky komunity.

Plánovanie komunitnej ošetrovateľskej starostlivosti – táto fáza zahŕňa určenie cieľov, výsledných kritérií, intervencií. V rámci stanovenia kritérií je potrebné stanoviť priority, ktorý problém je potrebné riešiť ako prvý. Dôležité je stanovenie si krátkodobých a dlhodobých cieľov. Plánovanie by malo mať reálny charakter, teda dosiahnuteľný /Hanzlíková et al., 2004/. V pláne komunity a ošetrovateľskej starostlivosti sú priebežne zaznamenávané jednotlivé činnosti, vynaložené náklady, zodpovednosť a potrebný čas.

Pri realizácii komunitnej ošetrovateľskej starostlivosti sa vykonávajú naplánované aktivity, úspešnosť realizácie závisí od pripravenosti, ochoty riešiť stanovené problémy, zručnosti, vykonávať jednotlivé činnosti, potrebné je správne zorganizovať prácu, monitorovanie, dobrá spolupráca v celej komunite.

Vyhodnotenie komunitnej ošetrovateľskej starostlivosti v poslednej fáze nám hovorí či naplánované a realizované kroky boli úspešné a ak nie prečo boli neúspešné a potrebné je hľadať príčiny a iný spôsob riešenia.

V komunitnom ošetrovateľstve sa využívajú aj modely:

1. Doroty Johnsonovej – behaviorálny systémový model ošetrovateľskej starostlivosti – upriamený na účelné a účinné správanie sa pacienta zamerané na predchádzanie ochoreniam.

2. Caliiista Royová – adaptačný model – radí sa medzi systémové. Osoba – bio-psycho-sociálna bytosť s nepretržitým vzťahmi a meniacim sa prostredím. Zdravie je stav a proces fungujúci ako celok. Prostredie, ktoré ovplyvňuje zdravie a správanie sa osôb či skupín adaptáciu človeka na tieto zmeny.

3. Nola Pederová – model upevňovania zdravia. Jedinec sa má podieľať na upevňovaní zdravia, ktoré je dôležitejšie ako prevencia, zúčastňuje sa na starostlivosti o svoje zdravie.

4. Myra Levínová – východiskom modelu je celistvosť, adaptácia, ochrana.

- Celistvosť – holizmus.

- Adaptácia – je proces zmeny na vonkajšie a vnútorné prostredie.

- Ochrana – pomocou nej je schopný jedinec napriek rôznym zmenám je jedinec schopný fungovať, pokračovať ďalej.

5. Dorothy Oremovej – model vedúci k sebaopatere.

6. Gordonovej – pri ktorom sa posudzujú funkčné vzorce zdravia.

Zaver. Problematika podpory zdravia v edukácii má špecifické postavenie pri dosahovaní zmien v poznaní a správaní jednotlivcov, rodín a komún. V rámci zdravotno – výchovnej činnosti sestier a pôrodných asistentiek je dôležité spojenie edukácie pacienta s podporou zdravia a prevenciou, redukciou rizikových faktorov na udržiavanie a posilňovanie zdravia a podporovania lepších cieľov zdravia (health outcomes). Koncepty alebo pojmy ako zdravie, podpora zdravia, primárna zdravotnícka starostlivosť, prevencia ochorení a udržiavanie zdravia sú navzájom súvisiace, avšak je dôležité ich definovať jednotlivo, aby sa pochopila ich podstata, význam a vzájomné súvislosti. Pojem zdravie chápu ľudia rozlične, súvisí to so spoločnosťou, v ktorej človek žije, so vzdelaním, hodnotovým systémom človeka, s tým, čo rozumie pod pojmom zdravie a čo pre neho zdravie znamená /Bártová, Matulay, 2009/. Súčasná doba a taktiež aj súčasné ošetrovatel'stvo vychádza z predpokladu, že zdravie je vecou každého jednotlivca.

Literatúra

1. Bártová, S., Matulay, S. 2009. *Sociologie zdraví, nemoci a rodiny*. Martin: osveta. 2009, 141 s., ISBN 978-80-8063-306-6.

2. Draganová, H. et al., 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta, 2006, 195 s., ISBN 978-80-8063-240-3.

3. Dvořáčková, D. 2012. *Kvalita života senioru*. Praha: Grada, 2012, 112 s., ISBN 978-80-247-4138-3.
4. Gulášová, I. 2020. *Edukácia pacienta po cievnnej mozgovej príhode*. *Lekárske listy*, roč. XXV/LXIX, č. 10, 2020, str. 10-13, ISSN 1335-4477.
5. Hrozenská, M. 2008. *Sociálna práca so staršími ľuďmi*. 1. vyd. Martin: Osveta, 2008. 181 s. ISBN 978-80-8063-282-3.
6. Komárek, L., Provazník, K. 2011. *Ochrana a podpora zdraví*. Praha: 3. lékařská fakulta UK, nadace CINDI. 99 s., ISBN 978-80-260-1159-0.
7. Kubátová, J., Máchová, D. 2010. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada. 2010. 291 s., ISBN 978-80-247-2715-8.
8. Hanzlíková, A. et al. 2006. *Komunitné ošetrovatel'stvo*. Martin: Osveta, 2004, 279 s., ISBN 80-8063-213-8.
9. Krajčák, Š. 2000. *Geriatría*. Trnava: SAP, 2000, 82 s., ISBN 80-88908-68-X.
10. Křivohlavý, J. 2002. *Sociálna opora v intervenčných programoch*. *Československá psychologie* 2002, XLVI /4/: 2002.
11. Rovný, I., Bielik, I. et al. 2011. *Vybrané kapitoly z verejného zdravotníctva*. Bratislava: Interpharm, 2011, 591 s., ISBN 978-80-89057-33-7.

РОЗРОБКА СУЧАСНИХ СИСТЕМ АНАЛІЗУ БІОМЕДИЧНИХ ДАНИХ

Тамара Бардадим,¹ Василь Горбачук,² Сергій Осипенко³

Наталя Новоселова,⁴ Вадим Скобцов⁵

^{1, 2, 3}Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України

Київ, Україна

^{4, 5}Об'єднаний інститут проблем інформатики НАН Білорусі

Мінськ, Білорусь

Abstract. The options of an intelligent analytical system for the analysis of heterogeneous clinical and biomedical data in order to improve the diagnosis of complex diseases are described. The software implementations of data processing and analysis have been developed – construction of classifiers, selection of informative features, processing of heterogeneous medical and biological data for research in the field of clinical medicine. The system applies effective optimization approaches to solving classification problems and modern software, allowing access to real data, located in cloud environments, and to use the developed tools on technical devices of different classes from a personal computer to a powerful cluster.

Key words: classifier, hybrid classification, cloud service, containerized application.

В умовах пандемії [1] успіхи системи охорони здоров'я суттєво залежать від регулярного впровадження ефективних засобів досліджень і моніторингу стану населення [2]. Чим раніше вдається виявити ризики появи захворювання, тим ефективніше може йти процес профілактичних заходів або лікування. У даній публікації йдеться про створення прототипу такого засобу в рамках проєкту «Розробка методів, алгоритмів і інтелектуальної аналітичної системи для обробки і аналізу різномірних клінічних та біомедичних даних з метою вдосконалення діагностики складних захворювань» (М/99-2019, М/37-2020 за підтримки Міністерства освіти та науки України), що виконується Інститутом кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України спільно з Об'єднаним

інститутом проблем інформатики НАН Білорусі (Ф19УКРГ-005 за підтримки Білоруського республіканського фонду фундаментальних досліджень) [3; 4].

Щоб уникати небажаної поведінки страховиків при відборі ризиків, можна вживати певних заходів, виходячи з припущення про обов'язковість страхування здоров'я, яка змушує покривати високі ризики через низькі ризики. Стимулювання додатковими платежами страховиків, які беруть на себе високі ризики, та накладання фінансових санкцій на страховиків, які займаються збиранням вершків (сприятливих ризиків), відповідає схемі коригування ризику (risk adjustment scheme, RAS). Зазначені платежі залежать від таких спостережуваних характеристик, як вік і стать. При відшкодуванні частки фактичних витрат на лікування особи маємо схему відшкодування витрат (cost reimbursement scheme, CRS). Ідея CRS полягає у зниженні вигравів при відборі ризиків за рахунок зменшення впливу витрат на прибутки страховиків. Водночас CRS знижує стимули страховиків до контролю витрат.

RAS та CRS можна обґрунтовувати, моделюючи відбір ризиків. Насамперед, оскільки з різних причин страховики можуть відрізнитися за своїми умовами страхування населення, то RAS та CRS можуть створювати таку конкурентну систему, де сприятлива структура ризиків страховика не надає йому стартових переваг. Крім того, ринок страхування здоров'я може дестабілізуватися при вході в ринок нових страховиків і переході від високих ризиків до низьких. RAS та CRS можуть зменшувати відмінності страховиків за преміями, відтак знижуючи стимули до згаданого переходу.

Страховики, що входять у ринок, можуть страхувати переважно низькі ризики, сприяючи частішим змінам страховиків з боку страхувальників і змішуючи загальний ринок страхування здоров'я. Оскільки страховикам, що ввійшли в ринок раніше, залишатимуться високі ризики, то їм доведеться, врешті-решт, збільшувати свої премії чи заявляти про своє банкрутство. За таких обставин страховики не матимуть стимулів інвестувати в ефективне забезпечення виплат.

Справді, є свідчення вищої мобільності низьких ризиків на ринку страхування здоров'я Німеччини, виходячи з порівняння витрат на охорону здоров'я (health care expenditure, HCE) тих, хто змінює страховиків, і тих, хто не змінює свого страховика: залежно від вікової категорії, люди, які змінювали страховиків, мали в середньому на 45-85% менші HCE, ніж HCE тих людей, які

не змінювали страховиків. Дослідження, основані на Німецькій соціоекономічній панелі (German socioeconomic panel), показали, що (дорослі) люди, які залишалися лояльними до свого страховика, мали значно гірший стан здоров'я порівняно з людьми, які змінювали страховиків. У США відомо про вплив рішень Гарвардського університету на збільшення внесків роботодавців у страхові премії, коли роботодавці не обирали найдешевший варіант (план організації охорони здоров'я (Health Maintenance Organization, НМО)). Типи ризику почали виокремлюватися протягом року: ті, хто перейшли від найдорожчих планів страхування до НМО, мали середній вік 46 років і на 9% вищі НСЕ порівняно із загальними середніми НСЕ; ті, хто залишилися на дорогих планах страхування, мали середній вік 50 років і на 16% вищі НСЕ порівняно із загальними середніми НСЕ. Швидка втрата низьких ризиків широкими планами страхування змусила припинити експеримент.

Таким чином, RAS та CRS можуть сприяти забезпеченню рівних умов під час переходу до конкурентного ринку і стабілізації ринку страхування здоров'я. За відсутності таких схем, як RAS та CRS, ринок може втрачати найефективніших страховиків. Для актуаріїв та інших фінансових фахівців коригування ризику означає нарахування премії чи виплату подушного платежу пропорційно до очікуваних витрат особи чи групи. RAS ґрунтується на коригувачах ризику (risk adjusters) – спостережуваних характеристиках осіб. Розробка RAS і пошук відповідних коригувачів ризику потребують емпіричної перевірки їх здатності прогнозувати НСЕ.

Коригувачами ризику можуть бути соціально-демографічні змінні. Оскільки вік і стать мають відносно невелику пояснювальну спроможність, то вивчалися інші соціально-демографічні змінні – сімейний статус, пенсійний статус, статус інвалідності, освітній рівень, рівень доходу. На даних німецьких лікарняних кас було показано, що пенсіонери похилого віку з інвалідністю мають суттєво вищі НСЕ. Крім того, вищі НСЕ виявляють одинокі пенсіонери й особи з низькими доходами.

НСЕ у попередні періоди є очевидним індикатором захворюваності: збільшення НСЕ призводить до зростання НСЕ наступного періоду на 20-30%. При цьому пояснювальну спроможність НСЕ слід зважувати відносно послаблення стимулів особи до зниження витрат, бо вищі поточні НСЕ певною мірою компенсуватимуться особі пізніше. Саме через НСЕ страховики

намагаються виявляти сприятливі ризики, а кращих коригувачів ризику може не бути. Вживання ліків, що відпускаються за рецептом, у попередні періоди дає прогноз значення НСЕ.

Захворюваність можна вимірювати шляхом збору наявної діагностичної інформації для виявлення хронічно хворих і для класифікації осіб відповідно до їхніх очікуваних НСЕ. Таку класифікацію можна здійснювати різними методами. Емпіричні дослідження показують, що діагностична інформація дає точний прогноз значення НСЕ. У свою чергу, згаданий збір інформації може коштувати дорого. Оскільки страховики мають інтерес до вигідних діагнозів для своїх страхувальників, то також мають інтерес до можливостей трактування відповідної інформації – перекодування (upcoding) інформації: страховики можуть заохочувати своїх страхувальників частіше консультиватися з лікарями, щоб відбрати якнайбільше діагнозів.

Багато країн і систем охорони здоров'я використовують діагностичну інформацію для визначення відшкодування провайдеру відповідних послуг, відкриваючи необхідні для цього дані. Для обробки й аналізу цих даних розробляються програмні реалізації побудови класифікаторів, виділення інформативних ознак, опрацювання різнорідних медико-біологічних змінних для проведення наукових досліджень у галузі клінічної медицини.

Центральним ядром розробленої авторами системи [3; 4] є блок гібридної класифікації, що дозволяє вивчати дані про пацієнта, отримані з різних джерел інформації, діагностуючи підтипи складних захворювань, спричинених генетичними особливостями. Розглянуто різні варіанти базових класифікаторів, що використовуються при побудові гібридної моделі, а також варіанти оцінки ефективності класифікації. Спосіб оцінки інформативності базових класифікаторів ансамблю, оснований на розрахунку критеріїв ефективності класифікації, дозволяє відбирати найкращу комбінацію базових класифікаторів, яка відповідає максимальному значенню ефективності всього ансамблю.

Метод побудови гібридної моделі, оснований на комбінації процедури бегінга (bagging), або бутстреп-агрегування (Bootstrap-AGGREGatING), та агрегування ранжованих списків для побудови базових класифікаторів і процедури відсікання для визначення кінцевої структури моделі, дозволяє адаптивно налаштовувати ансамбль з урахуванням типу даних. Створена гібридна модель може розглядатися як набір класифікаторів з такими

властивостями: наявність уніфікованого представлення інформації, отриманої з різних джерел, досягнутого за рахунок побудови матриці відстаней з використанням ядерних функцій (функцій щільності, в тому числі гауссівської та поліноміальної функції, скалярного добутку векторів тощо); присутність процедури відбору характеристик класифікації для кожного окремого джерела даних; наявність базового чи індивідуального класифікатора гібридної моделі, побудованого для одного джерела даних, який може бути або окремими класифікатором, або набором класифікаторів; існування способів інтеграції окремих класифікаторів у модель.

На основі робіт [5-9] в рамках проекту розроблено гібридну модель класифікації, що дозволить виявляти приховані залежності між різними джерелами інформації, а відтак класифікувати індивідуальні випадки підтипів захворювання, сприяючи розумінню взаємовпливів різних ознак, включаючи фенотип захворювання (наприклад, рівень виживання чи ефективності терапії).

В систему включено нову реалізацію лінійного класифікатора, створеного з використанням методів негладкої оптимізації на основі досліджень [10; 11] і сучасних бібліотек лінійного програмування [12; 13].

При використанні подібних дослідницьких засобів виникає необхідність звертати увагу на умови доступності використання великих масивів даних, вимоги до можливостей переносу програм з одних технічних засобів на інші, їхньої працездатності в умовах хмарних обчислень. Крім того, одною з найважливіших вимог є відтворюваність дослідницьких числових експериментів. Ці вимоги спонукали застосовувати сучасні програмні засоби створення біомедичних додатків. Наприклад, досвід тестування розроблених додатків на даних із хмарного сервісу Cancer Genomics Cloud (CGC) (<http://www.cancergenomicscloud.org>) продемонстрував зручність Docker-контейнерів ([https://en.wikipedia.org/wiki/Docker_\(software\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Docker_(software))). Їх застосування дозволяє надавати користувачеві будь-яке стандартне програмне забезпечення, а мовою Common Workflow Language (CWL) (<https://www.commonwl.org/>) можна описувати послідовність виконання окремих Docker-процесів, всі необхідні вхідні та вихідні параметри, а також необхідні ресурси.

Досвід використання розробленого програмного забезпечення, набутий при його тестуванні на модельних і реальних даних, дозволяє дійти висновку про декілька переваг контейнеризованої форми створеного додатку: забезпечення

доступу до реальних даних, розташованих у хмарних середовищах; забезпечення можливості виконання обчислень для розв'язування дослідницьких задач на хмарних ресурсах як за допомогою розроблених засобів, так і за допомогою хмарних сервісів; відтворення числових експериментів (будь-який інший дослідник може порівнювати свої результати на конкретних даних, вивчених іншими дослідниками, з метою перевірки зроблених висновків і технічних можливостей нових розробок); використання розроблених засобів на технічних пристроях різного класу – від персонального комп'ютера до потужного кластера.

За допомогою створеної системи можна реалізовувати функції інтеграції клінічних і молекулярних даних пацієнтів, визначення діагностичних біомаркерів та їх комбінацій, побудови класифікаторів складних захворювань на основі інтегрованих даних, ефективного виявлення нових підтипів захворювань для вдосконалення методів лікування.

Література

1. Кнопов П. С., Норкін В. І., Атоєв К. Л., Горбачук В. М., Кирилюк В. С., Біла Г. Д., Самосьюнок О. С., Богданов О. В. *Деякі підходи використання стохастичних моделей епідеміології до проблеми COVID-19*. Київ: Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України, 2020. 17 с. URL: <http://incyb.kiev.ua/archives/3988/dejaki-pidhodi-vikoristannja-stohastichnih-modelej-epidemiologii-do-problemi-covid-19/>.
2. Горбачук В. М., Дунаєвський М. С., Сулейманов С.-Б. Управління та адміністрування в сфері послуг охорони здоров'я. *Management and administration in the field of services: selected examples*. Т. Pokusa, Т. Nestorenko (eds.) Opole: Academy of Management and Administration, 2020. P. 268-279.
3. Бардадим Т. О., Осипенко С. П. Особливості забезпечення відтворюваності біомедичних обчислень у хмарних та кластерних середовищах. *Global and regional problems of informatization in society and nature using 2020*. Kyiv: National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 2020. С. 119-121.
4. Бардадим Т. А., Новоселова Н. А., Осипенко С. П., Скобцов В. Ю. Деякі технологічні засади розробки біомедичних інтелектуальних аналітичних

- систем. *Контроль і управління в складних системах* (8-10 жовтня 2020 р., Вінниця). Вінниця: ВНТУ, 2020. С. 232-233.
5. Novoselova N., Tom I. Integrated network approach to protein function prediction. *Information Technology and Management Science*. 2018. Vol. 21. P. 98-103.
6. Том И. Информационные технологии в анализе медицинских данных. *Наука и инновации*. 2016. № 3 (157). С. 28-31.
7. Novoselova N. A., Tom I. E. Semi-supervised clustering with active constraint selection. *Pattern Recognition and Information Processing – PRIP-2016 (October 3-5, 2016, Minsk)*. Minsk: BSU, 2016. P. 69-72.
8. Новоселова Н. А., Том И. Э. Метод построения кластеров генетических данных. *Информатика*. 2016. 1 (49). С. 64-74.
9. Новоселова Н. А., Том И. Э. Алгоритм ранжирования признаков для обнаружения биомаркеров в данных геномной экспрессии. *Штучний інтелект*. 2013. № 3. С. 58-68.
10. Novoselova N., Tom I., Borisov A., Polaka I. Feature ranking by classification accuracy estimation of multiple data samples. *Information Technology and Management Science*. 2013. № 16. P. 95-100.
11. Novoselova N., Tom I., Ablameyko S. Evolutionary design of the classifier ensemble. *Штучний інтелект*. 2011. № 3. P. 429-438.
12. Zhuravlev Yu. I., Laptin Yu. P., Vinogradov A. P., Zhurbenko N. G., Lykhovyd O. P., Berezovskyi O. A. Linear classifiers and selection of informative features. *Pattern Recognition and Image Analysis*. 2017. 27 (3). P. 426-432.
13. Laptin Yu. P., Zhuravlev Yu. I., Vinogradov A. P. Comparison of some approaches to classification problems, and possibilities to construct optimal solutions efficiently. *Pattern Recognition and Image Analysis*. 2014. 24 (2). P. 189-195.

ВИКОРИСТАННЯ БІОХІМІЧНИХ МАРКЕРІВ У ДІАГНОСТИЦІ ПОРУШЕНЬ ПІСЛЯТРАВМАТИЧНОГО ПЕРІОДУ ПРИ ПОЄДНАНІЙ ТОРАКАЛЬНІЙ ТРАВМІ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Олена Бойко,¹ Юлія Волкова,¹ Петро Замятін,^{1, 2} Олексій Ткачук,^{1, 2}

Валерій Літвішко,¹ Денис Замятін¹

¹Харківський національний медичний університет

²ДУ «ІЗНХ ім. В. Т. Зайцева НАМНУ»

Харків, Україна

Abstract. The article reviews the literature on the use of biochemical markers for the diagnosis of complications of the respiratory system in patients with combined thoracic trauma.

It is concluded that to improve the results of reducing the level of possible complications and their correction it is necessary to develop comprehensive clinical and laboratory differential diagnostic criteria with the definition of biochemical markers, as well as their pathogenetic justification in patients of this category.

Key words: biochemical markers, diagnosis, combined thoracic trauma.

Діагностична тактика у хворих із торакальною травмою при політравмі побудована на глибокому й ретельному вивченні деяких ланок патогенезу цього виду травматичних ушкоджень, що нерозривно пов'язані з порушенням гомеостазу та морфо-функціональними змінами, які зумовлюють розвиток післятравматичних зсувів. Ці порушення спричиняють неадекватну, а внаслідок цього, непрогнозовану реакцію організму, яка впливає на клінічний перебіг і результати проведення діагностичних заходів та ІТ [1, 2].

У даний час ініціюючим чинником розвитку ускладнень торакальної травми при ПТ вважають пошкодження ендотелію, яке може бути спричинене прямим або непрямим впливом антиендотеліальних антитіл, здатних активувати експресію молекул адгезії ендотеліальними клітинами (циркулюючі молекули міжклітинної адгезії (ICAM-1), молекули адгезії судинного ендотелію (VCAM), E-селектин) [3].

На початкових етапах розвитку змін гомеостазу в організмі хворих виявляється патологічний процес, на тлі якого в мікросудинній системі відбуваються функціональні та структурні зміни з найбільш вираженим ураженням судин. У хворих із ПТ на поверхні ендотеліальних клітин і фібробластів можна виявити підвищення експресії молекул ICAM-1 на 25%, тільки на поверхні ендотеліальних клітин – VCAM-1 на 19% [4].

Синтез ICAM-1, VCAM і E-селектину посилюється під впливом цитокінів та клітинних медіаторів, інтерлейкінів (ІЛ) -1, -4 та фактора некрозу пухлини (ФНП α), продукція яких при ПТ змінена. Ймовірно, в основі ініціації процесу лежить судинна мікротравма, яка спричиняє активацію ендотеліальних клітин, дисфункцію та порушення капілярної проникності. Одночасно розвиваються внутрішньосудинні зміни: агрегація і адгезія тромбоцитів, активація плазматичних факторів VII і VIII, вивільнення вазоактивних амінів, гіперкоагуляція, мікротромбози, що підсилюють локальну ішемію [5].

Активізовані при «коагуляційному каскаді» медіатори підсилюють деструкцію ендотелію, підтримуючи цикл пошкодження і наступної репарації судинної стінки з редуплікацією базальних мембран, інтимальною проліферацією гладком'язових клітин, а колаген, що знову надходить у циркуляцію, сприяє розвитку гемореологічних та імунних порушень. Розвивається характерна післятравматична мікроангіопатія, органічно пов'язана з патологією дисметаболізму [6].

Цікавим видається поява в останній час наукових робіт з вивчення сурфактантного протеїну D (SP-D), що є маркером ураження легень. Відомо, що сурфактантний білок D (SP-D) є одним з ключових регуляторів функцій альвеолярних макрофагів – основних клітин системи імунітету в легенях. SP-D виробляється нецільарними клітинами бронхіол – клітинами Клара і альвеолоцитами II типу [7].

У фізіологічних умовах здорової легені «хвостові» домени SP-D заховані всередину мультімерної структури, а «головні» домени взаємодіють з рецепторами сигнального інгібуючого регуляторного білка- α (SIRP- α) і активують кіназу SHP-1. Це призводить до пригнічення активації p38, блокування NF- κ B, і, відповідно, пригнічення запальних реакцій макрофагів. На підставі цих даних процеси нітрозилування і денітрозилування SP-D і, відповідно, існування SP-D в різних олігомерних формах забезпечують

можливість перемикання функції SP-D з активатора на інгібітор запальної активності макрофагів.

Отже, SP-D можна розглядати як фактор програмування макрофагів. Дійсно, при дії тримерів або мономерів SP-D макрофаги переважно набувають прозапального M1 фенотипу і характеризуються посиленням продукції NO і прозапальних цитокінів, а при дії мультимерів - антизапальний M2 фенотип, для якого характерним є пригнічення продукції NO і прозапальних цитокінів [8].

Таким чином, при аналізі ролі SP-D в регуляції функцій макрофагів кидається в очі одна важлива обставина: SP-D – це єдиний фактор репрограмування, який діє за принципом «два в одному», тобто може програмувати макрофаги і на M1, і на M2 фенотип. Завдяки цьому SP-D можна розглядати як бівалентний регулятор процесу запалення в легенях. Встановлено, що зниження вмісту SP-D може грати роль в патогенезі пошкодження легенів через посилення оксидативного стресу, апоптозу й некрозу в легенях [9].

Зниження вмісту SP-D може бути пов'язано з тим, що альвеолярні макрофаги можуть поглинати і руйнувати SP-D і / або з тим, що через пошкодження легеневого епітелію й порушення проникності капілярів, характерного для процесу запалення, відбувається потрапляння SP-D в системний кровотік, викликаючи збільшення рівня SP-D в сироватці [10].

Представлені дані з вивчення сурфактантного протеїну D (SP-D) дозволяють припустити, що зниження вмісту SP-D в легенях буде приводити до збільшення сприйнятливості організму до інфекцій і підвищення їх рівня вмісту в крові [11].

Слід зазначити, що аналіз ролі SP-D в регулюванні макрофагів показує, що білок є унікальним фактором у альтернативних перепрограмуванні клітин, які можуть програмувати макрофаги на обох M1 і M2 фенотип, завдяки чому SP-D розглядають у якості двовалентного регулятора запалення в легенях і дихальних шляхах.

Дані, що отримані на сьогоднішній день у структурі сурфактного протеїну D і особливості його взаємодії з альвеолярними макрофагами при різних захворюваннях легенів, свідчать про те, що білок можна використовувати не тільки як маркер ушкодження легенів, але також як агент

впливу патогенетичних посилянь на запальну реакцію, що відкриває нові можливості для вирішення фундаментальних проблем клінічної медицини [12].

Безсумнівно, особливості виробництва білків, його роль і функції підлягають подальшому вивченню. Результати такого дослідження неодмінно відкривають нові перспективи для знаходження патогенетично нових напрямків для діагностики та лікування ускладнень з боку легенів і верхніх дихальних шляхів, в тому числі і у хворих із торакальною травмою при політравмі [13].

Таким чином, виявлення цих органів-мішеней, в яких найбільш швидко розвиваються деструктивні порушення ультраструктурної архітекτονіки клітин, має не тільки теоретичне, а й, без сумніву, практичне значення, оскільки ці знання повинні стати основними в тактиці лікування хворих з високим ризиком розвитку дихальної дисфункції при торакальній травмі на тлі ПТ.

Представлені дані переконливо свідчать, що необхідні подальші дослідження клінічних особливостей і вибір діагностичних критеріїв з урахуванням отриманих ушкоджень при поєднаній травмі грудей, подальше вивчення вмісту сурфактантного протеїну D (SP-D) й церулоплазміну в плазмі крові у хворих з торакальною травмою при ПТ в ранньому післятравматичному періоді, що дозволило б створити алгоритм лікувально-діагностичної тактики для вдосконалення проведення ІТ.

Для поліпшення результатів зниження рівня можливих ускладнень та їх корекції необхідне відпрацювання комплексних клінічних і лабораторних диференційно-діагностичних критеріїв з визначенням біохімічних маркерів, а також їх патогенетичного обґрунтування у хворих даної категорії.

Література

1. Macke C., Sarakintsis M., Winkelmann M., Mommsen P., Omar M., Schröter C., et al. Influence of Entrapment on Prehospital Management and the Hospital Course in Polytrauma Patients: A Retrospective Analysis in Air Rescue. J. Emerg Med. 2018 Jun; 54 (6): 827-34.
2. Matsumoto S., Sekine K., Funabiki T., et al. Chest tube insertion direction: Is it always necessary to insert a chest tube posteriorly in primary trauma care? Am. J. Emergency Medicine. 2015; 33 (1): 88-91.

3. Wusik M. F., Jones R. T. The trauma of uncertainty: The use of comprehensive assessment and prolonged exposure to treat indirect exposure to a mass shooting. *Clinical Case Studies*. 2015; 14 (1): 15-30.
4. Schreiter D., Carvalho N. C., Katscher S., et al. Experimental blunt chest trauma-cardiorespiratory effects of different mechanical ventilation strategies with high positive end-expiratory pressure: a randomized controlled study. *BMC Anesthesiology*. 2016; 16: 3.
5. Robba C., Ortu A., Bilotta F., Lombardo A., Sekhon M. S., Gallo F., Matta B. F. Extracorporeal membrane oxygenation for adult respiratory distress syndrome in trauma patients: A case series and systematic literature review. *J. Trauma Acute Care Surg*. 2017 Jan; 82 (1): 165-73.
6. Фурина Р. Р. Метаболические исследования в пульмонологии = Metabolomic studies in pulmonology: обзор: review / Р. Р. Фурина // Туберкулез и болезни легких: Научно-практический журнал / Российское общество фтизиатров. – 2015. – № 2. – С. 4-10.
7. Власенко А. В., Павлов Д. П., Кочергина В. В., Шестаков Д. А., Долоксарибу А. К. Новое в лечении острого респираторного дистресс-синдрома. *Вестник интенсивной терапии*, 2016; 2: 37-45.
8. Mao P., Wu S., Li J., et al. Human alveolar epithelial type II cells in primary culture. *Physiol Rep*. 2015 Feb 12; 3 (2). pii: e12288.
9. Козлов А. Е., Микеров А. Н. Функции белков сурфактанта в лёгких. *Bulletin of Medical Internet Conferences (ISSN 2224-6150)*. 2015. Volume 5. Issue 12. ID: 2015-12-1003-R-5863.
10. Noguchi S., Eitoku M., Kiyosawa H., Suganuma N. Fibrotic gene expression coexists with alveolar proteinosis in early indium lung. *Inhal Toxicol*. 2016 Aug; 28 (9): 421-8.
11. Калматов Р. К., Жолдошев С. Т., Каримова Н. А. Патогенетическая роль сурфактантного протеина sp-d при заболеваниях легких и дыхательных путей. *Фундаментальные исследования*. 2015; 1-8: 1591-95.
12. Регуляция дыхания [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kineziolog.su/content/regulyaciya-dyhan>.
13. Bouhemad B., Mongodi S., Via G., Rouquette I. Ultrasound for “lung monitoring” of ventilated patients. *Anesthesiology*. 2015; 122: 437-47.

ДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СПІРАЛЬНОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТОМОГРАФІЇ У ПОРАНЕНИХ ІЗ КОМБІНОВАНИМИ ВОГНЕПАЛЬНИМИ УШКОДЖЕННЯМИ ГРУДНОЇ КЛІТКИ

*Валерій Бойко,^{1, 2} Петро Замятін,^{1, 2} Юрій Бунін,³ Сергій Береснев,¹ Валерій
Літвішко,² Денис Замятін,² Людмила Провар,¹ Василь Крицак^{1, 2}*

¹ДУ «Інститут загальної та невідкладної хірургії

ім. В. Т. Зайцева НАМН України»

²Харківський національний медичний університет МОЗ України

³ВМКЦ ПнР МО України

Abstract. The issues of diagnosis of combined gunshot wounds of the chest using spiral computed tomography are considered in the work. It is concluded that spiral computed tomography is a highly informative method of diagnosing combined chest injuries, which allows to obtain anatomical and topographic characteristics of the wound in a short period of time. The results of the method make it possible to objectify the choice of surgical tactics and the most rational type of surgical access. The use of this type of tomography has become appropriate for combined chest injuries both before surgery in wounded with stable hemodynamics and in the postoperative period to detect early complications.

Key words: diagnostics, chest, combined penetrating gunshot wounds, spiral computed tomography.

Проникаючі комбіновані вогнепальні поранення грудної клітки на сьогоднішній день є одним з перших місць запричинами летальності при травмі, а також тимчасової та стійкої непрацездатності у осіб молодше 40 років, як в нашій країні, так і за кордоном [1-4]. Зростання соціальної напруженості, кримінальних подій, збільшення кількості суїцидальних спроб зумовили безперервне зростання числа поранених з ушкодженнями грудей. Поранення грудей складають 5% від всіх травм і 35% від усіх поранень, причому 60-65% з них є проникаючими [5, 6].

В діагностиці комбінованих поранень грудей застосовуються рентгенологічне дослідження грудей і ультразвукове дослідження, при використанні яких помилки у визначенні анатомічної характеристики внутрішньогрудних пошкоджень складають від 16,1 до 56,4% [7-9].

Неможливість точно встановити характер і обсяг пошкоджень до операції робить хірургічну тактику необ'єктивною і веде або до невиправданого радикалізму у вигляді гіпердіагностики і марних торакотомій, або до зайвого консерватизму у вигляді невиправдано тривалого активного спостереження з затримкою операції, особливо при пораненнях серця [10-14].

Спіральна комп'ютерна томографія (СКТ) настільки поширила можливості вивчення структури тканин, що дозволила по-новому поглянути на процес передопераційного обстеження пораненого [15-19]. На думку І. П. Хоменко та співавт. (2018) та інших авторів при плануванні ендохірургічних операцій найважливіше значення мають дані комп'ютерної томографії грудей [20, 21].

Обстежено 125 поранених, причому, до виконання екстреної операції вдалося обстежити 45 осіб, а потім дослідження в динаміці виконано 59 постраждалим. Середній вік хворих склав $33,4 + 0,96$ років. Чоловіків було 113 (90,4%), жінок 12 (9,6%). Переважна більшість склали особи працездатного віку – 123 осіб, що склало 98,4%, в основному чоловіки молодого та середнього віку, що підкреслює велику соціальну значимість проблеми.

СКТ дослідження проводили на апараті Toshiba Asteion VP (Японія). Для точної оцінки топографічної анатомії раневого каналу ми модифікували стандартну методику дослідження грудей. Обстеження проводили в зручному для пораненого положенні: на спині, на животі, на боці. Напрямок сканування встановлювали в залежності від локалізації вхідного отвору (краніо-каудальному – при локалізації вхідного отвору до IV міжребер'я; зворотне – при локалізації вхідного отвору нижче, а також при підозрі на пошкодження базальних відділів легкого), щоб пік затримки дихання при скануванні припадав на передбачувану зону пошкодження легені.

Для кращої візуалізації раневого каналу в легкому та виявлення зв'язку раневого каналу з бронхами і судинами застосовували спеціальні методики. При підозрі на поранення головного або сегментарного бронхів застосовували прицільну реконструкцію зображення, для цього зменшили колімація шару, інтервал реконструкції і величину поля дослідження. Для уточнення характеру

комбінованих ушкоджень проводили СКТ вільнографію – контрастування раневого каналу. При множинних вогнепальних пораненнях грудей і живота СКТ-вільнографія дозволила виключити проникаючий характер поранень. Для оцінки співвідношення раневого каналу з судинами середостіння, кореня легкого дослідження доповнювали контрастним підсиленням.

Таким чином, застосована нами СКТ-методика дозволяла в найкоротші терміни до операції отримати топографо-анатомічну характеристику раневого каналу, що впливало на визначення подальшої тактики лікування пораненого.

Для вирішення поставлених завдань була проведена статистична обробка отриманих даних.

За механізмом травми комбіновані вогнепальні поранення були у 30 поранених (24%), з них кульові – у 26, з яких у 1 пацієнта поранення було нанесено пневматичною зброєю; осколкові вибухові поранення були у 4 осіб. У 95 (76,0%) поранених рани були колото-різаними. Ізольоване поранення грудей було у 69 (55,2%) хворих, комбіновані поранення – у 56 (44,8%). Кількість ран було від 1 до 37 у одного пацієнта. Найбільш часто поранення були поодинокими у 79 (63,2%) поранених, множинні поранення були у 46 (36,8%), з яких 2 рани було у 14 (11,2%), 3 рани у 5 (4,0%), більше 3 ран у 27 (21,6%) поранених.

Всі отримані при комп'ютерній томографії дані були розподілені на кілька груп: група СКТ-ознак, що характеризували пошкодження м'яких тканин, група СКТ-ознак пошкодження кісткового каркаса, група СКТ-ознак, отобразивших пошкодження середостіння, група СКТ-ознак пошкодження плеври, група СКТ-ознак, що характеризували пошкодження легенів.

Для розробки СКТ семіотики комбінованих пошкоджень грудей по ходу раневого каналу були проаналізовані результати дослідження 45 (36%) поранених, обстежених до операції.

На основі отриманих даних ми виділяли такі СКТ ознаки відкритих комбінованих пошкоджень грудей: вхідний отвір раневого каналу; гематому м'яких тканин грудної стінки; емфізему м'яких тканин.

На підставі проведеного дослідження нами розроблені наступні показання до СКТ дослідженню при проникаючих комбінованих пораненнях грудей:

- підозра на пошкодження легенів;
- підозра на пошкодження середостіння;

- деталізація локалізації сторонніх тіл;
- клінічні ознаки гемо-пневмотораксу.

СКТ до операції ми проводили при дотриманні обов'язкових умов: у пораненого стабільна гемодинаміка, відсутність декомпенсованої дихальної недостатності, відсутність інтенсивної кровотечі. Крім вивчення діагностичних можливостей комп'ютерної томографії, проводили аналіз значення СКТ у виборі тактики лікування та оцінці його ефективності. СКТ органів грудної клітки у поранених, обстежених первинно до операції, дозволила визначити подальшу хірургічну тактику лікування і вибрати найбільш раціональний оперативний доступ.

При виявленні проникаючого характеру поранення без пошкодження внутрішніх органів за результатами СКТ була визначена наступна хірургічна тактика. Так, при отриманні СКТ ознак ізольованого поранення грудей без ушкодження внутрішніх органів виконували дронування плевральної порожнини, ПХО ран грудей. СКТ дозволило вибрати оптимальну ділянку дронування плевральної порожнини. При наявності вільного пневмогемоторакса використовували типові точки дронування (II і VII міжребер'я).

При наявності крові або рідини в плевральній порожнині, СКТ дозволило вибрати і намітити оптимальні точки дронування. СКТ дала можливість верифікувати топографо-анатомічний характер поранення і більшою мірою здатна замінити діагностичну торакоскопію. При отриманні СКТ ознак комбінованих поранень грудей без ушкодження внутрішніх органів виконували відеоторакоскопії, евакуацію гемоторакса, дронування плевральної порожнини. Комбіновані поранення розцінювалися як небезпечні для життя пораненого і підлягали додатковій візуальній ревізії при торакоскопії.

При виявленні СКТ-ознак пошкодження структур середостіння або патологічного вмісту в перикарді виконували торакотомію, ревізію рани середостіння.

В післяопераційному періоді СКТ було виконано 99 пацієнтам, що дозволило виявити ранні ускладнення. У 21 пораненого не проводилася ревізія плевральної порожнини – торакотомія або торакоскопія, а було виконано лише дронування і первинна хірургічна обробка, тому СКТ дослідження у цієї групи поранених проводили з метою деталізації та визначення вираженості ушкоджень, пов'язаних з комбінованим пораненням грудей, а також уточнення

локалізації сторонніх тіл для подальшого їх видалення, також для виявлення ранніх ускладнень поранення грудей [22-25].

Для оцінки ефективності лікування в різні терміни після операції 59 пацієнтам СКТ було виконано в динаміці, всього виконано 216 досліджень. В результаті аналізу всіх проведених в динаміці СКТ досліджень грудей додаткове дронування плевральної порожнини було виконано 12 пацієнтам, у 4 поранених при виявленні на СКТ ознак інфікування згорнутого гемотораксу було проведено аспіраційно-промивний лікування, у 11 поранених за результатами СКТ дренажі були вилучені з плевральної порожнини, пункція плевральної порожнини була виконана 10 пораненим.

В нашій роботі в 53 випадках при контрольному дослідженні була констатована позитивна динаміка перебігу післяопераційного періоду, що виражалося в зменшенні розмірів внутрілегеневої гематоми, обсягів гемоторакса. У 7 поранених динамічне дослідження було проведено після дронування плевральної порожнини, у 4 поранених після пункції плевральної порожнини. У всіх поранених відзначено зменшення загального обсягу вмісту.

Таким чином, спіральна комп'ютерна томографія – високоінформативний метод діагностики комбінованих поранень грудей, дозволяє за короткий проміжок часу отримати анатомо-топографічну характеристику поранення.

Результати СКТ дають можливість об'єктивізувати вибір хірургічної тактики і найбільш раціонального виду оперативного доступу. Використання СКТ стало доцільним при комбінованих пораненнях грудей як до операції у поранених зі стабільною гемодинамікою, так і в післяопераційному періоді для виявлення ранніх ускладнень.

Література

1. Аналіз помилок при виконанні первинної хірургічної обробки вогнепальних ран м'яких тканин. Біленький В. А., Негодуйко В. В., Михайлусов Р. М. Хірургія України. – 2015, № 1. – С. 7-14.
2. Білий В. Я. Місце та роль Воєнно-медичної доктрини України у формуванні системи медичного забезпечення військ і цивільного населення у воєнний час / В. Я. Білий, В. О. Жаховський, В. Г. Лівінський // Наука і оборона. – 2015. – № 1. – С. 9-14.

3. Военно-полевая хирургия: учебник. 2-е изд., изм. и доп. / Под ред. Е. К. Гуманенко. – М.: ГЭОТАР – Медиа, 2015. – 768 с.].
4. Penetrating thoracic injuries: a retrospective analysis from a French military trauma centre. Swiech A., Boddaert G., Daban J. L., Falzone E., Ausset S., Boutonnet M. J R Army Med Corps. 2019 Jun 6. pii: jramc-2019-001159. doi: 10.1136/jramc-2019-001159.
5. Невідкладна військова хірургія. Українське видання / пер. з англ. – Львів, Наутілус, 2015. – 511 с.
6. Хоменко І. П., Верба А. В., Хорошун Е. М. Характеристика бойової хірургічної травми, недоліки та досягнення в лікуванні поранених і травмованих в умовах антитерористичної операції. // Міжвідомчий медичний журнал «Наука і практика». – 2016, № 1-2 (7-8). – С. 27-31.
7. Хоменко І. П., Світлічний Е. В., Гречаник О. І. Екстрені ультразвукові обстеження при травмі. FAST-протокол: навч. посіб. // І. П. Хоменко, Е. В. Світлічний, О. І. Гречаник. / Київ: «Видавництво Людмила», 2018. 66 с.
8. Paydar S. A., Johari, H. G. Blunt chest trauma: The role of chest x-ray, chest / abdomen computed tomography scan and physical examination // American Journal of Surgery, 2012. – 204 (4), pp. 553-554.
9. Shakerian R., Thomson B. N., Judson R., Skandarajah A. R. Radiation fear: Impact on compliance with trauma imaging guidelines in the pregnant patient // Journal of Trauma and Acute Care Surgery, 2015. – 78 (1), pp. 88-93.
10. Бойко В. В., Замятін П. М., Скібо Ю. М., Васіл'єв Д. О. Хірургія мінно-вибухових і вогнепальних ушкоджень серця і перикарда. / Мат. науково-практичної конф. «Впровадження нвукових розробок НАМН України та особливості надання медичної допомоги учасникам АТО та постраждалому населенню» (у рамках проведення VI Міжнародного медичного форуму «Інновації в медицині – здоров'я нації»). – К.: НАМНУ, 2015. – С. 46-47.
11. Бородай В. А. Совершенствование оказания квалифицированной медицинской помощи раненым в грудь во время проведения АТО. Харьковская хирургическая школа. № 5-6 (92-93). 2018. – С. 84-87.
12. Гуменюк К. В. Досвід надання кваліфікованої хірургічної допомоги пораненим в антитерористичній операції в умовах військового мобільного госпіталю / К. В. Гуменюк // XXIII з'їзд хірургів України [Електронний ресурс]: Зб. наук. робіт. – К., Клін. хірургія, 2015. – С. 11-12.

13. Організація лікувально-евакуаційного забезпечення населення (військ) під час надзвичайних ситуацій (бойових дій): методичні рекомендації / Укладачі: Ю. В. Вороненко, О. Г. Шекера, І. А. Лурін [та ін.]. – НМАПО ім. П. Л. Шупика. – Київ: Заславський О. Ю., 2015. – 56 с.
14. Surgery of heart injuries. The features of modern doctrine. P. Labash, V. Boyko, P. Zamiatin, I. Polivenok, O. Buchneva, D. Zamiatin. – Bratislava – Kharkiv, publisher Komensky university in Bratislava, 2018, 248 p.
15. Chardoli, M. A., Hasan-Ghaliiae, T. B., Akbari, H. C., Rahimi-Movaghar, V. Accuracy of chest radiography versus chest computed tomography in hemodynamically stable patients with blunt chest trauma. // Chinese Journal of Traumatology – English Edition, 2013. – 16 (6), pp. 351-354.
16. Eichler K., Marzi I., Wyen H., Zangos S., Mack M. G., Vogl T. J. Multidetector computed tomography (MDCT): Simple CT protocol for trauma patient. // Clinical Imaging, 2015. – 39 (1), pp. 110-115.
17. Morphological Characterisation of Unstained and Intact Tissue Micro-architecture by X-ray Computed Micro- and Nano-Tomography / Lucy A. Walton, Robert S. Bradley, Philip J. Withers [et al.] // Scientific Reports – 2015. – № 5. – P. 100-109.
18. Multidetector computed tomography (MDCT): Simple CT protocol for trauma patient / K. Eichler, I. Marzi, H. Wyen [et al.] // Clinical Imaging. – 2015. – № 39 (1). – P. 110-115.
19. Postmortem computed tomography (PMCT) and autopsy in deadly gunshot wounds – a comparative study / S. M. Kirchhoff, E. F. Scaparra, J. Grimm.[et al.] // J. Legal Med. – 2016. – № 130 (3). – P. 819-826.
20. Трутяк І. Особливості сучасної бойової хірургічної травми / І. Трутяк, І. Гайда, І. Богдан, Прохоренко, В. Медзин // Праці НТШМед. Науки. – 2015 – Т. ХІІ. – С. 109-116.
21. Хоменко І. П., Гержик К. П., Кучер Б. М. Місце та роль відеоторакоскопічних оперативних втручань при бойових пораненнях та травмах органів грудної клітки. – Вісник Вінницького національного медичного університету, 2018, Т. 22, № 3. – С. 522-524. – ISSN 1817-7883, eISSN 2522-9354. – DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2018-22(3)-26.
22. Использование магнитного хирургического инструмента для диагностики и удаления ферромагнитных инородных тел при огнестрельных ранениях

- живота с повреждением толстой кишки / Заруцкий Я. Л., Беленький В. А., Бородай В. А. [та ін.] // Клінічна хірургія. – 2016. – № 10.3. – С. 120.
23. Герасименко Е. П. Применение магнита для извлечения осколков при минно–взрывных ранениях. / Е. П. Герасименко, Ю. В. Глебский, О. И. Поляков // Клінічна хірургія. – 2015. – N 1. – С. 43-44.
24. Пат.107053. Україна. Заявка № 201508164 від 17. 08. 2015. МПК6 G01N 33/48, А61В 8/00. Михайлузов Р. М., Негодуйко В. В., Біленький В. А., Замятін П. М., Ромаєв С. М. Харківська медична академія післядипломної освіти. Спосіб проведення обстеження поранених з вогнепальними пораненнями м'яких тканин. Опубл 2016. 05. 25.
25. Пат.104193. Україна. Заявка № u201508282 від 21. 08. 2015. МПК (2015.01) А61В 6/00, А61В 8/00. Михайлузов Р. М., Негодуйко В. В., Біленький В. А., Замятін П. М., Ромаєв С. М. Спосіб діагностики наявності та уточнення локалізації сторонніх тіл у м'яких тканинах вогнепального походження. Опубл 2016. 03. 25.

ВПЛИВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

*Катерина Вербицька, Наталя Москвіна
КЗ «Маріупольський НВК «Лицей-школа №14»
Маріупольської міської ради Донецької області»
Маріуполь, Україна*

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of hardiness on the behavioral strategies of adolescents. Every day we experience stress, because we usually do not know what lies ahead, and the events of our lives do not always go according to plan and the way we want. And our further behavior depends on our reaction to a certain situation. Sustainability as the main internal resource for overcoming stress plays an important role in this.

The most important result of our work is that we have found that vitality affects the behavior of adolescents. This means that if a person learns to respond properly to stress, is able to perceive difficulties as an experience and analyze the situation, he will be able to change his behavior.

Key words: hardiness, stress, coping strategies, coping, coping behavior.

Життя в сучасному світі надзвичайно складне, адже прогрес не стоїть на місці. Кожного дня ми стаємо свідками швидкого розвитку техніки, найрізноманітніших галузей науки та економіки. Разом з тим змінюється і суспільство з його соціальними ідеалами та мораллю. До таких швидких змін дуже важко адаптуватись, особливо в підлітковому віці, адже в цей період гостро постає питання вибору майбутньої професії, складання іспитів, вступу до вищих навчальних закладів. Крім того, саме в пубертатний період часто виникають проблеми у відносинах з батьками та однолітками. Все це призводить до стану постійного напруження, а відповідно і до стресу – захисної реакції організму на дію подразників (стресорів). Дослідженням феномену стресу займалось чимало дослідників, серед них Г. Сельє, Р. Лазарус, В. А. Бодров та інші.

Кожного дня ми переживаємо стрес, адже зазвичай не знаємо що чекає нас попереду, а події нашого життя далеко не завжди йдуть за планом і так, як ми того хочемо. І саме від нашої реакції на певну ситуацію залежить наша подальша поведінка. Велику роль в цьому відіграє система переконань і внутрішній ресурс подолання стресу, що обумовлює здатність та готовність людини приймати активну участь у складних життєвих ситуаціях, керувати ситуацією, в якій вона опинилась та сприймати негативні події як досвід. Цей внутрішній ресурс в психології називають життестійкістю. Дослідженню життестійкості присвячено роботи чималої кількості науковців, зокрема С. Мадді, С. Кобейса, М. А. Падун, А. В. Котельникова тощо.

Для опанування виникаючих проблем, людині, тим паче підлітку, необхідно знати про умови, способи і можливості подолання стресової ситуації, а також вміти застосовувати ці знання на практиці. Будь-які дії спрямовані на усунення стресу в психології визначають як копінг-стратегії. Проблема копінг-поведінки як механізму подолання стресу активно досліджується вченими-психологами: Р. С. Лазарус, С. Фолкман, Л. Мерфі, Л. Бранон, Д. Фейст, А. В. Вдовиченко тощо. Та не зважаючи на це, проблема особливостей копінг-стратегій та їх взаємозв'язку з життестійкістю саме в підлітковому віці, на нашу думку, не була достатньо вивчена і може бути досліджена додатково.

Крім того, у результаті нашого дослідження 2019 року в рамках науково-дослідницької роботи «Дослідження особливостей підліткової депресії» було з'ясовано, що більшість сучасних підлітків (79%) мають ознаки депресії, що також впливає на сприйняття людиною стресових ситуацій. Зважаючи на всі вищезгадані факти ми вважаємо, що обрана тема є надзвичайно актуальною.

Виходячи з актуальності проблеми, ми сформулювали тему нашої статті: «Вплив життестійкості на поведінку людини».

Мета роботи – дослідити рівні життестійкості та копінг-стратегії старших підлітків. Визначити та проаналізувати взаємозв'язок між життестійкістю та копінг-стратегіями випробуваних.

На початку роботи нами була висунута гіпотеза про те, що життестійкість впливає на поведінку людини: при низькому рівні життестійкості переважають такі поведінкові стратегії як уникнення проблеми та пошук соціальної підтримки, при високому – стратегія вирішення проблеми та пошук соціальної підтримки.

Життестійкість – це система переконань про себе, світ та відносини з ним, що дозволяють людині витримувати та ефективно долати стресові ситуації [6]. Термін життестійкості запровадили американські психологи Сальваторе Мадді та Сьюзен Кобейса ще в 1984. Психологи зазначають, що життестійкість будь якої особистості включає в себе три компоненти, а саме: залученість, контроль, прийняття ризику. Вираженість сукупності цих компонентів перешкоджає виникненню внутрішнього напруження у стресових ситуаціях, за рахунок використання копінг-стратегій, в основі яких лежить саме життестійкість [7].

Залученість, як компонент життестійкості, передбачає фізичний, емоційний та інтелектуальний стан, який змушує людину усвідомити, що тільки за активної участі у тому, що відбувається навколо, можна знайти для себе щось дійсно цінне у житті. Людина з високим рівнем залученості впевнена в собі та в оточуючому її світі, така людина отримує задоволення від своєї праці. У протилежному випадку, людина як правило почуває себе зайвою в колективі, сім'ї, нікому не потрібною.

Контроль, як складник життестійкості – це переконання в тому, що боротьбою можна вплинути на те, що відбувається, навіть за умови, якщо успіх цієї боротьби негарантований. Людина з добре розвиненим компонентом контролю впевнена у собі та своїх діях, самостійно обирає свій шлях у житті та вважає власні зусилля головною рушійною силою успіху. Натомість низький рівень контролю зумовлює відчуття власної безпомічності, таким людям важко приймати рішення самостійно [17].

Прийняття ризику – компонент життестійкості, що характеризується переконанням людини в тому, що будь-які події в житті сприяють її розвитку, шляхом набуття досвіду, як позитивного, так і негативного. Людина, що використовує життя, як джерело досвіду, готова діяти на свій страх і ризик, не маючи жодних гарантій успіху. Ідея засвоєння знань з досвіду та подальшим їх використанням лежить в основі поняття «прийняття ризику» [16].

Копінг (з англ. Coping – долати) – психологічна стратегія та спосіб подолання людиною стресової ситуації. Копінг не є сталим процесом і постійно змінюється. Так відбувається тому, що людина перебуває у тісному взаємозв'язку з середовищем, що обумовлює непереривну дію один на одного.

Вибір копінг-стратегії залежить від стресової ситуації, на подолання якої будуть спрямовані дії людини, та від самої людини, а точніше, від її ставлення

до цієї ситуації. Тому, немає єдиного правильного варіанту поведінки в стресових ситуаціях, яка допомогла б опанувати стрес. Саме цей факт і обумовив велике різноманіття видів копінг-стратегій. Поняття «копінг-стратегія» включає в себе когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, що використовує людина у буденному житті для адаптування до стресових ситуацій. Е. Хайм класифікує копінг-стратегії на продуктивні, відносно продуктивні, непродуктивні. Натомість в концепції копінг-поведінки Р. Лазарус та С. Фолькман виокремлюють три базові копінг-стратегії: «вирішення проблеми», «пошук соціальної підтримки» та «уникнення».

Задля досягнення поставленої мети в експериментальній частині нашої роботи нами були використані наступні методики: «Тест життєстійкості» (С. Мадді), «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан) та проективна методика «Врятуй людину».

Методика «Тест життєстійкості» (С. Мадді) являє собою самооціночну шкалу яка визначає загальний рівень життєстійкості респондента [10].

Методика «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан) призначена для діагностики домінуючих копінг-стратегій особистості. Ідея даного опитувальника полягає у тому, що всі поведінкові стратегії, які формуються протягом життя можна умовно об'єднати у три групи: стратегія вирішення проблеми, стратегія пошуку соціальної підтримки та стратегія уникнення проблеми [10].

Проективна методика «Врятуй людину» дозволяє на основі принципів цілісної психології виявити особливості поведінки людини у стресовій ситуації. Випробуванням був запропонований малюнок, на якому зображена людина, яка чи падає, чи стрибає (на розсуд респондента). Учасник дослідження має «врятувати» цю людину, додавши до малюнку необхідні деталі [10].

Для дослідження взаємозалежності між життєстійкістю та копінг-стратегіями ми провели кореляційний аналіз за показниками шкал відповідних методик. Кореляція є мірою залежності змінних. Нами була використана кореляція Пірсона, яка дозволяє дослідити залежність двох змінних, вимірених у межах однієї вибірки. Коефіцієнт кореляції r варіюється в межах від -1 до 1. При цьому, значущим коефіцієнтом кореляції є число від -0,5 або 0,5. Від'ємні значення свідчать про негативну кореляцію, тобто при збільшенні одного показника, другий буде зменшуватись і навпаки. Додатні коефіцієнти вказують

на те, що змінні корелюють таким чином, що при збільшення одного показника, другий буде збільшуватись відповідно.

Експериментальна частина дослідження проводилась у вересні та жовтні 2020 року на базі Маріупольського НВК «Ліцей-школа № 14». Контингент випробуваних склали підлітки 9-11 класів у кількості 126 осіб. Середній вік випробуваних 14-16 років.

За результатами методики «Тест життєстійкості» (С. Мадді), із загальної кількості старшокласників 26% мають занижений рівень життєстійкості. 3% з них, а це 4 респонденти, мають низький рівень життєстійкості, у 23% (29 підлітків) рівень життєстійкості нижче середнього. Старшокласники цієї групи часто не здатні адекватно реагувати на стресові ситуації та приймати конструктивні рішення щодо усунення проблеми, що спровокувала стрес. Зазвичай, люди з низьким рівнем життєстійкості не можуть ефективно та без негативних наслідків протидіяти стресу, що може спричинити згубні наслідки не лише для психологічного стану, але й для фізичного.

Ми з'ясували, що 38 випробуваних (30%) здатні адекватно оцінювати стресову ситуацію і відповідно реагувати на неї без шкоди для себе і оточуючих, тобто мають середній рівень життєстійкості.

Вищий за середній рівень життєстійкості також в 30% відсотків опитаних. 18 старшокласників (14%) мають високий рівень життєстійкості, що свідчить про вміння швидко приймати рішення, діяти відповідно до ситуації, контролювати свій емоційний стан у непередбачуваних та несподіваних ситуаціях. Люди з високим рівнем життєстійкості здатні ефективно долати стрес, при цьому не шкодячи собі.

Проаналізуємо отримані результати відповідно до шкал методики.

Шкала «залученість». Зі 126 респондентів занижений рівень залученості виявлено у 40% відсотків (50 осіб). Учні цієї групи не отримують задоволення від власної діяльності, сприймають все, що роблять виключно як необхідність і як засіб до існування, часто відчують себе зайвими у колективі, сім'ї, нікому не потрібними.

33% (41 учень) мають середній рівень залученості. Ця група старшокласників здатна отримувати задоволення від справи, якою займається. Підлітки переконані: тільки активна участь у певній діяльності допоможе отримати бажаний результат.

27% респондентів мають доволі високий рівень залученості. Учні цієї групи вірять в себе та насолоджуються тим, що роблять, переконані, що тільки власними зусиллями вони зможуть досягти цілі та отримати бажане. Зазвичай, люди, з високим рівнем залученості налаштовані діяти, не залежно від умов і ситуації, в якій вони опинились, саме тому такі люди ефективніше протидіють стресу, не чекаючи поки стресова подія мине сама.

Шкала «контроль». 17% опитаних нами підлітків мають занижений ступінь контролю. Вони невпевнені у собі, пасивні, не здатні приймати самостійні рішення та проявляти ініціативу, зазвичай відчують себе безпорадними, адже думають, що не можуть вплинути на перебіг подій.

Значна частина, а саме 40% старшокласників мають середній рівень контролю. Учні цієї групи переконані, що лише боротьбою можна досягти бажаної цілі, вірять в себе та вмотивовані на діяльність.

43% респондентів мають добре розвинений компонент контролю. Вони вірять в себе та свої дії, діють, навіть за умови, що успіх не гарантований. Контроль як компонент життєстійкості мотивує людину до прийняття участі в тих подіях, що відбуваються навколо неї. Зважаючи на це, особистість з добре розвиненим компонентом контролю, опинившись у стресовій ситуації в першу чергу почне діяти, шукати всі можливі варіанти для подолання цього стресу, і в жодному разі не чекатиме поки все мине само собою.

Шкала «прийняття ризику». Занижений рівень прийняття ризику як компонента життєстійкості показали 16% опитаних. Вони не здатні і не хочуть самовдосконалюватися на підставі отриманого досвіду. Вони не будуть діяти на свій страх і ризик. Зазвичай такі люди прагнуть до стабільності і безпеки, намагаються не виходити із своєї зони комфорту, однак нерішучість робить їх вразливими перед стресом.

У 21% опитаних нами школярів середній рівень прийняття ризику. Учні цієї групи готові діяти навіть коли нема жодних гарантій успіху, переконані, що все, що з ними трапляється сприяє їх особистісному розвитку, а будь який досвід корисний, не залежно від того позитивний він, чи негативний.

В 40% (51 особи) рівень за шкалою «прийняття ризику» вище за середній, натомість в 23% (29 учнів) – високий. Такі результати свідчать про те, що більшість опитаних нами старшокласників сприймають нові і непередбачувані ситуації як виклик, який необхідно здолати, вважають що будь-які події, що

відбуваються в їхньому житті – це безцінний досвід, який є основою саморозвитку, за рахунок знань, якими він наповнений.

Таким чином ми бачимо, що в більшості випробуваних (74%) достатньо високий рівень життєстійкості, що свідчить про готовність сучасних підлітків діяти в разі виникнення стресових ситуацій та шукати нестандартні підходи до вирішення проблеми.

Методика «Індикатор копінг-стратегій» призначена для визначення домінуючих копінг-стратегій особистості. У результаті дослідження ми з'ясували, що більша кількість опитаних респондентів, а саме 69% віддають перевагу такій стратегії як «вирішення проблеми». Для 6% (8 учнів) вона є домінуючою, у 63% (79 осіб) ця стратегія виражена на середньому рівні, відповідно, використовується доволі часто. Такі результати свідчать про те, що старшокласники, які брали участь у дослідженні, здатні аналізувати ситуацію, а відповідно адекватно на неї реагувати, можуть швидко мобілізувати всі свої особистісні ресурси і адаптуватися до стресової ситуації, а також шукають найбільш ефективні способи вирішення проблеми.

У 26% (33 осіб) респондентів рівень прояву даної стратегії є низьким, у 5% (6 учнів) – дуже низький. Підлітки цієї групи не можуть швидко і об'єктивно оцінити стресову ситуацію, в якій опинились, а відповідно прийняти правильне рішення, спрямоване на ефективне подолання проблеми, що спровокувала стресову ситуацію дуже важко.

Переважну більшість опитаних, а саме 71%, у стресових ситуаціях приваблює використання стратегії «пошук соціальної підтримки». Для 5% (6 респондентів) дана стратегія є домінуючою, у 66% (83 осіб) виражена на середньому рівні. Такі результати ми можемо пояснити тим, що саме у підлітковому віці загострюється потреба у підтримці оточуючих людей (сім'ї, друзів та інших близьких людей). Саме в пубертатний період міжособистісні відносини стають найбільш важливою і значущою складовою життя підлітка.

Однак, є 29% респондентів які у разі виникнення проблеми ніколи не стануть шукати підтримки з боку свого оточення. Учні цієї групи радше ізолюються від людей, ніж звернуться по допомогу. Можемо припустити, що така поведінка обумовлена надмірною самовпевненістю підлітків або страхом здатися слабким. Водночас, така самостійність у вирішенні певних проблем

може бути і доброю рисою, адже кожен має сам вміти подбати про себе та приймати власні рішення, навіть, за відсутності підтримки інших людей.

Ми з'ясували, що лише 4% опитаних підлітків уникають проблем. І це, на наш погляд, добрий знак. 88% (110 осіб) мають низький ступінь прояву даної стратегії, 8%, а це 10 осіб – дуже низький. Виходячи з отриманих результатів, можемо стверджувати, що переважна більшість респондентів, самотійно чи за допомоги близьких, але намагається вирішити проблему. Такі дані наштовхують нас на думку про те, що сучасні підлітки все ж розуміють, що ситуацій на які не можна вплинути, майже не існує, і якою б складною не здавалася проблема, все одно варто спробувати її вирішити.

Для підтвердження висунутої нами гіпотези про те, що життєстійкість впливає на поведінку людини: при низькому рівні життєстійкості переважають такі поведінкові стратегії як «уникнення проблеми» та «пошук соціальної підтримки», при високому – стратегія «вирішення проблеми» та «пошук соціальної підтримки», ми провели кореляційний аналіз між показниками шкал за методиками «Тест життєстійкості» (С. Мадді) та «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан).

Результати кореляційного аналізу показали, що рівень життєстійкості дійсно впливає на вибір копінг-стратегії підлітків. Ми з'ясували, що загальний рівень життєстійкості та копінг-стратегія «вирішення проблем» мають позитивну кореляцію ($r = 0,5$). На підставі цього, робимо висновок, що у людей з високою життєстійкістю переважаючою стратегією подолання стресу є вирішення проблеми. Цікаво, що дана копінг-стратегія має виключно позитивну кореляцію зі всіма компонентами життєстійкості. Зокрема, чим вищим є рівень залученості та контролю (коефіцієнт кореляції є однаковим і дорівнює 0,4), тим частіше людина використовує стратегію вирішення проблеми. Найявний прямий зв'язок цієї стратегії і з компонентом «прийняття ризику», однак, у порівнянні коефіцієнт кореляції є не дуже вагомим ($r = 0,3$).

Заслуговує на увагу і той факт, що стратегія «пошук соціальної підтримки» майже не корелює з життєстійкістю, а відповідно з жодним її компонентом так само (коефіцієнти кореляції значно менше від 0,5 (-0,5), а тому враховані не були). Такий результат ми можемо пояснити тим, що міжособистісні відносини у підлітковому віці виходять на перший план і є найбільш важливою та значущою складовою життя кожного підлітка.

В результаті дослідження ми з'ясували, що стратегія «уникнення проблеми» та загальний рівень життєстійкості мають негативну кореляцію ($r = -0,4$). Таким чином, чим вище життєстійкість, тим рідше людина уникає проблеми (і навпаки). Крім того, дана стратегія корелює і з такими складовими життєстійкості як залученість та контроль. Залежність між цими компонентами та стратегією уникнення проблем є оберненою ($r = -0,4$): чим нижче ступінь залученості та контролю, тим частіше людина уникає проблеми (і навпаки), а не намагається її вирішити. Певною мірою «прийняття ризику» також впливає на вибір даної стратегії (кореляція є негативною, однак $r = -0,3$, що є не дуже вагомим показником).

Проаналізувавши малюнки випробуваних (методика «Врятуй людину») ми отримали наступні результати. Із загальної кількості старшокласників 52% (66 осіб) вважають, що людина на малюнку стрибає. Таке бачення ситуації свідчить про рішучість та активність у разі виникнення стресової ситуації. 39%, а це 49 учнів визначили для себе, що зображена людина падає. Це означає, що у разі виникнення проблеми вони радше будуть чекати поки все вирішиться само собою, ніж діятимуть. Такі люди не здатні швидко та самостійно приймати рішення, які могли б виправити ситуацію. Зважаючи на попередньо отримані дані, можемо стверджувати, що в учнів цієї групи низький рівень життєстійкості. Однак, існує певна кількість респондентів (9%), які по іншому сприймають запропоноване зображення. Для них людина спускається сходами, перевтілюється у супер-героя, переміщує за допомогою порталу, летить літаком тощо. Певно це свідчить про креативність мислення, неординарний підхід до вирішення складних ситуацій. Підлітки цієї групи можуть подивитись на проблему з різних сторін уникаючи стандартних рішень.

Перед всіма випробуваними була поставлена задача будь-яким чином врятувати зображену людину. Майже всі підлітки, а саме 92% домалювали найрізноманітніші засоби, які врятували людину, однак, існує невелика кількість старшокласників (8%), які свідомо не врятували людину, зобразивши доволі жорсткий сценарій розгортання подій – людина падає у кип'ячу воду, на гострі піки, у пашу динозавра, у воду з акулами тощо. Ми вважаємо, що таке бачення ситуації є проявом підліткової жорстокості, зухвалості та цинізму. Можливо, це захисна реакція. Та все ж переважна більшість респондентів адекватно поставились до завдання. І це добре.

57% підлітків (72 особи) у разі виникнення форс-мажорних ситуацій будуть активно шукати всі можливі варіанти вирішення проблеми (людина стрибає і має парашут, батут, крила, мотузку тощо). 20% (25 учнів) в разі виникнення складної ситуації шукатимуть соціальної підтримки (на малюнку присутні інші люди, які натягують ковдру, щоб пом'якшити падіння, витягують людину з води, надають першу медичну допомогу тощо). 19 респондентів, а це 15% не будуть намагатись знайти вихід із скрутної ситуації, для них простіше пристосуватись та чекати поки все мине само собою або хтось інший вирішить проблему (на малюнку зображена вода – символ того, що людина схильна пускати все на самоплив).

Таким чином, в результаті проведеного нами дослідження, ми з'ясували, що більшість опитаних підлітків (74%) мають достатньо високий рівень життєстійкості, що свідчить про здатність і готовність випробуваних активно діяти в разі виникнення форс-мажорних ситуацій.

Домінуючими стратегіями копінг-поведінки підлітків є стратегія «вирішення проблеми» (69%) та стратегія «пошуку соціальної підтримки» (71%), однак дані, отримані під час роботи за проективною методикою «Врятуй людину», свідчать про те, що лише 20% респондентів у разі виникнення труднощів дійсно звернуться за допомогою до свого найближчого соціального оточення.

Результати кореляційного аналізу довели, що копінг-поведінка підлітків залежить від їх рівня життєстійкості. При високому рівні життєстійкості в підлітків переважає стратегія вирішення проблеми ($r = 0,5$), при низькому – уникнення проблеми ($r = -0,4$). Цікавим є і той факт, що вибір стратегії пошуку соціальної підтримки не залежить від рівня життєстійкості, що ще раз доводить – міжособистісні відносини в підлітковому віці є найважливішою і найвагомішою частиною життя кожного підлітка. Зважаючи на отримані результати, можемо стверджувати, що висунута нами на початку роботи гіпотеза підтвердилась.

Найважливішим результатом нашої роботи є те, що ми встановили: життєстійкість впливає на поведінку підлітків. Це означає, що якщо людина навчиться правильно реагувати на події свого життя, то вона зможе сприймати труднощі як досвід, зможе змінити свою поведінку.

Ми впевнені, що результати нашої роботи можуть бути корисними як підліткам, так і дорослим, допоможуть сучасним старшокласникам краще зрозуміти себе і скорегувати власну поведінку в стресовій ситуації.

Література

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А. Бодров; М.: Perse, 2006. – 528 с.
2. Бранон Лінда, Джесс Фейст (2009). Особистісні стратегії подолання / (Англійська). Уодсворт Cengage Learning. С. 121-123. ISBN 978-0-495-60132-6.
3. Вдовиченко А. В. Особливості копінг-поведінки особистості у життєвих та професійних ситуаціях / Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: «Психологічні науки». 2013. С. 17-20.
4. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / В кн.: Эмоциональный стресс. М., 1970. С.178-209.
5. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. М. Жизнестойкость как составляющая личностного потенциала / Личностный потенциал: структура и диагностика. М.: Смысл, 2011. 680 с.
6. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. Тест жизнестойкости. М.: Смысл, 2006, С. 63.
7. Леонтьев А. Н. Образ мира: Избр. психолог. произведения / А. Н. Леонтьев – М.: Педагогика, 1983, с. 251-261.
8. Набиуллина Р. Р., Тухтарова И. В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом (определение, структура, функции, виды, психотерапевтическая коррекция): Учебное пособие. Казань: 2003. С. 23-29.
9. Падун М. А., Котельникова А. В. Модификация методики исследования базисных убеждений личности Р. Янофф-Бульман: психологический журнал / Падун М. А. – 2008. Т. 29. – No 4. – С. 98-106.
10. Психодиагностика стресса: практикум / сост. Р. В. Куприянов, Ю. М. Кузьмина. – Казань: КНИТУ, 2012.
11. Психология: Популярный словарь : справочник / сост. А. Д. Андреева, Т. В. Вохмянина и др.; под. ред. И. В. Дубровиной – М.: ИЦ «Академия»; ИЦ «Кафедра»: 1998. – 96 с.
12. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под редакцией А. А. Бодалева. М.: Когито-Центр 2011.

13. Рассказова Е. И., Гордиева Т. О., Осин Е. Н., Копинг-стратегии в структуре деятельности и саморегуляции: психометрические характеристики и возможности применения методики СОРЕ. Серия: Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013. С. 82-11.
14. Селье Г. На уровне целого организма / перевод И. А. Доброхотовой, А. В. Парина. М.: Наука, 1972.
15. Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы / под ред. А. Л. Журавлева и др. М.: ИП РАН, 2008.
16. Фоминова А. Н. Жизнестойкость личности : монография. / МПГУ. М., 2012.
17. Чаусова О. А. Развитие жизнестойкости старшеклассников в условиях современного образования. Симбирский научный вестник. 2011. Вип. 3.

РИТМІЧНА ГІМНАСТИКА ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ

Євгеній Денисенко

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

Abstract. In recent years, there has been a tendency to reduce the physical activity of schoolchildren, which negatively affects the indicators of their physical condition, general well-being and health. To optimize the physical activity of the studied adolescents, rhythmic gymnastics exercises were introduced into the physical education lesson. After the implementation of the developed system of classes with students of the experimental group, it was found to improve the indicators of motor activity, in particular such components of psychomotor skills as stability of attention, movement rate, sense of rhythm, fine motor skills, motor coordination.

Key words: school health, physical activity, rhythmic gymnastics.

Проблема зміцнення та збереження здоров'я дітей на сьогодні, як ніколи, актуальна. З упевненістю можна сказати, що вчитель у змозі зробити для здоров'я школяра більше, ніж лікар. На сучасному етапі актуальною стає завдання забезпечення шкільної освіти без утрат здоров'я учнів. При всій багатогранності підходів до збереження та зміцнення здоров'я школярів (харчування, екологія, психологія, гігієна, профілактична медицина, колекційна педагогіка) на перше місце виходить усе ж таки фактор рухової активності (сенсорно-моторного збагачення). [6]

Однак, багатьма науковими дослідженнями підтверджено той факт, що загальна рухова активність дітей зі вступом до школи знижується у декілька разів [6]. При традиційній формі організації навчально-виховного процесу для рухової активності школяра залишається тільки 10-20% від загального часу, що веде до зниження життєвого тону та втоми. Лише одні уроки фізичної культури в школі не можуть повністю компенсувати дефіцит рухової активності. [1]

Актуальною у цьому контексті є проблема набуття учнями фізкультурних знань, формування пріоритету здоров'я, культури рухів, що має посідати одне з чільних місць у системі найвищих ціннісних орієнтацій. Успішне розв'язання цієї проблеми можливе тільки за умови цілеспрямованого комплексного розв'язання завдань з формування фізичної культури кожної особистості, починаючи з раннього віку і впродовж усього життя.

На жаль, в останні роки в суспільстві спостерігається послаблення інтересу до фізичної культури, що призводить до зниження рухової активності в усіх вікових групах населення, так понад 50% підлітків, особливо у середньому шкільному віці, страждають недоліками загального фізичного стану організму. Лише 20% учнів можна вважати здоровими. Дані медичних обстежень школярів свідчать про те, що за період навчання в школі здоров'я у дітей знижується у 4-5 разів. Виникає ряд хронічних захворювань внутрішніх органів, порушуються обмінні процеси, що призводить до патологічного стану більшості органів і систем [5]. Більшою частиною це стосується дівчаток, оскільки їх фізіологічна конституція більш складна, тонка і легко піддається негативним подразникам.

Серед багатьох форм організації занять з фізичної культури в школі урок є основною формою. Однак з однією з істотних вимог до сучасного уроку є поєднання освітньої спрямованості і високої моторної щільності, динамічності, емоційності і естетики. Цього можна досягти за умови творчого використання дієвих форм і методів фізичного виховання, які стимулюють активність та інтерес учнів до занять фізичними вправами. [1]

Певною мірою цікавим засобом у вирішенні висунутих вимог до уроку може бути ритмічна гімнастика, яка сьогодні досить популярною серед учнів, особливо дівчат, починаючи з середнього шкільного віку.

Підлітковий вік вважається найбільш складним у процесі росту і розвитку школярів. Це період самовизначення і самооцінки, усвідомлення власної індивідуальності, свого Я. Саме в цей період відбувається перебудова організму в нову систему для переходу в наступний період розвитку. [2]. Ритмічна гімнастика, яка відповідає за виконання м'яких, гнучких, танцювальних рухів, спроможна вирішити проблему укріплення і підвищення рівня здоров'я сучасних школярів [3; 4]. Музично-ритмові вправи, сприяють розвитку фізичних якостей, покращують статуру, створюють відчуття фізичного і

психічного розслаблення, формують відчуття ритму, сприяють розвитку граціозності, елегантності, свободи рухів, підвищують фізичну працездатність [5].

У практиці роботи загальноосвітніх шкіл ритмічна гімнастика вивчається з 1 по 11 класи, однак рівень проведення занять фахівцями фізичної культури недостатній і потребує подальшого вдосконалення. Все це обумовило вибір теми нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є фізичне виховання учнів підліткового віку, його предметом – педагогічні умови стимулювання фізичного розвитку учнів засобами ритмічної гімнастики. Мета дослідження полягає у розробці і експериментальному обґрунтуванні педагогічної системи формування ритмово-гімнастичних рухів учнів підліткових класів та виявлення можливостей оптимізації їх фізичного розвитку.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив виявити шляхи розвитку ритмічної гімнастики як засобу фізичного виховання. Значний вплив на розвиток ритмічної гімнастики зробила система Француа Дельсарта, який намагався встановити певний взаємозв'язок між емоційними переживаннями людини і його жестами, мімікою. [7] Наукові розробки Дельсарта і його послідовників лягли в основу теорії виразного руху і сприяли розвитку балету, пантоміми, ставши фундаментом для створення одного з напрямів в гімнастиці – ритмопластичного.

Одним із показників розвитку дітей є наявність ритмічності у рухах.[6] З'ясовано, що відчуття ритму це вроджена особливість молодого організму, яка присутня з перших років її життя, виявляється не лише у руховій активності але практично й в усіх безумовно рефлексорних актах. Саме у шкільному віці естетичне сприймання ритму у дитини набуває стійкої форми. З цього випливає що в усіх вікових групах музично-ритмічна діяльність, заняття ритмікою, ритмічною гімнастикою є необхідним компонентом розвитку особистості школяра. [3]

Визначено, що ритмічна гімнастика діє на функціональні системи організму, її вплив переважно направлений на вдосконалення серцево-судинної і дихальної систем, розвиток м'язово-зв'язкового апарату та підтримку нервової системи.

Аналіз навчально-методичної літератури з означеної проблематики показав, що розвиток почуття ритму у дітей шкільного віку з позиції вчення про вищу нервову діяльність відбувається нерівномірно. Періоди посиленого росту змінюються періодами уповільнення і навіть погіршення. Найбільш інтенсивно почуття ритму розвивається у молодшому шкільному віці, менш вираженими темпами – у середньому і з деяким погіршенням почуття ритму спостерігається в старшому шкільному віці. Вивчення вікових змін почуття ритму має важливе педагогічне значення, так як розкриває природний розвиток даної функції у дітей на різних етапах їх життя. Це дозволяє точно визначити вікові періоди, найбільш сприятливі для розвитку почуття ритму, а також визначити засоби і методи керівництва розвитком цієї функції.

В результаті нашого експерименту було виявлено значну уповільненість темпу рухів та почуття ритму у досліджуваних учнів підліткового віку. Згодом ми спостерігали, що в учнів контрольної та експериментальної груп показники поліпшились, однак у дітей експериментальної групи ці зміни були суттєві. Кількість учнів із високим рівнем розвитку стійкості темпу рухів після експериментального навчання збільшилась до 48,5%, а в контрольній групі відповідно до 32,4%.

Таким чином, під впливом розробленого нами змісту музично-ритмічних занять, спостерігалися істотні зміни у фізичному розвитку учнів. Отримані дані свідчать про суттєве поліпшення показників з усіх компонентів психомоторики: стійкості уваги, темпу рухів, почуття ритму, дрібної моторики, рухової координації.

Показники зростання загальнофізичних властивостей учнів експериментальної групи дещо перевищують подібні статистичні дані учнів контрольної групи за відповідний період. Значно поліпшився такий показник фізичного розвитку як постава. Якщо на початок експерименту плечовий індекс становив 87,4% і вказував на сутулуватість, то після його завершення він становив 92,3%. Крім цього у дівчаток експериментальної групи різко підвищилась успішність оволодіння фізичною культурою в школі.

Таким чином, запровадження розробленої системи роботи з фізичного виховання, що включала і засоби ритмічної гімнастики в роботу шкіл підтвердило ефективність пропонованих нами методичних прийомів навчання основним гімнастичним рухам і виховання загально фізичних якостей у

школярів підліткового віку. Система запровадження гімнастичної діяльності повинна бути побудована таким чином, щоб фізичні вправи були виправдані не тільки з точки зору фізіології і функціональної, але і освітньої та естетичної.

Література

1. Завадич В. Фізичне виховання в школі. //Уроки ритмічної гімнастики у школі для учнів середнього шкільного віку / В. Завадич, Т. Ротерс. – 2005. – № 4. – С. 5-7.
2. Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Донецьк: Дон, 2004. – С. 45-47.
3. Ленська Т. Г., Бесарабчук Г. В., Вакуляк І. Я. Аеробіка з основами теорії: Методичні рекомендації. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський, 2006. – 52 с.
4. Лисицкая Т. С. Ритмическая гимнастика (230 упражнений) / Т. С. Лисицкая; пер. с англ. О. Г. Белошеев. – М.: Попурри, 2002. – 224 с.
5. Лозинский В. С. Учитесь быть здоровыми / В. С. Лозинский. – К.: Центр здоровья, 1993. – 160 с.
6. Ровний А. С. Фізіологія рухової активності: підручник / А. С. Ровний, В. А. Ровний, О. О. Ровная. – Х., 2014. – 344 с.
7. Шкарабан М. М. Система виразності Франсуа Дельсарта в контексті світових сценічних мистецтв: Дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2006. – 201 арк.: рис. – Бібліогр.: арк. 180-192.

ОСНОВИ СПІЛКУВАННЯ З ПЕДІАТРИЧНИМ ПАЦІЄНТОМ

Надія Дубровіна,¹ Івіца Гуляшова,² Вікторія Клименко,³ Тетяна Бугаєнко⁴

*¹Вища школа економіки та менеджменту публічної адміністрації в Братиславі
Братислава, Словаччина*

*²Трнавський університет в Трнаві
Трнава, Словаччина*

*³Харківський національний медичний університет
Харків, Україна*

*⁴Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Суми, Україна*

Abstract. In the article the fundamental basics of the communication with pediatric patient is considered. The rights of patients and peculiarities of rights of pediatric patients are shown. On the basis of studied materials, articles and experience of the communicative problems in pediatric wards the list of rules of behavior for nursing staff is formulated for pediatric wards and pediatric centers. We focused also on the analysis of most frequently mistakes in the behavior of nursing staff in the pediatric wards and developed the proposals for the increasing efficiency of communication between nurses and pediatric patients in the hospitals and creation of positive images of these healthcare institutions.

Key words: communication, nursing, patient, pediatric ward.

Спілкування з дитиною завжди дуже специфічне. З точки зору теорії сестринської справи та пропедевтики педіатрії, необхідно знати деталі та обставини, які змінюють, підтримують або пригнічують спілкування з педіатричним пацієнтом.

У педіатричній практиці та догляду за дитячим пацієнтом діє “Ars medica” – завжди адаптуватись до стану та потреб педіатричного пацієнта, а також до сучасного психічного стану, потреб та здібностей його батьків (Farkašová, 2016). У кожен момент своєї роботи медсестра виконує не тільки роль медсестри, але і роль вчителя, подруги чи “другої” матері. Для цього

важливо пояснити особливості спілкування з дитячим пацієнтом та найпоширеніші помилки в цьому процесі.

Принципи спілкування з педіатричним пацієнтом. Хвора дитина має конкретні права в медичному закладі, які відрізняються від прав дорослого пацієнта. Під час огляду та госпіталізації важливо встановити конфіденційні стосунки між дитиною, батьком та медичним персоналом, що дозволить співпрацю дитини. Лікар або медсестра завойовують довіру дитини та батьків, створюючи спокійну атмосферу та відповідно підібране спілкування. Для співпраці дитини необхідне ефективне спілкування з боку медичних працівників (Korecká, 2008, Gulášová, 2015).

Першою передумовою успішного спілкування медсестри з дитиною є глибоке знання особливостей розвитку та особливостей кожного періоду розвитку від народження дитини до періоду підліткового віку (Hradečná, Belešová, 2017).

Вік та мовленнєві схильності є детермінантами, які в першу чергу визначають характер спілкування у стосунках між медсестрою та дитиною. Спілкування безпосередньо зумовлене станом здоров'я, характером та типом захворювання та інтенсивністю клінічних симптомів. На це також впливає поточне виживання та психічний стан дитини.

При спілкуванні з дитиною важливий перший контакт, під час якого ми повинні завоювати довіру дитини. Страх дитини, пов'язаний із самим перебуванням у лікарні, з діагностикою та процедурою лікування, слід усунути та придушити в рамках спілкування. З точки зору спілкування медсестри з дитиною, слід намагатися справити заспокійливий вплив, відволікати увагу від маніпуляцій, не обстежувати пацієнта в присутності іншої дитини (розрізнити вік дитини: заспокійливий вплив медсестри на дитину, відволікання уваги від результатів, не обстежувати в присутності іншої дитини) (Kristová, 2009, Farkašová, 2016).

При організації роботи має значення вік дитини. Медсестра повинна розмовляти навіть з грудною дитиною у будь-якій ситуації, при цьому елементи невербального спілкування, такі як посмішка, мають першорядне значення. Також важливо залучати дитину до соціальних ігор, медсестра активізує дитину спілкуванням, яка виконує прості команди, розмовляє з ним у кожній ситуації та моменті.

Малюк краще розуміє мову і поступово засвоює значення простих слів. Дотримується основних інструкцій. Він говорить пасивно, а це означає, що він розуміє невибагливі слова та речення, але мало говорить. Медсестра може спостерігати значну невербалізацію для досягнення цілей та задоволення потреб дитини. Протягом періоду малюка медсестра повинна уникати спілкування викривленою мовою малюка. Вона повинна говорити чітко і не ігнорувати запитання дитини, але їй потрібно терпляче відповідати.

У дошкільному віці словниковий запас збільшується, дитина відносно правильно вимовляє, створює нові слова та коментарі, задає багато питань. У дошкільному віці, коли дитина задає багато питань – медсестра повинна відповідати на питання у спілкуванні і не ігнорувати їх.

У шкільному віці необхідно стежити не лише за розвитком розмовної мови, а й за письмовою мовою. Медсестра повинна звертатись до дитини відповідним чином. Також важливо активне слухання, приємна посмішка. Необхідно уникати глузувань з того, що скаже дитина. Пояснення слід адаптувати до віку. Вирішуючи ці проблеми та лікуючи підлітків та молодь, зростає тенденція до поваги їхньої автономії та інтимності.

Придбання почуття захищеності важливо для дитини. Повідомте дитину перед болючою вправою і підготуйте її до болю. Як і у будь-якому віці, на питання потрібно відповідати. Не слід дорікати дитину за незграбність. Уникайте розмов з кимось іншим про хворобу та лікування в присутності дитини. Використання похвали вважається позитивним спонукальним елементом, і тому його слід використовувати. Якщо дитина не розуміє інформації, рекомендується демонстрація діяльності. Важлива загальна гармонізація з дитиною.

Цілісна концепція підходу до педіатричного пацієнта також є визначальною у спілкуванні з членами сім'ї, що також має свою специфіку. Спілкування з дитиною та її батьками вимагає великого терпіння, послідовності, щирості, людяності, вміння слухати, але також професійної поведінки. У спілкуванні з хворою дитиною подвійно вірно, що слухати потрібно не лише слухом й зором, але особливо – серцем.

Як медичний персонал повинен дотримуватись правил при невербальному спілкуванні з дитячим пацієнтом? І. Надаска у розділі “Спілкування з дитячим пацієнтом” рекомендує ці принципи (Boledovičova a kol., 2010):

1) Міміка та мова очей. Обличчя дитини промовисте і щире. Виражені почуття справжні і відображають його переживання (страх, біль, смуток, радість тощо). У спілкуванні з дитиною надзвичайно важливий безпосередній зоровий контакт, під час якого необхідно дотримуватися так званого «зорового горизонту», тобто не дивитися на дитину «згори», що дитина може зрозуміти як перевагу, а зайняти позицію в присіданні, тобто дивитись на неї на одному рівні – «з ока в око». Найголовніше для дитини на обличчі медсестри – це посмішка. Сигнали від обличчя дитини дуже важливі та стимулюючі для роботи медсестри.

2) Проксеміка. Найчастіше медсестра займає інтимну (до 45 см) або особисту (до 120 см) зону. Інтимна зона передбачає використання тактильного контакту в гострій стадії захворювання під час прийому або проведення діагностичних, терапевтичних або сестринських процедур. Дотримання зони має важливе значення для негативних емоційних станів дитини. Особиста зона використовується для лікування, навчання або контакту з батьками. Якщо медсестра звертається до групи дітей, вона може перебувати в соціальній зоні (120-360 см). Громадська зона (більше 360 см) рідко використовується для практичного догляду за хворобою дитиною.

3) Гаптика. При догляді за дітьми найчастіше застосовується дотик – погладження щоки, голови, руки, плеча. У немовлят та дітей раннього віку, а також у дошкільнят медсестра може використовувати контакт, коли бере дитину на руки. Це створює тісні стосунки довіри, і дитина переживає почуття захищеності, безпеки, любові та інтересу з боку дорослого. Оскільки дитина дуже сприйнятлива, уважна і спостережлива, медсестрі важливо усвідомити, що вона є центром уваги дитини, і тому їй слід уникати негативних тактичних проявів і використовувати лише позитивні прояви. У спілкуванні з членами сім'ї також рекомендується використання таємних, відповідних контактів та контактів (рукостискання).

4) Постуріка. При взаємодії з хворими дітьми та їх батьками негативно впливають схрещені руки на грудях, перехрещені ноги, які гасять спілкування, складені руки на стегнах або тупання ногами. Під час сидіння рекомендується положення в кутку, яке створює атмосферу впевненості, підтримує зоровий контакт і дозволяє спостерігати за іншими частинами тіла. Під час догляду за дитячим пацієнтом медсестра повинна робити м'які, спокійні та відповідні

рухи. Чим менша дитина, тим більше це потрібно робити. Якщо дитина лежить у ліжку, медсестра помічає, чи у нього розслаблені м'язи, як зберігаються його кінцівки чи він не напружує жодної частини свого тіла. Вона також спостерігає постань та ходу дитини. Деякі діти, особливо гіперактивні діти, мають багато сил та енергії навіть із загостреними симптомами та важким станом, і їм важко зайняти лежаче положення.

5) Жестикуляція дитини багата, перевищує розміри її особи. Жести – це спонтанні рухи частиною тіла, наприклад, руками. Від медсестри вимагається регулювати і контролювати власну жестикуляцію, а також використання позитивних жестів, які виконуються верхньою половиною тіла. Медсестра повинна уникати жестів, які забороняють щось: з піднятим пальцем, або стукіт по столу, або жести стиснутим кулаком.

б) Загальний зовнішній вигляд дитини та членів сім'ї є важливою інформацією про соціальне та економічне становище сім'ї. Медсестра помічає зовнішній вигляд дитини та будову тіла, волосся та нігті, одяг, взуття та їх чистоту, а також аксесуари. Адаптація медсестри відіграє дуже важливу роль, вказує на її особистість і є невід'ємною частиною її іміджу. Неохайна медсестра виглядає настільки ж ненадійною і безвідповідальною для дитини та батьків, як медсестра з довгими червоними або фіолетовими нігтями, характерним макіяжем або невідповідним робочим одягом.

Під час словесного спілкування з дитиною або членами сім'ї медсестра завжди повинна знаходити час.

Перш за все, бажано дозволити дитині говорити, щоб вона могла розповісти про свої “проблеми”. Тоді можна задавати питання і розуміти, що кожне спілкування має мати терапевтичний ефект. Під час співбесіди з повчальними намірами медсестра повинна підготувати те, про що хоче поговорити, вона повинна чітко формулювати питання, а також стежити за часом співбесіди залежно від віку та стану здоров'я дитини. Спілкування також має стосуватися членів сім'ї, які разом з дитиною оцінять привітання та відповідне звернення медсестри при кожному контакті. Медсестра надає чітку інформацію, яку вона може повторити за потреби. Медсестра говорить спокійно, чітко, буквально і досить швидко і завжди перевіряє, що її зрозуміли. В розмові не використовується технічна термінологія чи іноземні слова. Але важливо також усвідомлювати той факт, що діти шкільного віку, особливо підлітки,

спілкуються та отримують інформацію про свою хворобу за допомогою інформаційних технологій, задаючи питання та очікуючи відповідних відповідей.

Не менш важливо відзначити паралінгвістичні вирази в розмові хворої дитини, до яких належать гучність, плавність, швидкість, якість, наголос слів, сила та висота звуку, швидкість відповіді на запитання, тривалість мовлення, вимова та можливі мовленнєві помилки. На згадані екстралінгвістичні прояви у мовленні пацієнта впливає вік, національність (інша рідна мова), а також хвороба.

Особливої форми спілкування вимагають діти, що зазнали жорстокого поводження та зневаження. Під час обстеження такі діти не спілкуються, перелякані, стурбовані, розсудливі, при несподіваних дотиках смикаються і не вступають в зоровий контакт, особливо якщо вони перебувають у присутності батьків або іншої супроводжуючої особи, яка також є агресором. Лікар або медсестра повинні виявити такий стан за допомогою чутливого спілкування та обстеження та в обґрунтованих випадках повідомити про це поліцію (Hradečná, Belešová, 2017).

При обстеженні дитини з вадами слуху та психомоторною відсталістю потрібен особливий підхід, коли процес спілкування між лікарем та дитиною ускладнений. У цих випадках лікар або медсестра спілкуються з батьком або іншою супроводжуючою особою.

З'ясовуючи анамнез, звичайно, завжди потрібно поговорити з батьком, на практиці – найчастіше з матір'ю. Важливо пояснити кожну процедуру лікування або діагностики відповідним чином, підготувати дитину, попросити її згоди, створити враження, що він впливає на дану ефективність та лікування. У разі госпіталізації доцільно спілкуватися з дитиною поза медичними та медсестринськими заходами (Korecká, 2008, Boledovičova, 2010, Gulášová, 2015).

Перед конкретними запитаннями про саму хворобу доцільно поговорити з дитиною про школу чи захопленнях, причому більше говорити повинен лікар або медсестра. Увесь діалог з дитиною повинен нагадувати розмову зі знайомими або друзями. Недоречно, щоб діалог проходив у формі слухання, запитання не повинні бути сугестивними. Усі присутні, включаючи дитину як

рівноправного члена, беруть участь в співбесіді, за винятком віку, або інвалідність, коли дитина не може говорити.

Несприятливу інформацію батькам повідомляє виключно лікар (а не інший медичний працівник), бажано обом батькам одночасно, приватно (у закритому кабінеті або у відведеному приміщенні), не перериваючи розмови з іншими особами та не відволікаючись у телефон. Під час співбесіди також можуть бути присутні родичі, друзі або інший лікар (за бажанням батьків). Інформація повинна подаватися чітко, відкрито, зрозуміло, з урахуванням інтелекту та емоційного стану батьків. Використання кількісних даних про прогноз захворювання не рекомендується. Після початкової інформації може настати хвилина мовчання, яку не слід турбувати зайвими розмовами, є етичним залишити батьків на деякий час самих, щоб могли усвідомити інформацію (Andrášiová, 2009, Farkašova a kol., 2016).

Загальні правила спілкування з педіатричним пацієнтом. На думку Я. Кристової, при прийомі дитини медсестра (Kristová, 2009):

- 1) зосереджує спілкування в першу чергу на дитині, у другу – на матері або супроводжувачій людині,
- 2) привітається,
- 3) представиться,
- 4) звернеться до дитини та спитає як її звати
- 5) привітає її по імені,
- 6) дізнається, як звертаються до неї у сімейному колі, у шкільному колективі та як би вона хотіла, щоб до неї зверталися,
- 7) утворить з нею контакт за допомогою іграшки, книжки,
- 8) спрямує її увагу на улюблену іграшку, якщо вона з нею, іграшка може допомогти у боротьбі зі страхом та невпевненістю,
- 9) дозволить їй активну співпрацю,
- 10) покаже їй відділ, кімнату, кабінет для огляду,
- 11) познайомить її з іншими дітьми у кімнаті ,
- 12) покаже їй ігрову кімнату, іграшки та книги,
- 13) розповість йому про людей у лікарні – лікарів, медсестер, вчителів, нових друзів.

При спілкуванні з педіатричним пацієнтом:

- завжди бажано звертатися до дитини по імені,

- активно слухати,
- посмішка, яка нічого не коштує медсестрі і сильно збагачує і підбадьорює хвору дитину,
 - не сміятися з того, що говорить дитина, якщо немає впевненості, що вона жартувала,
 - реагувати на будь-які його зусилля, встановити контакт і спілкування,
 - не використовувати високий тон з авторитетного принципу,
 - не брехати дитині,
 - пояснити відносно віку,
 - використовувати прості слова,
 - заспокоювати її, що вона не залишиться одна,
 - підготувати її до болю перед болючою маніпуляцією,
 - не вводити дитину в оману, що результати медичних маніпуляцій будуть неболісними, якщо це буде справді не так. Це може бути негативним досвідом для медсестри, яка ризикує втратити довіру малого пацієнта,
 - пояснити їй, на яке обстеження і з ким вона піде, чи буде воно болючим і скільки часу це займе,
 - не ігнорувати її запитання,
 - не зашкоджувати їй,
 - не докоряти їй за незграбність, відхилити каяття,
 - описати події, пов'язані з лікуванням, прийомом ліків, ін'єкціями тощо,
 - у випадку старшої дитини не дати їй відчуття, що його думки є дитячими,
 - використовувати шепіт перед оголошенням будь-якої інформації, оскільки це викликає таємницю та особистість,
 - не розмовляти з іншими про хвороби, лікування, діагностичні, лікувальні, маніпуляції та інші види лікування в присутності дитини, якщо медсестра не поговорила з нею заздалегідь,
 - використовувати похвалу як позитивний спонукальний елемент,
 - продемонструвати на прикладі, якщо дитина не розуміє, що робити чи як співпрацювати,
 - гармоніювати з нею, налагодити контакт, довірчі відносини.

Помилки та недотримання правил спілкування з педіатричним пацієнтом.

На практиці ми часто спостерігаємо, що багато медсестер та лікарів, а також інших медичних працівників не дотримуються правил спілкування з

педіатричним пацієнтом. Часто медичний персонал висловлює думку, що він не встигає ефективно спілкуватися з педіатричним пацієнтом, але також часто виникає ця проблема через відсутність досвіду у спілкуванні, особливо з педіатричним пацієнтом.

Найпоширенішими помилками при спілкуванні з педіатричним пацієнтом є:

- орієнтація у спілкуванні в першу чергу на батьків чи супроводжуючу особу, а не на дитину,
- медсестра забуває привітатись і представлятися,
- медсестра не звертається до дитини по імені, лише на “ти” або прізвище,
- медсестра не показує дитині палату та оглядовий кабінет,
- медсестра не знайомить її з іншими дітьми в кімнаті,
- медсестра не слухає активно дитину і не вирішає проблему в палаті,
- медсестра не пояснює дитині, на яке обстеження і з ким вона піде, чи буде це болюче обстеження і скільки часу триватиме,
- медсестра ігнорує питання дитини і, можливо, не говорить правди,
- під час лікування та інших процедур медсестра не дотримується інтимності та автономності дитини підліткового віку, навіть під час статевого дозрівання пацієнтів, яким вже більше 16 років,
- медсестра критикує дитину перед іншими дітьми у палаті, ставиться некрасиво чи несприятливо до деяких дітей,
- медсестра, а не лікар, повідомляє батькам про несприятливий звіт або діагноз.

Висновок. Важливо, щоб медсестра набувала та постійно вдосконалювала свої навички спілкування у догляді за дитиною. Активне спілкування з госпіталізованою дитиною є необхідною умовою успішного надання допомоги методом сестринського процесу. В даний час акцент робиться на гуманізації медичного середовища, а дитячі палати та клініки адаптують середовище до віку дитини. Педіатричними пацієнтами повинні опікуватися професіонали, які мають відповідну освіту та досвід, щоб адекватно реагувати на фізичні, емоційні та психічні потреби розвитку дітей та їх сімей.

Примітка: Цю статтю виконано у рамках міжнародного проекту: Scientific project IGA 3/2020-M “Improving Healthcare efficiency: new trends and challenges”. (Funder: VSEMs IGA VSEMs, i.e. School of Economics and Management in Public Administration)

Література

1. Andrášiová, M. 2009. *Oznamovanie nepriaznivých informácií v liečbe paliatívneho pacienta*. Paliatívna medicína a liečba bolesti. 2009, 2 (3), 118-120. ISSN 1339-4193.
2. Boledovičová, M. a kol. 2010. *Pediatrické ošetrovatel'stvo*. Martin: Osveta, 2010. ISBN 978-80-8063-331-8.
3. Farkašová, S. a kol. 2016. *Etické aspekty komunikácie v medicíne*. Košice: Univerzita P. J. Šafarika v Košicích. ISBN 978-80-8152-437-0.
4. Gulášová, I., Breza, J., Görnerová, L. 2015. *Etické aspekty komunikácie sestry s rodičmi detského pacienta*. Logos Polytechnikos, Vysoká škola polytechnická, Jihlava, Roč. 6, č. 2, 2015, 157-163. ISSN 1804-3682
5. Hradečna, Z., Belešová, P. 2017. *Špecifická komunikácie s detským pacientom*. *Pediatrica pre prax*. 2017, 18(4), 154-155. ISSN 1339-4231.
6. Kopecká, K., Korcová, M. a kol. 2008. *Zdravotnícka etika*. Martin: Osveta, 2008. ISBN 978-80-8063-276-2
7. Kristová, J. 2009. *Komunikácia v ošetrovatel'stve*. Martin: Osveta, 2009. ISBN 80-8063-146-8.

РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ СПОРТИВНО-ІГРОВИМИ ЗАСОБАМИ

Юлія Єрмоленко

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

Abstract. The article is devoted to the problem of optimizing the physical development of primary school students by means of sports and games. It reveals the role and importance of moving games in the work of physical education of primary school children. The main stages of the research are described. The main results of the work are presented, which confirmed the effectiveness of the shaping experiment aimed at the development of such physical properties as speed-power and speed abilities, endurance, agility and flexibility.

Key words: primary school age, physical education, mobile games, sports and game methods.

Аналіз теоретичних джерел і практичного досвіду роботи з розвитку рухової активності молодших школярів показує, що причинами різноманітних відхилень у фізичному розвитку і стані здоров'я дітей є: недостатня рухова активність, обсяг якої щороку зменшується. Уроки фізичної культури компенсують необхідний для дитячого організму об'єм рухової активності лише на 11-13% [1].

Малорухливий спосіб життя молодших школярів, навчальні перевантаження, а також біологічний характер домашніх умов проживання, недосконалість традиційної системи фізичного виховання криють у собі загрозу для здоров'я учнів [1, 5]. Такий стан проблеми вимагає пошуку більш досконалих форм і методів зміцнення здоров'я дітей.

Одним з найбільш ефективних шляхів фізичного виховання дітей, до того ж відповідним вікові, є застосування рухливих ігор [2].

Поняття «гра» є надзвичайно багатогранним, і саме через це гра виступає самостійним видом розвиваючої діяльності дітей різного віку, принципом і

способом їх життєдіяльності, методом пізнання дитини, методом організації її життя і неігрової діяльності. Рухливі і спортивні ігри виховують силу, спритність, витривалість, відвагу, кмітливість, швидкість, гнучкість, швидко-силову витривалість, рішучість, ініціативу, товариську взаємовиручку, привчають долати психічні й фізичні навантаження, гартують організм, створюють у дітей бадьорий і веселий настрій.

Рухливі ігри – складова рухова, емоційно забарвлена діяльність, зумовлена точно встановленими правилами, які допомагають виявити її кінцевий підсумок або кількісний результат. Характерна особливість їх – комплексність впливу на організм і на всі сторони особистості дитини. У грі одночасно здійснюється фізичне, розумове, моральне, естетичне і трудове виховання [2].

Активна рухова діяльність ігрового характеру і позитивні емоції, викликані нею, підсилюють усі фізіологічні процеси в організмі, поліпшують роботу внутрішніх органів і систем. У рухливих іграх створюються найсприятливіші умови для розвитку фізичних якостей. Наприклад, для того щоб вивернутися від “ловітки”, треба проявити спритність, а рятуючись від цього, бігти якомога швидше.

Діти захоплені змістом гри, можуть виконувати одні й ті ж рухи з інтересом і до того ж багато разів, не помічаючи втоми. А це врешті-решт сприяє розвитку витривалості. У рухливих іграх дитині доводиться самій вирішувати, як діяти, щоб досягти мети. Швидка і часом несподівана зміна умов змушує дітей шукати усе нові й нові шляхи вирішення завдань, які постають перед ними. Усе це сприяє розвитку самостійності, активності, ініціативи, творчості, кмітливості. Ігри допомагають дитині розширювати та поглиблювати свої уявлення про навколишню дійсність. Рухливі ігри поділяються на елементарні та складні. До останніх належать ігри спортивного характеру: теніс, бадмінтон, баскетбол та інші ми застосовуємо переважно елементарні рухливі ігри. Вони в свою чергу поділяються на сюжетні і несюжетні. Сюжетні – мають готовий сюжет і твердо зафіксовані правила. Несюжетні рухливі ігри будуються на виконанні рухових завдань – дій з предметами – м'ячем, обручем, палицею, іграшкою. Це підвищує інтерес дитини до ігрової діяльності. Разом з тим предмет полегшує виконання завдання (“Весела куля”, “Лабіринт”) [2].

Рухливі ігри ґрунтується і за своїм ґрунтовним складом: ігри з бігом, стрибками, метанням. Зважаючи на фізичне навантаження, що його достав

кожна дитина під час гри, розрізняють ігри великої, середньої та малої рухливості. До ігор великої рухливості відносять ті, в яких одночасно бере участь уся група дітей і які побудовані в основному на таких рухах, як біг і стрибки.

Ігри середньої рухливості називають такі, в яких активно бере участь уся група, але характер рухів гравців відносно спокійний (ходьба, передача предметів).

В іграх малої активності виконуються рухи у повільному темпі, до того ж інтенсивність їх незначна. У таких іграх активно діють лише кілька дітей, інші виголошують текст або спостерігають за тими, хто грається. Рухливі ігри дітей молодшого віку часто супроводжуються словами – віршами, піснями, речитативом. Вони розкривають зміст гри та її правила; пояснюють, який рух і як треба його виконувати; служать також сигналами до початку і закінчення; підказують ритм і темп [2].

Існують різні варіанти рухливих ігор. Варіантність дає змогу використовувати їх найдоцільніше, враховуючи підготовленість дітей. Рухливі ігри можна поступово удосконалювати, але послідовність дій та епізодів залишається при цьому постійно. Можна наприклад ускладнити рухові завдання, збільшують відстань (для бігу, стрибків, метань), або вводити нові види рухів (ходьбу і біг між предметами, по містку у грі “Потяг”), або змінюють форму побудови гри (діти просто біжать, а пізніше повинні обійти обруч). Можливі також зміни темпу руху, збільшення кількості “ловіток”, кількості дітей у підгрупі, ускладнення правил. Наприклад, спочатку усі біжать і займають будь-яке місце, а потім тільки певне. Інший приклад: в одному варіанті діти допомагають ловити “мишей”; у другому, більш складному, самостійно виконують роль “кішки”. Ускладнюються і взаємовідносини між гравцями: спочатку діти просто бігають, а потім тікають від того, хто ловить “Ловітки”, “Ловітки із стрічками”. Щоб гра пройшла успішно необхідно заздалегідь ознайомити дітей із звичками тварин і птахів, які діють у цій грі: читати оповідання, показати малюнки, організувати спостережливість (як стрибає горобчик, як хитаються дерева під час сильного вітру) [2].

Отже, головний зміст рухливих ігор полягає у тому, що дітям пропонується виконати задачу, яка складається дорослими у певній цікавій ігровій формі. Головна мета – допомогти сформувати рухову активність дитини. Гра при

цьому виступає не тільки як засіб закріплення навичок, але як і одна з форм навчання.

Об'єкт дослідження є фізичне виховання молодших школярів, його предметом – організація та методика використання ігор у фізичному вихованні молодших школярів. Мета роботи полягає у розробці програми підвищення рівня фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку спортивно-ігровими засобами.

Завдання дослідження: 1) з'ясувати стан дослідження проблеми ігрового спрямування фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку в педагогічній теорії та практиці фізичного виховання; 2) розробити програму комплексної ігрової організації фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку; 3) експериментально перевірити ефективність програми комплексної ігрової організації фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку.

У проведених дослідженнях були використані такі методи: теоретичний аналіз та узагальнення даних передової педагогічної практики; педагогічний експеримент; педагогічне тестування та педагогічне спостереження; методи математичної статистики.

Дослідження проводилось в чотири взаємозв'язаних етапи.

Під час першого етапу дослідницька робота була спрямована на вивчення літературних джерел, які висвітлювали питання проблеми, що вивчається.

Під час другого етапу був проведений педагогічний експеримент констатувального характеру, в якому брали участь діти 6-7 років, які навчаються у 1 класі ЗОШ № 12 у кількості 20 осіб, із яких 12 чол. – хлопчики та 8 чол. – дівчата, які склали контрольну групу і 20 дітей 1 класу ЗОШ № 10 (12 – хлопчиків і 8 дівчат), які склали експериментальну групу. Основне завдання цього етапу полягало у вивченні особливостей рівня розвитку фізичної підготовленості дітей 6-7 років.

Третій етап передбачав проведення формуючого експерименту у відповідності із розробленою педагогічною програмою, яка була спрямована на підвищення рівня розвитку фізичних якостей, зокрема таких як швидкісно-силові і швидкісні здібності, витривалість, спритність і гнучкість.

Під час проведення третього етапу уточнювались і вводилися корективи у систему педагогічних дій, які були спрямовані на розвиток фізичних якостей,

встановлення оптимального дозування навантажень та відпочинку, в залежності від віку дітей і рівня їх фізичного розвитку.

Під час проведення четвертого етапу аналізувались результати формуючого педагогічного експерименту, виявлялись особливості організації фізичної підготовки з дітьми 6-7 років під час уроків фізкультури з використанням спортивно-ігрових методів.

Порівняльний аналіз результатів загальної фізичної підготовки контрольних та експериментальних класів здійснював за результатами оцінки розвитку фізичних можливостей. У результаті аналізу було встановлено, що розроблена система заходів у значній мірі позитивно впливає на процес загальної фізичної підготовки. Так, після експерименту більшість досліджуваних молодших школярів експериментального класу перейшли в розряд вище середнього і високого рівня фізичної підготовленості, причому у хлопчиків показники дещо кращі у порівнянні з дівчатками. У дітей значно підвищився інтерес до занять фізичною культурою.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що розроблена система із застосуванням спортивно-ігрових методів роботи з дітьми на уроках фізичної культури сприяє суттєвому підвищенню рівня загальної фізичної підготовки, розвитку фізичних якостей, що обумовлює покращення стану здоров'я і працездатності дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Бенедь С. П. Рівень фізичної підготовленості учнів молодшого шкільного віку шкіл нового типу. // 4-а Міжнародна науково-практична конференція «Фізична культура, спорт та здоров'я нації», Вінниця, 2011. – С. 339-342.
2. Жилюк В. Використання комплексів українських народних ігор на уроках фізичного виховання з учнями молодших класів. // Мат. 1-ї Всеукраїнської конференції аспірантів галузі фізичної культури і спорту "Молода спортивна наука України", Львів, 1997. – С. 56-57.
3. Кузнецова З. И. Когда и почему. Критические периоды развития двигательных качеств у школьников. // Физическая культура в школе, № 1, 1975. – С. 7-11.
4. Сергієнко Л. П. Тестування рухових здібностей школярів. К.: Олімпійська література, 2001. – 439 с.
5. Цвек С. Ф. Фізичне виховання молодших школярів. – К.: Рад. школа, 1986. – 163 с.

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Нікіта Ірза

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

Abstract. In recent years, there has been a tendency to reduce the amount of physical activity of schoolchildren, which has a negative impact on their physical condition, general well-being and health. As a result of a psychological and pedagogical experiment, it was found that the dominant reason that prevents students from calling their lifestyle healthy, was insufficient motor activity. When determining the daily index of physical activity, it was found that it is insufficient, and the level of energy consumption is below the age norm. To optimize the physical activity of the subjects, a set of organizational measures was introduced and students were directed to adhere to the daily routine. At the same time, the level of mood and well-being was analyzed. After the experiment, it was diagnosed that the motor deficit of students, registered at the beginning of the study, decreased, daily energy expenditure normalized. The level of mood and well-being has improved.

Key words: healthy lifestyle, energy expenditure, physical activity, well-being.

У системі людських цінностей і пріоритетів одне з найважливіших місць займає здоров'я людини, як процес збереження і розвитку її психічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності життя. В даний час проблема здоров'я та здорового способу життя населення вийшла на рівень національно-значущих проблем.

Стан здоров'я залежить від великої кількості чинників, однак серед тієї частини процесів, якими може свідомо керувати сама людина, рухова активність має вирішальне значення. Адже достатній рівень рухової активності є важливою умовою нормального функціонування організму, а отже і складовою здорового способу життя. Проблему формування здорового способу життя у учнівської молоді та інтересу до фізичної культури вивчали такі вчені

як Бойко О. В., Горащук В. І. Дубогай О. Д., Зубалій М. Д., Копельчук Я. В., Омельченко С. О., Язловецький В. С. та інші. Результати їхніх робіт свідчать те, що урочна форма занять фізичною культурою не може забезпечити повністю ні необхідного об'єму рухової активності, ні бажаного тренувального ефекту. Отже важливою залишається проблема збільшення рухової активності учнів загальноосвітніх шкіл.

Об'єкт дослідження: процес формування здорового способу життя учнів старших класів, його предмет – організаційні заходи спрямовані на підвищення рівня рухової активності, формування здорового способу життя учнів старших класів. Мета дослідження: полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці комплексу організаційних заходів спрямованих на підвищення рівня рухової активності учнів, формування здорового способу життя учнівської молоді.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати та узагальнити дані спеціальної літератури з досліджуваної проблеми; 2) дослідити основні складники здорового способу життя учнівської молоді та визначити роль рухової активності у формуванні здорового способу життя учнів старших класів; 3) виявити рівень рухової активності учнів старших класів і його відповідність віковим нормам; 4) розробити та обґрунтувати практичні рекомендації з підвищення рівня рухової активності та формування здорового способу життя учнів старших класів.

Для реалізації поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз, систематизація і порівняння даних спеціальної наукової та науково-методичної літератури з проблеми дослідження; педагогічні спостереження, опитування, бесіди, анкетування; педагогічний експеримент; метод визначення добового індексу рухової активності; методи обробки даних: кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження за допомогою методів математичної статистики.

Вибірку склали учні загальноосвітньої школи № 9, м. Слов'янська Донецької області, віком 15-16 років, 15 – дівчат, 15 – хлопців.

Аналіз науково-методичної літератури показав, що особливу увагу потрібно приділяти формуванню здорового способу життя саме молоді, оскільки у молоді роки відбувається сприйняття певних норм та зразків поведінки,

накопичення відповідних знань та вмінь, усвідомлення потреб та мотивів, визначення ціннісних орієнтацій, інтересів та уявлень.

Виявлено, що основними складниками здорового способу життя є: раціональне харчування, загальна гігієна тіла, загартовування, дотримання розпорядку дня, відмова від шкідливих звичок та рухова (фізична активність).

У результаті проведення педагогічного експерименту встановлено, що домінуючою причиною, яка заважає учням назвати спосіб свого життя здоровим, виявилась недостатня рухова активність (33,34%), а отже є потреба у розробці комплексу організаційних заходів спрямованих на підвищення рівня рухової активності учнів та формування здорового способу життя учнівської молоді. При визначенні добового індексу рухової активності встановлено, що в рівень рухової активності учнів недостатній, а рівень енерговитрат нижче вікової норми.

Для оптимізації фізичної активності досліджуваних було впроваджено комплекс організаційних заходів та спрямовано учнів на дотримання режиму дня. Одночасно з цим проаналізовано рівень настрою та самопочуття.

Після проведення педагогічного експерименту серед досліджуваних зареєстровано збільшення витрату часу на рухову активність, достовірне зростання витрат часу на прогулянки, заняття масовим спортом. Руховий дефіцит учнів, зареєстрований на початку дослідження, зменшився, добові енерговитрати нормалізувались (див. Табл. 1). Рівень настрою та самопочуття покращився (див. Табл. 2).

*Таблиця 1. Динаміка добової рухової активності учнів
упродовж педагогічного експерименту*

Індекс рухової активності		Енерговитрати (ккал)	
до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту
31,86	34,34	2396,56	2587,33

*Таблиця 2. Результати відсоткового приросту показників
самопочуття, активності і настрою (за тестом САН)*

Категорія	Відсотковий приріст, %
Самопочуття	15,47%
Активність	14,44%
Настрій	9,96%

На основі проведеної наукової розвідки розроблено практичні рекомендації з підвищення рівня рухової активності та формування здорового способу життя учнів старших класів та їхнє застосування фахівцями фізичної культури.

Перспективним напрямком подальшого дослідження вважаємо вивчення ефективних шляхів формування здорового способу життя школярів з впровадженням інноваційних оздоровчих технологій в освітній процес.

Література

1. Бойко О. В. Становлення та розвиток поняття «здоровий спосіб життя» / О. В. Бойко // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Зб. наук. праць. Книга І. – К., 2000. – С. 117-124.
2. Горащук В. І. Теоретичні підходи до формування культури здоров'я школярів / В. І. Горащук // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 5. – С. 58-61.
3. Денисенко Н. Через рух до здоров'я дітей / Н. Денисенко, О. Аксьонова. – Тернопіль: Мандрівець, 2010 – 88 с.
4. Закопайло С. А. Компоненти здорового способу життя старшокласників / С. А. Закопайло // Фізичне виховання в школі. – 2002. – № 1. – С. 54-55.
5. Копельчук Я. В. Виховання в учнівській молоді здорового способу життя / Я. В. Копельчук // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2002. – № 3. – С. 92-93.

ПАНДЕМІЯ COVID-19: ЮРИДИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВІДСУТНОСТІ НА РОБОТІ ЧЕРЕЗ САМОІЗОЛЯЦІЮ

Олександр Кривенко,¹ Анжела Стащак,² Володимир Капустник³

^{1, 2}Харківський національний медичний університет

³Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Харків, Україна

Abstract. The COVID-19 pandemic is making adjustments in all walks of life. In particular, the issue of regulation of labor relations between the employee and the employer during quarantine measures and measures related to the need for self-isolation is acute. Until now, in Ukraine, the regulation at the legislative level of the procedure of self-isolation of an employee through contact with a patient with a new type of coronavirus disease has not been clear enough. The changes to the labor legislation mostly concerned remote work. However, the grounds for self-isolation of a person through contact with the patient need further normalization.

Key words: COVID-19, legislation of Ukraine, self-isolation, work incapacity certificate, remote work.

У зв'язку з поширенням трагічних наслідків через коронавірус COVID-19, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) 11 березня 2020 року офіційно оголосила пандемію коронавірусної хвороби у світі. Цей факт став однією з причин посилення урядом України обмежувальних заходів на час дії карантину. Дискусійним було і залишається питання щодо законності таких дій: згідно статті 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. На сьогоднішній день в Україні введено режим надзвичайної ситуації, який не слід плутати з надзвичайним станом, оскільки він не має наслідків обмеження конституційних прав громадян. У даному контексті варто наголосити, що згідно статті 23 Конституції України кожна людина має

обов'язки перед суспільством, в даному випадку – моральний обов'язок людини перед суспільством щодо обмежувальних заходів на час дії карантину.

В багатьох виникає питання, чому саме орган виконавчої, а не законодавчої влади впроваджує обмежувальні заходи. Відповідь на це питання закріплена на законодавчому рівні. Зокрема, в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» закріплено право саме Кабінету Міністрів України (КМУ) встановлювати та відмінити карантин і вводити тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них [2]. У Кодексі цивільного захисту України також закріплені досить широкі повноваження КМУ, як вищого органу виконавчої влади, у забезпеченні цивільного захисту населення, зокрема, у запровадженні обмежувальних протиепідемічних заходів, обсервації та карантину [3]. І, нарешті, у статті 30 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначено, що, у разі загрози виникнення або поширення епідемічних захворювань, КМУ у порядку, встановленому законом, можуть запроваджуватися особливі умови і режими, зокрема, і режими праці [4].

На виконання цих повноважень КМУ прийняв постанову № 241 від 29. 03. 2020 року «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211», якою встановив обмежувальні заходи щодо обов'язкової обсервації та самоізоляції громадян у певних випадках. Самоізолювані особи зобов'язані утримуватися від контакту з іншими особами, крім тих, з якими спільно проживають, утриматися від відвідування громадських місць [5].

З точки зору трудового права найбільше нас зацікавив саме термін «самоізоляція». Ізоляцією в медицині, зокрема в епідеміології, завжди вважалися заходи, які полягають в роз'єднанні з оточуючими епідемічно небезпечних осіб (інфекційних хворих, осіб, у яких передбачається інфекційне захворювання, а при карантинних інфекціях – носіїв їх збудників, а також осіб, які перебували у спілкуванні з хворими). З квітня 2020 року такий термін з'явився вже і в законодавстві України – це перебування особи, стосовно якої є обґрунтовані підстави щодо ризику інфікування або поширення нею інфекційної хвороби, у визначеному нею місці (приміщенні) з метою дотримання протиепідемічних заходів на основі зобов'язання особи [6].

Згідно Постанови КМУ № 241 від 29. 03. 2020 року працівник, який контактував з пацієнтом з підтвердженим випадком COVID-19, крім осіб, які під час виконання службових обов'язків використовували засоби індивідуального захисту відповідно до рекомендацій щодо їх застосування або є особою, щодо якої є підозра на інфікування, або особами, які хворіють на COVID-19 в легкій формі та не потребують госпіталізації, теж підлягає самоізоляції. Лікуючий лікар визначає на підставі галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я строк самоізоляції хворого на COVID-19 або особи з підозрою на інфікування COVID-19.

Самоізоляція не є поняттям трудового права, тому слід пересвідчитись, яка підстава для самоізоляції у кожному конкретному випадку. Проаналізувавши все перераховане, можна виокремити чотири види працездатних фізичних осіб які підлягають обов'язковій самоізоляції:

1) особи, які мали контакт з хворим на COVID-19, крім осіб, які перебували у засобах індивідуального захисту у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

2) особи, щодо яких є підозра на інфікування;

3) особи, які хворіють на COVID-19 та не потребують госпіталізації;

4) особи, які досягли 60-річного віку, за деякими виключеннями.

Загально відомим є той факт, що при таких умовах законних підстав щодо відсутності на роботі існує дві – це або відпустка, або листок непрацездатності (ЛН). На період, коли працівник перебуває у спеціалізованих закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з протидією COVID-19, йому мають виплачувати лікарняні – таку гарантію встановлено із 18. 03. 2020 р. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу...» [7]. Але лише із 15. 05. 2020 р. діють зміни до Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженої наказом МОЗ від 13. 11. 2001 р. № 455, за якими врегульовано норму про видачу листка непрацездатності застрахованим особам на вищезгадані періоди [8]. Таким чином, працівники, які зобов'язані йти на самоізоляцію, повинні звернутися за оформленням листка непрацездатності і, якщо особа хворіє, такий листок видається. Коли особа не хворіє і в неї немає симптомів ГРВІ, але вона повинна йти на самоізоляцію через контакт з хворим, то в такому випадку не йдеться про факт тимчасової непрацездатності особи.

Таким чином за відсутності симптомів ГРВІ або грипу чи іншої хвороби, нема втрати працездатності, а якщо нема втрати працездатності, особі не відкриватимуть ЛН, тому що він видається тільки після особистого огляду хворого лікуючим лікарем і наявності ознак хвороби, про що робиться запис у медичній карті хворого з обґрунтуванням тимчасової непрацездатності [8].

Водночас, Міністерство охорони здоров'я України у листі від 13. 05. 2020 р. № 03.4-26/13138/2-20 наполягає, аби в закладах охорони здоров'я лікуючі лікарі власноруч в бланках листка непрацездатності вказували "ізоляція від COVID-19 – ІІ" як причину непрацездатності. Навіть попри те, що такої причини для непрацездатності немає у бланку листка непрацездатності. Також в цьому листі МОЗ нагадує й про те, що довідки, які були видані вказаним особам попередньо, замінюються на листки непрацездатності із відповідним зазначенням причини тимчасової непрацездатності [9]. Але не вирішеною проблемою є те, що листи міністерства не є нормативно-правовими актами і, за своєю природою, вони носять інформаційний, рекомендаційний та необов'язковий характер.

У разі відкриття ЛН питання самоізоляції врегульовано на законодавчому рівні – особам, які перебувають на самоізоляції, обсервації, в тимчасових закладах охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталях), у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з протидією COVID-19, крім хворих осіб, лікарняні виплачують у розмірі 50% середньої зарплати (доходу) незалежно від страхового стажу, при цьому медикам на самоізоляції від COVID-19 виплачують лікарняні у розмірі 100%.

А ось у разі не відкриття ЛН роботодавцю необхідно домовитися з працівником і оформити або дистанційну роботу або один з видів відпусток.

Роботодавець має право доручити працівникам виконувати роботу дистанційно (вдома), якщо це не суперечить суті та особливостям трудових обов'язків працівників (наприклад, якщо працівник може, перебуваючи вдома, виконувати свої робочі завдання онлайн через програми на особистому або робочому (останній варіант є найбільш бажаним для обох сторін) комп'ютері або по телефону.

Також такий варіант допустимий, якщо працівник може виконувати іншу роботу, яка хоча і не може виконуватися онлайн, але все ж не вимагає особистої присутності на робочому місці (наприклад, підготовка деяких документів або

виготовлення певної продукції і інше, які далі можуть бути спрямовані керівнику кур'єром / поштою). Для документального оформлення такої роботи роботодавець повинен прийняти відповідний наказ по підприємству і вказати, на кого він поширюється (які посади / відділи і ін.). Всіх працівників, яких наказ стосується, необхідно ознайомити з ним. Слід також звернути увагу, що згода працівників на переведення у такий режим роботи саме під час карантину не потрібна, тому що, згідно з прийнятим, так званим, «антикоронавірусним законодавством» (наприклад, ст. 60 КЗпП була викладена в новій редакції – фактично «легалізовано» дистанційну роботу, причому не тільки на період карантину), роботодавець має право виключно за власною ініціативою доручити працівникам працювати дистанційно. А ось працівники відповідно до вже давно діючого законодавства, зокрема, ст. 139 КЗпП зобов'язані виконувати розпорядження роботодавця [10].

Таким чином, на нашу думку, підставами відсутності на робочому місці особи, яка потребує самоізоляції, є листок непрацездатності, відпустка або наказ по підприємству щодо виконання визначеної трудовим договором роботи на період самоізоляції у дистанційному режимі.

Література

1. Конституція України. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція від 01. 01. 2020, підстава – 27-ІХ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про захист населення від інфекційних хвороб. Закон України. Документ 1645-ІІІ, чинний, поточна редакція від 23. 05. 2020, підстава – 588-ІХ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>.
3. Кодекс цивільного захисту України. Документ 5403-VI, чинний, поточна редакція від 16. 10. 2020, підстава – 124-ІХ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України. Документ 2801-ХІІ, чинний, поточна редакція від 24. 07. 2020, підстава – 749-ІХ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. Постанова Кабінету Міністрів України. Документ 241-2020-п, чинний, поточна редакція від 29. 03. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2020-%D0%BF#Text>.
6. Про внесення змін до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Закон України. Документ 555-IX, чинний, поточна редакція від 13. 04. 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-20#Text>.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Закон України. Документ 533-IX, чинний, поточна редакція від 29. 05. 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>.
8. Про затвердження Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову неприцездатність громадян. Наказ N 455 від 13. 11. 2001 Міністерство охорони здоров'я України. Документ z1005-01, поточна редакція від 15. 05. 2020, підстава – z0391-20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01#Text>.
9. Лист МОЗ від 13. 05. 2020 р. № 03.4-26/13138/2-20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://buh.ligazakon.net/ua/news/195896_listki-nepratsezdatnost-na-perod-samozolyats-vd-covid-19-zapovnyuyutsya-po-osoblivomu.
10. Кодекс законів про працю України. Документ 322-08, чинний, поточна редакція від 25. 10. 2020, підстава – 931-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/322-08#Text>.

ДО ПРОБЛЕМИ МЕТАПНЕВМОВІРУСНОЇ ІНФЕКЦІЇ ПТАХІВ В УКРАЇНІ

Людмила Наливайко¹, Оксана Івлева², Катерина Родіонова³

^{1,2}Луганський національний аграрний університет

Старобільськ, Україна

³Одеський державний аграрний університет

Одеса, Україна

Abstract. In the farms of Ukraine, the history of metapneumavirus infection has been recorded against the background of virus-bacteriosis of the bird. The number of positively responding to the disease reached 100%. To diagnose this infection in turkeys and chickens in one serum dilution, in Lugansk NAU developed an ELISA.

Key words: monitoring, infection, secondary microflora, turkeys, chickens, ELISA.

Деякі патогени здатні викликати захворювання у птиці самі по собі, але, більшість захворювань виникають за сприятливих для них умов, якими є стрес. Більша частина патогенів володіє імуносупресивним впливом на птицю і їх діагностують в асоціації з іншими збудниками. Тому, не виключено і змішаний перебіг МПВ з іншими вірусами, які викликають респіраторно-шлункові захворювання. Первинна вірусна інфекція часто ускладнюється вторинною бактеріальною та вірусною інфекцією зі складною симптоматикою. А перебіг інфекційних хвороб в субклінічній, латентної і асоційованої формах, ускладнює їх діагностику та профілактику. На особливу увагу заслуговують інфекційні хвороби, пов'язані з ураженням респіраторного тракту, при яких за допомогою повітряно-крапельної передачі відбувається швидке поширення інфекції на велике поголів'я птиці, незалежно від системи утримання.

Зв'язки між товаровиробниками і ввезення племінного біоматеріалу з-за кордону, є основною причиною заносу на територію України збудників інфекційних хвороб, що пов'язані з ураженням респіраторного тракту, таких як: інфекційний бронхіт курей (ІБК), викликаний варіантними штамми вірусу ІБК

та інфекційна анемія курчат (ІАК), хвороба Гамборо, хвороба Марека, реовірусна інфекція птиці, метапневмовірусна інфекція (МПВІ). [1, 3]. З нових для нашої країни хвороб до цієї групи слід віднести метапневмовірусну інфекцію (МПВІ) птиці, яка призводить до значних економічних втрат в птахівничих господарствах через загальне ослаблення організму, що може спровокувати поразку респіраторного тракту, і привести до зниження м'ясної і яєчної продуктивності дорослого поголів'я. Також цей вірус може бути залучений до мультифакторної хвороби, як, наприклад, «синдром опухлої голови», що дуже ускладнює її діагностику. [2]

Метапневмовірусну інфекцію або ринотрахеїт (TRT) в Україні вперше було зареєстровано у індиків кросу «Біг-6» в одному з птахогосподарств Чернівецької обл. у 2008 році, пізніше – у Донецькій та Харківській областях (2008-2009 рр.) [4]. Останнім часом МПВ-інфекція все більше поширюється серед птахів приватних господарств України, де не проводяться діагностичні дослідження. В даний час на озброєнні науково-дослідних і виробничих ветеринарних лабораторій в Україні відсутні стандартні вітчизняні діагностичні набори для експрес-діагностики МПВІ птиці, а зарубіжні аналоги не доступні для широкого кола ветеринарних лабораторій.

Також, згідно досліджень Eterradossi et al., 1995, використання антигенів, отриманих із вірусних штамів, залежить від різних географічних областей, де вони були ізолювані і неправильний вибір антигену для ELISA-тесту (ІФА) може завадити ранній діагностиці МПВ-інфекції [5, 6]. Для розробки ІФА тест-системи Picault Y. P та ін., був використаний вакцинний штам VC-03 (Picault Y. P. et al., 1987) підтипу В, реізолюваний з ліофілізованої вакцини Nemovak виробництва фірми Rhone Merilux [5].

Тому, перед нами постало завдання розробити вітчизняну ІФА-тест-систему, яка за своїми характеристиками не поступалася б імпортним тест-системам. Таким чином, метою наших досліджень було вивчити поширення метапневмовірусної інфекції в птахівницьких господарств різних форм власності в асоціації з іншою вірусно-бактеріальною мікрофлорою та вдосконалити діагностику даного захворювання.

Епізоотологічні обстеження щодо інфекційних захворювань проводили у 2016-2019 рр. серед різних кросів: індиків «Біг-6» та «Бют-8», курчат-бройлерів «Кобб-500», курей-несучок «Ломан Класик», «Хайсекс білий» та гусей великої

сірої породи з використанням бактеріологічних, вірусологічних і серологічних методів досліджень. Особливу увагу приділяли клінічному проявленню захворювання, патологоанатомічним змінам, перебігу хвороби, віку хворої птиці, джерелу інфекції та економічним збиткам від неї. У клінічно хворих індиків спостерігали: пригнічення, набряк голови, міжщелепного простору та підочних синусів, тяжке дихання і витікання слизи із дзьоба. Від загального поголів'я індиків (2100 голів) кількість загиблої птиці склала, у середньому, 4,85%. Від індиків та курей було досліджено 181 пробу сироваток крові до МПВ- та АРВ-інфекцій. Позитивно реагуючих індиків до МПВІ (ІФА фірми «IDEXX») виявлено, у середньому, 78,0%; мікоплазму – 60-80%; курей до МПВІ – 100%. Серед гусей виявляли кульгаву птицю та відставшу у рості і розвитку. Реагуючих серед курей до реовірусної інфекції (ІФА «ІП НААН») не виявлено. На розтині загиблих індиків встановлено двосторонню пневмонію, перикардит, перигепатит, геморагічний ентерит, у курей – перигепатит, перикардит. Бактеріологічними дослідженнями з крові легень і серця хворої птиці ізольовано патогенні серотипи *E. coli* (сер. O2, O115, O78), стафілокок та *Pseudomonas aeruginosa*, малочутливі до медикаментозних препаратів. Молекулярно-генетичними дослідженнями доведено наявність метапневмо- і рео- вірусів у патологічному матеріалі. Для ідентифікації ізольованих вірусів в РН використовували імунні сироватки до МПВ, що входять до складу ІФА-наборів («IDEXX») та «ІП НААН», України). Встановлено, що ізоляти, виділені від хворих індичат та гусенят, відносяться до родини *Reoviridae*. Ізолят, виділений від курчат, до метапневмовірусу. Основними етапами розробки було: виготовлення специфічних (антиген, контрольні сироватки крові) і підбір неспецифічних (буферні розчини, субстрат, кон'югат) компонентів і визначення оптимальних умов проведення реакції. На інтактних курчатах та індичатах отримано дві серії гіперімунної сироватки з титрами антитіл в ІФА 1:3200 та 1:6400 відповідно (IDEXX). Негативну сироватку крові отримували від клінічно здорових курчат 30-ти добового віку, яких вирощували у камеральних умовах. Індукція специфічних антитіл до метапневмовірусу при 3-х кратній імунізації курчат штамами PVCh-16 та PVT-09/B становила 1:1700 та 1:2800 відповідно (ІФА «IDEXX»). В цілому, результати досліджень щодо отримання контрольних сироваток та їх оцінювання в ІФА співпадали з результатами Etteradossi N., Catelli E. та інших авторів [5, 6]. Важність у діагностиці захворювання на МПВ-

інфекцію полягає в тому, що вірус володіє специфічним тропізмом до війового епітелію дихальних та репродуктивних органів. Разом з вірусом TRT бактерії і інша патогенна мікрофлора можуть легко проникати в дихальні шляхи і репродуктивні органи птахів, викликаючи зниження відтворювальних показників, порушення нормальної роботи дихальної системи, і неспецифічні клінічні ознаки. Діагностика пневмовірусної інфекції у курчат виключно тільки за клінічними ознаками не рекомендується, тому що інші віруси і бактерії також можуть викликати подібний прояв захворювання. Виявлення антитіл до МПВ методом ІФА – це найбільш часто використовуваний спосіб діагностики пневмовірусу у курей та індиків [5, 6].

Література

1. Борисова И. А., Старов С. К. Пневмовирусная инфекция птиц. *Труды Федерального центра охраны здоровья животных*: науч. тр. Владимир: ФГУ ВНИИЗЖ, 2006. Т. 4. С. 281-296.
2. O'Brain, J. D. P. Swollen head syndrome in broiler breeders. *Vet. Rec.* 1985. Vol. 117. P. 619-620.
3. Алиев А. С. Реовирусная инфекция птиц. *Ветеринария с/х животных*, 2005. № 12. С. 28-32.
4. Наливайко Л. І., Ніколаєнко Ю. Ю., Бондаренко А. Л., Рябека Д. А. Епізоотологічне обстеження птахівничих господарств України щодо метапневмовірусної інфекції. *Ветеринарна медицина України*. 2011. № 1. С. 9-11.
5. Etteradossi N., Toquin D., Bennejean G. Evaluation of different turkey rhinotracheitis viruses used as antigens for serological testing following live vaccination and challenge. *Vet. Med.* 1995. V. 42. P. 175-186.
6. Catelli E., De Marco M. A., Delogu M. et al. Serological evidence of avian pneumovirus infection in reared and free-living pheasants. *The Veterinary Record*. 2001. № 149 (2). P. 56-58.

ОЗДОРОВЧІ ВИДИ ГІМНАСТИКИ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

*Олексій Стасенко, Ірина Сундукова, Олена Радіонова
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
Кропивницький, Україна*

Abstract. The article raises the current problem of today, namely the improvement of the physical process in secondary schools with the use of health gymnastics. The following types of health gymnastics are considered: basic, rhythmic, athletic, stretching, shaping. It is emphasized that the training programs should be organized in accordance with the system principle and the focus on recovery, the formation of basic health skills. Each of them is analyzed, the main methodical recommendations concerning their organization and carrying out are resulted.

Key words: physical education, health gymnastics.

Здоров'я дітей та підлітків є проблемою першочергової важливості, оскільки воно визначає майбутнє країни, генофонд нації, науковий та економічний потенціал суспільства, забезпечує сталий національний розвиток ефективним засобом збереження й удосконалення здоров'я виступає фізичне виховання, яке є важливим засобом забезпечення повноцінного розвитку дітей і молоді, зміцнення їхнього здоров'я, формування здорового способу життя [1].

Необхідність посилення фізичного виховання у школі обумовлюється погіршенням стану здоров'я учнів. Численними дослідженнями встановлено, що протягом періоду навчання у школі збільшується кількість відхилень у стані здоров'я дітей і хронічних захворювань, погіршуються показники фізичного й психічного розвитку дітей і підлітків. Недостатньо уваги приділяється питанню створення умов для збереження та зміцнення здоров'я дітей під час освітнього процесу [3; 5].

Орієнтація України на передовий світовий досвід вимагає адекватних перетворень у вітчизняній освіті, починаючи з початкового етапу. Визначальною позицією є відхід від репродуктивного стилю навчальної діяльності учнів, заснованому переважно на словесних і наочних методах та пасивного сприйняття школярами навчальної інформації. Оновлений державний стандарт початкової освіти (2018) та концепція Нової української школи зумовлюють необхідність розробки сучасних педагогічних технологій забезпечення здоров'язбережувальної рухової активності учнів в умовах шкільного навчання [2].

У пошуках підходів до організації фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями науковці (О. М. Ващенко, Е. С. Вільчковський, О. О. Власюк, О. Д. Дубогай, І. Л. Коваленко, І. Я. Коцан, В. С. Язловецький та ін.) одноставно наголошують на необхідності створення програм фізкультурно-оздоровчої роботи, які повинні враховувати мотиви та інтереси школярів і сприяти: зниженню показників захворюваності дітей, підвищенню рівня їхньої фізичної підготовленості; стабільності фізичної і розумової працездатності; успішному розвитку основних психічних процесів, творчих здібностей, особистісних рис; сформованості потреби в рухах; наявності знань основ збереження і зміцнення здоров'я; створенню умов для формування в учнів індивідуальних ціннісних орієнтацій на заняттях фізичними вправами [1].

Основною оздоровчої фізичної культури повинні стати програми занять, організовані на системному принципі й спрямованості на відновлення працездатності, формування базових навичок здоров'я. Використання раціональної методики формування навичок правильної постави, оптимального дихання, довольного розслаблення, використання відновлювальних засобів і нетрадиційних методів оздоровлення значно підвищать спрямованість таких занять. Складаючи оздоровчі програми важливо правильно регулювати фізичне навантаження в процесі використання різних за характером і спрямованістю вправ, а також формуванні базових навичок основ здоров'я, які дають можливість навчати дітей довольно керувати функціями свого організму [8].

Гімнастичні вправи є однією з основних і невід'ємних частин змісту уроків фізичної культури і факультативних занять, фізкультурно-оздоровчих заходів і спортивних розваг в режимі шкільного дня, позакласної роботи з фізичного виховання школярів [4].

У нинішній шкільній практиці доцільно буде застосовувати такі види оздоровчої гімнастики як основна, ритмічна, атлетична, стретчинг, шейпінг. Засобами основної гімнастики є прикладні вправи (біг, стрибки, лазіння і т. д.); загальнорозвивальні вправи (без предметів, з предметами, в парах); акробатичні вправи; прості вправи на гімнастичному обладнанні (виси, упори).

Оздоровчий ефект залежить від інтенсивності виконання (кількості повторень, тривалості відпочинку). Застосування методу колового тренування дає змогу комплексно розвивати всі фізичні якості, особливо витривалість.

У ритмічній гімнастиці, яку можна успішно проводити в школах, вправи виконуються під музику з чітким ритмом. Засоби, що використовуються в ритмічній гімнастиці, формувалися і вдосконалювались впродовж декількох століть. Різні гімнастичні школи застосовують вправи, що активно впливають на м'язи та суглоби. Це різноманітні нахили, випади, махи ногами, стрибки, бігові вправи, елементи сучасних танців.

Окрім того, в ритмічній гімнастиці можна застосовувати деякі нескладні елементи з акробатики (перекати, перекиди, стійки на лопатках, напівшпагати та ін.), художньої гімнастики (різновиди ходьби та бігу, стрибки, та ін.), хореографії (різноманітні положення тіла, рухи ногами, тулубом та ін.), гімнастики йогів (окремі пози та положення тіла), а також з інших видів фізичних вправ.

Атлетична гімнастика – специфічний виді гімнастики. Мета – досягнення пропорційної будови тіла та розвиток м'язової сили. Оздоровче тренування, спрямоване на розвиток сили, зазвичай складається з 2-х етапів: підготовчого та основного.

У підготовчому періоді тренування вирішуються завдання розвитку витривалості й використовуються загальнорозвивальні та циклічні вправи. В основному періоді тренування поступово починають застосовувати силові вправи з еспандером, гантелями, ізометричні вправи, вправи з гирями, штангою, на тренажерах. Значна увага приділяється вправам, що зміцнюють м'язи спини та черевного пресу. Можна використовувати багаторазове підняття доступної ваги. Обтяження підбираються так, щоб «відмова» в роботі наступала після 8-12 повторень вправи в одному підході. Тривалість відпочинку між підходами повинна забезпечити відновлення працездатності.

Для оздоровчих занять підходить вага, що становить 50% від максимальної. Підняття здійснюється на фазі видиху, щоб не виникало натужування, яке не сумісне із завданнями оздоровлення. Послідовність виконання вправ повинна забезпечити навантаження на різні м'язові групи.

Стретчінг – вправи на розтягування, статичні вправи для вдосконалення гнучкості та розвитку рухливості суглобів. Відповідно до правил специфічності розвитку гнучкості використовуються два типи комплексів стретчінгу: вправи на розтягування одних і тих самих м'язів та вправи змішаного впливу, кожна з яких діє на певну м'язову групу.

При виконанні вправ для розвитку гнучкості слід дотримуватись наступних методичних положень, а саме: перед вправами необхідно добре розігріти м'язи; уникати різких рухів, оскільки вони підвищують тонус м'язів, і тоді він важко розтягується; рухи повинні виконуватися в межах індивідуальної рухливості суглоба (не копіювати рухів більш гнучкішого учня); під час виконання вправ на гнучкість необхідно дихати економно та ритмічно, уникаючи затримки дихання.

Шейпінг – комплексна система занять фізичними вправами для дівчат, яка містить ритмічну гімнастику та індивідуальну роботу з атлетизму для формування досконалої тілобудови. Орієнтовані на певну модель, програми занять шейпінгом складаються на підставі тестування фізичної працездатності та антропометричних вимірів.

Результати вимірювання фігури й тестування допомагають визначитися щодо вибору вправ, режиму й тривалості їхнього виконання, темпу й величини навантаження.

Для осіб, які мають рівень фізичної підготовленості низький та нижче середнього, передбачені мінімальні темпи величина обтяжень при достатній тривалості виконання вправ циклічного характеру, що спрямовані на розвиток витривалості. Приділяється увага також вправам для загального розвитку з незначним обтяженням.

Для осіб із середнім рівнем фізичної підготовленості застосовуються навантаження більшої потужності для корекції фігури та «слабких» м'язів. Під час виконання вправ величина навантаження змінюється за рахунок зміни кількості повторень вправ, темпу їхнього виконання, величини обтяження.

Для осіб з високим рівнем фізичної підготовленості інтенсивність навантаження збільшується. Переважають вправи швидкісного й швидкісно-силового характеру. Темп виконання вправ – середній та швидкий. При доборі вправ потрібно дотримуватись оптимальної послідовності залучення до роботи всіх м'язових груп: ніг, спини, грудей, живота, рук і тулуба. Потрібно стежити за показниками ЧСС за тим, як переноситься навантаження, і вчасно коригувати програму занять [6; 7].

Оздоровчі види гімнастики також передбачають виконання вправ в режимі дня у вигляді ранкової гігієнічної (зарядки) і ввільної гімнастики, фізкультпаузи, фізкультхвилинки в закладах освіти, на виробництві; сюди також входять лікувальна і ритмічна гімнастика, головне їхнє призначення полягає у зміцненні здоров'я, підтримці на високому рівні фізичної і розумової працездатності в навчанні, трудовій діяльності, підвищенні активності тощо.

Література

1. Довга Т. Я., Черній В. П. Формування здорового способу життя учнів засобами імідажевої та фізкультурно-оздоровчої діяльності: навч.-метод. посіб. Кіровоград: 2016. 184 с.
2. Забезпечення здоров'язбережувальної рухової активності учнів молодших класів в умовах нової української школи / О. Д. Дубогай та ін. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 3 К (123). С. 143-146.
3. Корнєєв Н. В., Даниленко Г. М. Здоров'я школярів та проблеми на перспективу. *Охорона здоров'я України*. 2003. № 1. С. 49-54.
4. Лящук Р. П., Огністий А. В. Гімнастика: навч. метод. посіб. (у двох частинах) Тернопіль: ТДПУ, 2000. Ч. 1. 164 с.
5. Язловецький В. С., Маркова О. В., Язловецька О. В. Новітні технології у фізичному вихованні та спорті: навч. посіб. Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2014. 204 с.
6. Язловецький В. С., Турчак А. Л. Організація та методика оздоровчої фізичної культури: навч. посіб. Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Систем», 2010. 312 с.
7. Язловецький В. С., Шевченко О. В., Виноградова Л. С. Основи шейпінгу: навч. посіб. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. 124 с.
8. Язловецький В. С., Поярков В. О., Івасюта Ю. М. Формування валеологічних знань та навичок здоров'я в учнів на уроках фізкультури: навч. посіб. Кіровоград, 1995. 148 с.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ОЗДОРОВЧОЇ АЕРОБІКИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У ВИШАХ УКРАЇНИ

Валерія Шах

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

Abstract. The article reveals the essence of the problem of deteriorating health of student youth in Ukraine, associated with reduced physical activity and non-compliance with the rules of a healthy lifestyle. The author described the role and features of the impact of health aerobics on general well-being, development of physical qualities, the emotional sphere of man. The history of the origin of this type of motor activity is revealed in the work, the main key works of specialists of a certain branch are analyzed. As a result of the analysis of scientific sources, the positive signs of health-improving classes are singled out, as well as the shortcomings that can lead to negative consequences for human health if the classes are conducted unprofessionally and in violation of the methods of their organization.

Key words: aerobics, physical activity, healthy lifestyle, health.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальними залишаються питання культурної, духовно збагаченої та фізично досконалої особистості, а особливо студентської молоді. Сьогодні сучасна студентська молодь України – це генофонд нації, фундамент культурної, інтелектуальної, наукової та фізкультурної діяльності нашої країни. Однак аналіз досліджень українських учених [1; 3] свідчить, що за останнє десятиріччя спостерігається чітка тенденція збільшення захворюваності студентів різних регіонів України. Студентська молодь не завжди чітко дотримується правил здорового способу життя. У зв'язку з цим кафедри фізичного виховання вишів впроваджують сучасні трендові фітнес-програми та технології в навчальний процес студентів, прагнучи активізувати студентів на укріплення власного здоров'я. Особливе місце під час занять з фізичного виховання займає оздоровча аеробіка.

На сьогоднішній день, аеробіка, вважається одним із основних напрямів оздоровчої фізичної культури, яка не тільки розвиває фізичну силу, але й покращує здоровий стан організму. [5] В зв'язку з цим, вправи, які використовуються з оздоровчої аеробіки, безпечні для здоров'я і в той же час дуже ефективні. За рахунок того, що є велика кількість видів аеробіки кожна людина може обрати той, який відповідатиме її вікові, статі, стану здоров'я, фізичній підготовленості, особистим уподобанням та визначеним цілям.

За рахунок, самостійного вибору та бажання займатися одним із видів оздоровчої аеробіки, студенти та сучасна молодь України, може суттєво покращити свою рухову активність, покращити стан організму, укріпити здоров'я.

У перекладі з грецької мови “аеро” – повітря, “біос” – життя. У вільному перекладі “аеробіка” – бадьорість, життєва сила. Треба знати, що основа ритмічної гімнастики – це загально розвиваючі вправи, що самі по собі не викликають ентузіазму, але, коли ці вправи виконуються під веселу, ритмічну музику, вони здобувають виразність, сучасну пластику і танцювальне фарбування [5].

Ще за часів античності, у стародавній Греції, велике значення приділяли розумовому та фізичному розвитку людини. Танцювальні і фізичні вправи, переважно під музичний супровід, використовували для розвитку правильної постави, пластичності, сили та витривалості. Головною основою танцювальних рухів у стародавній Греції вважали “орхестрику” – гімнастику танцювального напрямку. Ритмічні рухи, “орхестрика” та танці були невід'ємною частиною кожного свята. У танці стародавні греки поєднували духовну та фізичну красу.

В епоху Середньовіччя у сільському середовищі з'явилися перші побутові ритмічні танці. Живий ритм, весілля, стрибки, підскоки і притопи – елементи, притаманні народній танцювальній культурі.

З розвитком цивілізації, науково-технічного прогресу увага до фізичного стану особистості зменшується, внаслідок чого виникає загроза гіподинамії. У кінці XIX-XX ст. формуються та стають популярними національні буржуазні гімнастичні системи: німецька, французька, шведська, снарядна гімнастика Шписа, дихальна гімнастика Мюллера, атлетична Сандова, сокольська гімнастика та інші.

У середині XIX століття у Чехії з'явилася сокольська гімнастика, важливу роль у розробці якої відіграв професор естетики Празького університету Мирослав Тирш. Але найбільш значущий розквіт спортивних та оздоровчих напрямків гімнастики у цей період базується на дослідженнях і наукових працях видатних діячів фізичної культури Жоржа Демені, Франсуа Дельсарта, Жака Далькроза, Айседори Дункан.

На межі XIX-XX століть започатковано новий напрям гімнастики, пов'язаний з ім'ям французького фізіолога Жоржа Демені, система фізичних вправ якого була заснована на провідному значенні ритму та гармонії рухів, ритмічного чергування розслаблення і напруги м'язів.

Оздоровча гімнастика Жоржа Демені базувалася на рухах вільної пластики та розвиткові спритності і гнучкості, тобто вмінні виконувати рухи, правильно напружуючи обов'язкові групи м'язів, розслаблюючи при цьому другорядні. Демені особливо підкреслював необхідність безперервного руху, закладаючи тим самим основу методу поточного виконання вправ. Таким чином, безперервність, перехід від однієї вправи до іншої без зупинок призвели в XX столітті до важливого відкриття: звичайна оздоровча гімнастика перетворилася на спортивну аеробіку.

Поняття “оздоровча аеробіка” – похідне від ритмічної гімнастики, популярної на території СРСР у 70-ті роки. Увібравши в себе досягнення минулого, оздоровча аеробіка поєднала найрізноманітніші елементи шкіл, напрямів і систем, що існували раніше, безперервно видозмінюючи та вдосконалюючи їх [5].

Фізичні вправи в аеробному темпі допомагають поліпшити психічний стан, кровообіг і захистити організм від серцевих захворювань, і внаслідок цього підвищують гостроту мислення. Рятування від стресів і напруженості в результаті фізичної активності аеробного типу дає мозку можливість працювати ще ефективніше [4].

Дослідження О. В. Трофімової обґрунтували ефективність застосування оздоровчої аеробіки як засобу фізичного виховання, обумовленого особливостями її змісту: аеробною спрямованістю фізичних вправ, складністю їх координаційної структури, груповим характером фізичних вправ, виконанням фізичних вправ під музичний супровід. Розроблено експериментальну навчальну програму фізичного виховання студенток на

основі оздоровчої аеробіки, що включає поряд з базовим компонентом змісту фізкультурної освіти варіативний блок, що складається з розділів теоретичної, спеціальної фізичної, хореографічної та технічної підготовки. Розроблено і науково обґрунтовано методику вдосконалення фізичного виховання студенток на основі оздоровчої аеробіки, що включає засоби розвитку спеціальних фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості та координаційних здібностей); засоби технічної підготовки (базові аеробні кроки і їх різновиди; високі стрибки; вправи в партері; вправи, що виконуються в положенні стоячи; вправи зі зміною положення тулуба); засоби хореографічної підготовки; а також методи їх застосування та форми організації діяльності студентів з урахуванням якісної специфіки засобів аеробіки [6].

Але поруч із позитивними ознаками від оздоровчих занять називаємо і низку недоліків, які зазначали науковці. Заняття аеробікою можуть травмувати кінцівки і хребет, спричинити м'язовий біль, зіпсувати сон і самопочуття, призвести до перенавантаження серця, порушення у внутрішніх органах тощо, якщо заняття проводити безконтрольно і непрофесійно [5; 6].

Таким чином аналіз наукової та методичної літератури показав, що особливої уваги потребує підвищення рівня здоров'я, морфо-функціонального стану та фізичного розвитку в цілому студентів педагогічних вишів, навчання і майбутня професійна діяльність яких пред'являє особливо високі вимоги до їх фізичних кондицій. Саме заняття з аеробіки можуть стати важливим і дієвим засобом збільшення рухової активності студентів, покращення їх здоров'я і самопочуття за умови методично грамотного використання в оздоровчій роботі з фізичного виховання.

Література

1. Башавець Н. А. Стан захворюваності сучасної студентської молоді та шляхи його поліпшення / Н. А. Башавець // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 7. – С. 6-10.
2. Веселовський А. П. Оптимізація рухової активності студентської молоді засобами і формами фізичної культури і спорту / А. Веселовський, Р. Шологон // Актуальні проблеми розвитку руху “Спорт для всіх” у контексті європейської інтеграції України: матеріали наук.-практ. конф. (24-26 червн. 2004 р.). – Т., 2004. – С. 333-335.

3. Круцевич Т. Ю. Формування фізичної культури студентів у системі вищої освіти / Т. Круцевич, О. Марченко // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2008. – № 2. – С. 78-81.
4. Мазурчук О. Т. Удосконалення процесу фізичного виховання у вищих навчальних закладах засобами оздоровчої гімнастики / О. Мазурчук, Е. Навроцький // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 1 (13). – С. 37-40.
5. Мякинченко Е. Б. Аэробика. Теория и методика проведения занятий: учеб. пособ. [для студентов вузов физ. культуры] / Е. Б. Мякинченко, М. П. Шестакова. – М.: СпортАкадемПресс, 2002. – 304 с.
6. Трофимова О. В. Совершенствование физического воспитания студенток вуза на основе углубленного изучения фитнес-аэробики / О. В. Трофимова // автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук.: [спец.] 13.00.04 “Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры” – Чебоксари, 2010. – С. 19.

АНАЛІЗ СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ І ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Олексій Шевченко

Донбаський державний педагогічний університет

Слов'янськ, Україна

Abstract. The article is devoted to one of the current socio-pedagogical problems of preserving and strengthening the health of modern students – the attitude of high school students to physical activity and physical education. It presents the results of a survey of high school students to study the level of physical activity and motives for exercise. External and internal factors that cause insufficient motor activity of high school students were identified. The study concluded that the formation of health culture priorities in high school students is not possible without the formation of positive motivation to exercise. The paper outlines ways to increase motor activity of students and optimize the work of physical education at school.

Key words: health, healthy lifestyle, physical activity, motivation to exercise.

У сучасних дослідженнях багатьох науковців констатується вкрай незадовільний стан здоров'я учнівської молоді в Україні. Близько 90% учнів мають відхилення у соматичному стані здоров'я, понад 55% – низький рівень рухової підготовленості. Особливо тривожною є стійка тенденція до зниження здоров'я українців: близько 70% населення країни мають низький та нижче середнього рівні фізичного здоров'я [3; 5].

Численні дослідження доводять, що здоров'я та фізична підготовленість людини перебуває в прямій залежності від обсягу рухової активності та здорового способу життя. [4; 5] Тож проблема формування мотивації до рухової активності у підростаючого покоління є актуальною і потребує детального аналізу і вивчення.

Нами було проведено анкетування учнів старших класів загальноосвітньої школи щодо визначення особливостей ставлення рухової активності та занять фізичною культурою. З'ясовано, що 25,0% досліджуваних учнів мають рівень

негативного ставлення, при якому будь яке фізичне навантаження або заняття фізичною культурою вважалось респондентом не важливим і таким, що не може сприяти його всебічному розвитку, радше сприймається як елемент примусу; 43,75% учнів мають рівень індиферентного ставлення, при якому сприймається фізичне виховання як соціально необхідний елемент, в той же час не надаючи фізичному вихованню особистісного значення; 25,0% учнів (що було властиво в своїй більшості хлопцям) мають рівень позитивного ставлення, що знаходило своє відображення у прагненні до фізичної активності поза рамок соціальних інституцій (спортивних шкіл, окремих спортивних секцій тощо) та лише 6,25% учнів мають рівень активного ставлення (що було властиво хлопцям), що характеризувалося самостійним пошуком учнями видів фізичної активності, яке мало своє вираження у стійкому бажанні оволодіти теоретичними знаннями в галузі фізичної культури та здобутті спортивних успіхів у чітко визначеному виді, а також усвідомленням ролі і місця фізичного виховання в гармонійному і всебічному розвитку власних психологічних здібностей та фізичних якостей.

Таблиця 1. Особливості ставлення старшокласників до фізичної активності, %

Рівні	Розподіл за рівнями фізичної активності, %	
	хлопці (n=7)	дівчата (n=9)
Негативне ставлення	14,28	33,33
Індиферентне ставлення	42,87	44,44
Позитивне ставлення	28,57	22,23
Активне ставлення	14,28	–

У результаті дослідження рівня добової рухової активності старшокласників загальноосвітньої школи встановлено, що учні на заняття фізичними вправами відводять в середньому до 2 год. Отримані дані вказують на недостатню кількість часу, який приділяється виконанню фізичних вправ.

Для з'ясування мотивації учнів до занять фізичною культурою і визначення шляхів її формування ми проаналізували, що спонукає і чим керуються старшокласники у своїх вчинках, бажаннях в умовах навчальної діяльності. За допомогою анкетування, ми з'ясували, що 93,3% школярів із задоволенням

відвідують урок фізичної культури, натомість 6,7% опитаних дотримуються протилежної думки.

Дослідження структури мотивів показали, що у хлопців пріоритетним у заняттях фізичними вправами є досягнення високих спортивних результатів. У дівчат пріоритетним мотивом є формування гарної статури, який вони підкріплюють прагненням бути здоровими.

Однією з причин незадоволеності уроком фізичної культури старшокласники назвали ігнорування вчителями інтересів учнів до певних видів спорту та незадовільна матеріальна база загальноосвітньої школи.

Було також встановлено, що перешкоджають формуванню позитивної мотивації і активному ставленню до занять фізичними вправами у старшокласників такі внутрішні фактори як лінощі, відсутність потреби, перевантаженість навчальними заняттями, шкідливі звички тощо.

Таким чином було визначено, що формування пріоритетів культури фізичного здоров'я у старшокласників, його покращення, збереження не можливе без формування позитивної мотивації до рухової активності. Для цього необхідно, насамперед, подолати формальність занять з фізичної культури; оптимізувати розклад уроків; сприяти формуванню у школярів уявлення про здоровий спосіб життя і значення фізичної культури і рухової активності; вдосконалювати методичне забезпечення освітнього процесу з фізичного виховання.

Література

1. Венглярський Г. Б. Рухова активність як стимулятор розвитку організму / Г. Б. Венглярський // Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту школярів і студентів України: Зб. наук. статей галузі фіз. культ. і спорту. – Суми: СумДПУ. – 2004. – С. 178-183.
2. Зубалій М. Д. Соціокультурні фактори фізичного виховання шкільної молоді / М. Д. Зубалій, Л. Д. Гурман // Шляхи оптимізації практичної результативності процесу фізичного виховання школярів: Зб. теорет. та метод. матеріалів. – Хотин – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 26.
3. Левандовська Л. Основи та критерії оптимального нормування рухової активності школярів старших класів / Л. Левандовська // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2013. – № 1. – С. 181-185.

4. Новицька О. В. Рухова активність у системі здорового способу життя підлітків / О. В. Новицька // Теорія і практика фізичного виховання. – 2001. – № 1-2. – С. 76-82.
5. Трачук С. В. Фізична активність в сучасному фізичному вихованні школярів / С. В. Трачук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 3. – С. 21-33.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ольга Шевченко, Анастасія Мельнік

Центральноукраїнський державний педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

Кропивницький, Україна

Abstract. The article identifies the current problem of physical education of primary school children in inclusive education. It has been found that an inclusive approach involves understanding the different educational needs of children and providing services in accordance with these needs through greater participation in the educational process. It is determined that the sports and game form of organization of physical training has a system of pedagogical influence, which ensures the development of students such qualities as discipline, collectivism, education of will and perseverance.

Key words: student, educational process, physical education, inclusive education, mobile game.

Одним із напрямів реформування сучасної школи є впровадження інклюзивної освіти в заклади загальної середньої освіти. Освіта для дітей, які мають психічні та фізичні вади, не повинна відрізнятися від освіти здорових дітей. Дослідження в галузі інклюзивної освіти визначають необхідне цілеспрямоване теоретичне й експериментальне вивчення готовності учнів початкової школи до інклюзії як умови ефективного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Молодший шкільний вік – відповідальна і вагома ланка в системі безперервного виховання, що сприяє становленню і розвитку особистості, формуванню здорового способу життя. Це здійснюється в сім'ї, дитячих закладах, школі у спілкуванні з навколишнім середовищем і має на меті забезпечення фізичного і психічного здоров'я дітей, їх повноцінного розвитку, готовності до засвоєння шкільної програми, набуття і забезпечення життєвого та соціального досвіду.

В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка забезпечує доступ до освіти дітей з особливими потребами, зменшує дискримінацію їх в соціумі. Означений вид освіти покликаний розвинути методологію, спрямовану на дітей і визнає, що всі діти – індивідууми з різними потребами в навчанні. Вона намагається розробити підхід до викладання і навчання, який буде більш гнучким для задоволення різних потреб в навчанні.

В останні роки в нашій країні спостерігається реформування і модернізація освіти, яка почала своє соціально-економічне перетворення. Впроваджуються освітні новації подібні до сучасної світоглядної моделі соціального устрою. За основу цієї моделі взято концепцію цілісного підходу, яка надає можливість реалізувати себе кожній людині і, перш за все, дає рівний доступ до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами [2, с. 1].

Міжнародна практика пропонує дітям з особливими освітніми потребами широкий вибір доступних форм здобуття освіти: індивідуальну, дистанційну, екстерну, «школи консультаційних класів», «школи другого шансу», «вечірні школи», а також «включені» («інклюзивні») форми навчання. Останні дають змогу дітям із особливими потребами навчатися спільно зі своїми здоровими ровесниками, що ефективно впливає на рівень їхньої соціалізації. Інклюзивний підхід передбачає розуміння різних освітніх потреб дітей та надання послуг відповідно до цих потреб через більш повну участь в освітньому процесі, залучення громадськості та усунення дискримінації в освіті [1].

Відомо, що однією з причин відхилення у фізичному розвитку та стані здоров'я дітей є недостатня рухова активність, обсяг якої з кожним роком зменшується. Важливо своєчасно сформувати у дітей потребу у систематичній фізичній рухливості. Найбільш сприятливим для цього є молодший шкільний вік, який нарощує фундамент, закладений у старшому дошкільному віці. На даний час цю проблему вирішують лише навчальні заклади, які забезпечені кадрами та матеріальною базою, де є необхідні умови для повноцінного фізичного виховання.

Мета роботи полягає у визначенні дієвих засобів фізичного виховання інклюзивної освіти в початковій школі.

Слід визначити, що в початкових ланках освіти розвиткові емоційної сфери приділяється більше уваги, ніж в старших класах. Однак з точки зору гармонійності у розвитку дітей теж існують певні диспропорції. Ігри чи ігрові

елементи, що використовуються, розвивають переважно сфери: емоційну з фізичною чи емоційну з інтелектуальною. Поза увагою все ще залишаються ігри та тренінги духовної спрямованості.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив визначити, що інклюзивна освіта прагне розвинути методологію, спрямовану на дітей і визнає, що всі діти – індивідууми з різними потребами в навчанні. Інклюзивна освіта намагається розробити підхід до викладання і навчання, який буде більш гнучким для задоволення різних освітніх потреб.

Дослідження соціально-педагогічних чинників, що впливають на стан здоров'я школярів, проводили В. Ф. Базарний, М. М. Безруких, О. Я. Савченко, О. О. Яременко та ін.; формування здорового способу життя засобами фізичного виховання досліджували В. Г. Ареф'єв, Г. І. Власюк, Е. С. Вільчковський, Н. Ф. Денисенко, О. Д. Дубогай, М. Д. Зубалій.

На нашу думку саме ігри-тренінги викликають та закріплюють вищі емоційні стани та почуття людини, допомагають формувати у дітей духовні, гуманістичні та екологічні цінності, які нам так потрібні. Проводити ігри, створювати ігрові ситуації, важливо на кожному уроці.

У дослідженнях багатьох учених [3; 5] відзначається, що рухливі ігри – це природна біологічна необхідність, ступінь задоволення якої багато в чому визначає структурний та функціональний розвиток організму дітей. Адже правильно організована рухова активність в дитинстві створює передумови для нормальної життєдіяльності організму людини в дорослому віці. Вона виконує роль регулятора росту молодого організму, є необхідною умовою для становлення та удосконалення дитини як біологічної істоти і соціального суб'єкта.

Гру можна пропонувати на початку уроку. Такі ігри мають збудити думку учня, допомогти йому зосередитись і виділити основне, найважливіше, спрямовувати увагу на самостійну діяльність. Інколи гра може бути ніби фоном для побудови всього уроку. Коли ж учні стомлені їм доцільно запропонувати рухливу гру. Гра починається не тоді, коли учні одержують завдання, а коли їм стає цікаво грати. Це означає, що гра викликає приємні емоції і дає роботу їх розуму.

Метою педагогічного експерименту було визначення ефективності методики виховання фізичних здібностей у школярів 6-7 років з вадами психічного розвитку в процесі спортивно-ігрової форми фізичної підготовки.

У процесі експерименту було визначено, що ефективним способом розподілу на команди є розподіл за вибором капітанів з правом вчителя внести незначні корективи у залежності від рівня фізичної підготовленості членів команди, склад яких радикально не змінюється протягом навчального року. Нормування фізичних навантажень у процесі спортивно-ігрової форми фізичної підготовки здійснювалось в наступним чином:

- розподіл класу на визначену кількість команд, що дає можливість збільшити або зменшити кількість гравців, а відповідно – обсяг навантаження та інтервал відпочинку;

- збільшення чи зменшення дистанції при виконанні фізичних вправ або ж створення додаткових (ускладнених) умов для виконання вправ;

- збільшення чи зменшення висоти зорових орієнтирів-стимулів при виконанні передачі м'ячів, стрибків;

- збільшення чи зменшення кількості перепон у процесі виконання бігу і стрибків.

Існують різні варіанти рухливих ігор. Варіантність дає змогу використовувати їх найдоцільніше, враховуючи підготовленість дітей. Рухливі ігри можна поступово удосконалювати, але послідовність дій та епізодів залишається при цьому постійно.

Особливе значення в процесі спортивно-ігрової форми організації фізичної підготовки має система педагогічного впливу, яка забезпечує розвиток в учнів таких якостей, як дисциплінованість, колективізм, виховання волі й наполегливості при подоланні труднощів, що створюються в процесі проведення таких занять. Виховання вольових якостей учнів і послідовне формування їх компонентів досягалося за рахунок поступового ускладнення вправ, подолання труднощів і перепон при їх виникненні. При цьому необхідно відзначити, що такі компоненти волі, як рішучість, сміливість, витримка досить добре формуються у тому випадку, коли молодші школярі знаходяться в колективі ровесників, що дозволяє ефективно застосовувати методи колективної дії на окремих учнів в процесі змагань між командами.

Тривалі одноманітні вправи в цьому віці дуже швидко викликають стомлення у дітей і навпаки застосування різноманітних динамічних ігрових завдань, їх чергування і проведення занять ігровим методом дозволяють продовжити час активності дітей, підвищити ефективність самих занять. Під час вибору рухливої гри завжди слід враховувати наступне: дидактичні особливості і характер гри; рівень фізичної підготовки і розвитку дітей; вікові і фізичні якості кожної дитини і всього класу; час і місце проведення рухливої гри. Перед проведенням гри необхідно провести розмітку майданчика, пояснення гри, комплектування команд, розміщення гравців, вибір ведучого, роздачу інвентарю, розташування наочних засобів, призначення помічників чи суддів по проведенню гри. Пояснення (нагадування) основних правил гри є однією з важливіших умов їх успішної підготовки і проведення. Гру слід пояснити зрозуміло і точно і в той же час просто. Голос не повинен бути надміру голосним або, навпаки, надміру тихим, слід уникати необмеженості і монотонності в поясненні. Корисно застосування наочних методів з методики тієї чи іншої гри, при чому показ повинен бути зразковим. Його слід супроводжувати обраною розповіддю, акцентуючи увагу на діях, які забезпечують найкраще виконання вправ, що вивчаються.

Розроблені педагогічні умови організації фізичної підготовки дітей 6–7 років з особливими освітніми потребами, що враховують вікові закономірності розвитку організму, вимагають контролю і оцінки ефективності його педагогічної діяльності. Даний аспект педагогічного процесу є завершальним етапом в системі управління фізичною підготовкою молодших школярів. Успішність і ефективність освітнього процесу багато в чому визначається правильною оцінкою психомоторних можливостей, попередньо набутого рухового досвіду, розумінням мотивацій до навчання і життєвих інтересів школярів [4].

Висновок. Отже, розроблені нами ігрові завдання дозволили зміцнити та покращити здоров'я школярів, сприяли збільшенню загальної рухової активності, покращили функціональні можливості систем організму, підвищили швидкість рухової реакції, сприяли формуванню життєво важливих вмінь та навичок, дозволили оптимізувати розвиток пам'яті, уваги, процес виховання моральних цінностей, сприяли вихованню потреби в систематичних заняттях фізичною культурою, прискорили інтеграцію дітей у суспільство.

Рівень фізичного стану дітей є однією з умов доброго здоров'я і найчастіше причиною різноманітних відхилень у їх фізичному розвитку є недостатня рухова активність, що прогресує з кожним роком. Вирішення оздоровчих завдань у процесі інклюзивного фізичного виховання молодших школярів можливе за рахунок використання ефективних засобів фізичної культури.

Література

1. Боритсенко Л. Л. Фізична культура як інклюзивне середовище. *Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу*. Лисичанськ: ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». Лисичанськ: ФОП Чернов О. Г. 2018. С. 23-26.
2. Выготский Л. С. К психологии и педагогике детской дефективности. М.: Изд-во «Лань» 2003. 121 с.
3. Єрмолова В. М., Іванова Л. І., Дерев'янка В. В. Навчаємо граючись: метод. посіб. для вчителів фіз. культури загальноосвіт. навч. закл. К.: Літера ЛТД, 2012. 208 с.
4. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 т. [Т. Ю. Круцевич, Н. Є. Пангелова, О. Д. Кривчикова та ін.; за ред. Т. Ю. Круцевич]. [2-ге вид., переробл. та доп.]. К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. л-ра», 2017. Т. 2. Методика фізичного виховання різних груп населення. 448 с.
5. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців. Луцьк: Надстир'я, 2000. 374 с.

ISBN 978-80-89654-74-1

EAN 9788089654741